

Prof. Dr. Mine MENGİ

Eski Türk Edebiyatı Tarihi

EDEBİYAT TARİHİ - METİNLER

11.
BASKI

Eski Türk Edebiyatı Tarihi
Prof. Dr. Mine Mengi

Akçağ Yayınları / 111
Divan Şerhleri / 9

ISBN 975-338-041-0

© Bu kitabın bütün hakları Akçağ A.Ş.'ne aittir.

Kapak / Emin Bebek
Sayfa Düzeni / Akçağ Dizgi Ünitesi
Baskı / Başer Matbaası - 356 88 88
11. Baskı / Ankara - 2005

Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş.
Tuna Cad. 8/1 06420 Kızılay – Ankara
Tel: (312) 432 17 98 – 433 86 51
Faks: 432 28 52

www.akcag.com.tr
akcag@akcag.com.tr

ESKİ TÜRK EDEBİYATI TARİHİ

EDEBİYAT TARİHİ-METİNLER

Prof. Dr. Mine MENGİ

11. Baskı

Babam Merhum *Halil Özoğul* ile
Annem Merhume *Kıymet Özoğul*'un Anılarına...

Mine Mengi

Halen Çukurova Üniversitesi (Adana) Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi olan Prof. Dr. Mine Mengi, 1943 yılında Ankara'da doğdu. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. 1965-1969 yılları arasında Edinburg Üniversitesi (İskoçya)'nde Eski Türk Edebiyatı üzerine doktora yaptı. Doktora sonrası bir yıl süreyle Amerika Kaliforniya Üniversitesi (Berkeley) Yakın Doğu Araştırmaları Bölümü'nde Türk Dili ve Edebiyatı dersleri okuttu. Dönüşte Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde görev aldı. Çalışmaları arasında, Divan şiirinde Hikemi Tarzın Büyük Temsilcisi Nabi (AKM Yay.), Mesihi Divanı (AKM Yay.), Eski Türk Edebiyatı Tarihi (Akçağ Yay.), Divan Şiiri Yazıları (Akçağ Yay.), ile Eski Türk Edebiyatı üzerine çok sayıda makale bulunmaktadır.

VA = Var, ama daha kapsamlı olduğu için alınmadı
+ = Kendi ders notlarına oluşturulmuş kulları
dim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	1
KISALTMALAR.....	4
GİRİŞ.....	5
İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatı.....	5
İslam Kültürü Etkisinde Gelişen Türk Edebiyatı.....	10
İslam Kültürünün Bilim Dalları.....	12
İslâm Kültürü Etkisinde Gelişen Türk Edebiyatının Kaynakları.....	14
İslâm Kültürü Etkisinde Gelişen Türk Edebiyatına Verilen Adlar.....	14
İslâm Kültürü Etkisinde Gelişen Türk Edebiyatının Özellikleri.....	16
İSLÂMÎ TÜRK EDEBİYATININ TARİHİ GELİŞİMİ	21
Karahanlı Dönemi Türk Edebiyatı.....	21
Kutadgu Bilig.....	21
Dîvânu Lugâti't-Türk.....	24
Atabetü'l-Hakâyık.....	25
Karahanlı Dönemi Türk Edebiyatının Diğer Eserleri.....	27
ORTA ASYA TÜRK TASAVVUF EDEBİYATI	
VE İLK TÜRK SUFİLERİ	29
Tasavvuf.....	29
Ahmed-i Yesevî.....	34
Hakîm Süleyman Atâ.....	37
Şair Ali.....	38
13. YÜZYILDA ANADOLU'DA GELİŞEN TÜRK EDEBİYATI	39
Hacı Bektaş-ı Velî.....	41
Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî.....	43
Sultan Veled.....	50
Ahmed Fakîh.....	52
Dehhânî.....	55
Şeyyâd Hamza.....	57
Yunus Emre.....	60
14. YÜZYIL TÜRK EDEBİYATI	65
14. YÜZYIL ORTA ASYA SAHASI TÜRK EDEBİYATI	67
Rabgûzî.....	67

<i>Mahmud bin Ali</i>	68
<i>İslâm</i>	68
<i>Kutb</i>	69
<i>Harezmi</i>	70
<i>Seyf-i Serâyî</i>	70
<i>Ebû Hayyân</i>	71
<i>Hüsâm Kâtip</i>	71
14. Yüzyılda Doğu Türkçesiyle Yazılmış Yazarı Bilinmeyen Eserler	71
14. YÜZYIL AZERİ SAHASI TÜRK EDEBİYATI	73
<i>Hasanoğlu</i>	73
<i>Ahmed bin Veys</i>	73
<i>Nesîmî</i>	74
14. YÜZYIL ANADOLU SAHASI TÜRK EDEBİYATI	76
<i>Gülşehrî</i>	77
<i>Âşık Paşa</i>	79
<i>Hoca Mes'ud</i>	81
<i>Şeyhoğlu Mustafa</i>	82
<i>Eflâkî</i>	83
<i>Ahmedî</i>	84
<i>Kadı Burhaneddin</i>	88
14. Yüzyıl Anadolu Sahası Mesnevicileri ve Eserleri	90
14. Yüzyıl Anadolu Sahası Mensur Eserleri	93
15. YÜZYIL TÜRK EDEBİYATI	95
15. YÜZYIL ÇAĞATAY SAHASI TÜRK EDEBİYATI	97
<i>Ali Şîr Nevâyî</i>	99
15. YÜZYIL AZERİ SAHASI TÜRK EDEBİYATI	103
15. YÜZYIL ANADOLU SAHASI TÜRK EDEBİYATI	104
<i>Ahmed-i Dâ'î</i>	106
<i>Şeyhî</i>	110
<i>Ahmed Paşa</i>	114
<i>Necâtî</i>	116
<i>Avnî</i>	118
<i>Adlî</i>	118
<i>Cem Sultan</i>	119
<i>Şehzâde Korkut</i>	120

68	Adnî.....	120
68	Nişancı Mehmed Paşa (Karamânî Mehmed Paşa)	121
69	İvâz Paşazâde Atâyî.....	121
70	Cemâlî.....	122
70	Nizâmî (Karamanlı Nizâmî)	122
71	Sarıca Kemal.....	123
71	Melîhî.....	124
71	Mesîhî.....	124
71	Ümmî Kemâl (Kemâl-i Ümmî)	126
73	Eşrefoğlu Rûmî.....	127
73	15. Yüzyıl Anadolu Sahası Mesnevicileri ve Eserleri.....	128
73	Süleyman Çelebi.....	128
74	Yazıcıoğlu Mehmed.....	129
76	Şeyh Elvân-ı Şîrâzî.....	130
7	Dede Ömer Rûşenî.....	131
9	Akşemseddinoğlu Hamdullah Hamdî.....	132
1	Hatiboğlu.....	133
2	15. Yüzyıl Anadolu Sahası Mensur Eserleri.....	135
3	16. YÜZYIL TÜRK EDEBİYATI.....	137
4	16. YÜZYIL ÇAĞATAY SAHASI TÜRK EDEBİYATI.....	139
3	16. YÜZYIL AZERİ SAHASI TÜRK EDEBİYATI	139
0	Fuzûlî.....	140
1	16. YÜZYIL OSMANLI SAHASI TÜRK EDEBİYATI	152
1	Zâtî.....	154
1	Hayâlî.....	156
1	Bâkî.....	157
1	Nev'î.....	163
1	Bağdatlı Rûhî.....	164
1	Lâmi'î Çelebi.....	165
1	Kemal Paşazâde (İbn-i Kemal)	167
1	Figânî.....	167
1	Muhibbî.....	168
1	16. Yüzyıl Osmanlı Sahası Mesnevicileri ve Eserleri.....	169
1	Taşlıcalı Yahya.....	170
1	Kara Fazlî.....	170
1	Hakanî Mehmed Efendi.....	171

16. Yüzyıl Osmanlı Sahası Mensur Eserleri.....	172
17. YÜZYIL TÜRK EDEBİYATI.....	175
17. YÜZYIL ÇAĞATAY SAHASI TÜRK EDEBİYATI.....	177
17. YÜZYIL AZERİ SAHASI TÜRK EDEBİYATI.....	178
17. YÜZYIL OSMANLI SAHASI TÜRK EDEBİYATI.....	178
17. Yüzyıl Osmanlı Sahası Türk Şiirini Etkileyen Edebi Üslûplar.....	180
Sebk-i Hindî.....	180
Hikemî Şiir.....	182
Nef'î.....	183
Şeyhülislâm Yahya.....	186
Şeyhülislâm Bahâyî.....	188
Nâ'ilî.....	188
Neşâtî.....	189
Fehîm.....	190
Cevrî.....	191
İsmetî.....	192
Nedîm-i Kadîm.....	193
Azmîzâde Hâletî.....	193
Nâbî.....	194
Sâbit.....	197
17. Yüzyıl Osmanlı Sahası Mesnevicileri ve Eserleri.....	199
Nev'îzâde Atâyî.....	199
Ganîzâde Nâdirî.....	200
17. Yüzyıl Osmanlı Sahası Mensur Eserleri.....	201
18. YÜZYIL TÜRK EDEBİYATI.....	204
18. YÜZYIL OSMANLI SAHASI TÜRK EDEBİYATI.....	206
Nedîm.....	208
Osmanzâde Tâib.....	212
Seyyid Vehbî.....	213
Kâmî.....	213
Sâmî (Arpaeminizâde).....	214
İzzet Ali Paşa.....	215
Nahîfî.....	215
İsmail Belîğ.....	216
Haşmet.....	216

<i>Fıtnat</i>	217
<i>Neş'et</i>	217
<i>Sünbülzâde Vehbî</i>	218
<i>Kânî</i>	218
<i>Koca Râgıp Paşa</i>	219
<i>Şeyh Gâlip</i>	220
<i>Enderunlu Fâzıl</i>	224
<i>18. Yüzyıl Osmanlı Sahası Mensur Eserleri</i>	227
19. YÜZYIL TÜRK EDEBİYATI	229
19. YÜZYIL OSMANLI SAHASI TÜRK EDEBİYATI	231
<i>Enderunlu Vâsıf</i>	232
<i>Keçecizâde İzzet Molla</i>	234
<i>Aynî</i>	236
<i>Yenişehirli Avnî</i>	237
<i>Şeyhülislâm Ârif Hikmet</i>	238
<i>Leylâ Hanım</i>	239
<i>Şeref Hanım</i>	240
<i>19. Yüzyıl Osmanlı Sahası Mensur Eserleri</i>	241
DİZİN	245
METİNLER	263-406

ÖN SÖZ

Eski Türk Edebiyatı Tarihi adlı bu kitap, üniversitelerimizin Türk Dili ve Edebiyatı ya da Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Eğitimi bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin Eski Türk Edebiyatı derslerine yardımcı olmak amacıyla hazırlanmıştır. Son yıllarda edebiyat tarihi, ansiklopedi, antoloji ve başka başvuru kitaplarının sayısında büyük bir artış olmakla birlikte, bu tür eserlerin kapsamı ve amaçları bakımından üniversite öğrencisine ancak dolaylı yoldan yardımcı olabildiği görüşündeyiz.

Öteden beri Türk Dili ve Edebiyatı öğrenimi gören üniversite öğrencisine kaynakça vererek ders anlatma yöntemi uygulanmış, ders kitabı izletme yoluna gidilmemiştir. Burada; sosyal bilim öğrenimi gören öğrenci için gerekli okuma, araştırma ve incelemeye dayalı senteze gitme alışkanlığının kazandırılması amacının güdüldüğü ortadadır. Başta öğretim elemanı ve kütüphane desteği olmak üzere, öğrencinin ders araç gereç ihtiyacının sağlanabildiği bir eğitim ve öğretim ortamında böyle bir pedagojik yöntemin yararının tartışamayacağına inanıyoruz. Ancak, günümüzde Anadolu'nun dört bir yanına dağılmış, sayıları sürekli artan üniversitelerimizde, Türk Dili ve Edebiyatı öğrenimi gören öğrencilerimizin eğitim-öğrenim koşullarının yetersizliği dikkate alındığında, ders kitabına olan ihtiyacın her zamankinden fazla olduğu da ortadadır. İşte bu ihtiyaç gözönünde bulundurularak söz konusu kitap hazırlanmıştır.

İki ana bölümden meydana gelen kitabın ilk bölümünde, başlangıcından Tanzimat dönemine kadar edebiyat tarihimizin dönemleriyle temsilcileri tanıtılmaya çalışılmış, ikinci bölümde ise edebiyatımızın manzum ve mensur eserlerinden örnek metinler verilmiştir. Metin verilmesi ihtiyacı genel olarak edebiyat tarihi öğretiminin metin desteğiyle yapılmasından kaynaklanmaktadır.

Yüzyılların temsilcilerinin tanıtımında kronolojik sıralamaya kısmen uyulmakla birlikte daha çok, yüzyılın önde gelen temsilcilerine öncelik verilmiştir. Böyle bir düzenleme, öğrencinin önce birinci derecedeki sanatçıları tanınması ve öğrenmesi amacına yöneliktir.

Kitabın tamamında kaynakça, hem konular içerisine yedirilerek hem de sanatçıların tanıtımlarından sonra verilmiştir. Konu içerisinde verilen kaynakçada şahıslar ve eserleri üzerinde yapılmış monografik çalışmalarla süreli yayın çalışmalarına elden geldiğince künyeleriyle yer verilmiş, tanıtım sonrasındaki kaynakça bölümlerinde ise daha çok ansiklopedi, edebiyat tarihi vb. ana kaynaklarla, öğrencinin ulaşabilme, görebilme kolaylığı olan kaynaklar alınmıştır. Konu içerisinde adı geçen kaynaklara, genellikle kaynakça bölümlerinde yer verilmemiştir. Kaynakça bölümündeki kaynakların verilisinde bilimsel bibliyografya verme yöntemi uygulanmamıştır. Kaynakların künyeleri verilirken yazarların akademik ünvanları çoğunlukla zikredilmemiştir. Ayrıca, *Büyük Türk Klasikleri* adlı kaynak eserden bibliyografik künye verilirken yazar sayısının fazla olduğu yüzyıllara ait maddelerin yazarları belirtilememiştir.

İkinci bölümde, olanaklar ölçüsünde bulunarak verilen çoğu manzum bir kısmı da mensur metinlerin sıralanışında kronolojik sıra izlenmesine çalışılmıştır. Öğrenciyi elden geldiğince değişik metinlerle karşılaştırmak amacıyla matbu ve yazma eserlerden yararlanılmış; metin derlemesi başta divanlar olmak üzere değişik kaynaklara başvurularak yapılmıştır. Yüzyılların temsilcilerinden örnekler seçilirken temsilcinin edebiyat tarihindeki yeri ve önemi dikkate alınmış, böylece bazı sanatçılardan verilen örnekler sayıca fazla olmuştur.

Eski Türk Edebiyatı Tarihi gibi geniş kapsamlı, dolayısıyla sorunlu bir eser yazmanın güçlüğüne göz ardı etmeksizin hazırladığımız bu kitapta yanlışların, eksiklerin bulunması kaçınılmazdır. Bu nedenle kitabın ilk baskısını izleyen baskılarda edebiyat tarihi ve metinler bölümü tekrar gözden geçirilmiş; edebiyat tarihinde daha önce gözden kaçan hataların düzeltilmesine ayrıca, yeni kaynakların eklenmesine, bazı bölümlerin yeni bilgiler ışığında genişletilmesine çalışılmıştır. Bu bağlamda metnin tamamının bilgisayarda yazımı yoluna gidilmiş; ancak metin bölümündeki bazı yanlışların giderilmesi ve metin örneklerinin çoğaltılması teknik

nedenlerle henüz gerçekleştirilememiştir. Metin üzerindeki çalışmalar sürdürülmekte olup kitabın bir sonraki yeni baskısında bu çalışmaların tamamlanması planlanmaktadır. Ayrıca kitapta Arapça, Farsça kökenli kişi ve eser adlarının telaffuzunda, öğrenciye elden geldiğince kolaylık sağlamak için, söz konusu adların kısmen çeviriyazılı olarak verilmesi özellikle asli uzunlukların gösterilmesi yoluna gidildi. Kişi ve eser adları dizini yeniden gözden geçirildi; düzeltme ve eklemeler yapıldı. Ancak, gösterilen özene rağmen gözden kaçan ya da üzerinde durulamamış olan eksik ve yanlışların giderilmesinde, alanla ilgilenenlerin, meslektaşlarımızın ve öğrencilerin eleştiri, uyarı ve dileklerini, kitabın sonraki baskılarında daha iyinin, daha yararlıının hazırlanmasına katkı sağlayacağı düşüncesiyle beklediğimizi tekrarlıyoruz.

Mine Mengi

Eylül 2003

KISALTMALAR

AKM	: Atatürk Kültür Merkezi
Ank.	: Ankara
AÜ.	: Ank. Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi
b.	: Baskı, basım
bas. dok. tezi	: Basılmamış doktora tezi
bas. yük. lis. tezi	: Basılmamış yüksek lisans tezi
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
f.	: Fasikül
Haz.	: Hazırlayan
İst.	: İstanbul
İst. Üniv.	: İstanbul Üniversitesi
İst. Üniv. Ktp.	: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi
KB	: Kültür Bakanlığı
KTB	: Kültür ve Turizm Bakanlığı
mad.	: Maddesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
nr.	: Numara
öl. t.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
tar.	: Tarihsiz
TDAY	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDED	: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
terc.	: Tercüme
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Türk. Diy. Vak. İsl. Ans.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
vb.	: Ve benzeri, ve başka
vö.	: Ve ötesi
Yay.	: Yayını, yayımlayan
YKY	: Yapı Kredi Yayını

GİRİŞ

Türklerin tarih boyunca içinde yer aldıkları değişik kültür çevreleri dikkate alınarak Türk edebiyatı

a. İslâmiyet öncesi Türk edebiyatı,

b. İslâm kültürü etkisinde gelişen Türk edebiyatı,

c. Batı kültürü etkisinde gelişen Türk edebiyatı olmak üzere Fuad Köprülü tarafından üç ana döneme ayrılmıştır. Bu ayrım daha sonraki edebiyat tarihi araştırmacıları tarafından da benimsenerek edebiyat tarihlerinde yer almıştır. Birbirinden oldukça ayrı ve belirgin özellikler gösteren bu üç dönemde, Türk dilinin çeşitli lehçeleri edebiyatlarını kronolojik bir gelişim sırası izleyerek vermişlerdir. Sözü edilen bu üç ana dönem de kendi içinde ayrıca dönemlere ayrılır. Şimdi belirgin özelliklerini dikkate alarak bu dönemleri tanıtmaya çalışalım:

İslâmiyet Öncesi Türk Edebiyatı

Kronolojik sıraya göre varlığı belgelerle kanıtlanan ilk ve en eski dönem İslâmiyet Öncesi Türk Edebiyatı dönemidir. Bu dönem edebiyatı dil, anlatım, duyuş ve zevk itibarıyla ulusal bir edebiyat görünümündedir. Köktürk ve Uygur dönemleri olmak üzere ikiye ayrılır. Varlığı, henüz aydınlığa kavuşmamış daha eski tarihlere dayanmakla birlikte, İslâmiyet Öncesi Türk Edebiyatı dönemi, 8. yüzyılda başlar. Bilgilerimize göre yazılı edebiyat sahibi olduğunu belgeyle kanıtlayan yani elde yazılı belgeleri bulunan ilk Türk devleti Köktürkler'dir. Köktürk Devleti'nin tarihi ve edebi varlığını belgeleyen Orhon Yazıtları 8. yüzyılının ilk yarısında Köktürkler'in devlet kurduğu Orta Asya'nın doğusunda dikilmişlerdir. Orhon Yazıtları yalnızca Türk varlığını kanıtlayan ilk yazılı belgeler olmakla kalmayıp, aynı zamanda Türkçenin 8. yüzyılda edebi bir dil olarak gelişmiş ve yüksek bir anlatım gücü kazanmış olduğunu gösteren belgelerdir.

Türk edebiyatının İslâmiyet öncesi döneminin ikinci yarısı Uygur dönemidir. Uygur dönemine ait elde oldukça zengin malzeme bulunmaktadır. Bu metinlerin çoğu Çince, Sanskritçe, Toharca, Sogdca ve Tibetçeden çevrilmiş dini metinlerdir. 8. yüzyılda Mani ve Buda dinleriyle

kültürlerinin etkisi altına girerek eser vermiş olan Uygurlar'ın edebi ürünleri arasında Budist eserler çoğunluktadır. Uygurca metinler arasında edebiyat malzemesi olarak dini, ahlâki ve hamasi konulu epeyce hikâye bulunmaktadır.

Bilgilerimize göre Türkler'in kabul ettikleri en eski din Şamanizmdir. Şamanizm, Kuzey ve Orta Asya'daki Türkler arasında varlığı günümüzde de sürdürülen, doğaya tapma, doğaüstü güçlere inanma temeline dayalı bir inanç sistemidir. Şaman ya da Türkçedeki karşılığıyla kam, Şamanizmdeki din adamına verilen addır. Türkler müslüman olduktan sonra da bu dinin özelliklerini, gelenek ve kalıntılarını devam ettirmişler hatta kendileriyle birlikte Anadolu'ya taşımışlardır. Bütün edebiyatlarındaki gibi Türk edebiyatının doğuşu da dinle yakından bağlantılıdır. Bu nedenle, ilk şiirler dini karakterli, şairler ise din adamları yani şamanlardır. Tonguzlar'da şaman, Altay Türkleri'nde kam, Kırgızlar'da baksı ya da bahşı, Oğuz Türkleri'nde ozan diye bilinen şamanların dini görevlerini yaparken söyledikleri ilahiler de müslümanlık öncesi Türk edebiyatının ilk örnekleri olmalıdır. Sihirbazlık, hekimlik, musikişinaslık gibi birçok özellikleri olan şamanların halk üzerinde büyük nüfuz sahibi oldukları da bilinmektedir. (F. Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, TTK Yay. VII. seri, sayı 47, Ank. 1966, Türk Edebiyatının Menşe'i, 49 -130, Ozan 131-144, Bahşı 145-156)

İslâmiyet öncesi dönemde daha çok sözlü edebiyat ürünleri verilmiştir. Bunlar destanlar, sagular, koşuklar ve savlardır. İlk şiir örnekleri olan dini şiirlerle birlikte manzum olarak söylenen atasözlerine sav denir. Koşuklar ise, toy ya da şölen denilen ziyafetlerde, sürgün avlarında söylenen şiirlerdir. Yuğ diye bilinen matem ayinlerinde söylenmiş şiirlere de sagu denmektedir. Sagular, ölenin arkasından, onun yiğitliğiyle faziletlerini anlatmak amacıyla söylenirdi. Ağızdan ağıza, kuşaktan kuşağa geçerek yayılan ve sözlü edebiyat ürünlerinin belli başlısı olan destanlar ise dini, efsanevi ve hamasi konuludur.

Bazı milletlerin -örneğin Eski Yunanlılar'ın, İranlılar'ın, Hintliler'in, Finliler'in-eski devirlerde geçirdikleri önemli olayları, bu olaylarda kahramanlık gösteren kişilerin yaptıklarını halkın hayal gücünün katkılarıyla anlattıkları destanları vardır. Bu destanlarda anlatılan olaylar

o milletlerin kuruluşlarıyla ilgili oldukları gibi daha sonraki dönemlerde toplumu etkilemiş olaylar da olabilir. Türk destanları da Türk toplumunun geçmişinde yaşanmış olan büyük olayları anlatır. Ancak, Türk destanları müstakil yazılı metinler olarak elde bulunmamaktadır. Bunların konularını özet halinde ya da bazı parçalarını başka kaynaklarda buluyoruz. Örneğin, Farsça ve Arapça kaynaklardan Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinde, Cüveynî'nin *Târih-i Cihân-güşâ*'sında, Reşidüddîn'in *Câmi'ü't-Tevârih*'inde eski Türk destanlarıyla ilgili bilgilere rastlanmaktadır. Ayrıca, *Orhon Yazıtları*'nda eski Türk destanlarından *Alp Er Tunga Destanı*'nın kahramanı olan Alp Er Tunga'nın adından söz edildiği gibi İslâmi dönem edebiyatının ilk ürünlerinde de Türk destanlarıyla ilgili bazı bilgiler bulunmaktadır. Örneğin, Saka Türkleri'ne ait olan *Alp Er Tunga Destanı*'nın XI. yüzyılda *Kutadgu Bilig* yazıldığı zaman Karahanlılar arasında yaşadığını, Yusuf Has Hâcib'in *Şeh-nâme*'de geçen Turan Padişahı Efrasiyab'ın aslında Alp Er Tunga olduğunu belirtmesinden öğreniyoruz. *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te de Efrasiyab'ın Alp Er Tunga olduğu yazılıdır.

Eski Türk destanları arasında *Alp Er Tunga Destanı*'ndan sonra varlığı bilinen en eski Türk destanı *Oğuz Kağan Destanı*'dir. Bu destanın müslüman etkilerden uzak eski bir nüshası Paris Milli Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Yazma, Uygur harfleriyle yazılmıştır. Anılan nüsha, W. Bang ve Reşid Rahmeti Arat tarafından *Oğuz Kağan Destanı* adıyla 1936 tarihinde İstanbul'da yayımlanmıştır. Ayrıca, *Oğuz Kağan Destanı*'ndan alınmış bazı parçalar da 17. yüzyılda Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terakime* adlı eserinde bulunmaktadır. Rıza Nur ise *Oğuz Kağan Destanı*'nı 1928'de *Oğuznâme (Epope Türk)* adıyla İskenderiye'de Fransızca olarak bastırmıştır.

Müslümanlık öncesi Türk devletlerinden Köktürk ve Uygurlar'a ait destanlar da vardır. Örneğin *Bozkurt ve Ergenekon Destanları* Köktürkler'in doğuşunu anlatır. Reşidüddin Tabib'in *Câmi'ü't-Tevârih*'i ile Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türk*'ünde de bu destanlardan alınmış örnek parçalar bulunmaktadır. Uygurlar'ın ise türeyiş ve göçlerini anlatan destanları vardır.

İslâmiyet öncesi dönemin sözlü edebiyat ürünleri olan bu destanlar ağızdan ağıza kuşaktan kuşağa geçmişlerdir. Eski Türkler'in gene bu döneme ait tarihi ve edebi değeri olan yazılı belgeleri de vardır. Bu yazılı belgeler, anıtlar, mezar taşları, duvar, deri, bez v. b. üzerine yazılmak suretiyle meydana getirilmişlerdir. Söz konusu belgelerden *Orhon Yazıtları*'nın İslâmiyet öncesi döneme ait elde bulunan en eski Türkçe yazılı belgeler olduklarını daha önce söylemiştik. Köktürkler'e ait bu yazıtlardan biri 720 tarihinde Vezir Tonyukuk tarafından yazılan ve kendi adına dikilen *Tonyukuk Yazıtı*'dır. Diğer iki yazıt ise 732'de Kültigin, 735'te de Bilge Kağan adlarına dikilmiş *Kültigin* ve *Bilge Kağan Yazıtları*'dır. Her iki yazıt da Bilge Kağan'ın ağzından söylenmiş, Yolluğ Tigin tarafından da yazılmıştır. Biribirine paralel düşen cümleler, tezatlar, yer yer secilerle sanatlı nesir örneği görünümündeki söz konusu yazıtlar, aynı zamanda söylev üslubuyla, etkili bir dil kullanılarak yazılmışlardır. Yazıtların bir yüzleri Köktürk alfabesiyle Türkçe, öteki yüzleri ise Çince yazılmıştır. Radloff, Melioranski ve Thomsen, yazıtların tercümelerini yapmışlardır. En iyi tercüme Thomsen'inkidir. *Orhon Yazıtları*'nı bilim dünyasına ilk tanıtan İsveçli Strahlenberg'dir. Strahlenberg'den sonra yazıtlar, Rusya'da seyahat eden başka batılı araştırmacıların da ilgisini çekmekle birlikte *Yazıtlar*'ı 19. yüzyılın sonunda (1893) ilk okuyan daha doğru bir ifade ile yazıtlarda kullanılmış olan eski Türk yazısını, "runik" yazıyı çözen Vilhelm Thomsen'dir. 1895'te Radloff, yazıtların Rusçaya tercümesini yaparak yayımlamıştır. Yazıtlar birkaç yıl sonra Thomsen tarafından Fransızcaya çevrilmiştir. Daha sonra Necib Asım da *Yazıtlar*'ı Türkçeye çevirmiştir. (Necib Asım, *Orhon Abideleri*, İst. 1924) Yazıtlar, Türkiye'de daha sonra Hüseyin Namık Orkun tarafından dört cilt olarak yayımlanmıştır. (Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, I-IV, İst. 1936-1941) Yazıtlar üzerinde çalışmış yabancı araştırmacılar arasında ise, Thomsen ve Radloff'tan başka A. von Gabain, Karl Foy, Macar Türkolog Nemeth v.ö. sayabiliriz.

Uygur edebiyatı İslâmiyet öncesi Türk edebiyatının son dönemidir. Uygur edebiyatına ait Uygur (745-1240), Koço (850-1250), Kan-çou (900-1028) Hanlıkları'ndan kalma zengin malzemenin varlığını kanıtlayan, Doğu Türkistan'da Turfan (Koço) ve yöresinde yapılan kazılardan çıkarılan çok sayıdaki yazılı belge elde bulunmaktadır. Turfan ve yöresindeki kazılardan çıkarılan yazılı belgelerden bir kısmı

yayımlanmış olmakla birlikte önemli bir kısmı üzerinde henüz çalışma yapılmamıştır. Bu metinlerin çoğu Çince, Sanskritçe, Toharca ve Tibetçeden Uygurcaya çevrilmiş dini metinlerdir. Uygur dönemine ait anılan eserlerden Uygur Türkleri'nin belirli bir uygarlık düzeyine ulaşmış olduklarını, örneğin kağıt üzerine kitap basma tekniğini bildiklerini öğreniyoruz.

Uygur alfabesi, etkisini Türkler İslâmiyeti kabul ettikten sonra da sürdürmüştür. Orta Asya'da 13. yüzyıla yani Moğollar dönemine kadar Türkler arasında bu alfabenin kullanıldığı biliniyor. Budizm ile Maniheizm'in etkisinde kalmış olan Uygur Türkleri'ne ait edebi metinlerin önemli bir kısmının dini-ahlâki metinler olduklarını daha önce söylemiştik. Bu arada Uygur metnlerinin içinde manzum parçaların bulunduğunu da belirtelim (Reşid Rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri*, Ank. 1965). Eldeki bu şiirler hece vezniyle yazılmış olmakla birlikte, mısraların hece sayıları eşit değildir. Çoğu manzum parçalarda mısraların hece sayısı değişmekte, kimi manzumelerde hece sayısı 15-20 ye kadar çıkmaktadır. Bununla birlikte İslâmiyet öncesi eski Türk şiirinin elde bulunan örneklerinin çoğu 4-5 mısralık kıtalardan meydana gelmiştir. Kıtaları 3 mısralı olanlar bulunduğu gibi mısraları belirli bir kıta düzenine sahip olmayan manzumeler de vardır. Alliterasyon bu dönem şiirinin dikkat çeken özelliğidir. Uygurlar döneminden elde bulunan metinlerde, koşuk, küg, takşut gibi Türkçe edebiyat terimleriyle birlikte Sanskritçe ve Sogdca edebiyat terimlerine de rastlanmaktadır. Uygurlar'ın yukarıda sözü edilen dini manzumelerinin yanı sıra din dışı konularda yazılmış lirik ya da pastoral, estetik yanı oldukça gelişmiş güzel manzumeleri vardır. Bütün bunlardan Türkçenin Uygurlar döneminde işlendiğini ve edebi bir dil olarak geliştiğini anlıyoruz.

Kaynakça

Semih Tezcan, En Eski Türk Dili ve Yazını, *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, TTK Yay. Ank. 1978, s. 271-323

Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yay. 529, Ank. 1986

Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, TDK Yay. 540, Ank. 1988

Abdülkadir İnan, *Türk Dünyası El Kitabı* (3 Cilt), Türk Destanları, Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yay. Ankara 1998, s. 3-23

İslâm Kültürü Etkisinde Gelişen Türk Edebiyatı

Türkler, 8. yüzyıldan itibaren Müslümanlığın etkisinde kalarak yeni dini kabul etmeğe başlamışlardır. Müslümanlığı önce doğudaki, Maverâ-ünnehr yöresinde yerleşmiş bulunan Türkler benimsemiş, ancak İslâmiyetin Türkler arasında yayılması 10. yüzyılda gerçekleşebilmiştir. 9. yüzyılın ortalarında Horasan'da Samanoğulları Devleti'nin kurulduğunu biliyoruz. Bu devleti yöneten hükümdar ailesi, bir Türk ailesi olduğu izlenimini yaratacak ölçüde Horasan'da, Maverâünnehr'de Türklerle iş ve güç birliği yapmış, ordusunda daha çok Türkler'e yer vermiştir. Samanoğulları halkının çoğunun Türk olduğunu ancak, resmi dil olarak Arapça ve Farsçayı kullandıklarını biliyoruz. Nitekim, 10. yüzyılın ortalarında kurularak 12. yüzyılın sonlarına kadar egemenliğini sürdürmüş olan Gazneliler'de de sarayın ve ordunun kullandığı dil Türkçe olmakla birlikte resmi dil gene Arapçadır.

Daha 8. yüzyılın sonlarında Fergana, Kaşgar, Aksu yörelerinde devlet kuran ve zaman zaman Araplar ve Samanoğulları ile savaşan Karahanlılar, 10. yüzyılın ilk yarısında hükümdarları Satuk Buğra Han'ın Müslümanlığı kabul etmesi üzerine Müslüman olarak ilk Müslüman Türk devletini kurarlar. Böylece 8. yüzyıldan itibaren Müslüman olmaya başlayan Türkler'in yaşadığı Maverâünnehr, Horasan, Kaşgar yöresi 12. yüzyıla kadar, aşağı yukarı 4 yüzyıl süren bir dönem içerisinde Müslüman olmuştur. Müslüman olan Türkler'in ibadet için Kur'an okumaları gerekiyordu. Böylece Türkler, Müslüman diğer milletler gibi Arap yazısını kullanmaya başladılar.

Müslüman olan Türkler'in yavaş yavaş İslâm kültürüne girmesinde Araplar'dan çok İranlılar'ın etkisi olmuştur. Başka bir deyişle, İslâm kültürü, dünya görüşü ve bunların ürünü olan ortak İslâm edebiyatının iç ve dış yapısını oluşturan öğeler İranlılar'ın aracılığıyla Türk edebiyatına girmiştir. Hatta yeni dinin, ibadetle ilgili önemli terimlerinden bazıları Türkçeye Arapçadan değil Farsçadan geçmiştir. Örneğin, salat yerine namaz, vudu yerine abdest, savm yerine ruze (oruç) ve İslâmi Türk edebiyatının özellikle ilk dönem metinlerinde rastladığımız ferîşte (melek) hep Farsçadan geçmiş kelimelerdir.

İslâmi dönem Türk edebiyatının elde bulunan ilk örneği olan Kutadgu Bilig'in yazıldığı yıllarda (1069), İslâmi İran edebiyatının iki yüzyıla yakın bir geçmişi vardı. Samanoğulları (874-999) ve Gazneliler (999-1030) dönemlerinde İran'da büyük şairler yetişmiş ve Şeh-nâme (1010) gibi ünü günümüze kadar ulaşan bir destan yaratılmıştı. Müslümanlık öncesi başlayan komşuluk ilişkileri her iki milletin dilleri arasında kelime alışverişine neden olmuş, Müslümanlığın kabulünden sonra da tarihi ve coğrafi nedenlerin yanı sıra ortak dinin yarattığı kültür birliği, Türkler'in İran edebiyatından daha çok etkilenmelerine yardımcı olmuştur. İslâmi dönem İran şiiri Arap şiirini örnek alarak başlamıştır. Söz konusu ettiğimiz dönem Türk şiiri de tıpkı klasik Batı Avrupa edebiyatlarının eski Yunan ve Latin edebiyatlarını kaynak ve örnek almaları gibi İran edebiyatını örnek alarak başlamış ve gelişmiştir. Ancak bu benzerlik bilindiği gibi körü körüne yapılan bir taklit olmaktan uzaktır.

Edebiyat tarihi araştırmaları bakımından Türk edebi dillerini Doğu Türkçesi (Hakaniye Türkçesi) ve Batı Türkçesi (Oğuzca) olmak üzere ikiye ayırmak gelenektendir. Osmanlı ve Azeri alanlarını Batı, Orta Asya yöresinde gelişen Türkçeyi ise Doğu Türkçesi olarak kabul ediyoruz. Öte yandan İslâm kültürü etkisinde gelişen Türk edebiyatı gösterdiği özellikler bakımından üç kolda gelişmiştir. Bunlar:

a) Halk Edebiyatı, daha çok halk arasından yetişmiş sanatçıların verdikleri sözlü edebiyat ürünleriyle meydana gelmiştir.

b) Divan Edebiyatı, İslâmi kültüre dayalı, daha çok medrese öğrenimi görmüş, eğitimden geçmiş sanatçıların, Saray çevresi ve aydınlara yönelik yarattıkları edebiyattır.

c) Tekke Edebiyatı (Tasavvuf Edebiyatı), din-tasavvuf ağırlıklı olup gösterdiği özellikler itibarıyla daha çok halk edebiyatı-hece vezni, dörtlük, kimi zaman da aruz-etkisinde kalmış olan ancak Divan edebiyatı kültürünü de yansıtan edebiyattır.

Biz, bu kitabın kapsamı içerisinde söz konusu edilen bu kollardan Divan edebiyatı ya da daha yaygın adıyla eski Türk edebiyatı döneminin edebiyat tarihimiz içerisindeki gelişimini tanıtacağız. Ancak, dönemin tarihi gelişimi ve temsilcilerinin tanıtımına geçmeden önce, eski Türk edebiyatının ana kaynağı olan İslâm kültürü ile ilgili bazı bilgilerle Divan edebiyatının özel-

liklerine yer vereceğiz. İslâm kültürü söz konusu edildiğinde öncelikle aklımıza bu kültürün meydana gelmesinde payı olan bilim dalları gelmektedir. Bu nedenle ilk olarak İslâm kültürünün bilim dalları üzerinde durmayı uygun bulduk.

İslâm Kültürünün Bilim Dalları

Tefsir: Kelime anlamı, açıklamak, beyan etmek demektir. İslâmi bir bilim olarak *Kur'an*'daki ayetlerin anlamlarını açıklamak, sure ve ayetler hakkında bilgi vermek, ayetlerin iniş nedenlerini bildirmek anlamlarına gelir. İslâm dünyasında, İran, Arap ve Türk bilginleri tarafından çok sayıda tefsir kitabı yazılmıştır.

Hadis: Hz. Peygamber'in sözlerinin açıklanması, yorumlanması anlamına gelen hadis, İslâm kültürünün ana bilgilerindendir. Hz. Muhammed'in din, hukuk, sosyal sorunlarla ilgili görüşlerini açıklayan sözlerine hadis denir. Hz. Peygamber'in davranış yoluyla öğrettiklerine ise sünnet adı verilir.

Akaid: Müslümanlığın inanç ve ibadet yanıyla ilgili bilgileri veren bilim dalıdır.

Fıkıh: Kur'an ve hadis esaslarına dayanan İslâm hukukuna verilen addır. Bu bilim dalıyla uğraşanlara fakih (halk arasında fakı) denir. Kelime aslında anlamak demektir. Müslümanlığın başlangıcında bilim karşılığı kullanılmıştır.

Kelam: Hukukla ilgili konulardan zamanla fıkıh bilimi doğduğu gibi aynı şekilde inanış ve ilahiyata ait tartışmalardan da kelam bilimi doğmuştur. Kelam, Allah'ın birliğini, sıfatlarını, yaratılışın başlangıcını ve sonunu, varlığı, yokluğu ve varlıklara ait gerçekleri akıl yoluyla ispata çalışır. Gerçekte, felsefe biliminin ilgi alanına giren konular, Müslümanlığın esaslarına sadık kalınarak yapılan araştırmalarla bu bilim dalının konusu içerisinde araştırılır. Bu nedenle kelama bir bakıma İslâm felsefesi de diyebiliriz. Kelam bilim dalıyla uğraşanlara da mütekellimin denir.

Siyer ve Kısas: İslâm kültürü içerisinde okutulan bir başka bilim dalı da siyerdir. Siyer, sîret kelimesinin çoğulu olup, gidiş, hal, tavır demektir. Ancak, kelime zamanla biyografi anlamını kazanmıştır. Bir bilim dalı olarak siyer, Hz. Muhammed'in hayatından bahseder. Hz. Peygamber'in hayatını anlatan eserlere sîretü'n-nebi, siyer-i nebevi, kitabü's-siyer gibi adlar verilmiştir. Kısas ise kıssanın çoğuludur. *Kur'an*'da yer alan ve Adem Peygamber'den başlayarak bilinen bütün peygamberlerin hayat hikâyelerini anlatan kitaplara kısasü'l-enbiya denir. Kısacası, kısasın ilgi alanı peygamberler tarihçiliğidir diyebiliriz.

Yukarıda söz konusu ettiğimiz bilim dallarına ek olarak tasavvuf, ilm-i heyet (astronomi), ilm-i nücum (yıldızlarla ilgilenen bilim dalı), ilm-i ahlâk, ilm-i ahcar (hacer kelimesinin çoğulu olup kıymetli taşlarla ilgilenen bilim dalının adıdır.), ilm-i kimya, ilm-i tıbb v. b. de İslâmi bilimler arasında sayılabilir. Medreselerde okutulan bir başka bilim dalı da ilm-i belagattır. İlm-i belagat, edebiyatla ilgili bilgileri öğreten bilim dalıdır.

- a) İlm-i bedi,
- b) İlm-i beyan,
- c) İlm-i me'ani, olmak üzere üç kola ayrılır.

İslâm Kültürü Etkisinde Gelişen Türk Edebiyatının Kaynakları

İslâm kültürünün bilim dallarından kısaca söz ettikten sonra şimdi de bu bilim dallarından az ya da çok etkilenmiş olan eski Türk edebiyatının kaynağındaki diğer unsurları madde madde sıralayalım:

- a) İslâm tarihi (Tarihi olay ve kişiler)
- b) İran mitolojisi (Mitolojik olay ve özellikle kişiler)
- c) Türk tarihi ve milli kültür unsurları (Gelenek ve görenekler)

d) Dil malzemesi (Deyimler, atasözleri, halk söyleyişleri ve edebi dili yapan bütün unsurlar) Yukarıda maddeler halinde sıraladığımız bu unsurlardan önce, eski edebiyatımızın temelinde, kaynağını Kur'an ve hadislerden alan dini inançlarla tasavvufun bulunduğunu unutmayalım. Ancak, İslâmi bilimlerden söz ederken *Kur'an* ve dini inançlarla ilgili bilim dallarını tanıttığımız ve bunların edebiyatla olan bağlantılarına değindiğimiz için ayrı maddeler halinde ayrıca tekrarlamayı gereksiz bulduk.

İslâm Kültürü Etkisinde Gelişen Türk Edebiyatına Verilen Adlar

Türkler'in Müslüman olduktan sonra yarattıkları ve yeni Türk edebiyatı döneminin başlangıcı kabul edilen Tanzimat edebiyatı dönemine kadar varlığını sürdürmüş olan eski Türk edebiyatına, Divan edebiyatının yanı sıra yüksek zümre edebiyatı, klasik Türk edebiyatı, saray edebiyatı ve az rastlanmakla birlikte Enderun edebiyatı da denmiştir. Eski şairlerimizin yazmış oldukları şiirleri divan adı verilen defterler içerisinde toplamaları nedeniyle Divan edebiyatı-ağırlıklı olarak Divan şiiri-denilen eski Türk edebiyatına saray, konak, medrese çevrelerinde ve bunlara yakın topluluklarda geliştiği için saray edebiyatı, okumuş kesime seslenmesi ya da daha çok okumuş kesimin ilgilendiği edebiyat olmasından dolayı da yüksek zümre edebiyatı denmiştir. Ayrıca bazı kaynaklarda batılı doğubilimcilerin tercih ettiği Osmanlı edebiyatı ya da Osmanlı şiiri adlandırmasıyla da karşılaşmaktayız.

Klasik edebiyat olarak bilinme nedenine gelince: Latince "classicus" kelimesinden gelen klasik, önce Fransızcada eski, antik anlamında kullanılmış, bu nedenle de örneğin Yunan ve Latin dillerine klasik diller dendiği gibi eski Yunan ve İtalyan edebiyatlarına da klasik edebiyatlar denmiştir. Ancak, zamanla kelimenin sınıf anlamı ağırlık kazanmış ve belirli sanat kurallarına bağlı üstün nitelikli eser veren ve kendinden sonrakilere örnek olan sanatçılara ya da eserlerine klasik denmiştir. Klasik kelimesinin söz konusu ettiğimiz bu anlamı zamanla genişleyip yaygınlaşarak kelime, sanat bakımından üstün niteliklere sahip olması nedeniyle zaman aşımına uğramayan yani, zamanla değerini, yeniliğini yitirmeyen eser ya da sanatçı anlamında kullanılmaya başlamıştır. Edebiyat tarihimiz içerisinde yer alan eski Türk edebiyatı döneminin, klasik edebiyat olarak tanınma nedeni ise, öncelikle anılan edebiyatın değişmez kurallara bağlı sanat anlayışıyla ilgili olmakla birlikte, onun edebiyat tarihimizin eski dönemine ait oluşuyla da ilgilidir. Ayrıca, altı yüzyıl gibi uzun bir süre varlığını sürdürmüş olan söz konusu dönem edebiyatının gerek kendi çağında gerekse daha sonra üstad kabul edilen güçlü sanatçılar yetiştirmiş olması, onun klasik edebiyat olarak tanınma nedenleri arasındadır. İslâm kültürü etkisinde gelişen Türk edebiyatına Enderun edebiyatı dendiğini de söylemiştik. Enderun, yaygın olarak bilinen anlamıyla devlet yönetiminde görev alacakların eğitim ve öğretim gördüğü saray okuluna denir. Devlet adamlarının yanı sıra Enderundan Türk kültürüne hizmet etmiş pek çok sanatçı özellikle şair yetişmiştir. Gerek eski şairlerimizin bir kısmının yetiştiği yer olması, gerekse yetiştikleri dönemde Enderundakilerle olan ilişkilerinden dolayı bu edebiyata Enderun edebiyatı da denmiştir.

Yukarıda saydığımız adlardan başka bu dönem edebiyatı İslâmi Türk edebiyatı ve ümmet çağı Türk edebiyatı adlarıyla da anılmıştır. Ancak, sözünü ettiğimiz bu iki isim, esas üzerinde duracağımız Divan edebiyatıyla birlikte zümre-tarikat edebiyatının yani tekke edebiyatının halk edebiyatı içinde yer alan eserlerini de kapsar. Öte yandan yüksek zümre edebiyatı (havas edebiyatı), saray edebiyatı, ümmet çağı Türk edebiyatı v. b. adlandırmalar görüldüğü gibi bu edebiyatın özellikleriyle ilgili olup Tanzimatla birlikte Divan edebiyatına karşı takınılan olumsuz tavrın bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Konuyla ilgili sözlerimizi

bitirmeden önce, anılan dönem edebiyatının Divan edebiyatı olarak adlandırılmasına eski şairlerimizin şiirlerini divanlar içerisinde toplamalarının neden olduğunu tekrarlayalım. Ancak, divan dışı diğer manzum-mensur eserler dikkate alındığında bu adlandırmanın söz konusu edebiyatın bütününe içine alamayacağı ortadadır. Öte yandan eldeki ilk edebi ürünlere dayandırılarak, Divan edebiyatı 13. yüzyıldan başlatılmakta ve bu ad çokçası batı Türkçesiyle yazılıp alan olarak Anadolu'da -kısmen de Rumeli'de-gelişen edebiyatın bir kolu için kullanılmaktadır. Oysa, İslâm kültürü etkisinde gelişen Türk edebiyatının, görüleceği gibi gerek daha erken yüzyıllarda gerekse Divan edebiyatının gelişim çizgisi paralelinde Anadolu dışında doğu ve batı Türkçeleriyle yazılmış olan edebi örnekleri de vardır. Bu nedenle biz edebiyat tarihimizin söz konusu döneminin yüzyıllar içerisinde gelişimini tanıtırken daha çok eski Türk edebiyatı adını kullanacağız.

İslâm Kültürü Etkisinde Gelişen Türk Edebiyatının Özellikleri

1. Türkler'in Müslüman olduktan sonra doğudan batıya yayılıp yerleştikleri geniş bir alan üzerinde -daha çok Anadolu'da- altı yüzyıl gibi uzun bir sürede meydana getirdikleri edebiyattır.
2. İslâm kültürü içerisinde daha önce doğup gelişen İran şiirini -İran edebiyatı da Arap edebiyatından etkilenmiştir- örnek alarak başlamış ve ümmet kaynaşması yönünde gelişme göstermiştir. Söz konusu kaynaşma genel çizgileriyle -biçim, dil ve söyleyiş, tür, konu- özde görülmüştür.
3. Bu dönem edebiyatında nazım esas olmakla birlikte bazı anlatım özellikleri bakımından nazımın etkisinde ve paralelinde gelişmiş olan nesir de vardır. Eskiden edebiyat yerine yaygın olarak "şiir ve inşa" denmiştir. İnşa, kurma, yapma, hesaplayarak, düşünerek meydana getirme anlamlarına gelir. Eski edebiyatımızda ise inşadan, ustalıkla, sanatlı anlatımın ön plana alındığı nesir anlaşılmıştır. Bu durum, dönemin edebiyattaki zevk anlayışı dikkate alınarak nesirde süslü, özentili, kafiyeli söyleyişin önemli olduğunu göstermektedir. Ancak sade ya da kısmen sade nesir örneklerinin bulunduğunu da burada belirtelim.

4. Şiirin kuruluşunda biçim önem taşır ve belirli kurallara bağlanmıştır. Söz konusu kurallar ise şiirin biçimini oluşturan nazım birimi, vezin, kafiye ve nazım şekliyle ilgilidir. Şimdi ana çizgileriyle bu kuralların neler olduğunu anlatmağa çalışalım:

Eski şiirimizde nazım birimi beyittir. Beyit sistemine dayanan bu şiirde şair, söylemek istediğini iki dizelik beyit içerisine sığdırmak durumundadır. Bu anlayış, şiirin bir bütün olarak değil beyitlerden ibaret bir dizi olarak görülmesinden kaynaklanır. Öte yandan eski şiirimizde, düşünce, hayal ve duygu yapısı bakımından birbiriyle ilgili beyitlerden meydana gelmiş örnekler de vardır. Kısacası, şiirdeki bir beyit ötekilerle bağlantılı olabileceği gibi olmayabilir de. Bu durum şiire bir değer kazandırmadığı gibi şiirin değerini de azaltmaz. Ancak, eski şiirimizin övgüye değer en güçlü yanlarından biri sayfalarca açıklanabilecek bir düşünce ya da duyguyu tek bir beyite, hatta bir dizeye sığdırabilmiş olmasıdır. Beyitin kendi içinde tam bir bütün oluşturması, beyitler arası konu birliğine bakılmaması nedeniyle manzumeler nazım şekillerine göre adlandırılırlar ve özel başlık taşımazlar.

İslâm uygarlığı içerisinde yer alan edebiyatların kullandıkları ortak vezin aruzdur. Aruz, ritmik bir vezin olup dizeyi meydana getiren kelimelerin hecelerindeki seslerin uzunluğu ve kısalığı esası üzerine kurulmuştur. İslâmi dönem Türk edebiyatında da kullanılan aruz vezni Türkçede uzun ünlü bulunmaması nedeniyle dilimizin ses yapısına uymaz. Bu durum özellikle eski edebiyatımızın kuruluş döneminde aruzun Türkçeye uygulanmasında sorun yaratmış ve Türkçe kelimelerde çok sayıda imale yapılmasına neden olmuştur. Ancak kuruluş dönemi sonrası dilde Farsça ve Arapça kelime sayısının artışına paralel olarak şairlerimiz aruzu daha rahat ve başarılı kullanabilmişlerdir.

İslâmi dönem Türk şiirinde göz kafiyesi esastır. Göz kafiyesi dize sonlarındaki kelimelerin harf ve harekelerinin birbirine uygun olması demektir. Ayrıca eski şairlerimiz kafiyenin tam ya da daha çok zengin kafiye olmasına dikkat ederlerdi. Biçimle ilgili diğer kurallar gibi kafiye kuralları da eski şiirimizin sanat disiplini kazanmasında önemli bir yere sahiptir.

Şiirin dış yapısı bakımından önemi olan nazım şekillerinin de değişmez kesin kuralları vardır. Manzumelerin beyit ya da bend sayıları, bunların sıralanışı, kafiye düzeni v. b. özelliklere göre nazım şekilleri ayrı adlar alırlar. Bu dönem şiirimizde nazım biriminin beyit olması nedeniyle nazım şekillerinin ortaya çıkmasında beyit sayısı ile kafiyeleşmesi esas alınmıştır. Ancak, bilindiği gibi eski şairlerimiz bendlerden oluşan nazım şekilleriyle de manzum örnekler vermişlerdir.

5. Eski Türk edebiyatının özellikle eski Türk şiirinin biçimsel özelliklerinin yanında içerik özellikleri de önemli yer tutar. Edebiyatta içerik denilince akla dil ve üslûp, edebi sanatlar, konu-temalar gelir. Şimdi bunlar üzerinde de durarak içerik özelliklerini tanıtmaya çalışalım:

Eski Türk edebiyatının dili, ortak İslâm uygarlığının kullandığı yazılı kültür diline dayanır. Osmanlıca olarak bilinen bu dönem edebiyatının dili, Türkçe, Farsça ve Arapça olmak üzere üç dilin karışımından meydana gelmiştir. Başlangıçta, içerisine yeni girilmiş olan İslâm uygarlığının daha çok dinle ilgili gereksinimleri doğrultusunda Arapça-Farsça kelime kullanımı görülürken, giderek, bu dillerden kelime alımı Türk dilinin gelişimini olumsuz yönde etkileyecek biçimde artış gösterir. Bunda Türkçenin ses yapısının aruz veznine uymamasının etkisi olduğu gibi eski sanatçılarımızın, genelde İran şiirini örnek almalarının ve İranlı şairlerin söyleyişlerini geçmeye çalışmalarının da etkisi vardır.

Yukarıda, başlangıçta daha doğrusu kuruluş döneminde sade olan dilin, giderek Farsça ve Arapçanın etkisi altına girdiğini, bu dillerden kelime alımının artış gösterdiğini söyledik. Bu bilgiye ek olarak şunu da belirtelim. Alınan kelimeler başlangıçta daha çok somut kavramları karşılayan kelimelerken sonraları soyut kavramların karşılığı olan yabancı kelimelerin kullanıldığı görülür. Gittikçe mazmun ve mecazların sayısı artar; edebi sanatların dildeki varlığı önem kazanır. Edebi sanatların özellikle benzetme sanatlarının yoğun biçimde kullanımının yanı sıra terkipler de çoğalır. Böylece dil ve üslûp, ağır ve sanatlı bir görünüme bürünür.

Eski edebiyatımızda görülen edebi sanatlara düşkünlük onun önemli özelliklerinden biridir. Edebi sanatların yoğun biçimde kullanımı ise bu edebiyatın sanat anlayışıyla ilgili olduğu kadar dünya görüşü daha

doğrusu kültür yapısıyla da yakından ilgilidir. Sanat anlayışına baktığımızda, bu dönem edebiyatında sanatın eksiksiz ve kusursuz olanı, yani "mutlak güzel"i yaratma amacına yönelik olduğunu görürüz. Oysa çevremizde gördüğümüz varlıkların hepsi eksik ve kusurludur. Bu nedenle sanatçı, doğada ya da çevresinde gördüklerini gerçekte oldukları gibi değil kendi hayal dünyasında yarattığı biçimde verir. Ancak, söz konusu "mutlak güzel"in tanıtımı daha doğru bir deyişle tasvirinde ortak bir ideal güzel ve güzellik anlayışı geçerlidir. Hemen her şair, boyu servi, kirpikleri ok, kaşları yay, yanağı gül ya da lale, beli kıl gibi ince güzeli tasvir eder. Bu anlayış, eski edebiyatımızın önemli özelliklerinden biri olan, sanatçının söylemek istediğini hazır unsurlarla söyleme zorunluluğunu yaratırken, kullanılan kelime, mazmun ve mecazların da sınırlandırılmasına yol açmıştır. Bu durumda sanatçının gücü ise bu hazır unsurları kullanma tarzına bağlıdır. Yani belirli varlıklarla karşılanan, önceden belirlenmiş, bilinen ölçüleri olan güzelin ya da güzelliğin anlatımı sanatçıdan sanatçıya değişiklik gösterir. Sözün kısası bireyselliğin ya da herhangi bir sanatçıyı ötekilerden ayıran üslubun varlığı, ancak anlatımda kendini gösterir. Anlatımda ise edebi sanatların yeri önemlidir. Yani şairin gücü, dili kullanırken sanatlı anlatımda gösterdiği başarıyla ölçülür.

Eski edebiyatımız, dünya görüşünü, kültür yapısını yansıtan konu tema ve türlerin işlenişinde de belli kalıpların içinde kalmıştır. Çoğu Arap ve Fars edebiyatlarıyla ortak olan konu, tema ve türler, hemen bütün sanatçılar tarafından ya olduğu gibi ya da ortak konu çerçevesinde yapılan kimi değişikliklerle kullanılmıştır. Biçimde olduğu gibi içerikte de görülen bu sıkı disiplin, özellikle insan duygu ve düşüncelerinin, toplumda olup bitenlerin sınırlı anlatımı, sanatçıyı dar bir alan içerisinde bırakmıştır. Bu yüzden de söz ve anlam sanatlarının kullanımı ön plana geçmiş, edebiyatın gereği olarak kabul edilen sanat gösterme edebi sanatlar aracılığıyla sağlanmıştır.

Edebi sanatların eski şiirin varlığında önemli yer tutmasında konu ve tema sınırlamasının da etkisi olduğunu belirttik. Ayrıca, din ve onun getirdiği İslâmi gelenekle, İslâmi düşünce tarzı temeli üzerine oturmuş olması nedeniyle edebiyatın soyut bir yapıya sahip olduğunu unutmayalım.

Eski kültürün soyut kavramlara dayalı bir kültür olması ise edebiyatın içeriğinin de soyut olmasına ve sanatçının edebi sanatlara dayalı dolaylı anlatım yolunu izlemesine neden olmuştur.

Edebi sanatlar konusunu bitirmeden önce edebi sanatlar gibi eski şiirimizin estetik anlayışıyla yakından ilgili olan mazmun kavramına da kısaca değinelim. Sözlüklerin başka anlamlarının yanı sıra edebi sanatlarla bağlantılı olarak klişe benzetme diye tanımladıkları mazmun, edebi sanatlarla da ilgili olmakla birlikte daha çok, eski şiirimizde bir mısra ya da beyit içindeki bir kelimenin ya da kelimelerin kendi anlamının, anlamlarının dışında özel bir anlamda kullanılmasıdır. Söz konusu özel anlam, ancak eski şiirimizin kültür dünyası içerisinde vardır ve bu dünyanın mecaz sistemi bilinmedikçe de anlaşılamaz. Dolayısıyla, eski şairlerimizin ait oldukları kültür nedeniyle içinde kolayca dolaşabildikleri mazmunlar dünyasına günümüz insanının girmesi zordur. Öte yandan, Divan şiirinin, daha çok okumuş kesime seslenen sanat yanının olması, başka diğer özellikleriyle birlikte bir bakıma, bu mazmun inceliklerinden de gelmektedir.

İSLÂMÎ TÜRK EDEBİYATININ TARİHİ GELİŞİMİ

Karahanlı Dönemi Türk Edebiyatı

8. yüzyıldan itibaren Müslüman olmaya başlayan Türkler Karahanlılar döneminde İslâmiyeti resmen kabul etmişlerdir (920). Bu nedenle tarihte varlığı bilinen ilk Müslüman Türk devleti Karahanlı Devleti (912-1212) olup İslâm kültürü etkisinde gelişen Türk edebiyatının elde bulunan en eski örnekleri de bu döneme aittir. Söz konusu dönemde *Kur'an* surele- rini Türkçe yorumlayan tefsir kitaplarının yazıldığı bilinmektedir. Bu dönem tefsir kitaplarında çoğunlukla Arapça metnin altında Türkçe çeviri verilmiştir. Ancak, Karahanlı dönemi Türkçesiyle yazılmış varlıkları bilinen en ünlü eserler, *Kutadgu Bilig*, *Dîvânu Lugâti't-Türk* ve *Atabetü'l-Hakâyık*'tır. Şimdi sırasıyla bu eserleri tanıtalım:

Kutadgu Bilig ✕

Kutadgu Bilig, anılan dönemin edebi eser niteliğini taşıyan ilk örneğidir. 1069 yılında Balasagunlu Yusuf tarafından yazılmıştır. Karahanlı hükümdarı Tabgaç Buğra Han'a sunulmuş olan eser Buğra Han tarafından çok beğenilerek yazarına sarayda "has haciplik" görevi verilmiştir. Bu nedenle *Kutadgu Bilig*'in yazarı kaynaklarda daha çok Yusuf Has Hâcib diye geçer. Eser manzum olup Şeh-nâme vezni olarak bilinen fe'ülün/ fe'ülün/ fe'ülün/ fe'ül kalıbıyla yazılmıştır. Mesnevi biçiminde yazılmış olan eserin sonunda 124 beyitlik üç kaside ile mesnevi içinde yeri geldikçe söylenmiş ayrıca 173 dörtlük bulunmaktadır. Anılan ek manzumelerle birlikte *Kutadgu Bilig*'in tamamı 6645 beyittir. Mesneviye sonradan eklendiği sanılan 77 beyitlik manzum mukaddime ise bu sayının dışındadır. Eserin mesnevi olması ve Şeh-nâme vezniyle yazılması İran edebiyatından etkilendiğini göstermektedir. Öte yandan, Yusuf Has Hâcib'in esere eklediği dörtlükler *Kutadgu Bilig*'i bir yandan da İslâmiyet öncesi dönemin Türk şiir geleneğine bağlamaktadır. Halk şiiri nazım şekli maniye benzeyen söz konusu dörtlüklerin maniden ayrıldıkları yan daha çok vezin bakımındandır.

Ayrıca, yarım kafiyelerin yanı sıra cinaslı kafiyelerle alliterasyonların zenginliği de mesnevîde eski Türk şiir geleneğinin sürdürüldüğünü kanıtlamaktadır.

Kutadgu Bilig, Karahanlı dönemi Türkçesi olan Hakaniye lehçesi ile yazılmıştır. Sayıları fazla olmamakla birlikte Arapça ve Farsça kelimelerin de kullanıldığı eserde, Türkçe aruza uydurulurken güçlük çekilmiş bu nedenle de çok sayıda imale yapılmıştır. Bu sorundan kaynaklanan söyleyiş pürüzlerinden dolayı kimi Avrupalı müsteşrikler -örneğin Vambéry- yanlış olarak, önce eserin onbirli hece vezniyle yazıldığını sanmışlardır.

Kutadgu Bilig, düşünce yanı ağır basan, öğretici bir eserdir. Gerek dil, gerekse tarih, sosyoloji ve düşünce tarihi yönünden değerli bir belge niteliğindeki mesnevî, yazıldığı dönemin insanına ve devlet adamlarına, doğru yolu göstermek, yöneticilikle ilgili bilgi vermek amacıyla yazılmıştır. Karahanlı dönemi Türk aydınlarının dünya görüşünü, duyuş ve düşünüş tarzlarını, kültür düzeylerini tanıtan eser, içerisindeki birçok görüşün günümüzde de geçerli olduğu önemli bir öğüt kitabıdır. Aynı zamanda eserden, Karahanlılar'ın gelişmiş bir devlet teşkilatına sahip olduklarını da öğreniyoruz. Bu teşkilatta yer alan yöneticilerin, ordu mensuplarının ve halkın uğraştığı meslek adlarının çoğunun Türkçe kelime köklerinden yapılmış olması ise *Kutadgu Bilig*'in dikkat çekici özelliklerinden biridir. Örneğin, sü başı, aş başçı, otacı, satıgcı (satıcı), temürçi, okçu, yaçı (yaycı) v. b. görev ve meslek adları bunlar arasındadır.

Saadet veren bilgi anlamına gelen *Kutadgu Bilig*, adından da anlaşılacağı gibi, insana hem dünyada hem de ahirette mutlu olma yolunu göstermek amacıyla yazılmıştır. Öte yandan eser, devlet yönetimiyle ilgili görüşlere yer verdiği için İslâmî dönem Türk edebiyatının siyaset-nâme türü eserlerinin ilk örneklerindendir. Mesnevinin biri mensur, öteki manzum iki mukaddimesi, yani önsözü vardır. Esere daha sonra eklendiği sanılan bu mukaddimelerden 77 beyitlik manzum olanında Yusuf Has Hâcib ve eserin konusu hakkında bilgi verilmiştir. Söz konusu önsözü, mesnevîlerin klasik düzeni gereği Allah'ın, Peygamber'in, Çihar-Yar-ı Güzin (Dört Halife)in övüldükleri bölümle, hükümdar Buğra Han'ın övgüsü izler. Daha sonra, insanın yaradılışının, akıl ve bilgi sahibi olması

nedeniyle elde ettiklerinin, sözün yarar ve zararlarının anlatıldığı didaktik içerikli bölüm yer alır. Bu bölümün arkasından ana konuya geçilerek eserdeki dört sembolik kahraman tanıtılır ve bu kahramanların ağızlarından *Kutadgu Bilig* yazarının insan mutluluğuna, sosyal düzene, devlet yönetimine ilişkin görüşleri dile getirilir. Eserdeki anılan dört kahramandan Kün Togdı adaleti, Ay Toldı saadeti, Ögdülmiş devleti, Odgurmuş ise akli temsil eder.

Kutadgu Bilig'in bilinen üç yazma nüshası vardır. Bunlar: a) Viyana nüshası: Uygur harfleriyle 1439'da Herat'ta yazılmış olan bu nüshayı Hammer İstanbul'da bulmuş ve Viyana Genel Kitaplığı'na armağan etmiştir. b) Kahire nüshası: Arap harfleriyle yazılmış olan bu nüsha Kahire'de bulunmuştur. Yazmanın istinsah tarihi bilinmemektedir. c) Fergana nüshası: Bu nüsha da Arap harfleriyle yazılmış olup 1914'te Zeki Velidi Togan tarafından Fergana'da ele geçmiştir. Başından birkaç yaprak eksik olan yazma Kahire nüshasına göre daha hacimlidir. Her üç nüsha da 1942 ve 1943 yıllarında Türk Dil Kurumu tarafından tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır (*Kutadgu Bilig* Tıpkıbasım I, Viyana Nüshası, İst. 1942); (*Kutadgu Bilig*, Tıpkıbasım II, Fergana Nüshası, İst. 1942); (*Kutadgu Bilig*, Tıpkıbasım III, Mısır Nüshası, İst. 1943).

Kutadgu Bilig'in bilim dünyasına tanıtılması önce Batılı müsteşrikler tarafından yapılmıştır. Türkiye'de ise eser üzerinde Reşid Rahmeti Arat çalışmış ve anılan üç nüshayı karşılaştırarak eserin tenkitli metnini hazırlamıştır (R. R. Arat, *Kutadgu Bilig*, I Metin, İst. 1947). Türk Dil Kurumu anılan çalışmayı 1979 tarihinde tekrar yayımlamıştır (2. bas. 1979). Eserin, gene R. Rahmeti Arat'ın Türkiye Türkçesine yaptığı çevirisi 1959 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmıştır. *Kutadgu Bilig*'in indeksi de R. R. Arat tarafından hazırlanmış olup "*Kutadgu Bilig İndeksi*" adı ile 1979'da Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nce bastırılmıştır. (R. R. Arat, *Kutadgu Bilig III Index*, İndeksi neşre hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, İst. 1979). Ayrıca, A. Dilaçar'ın çalışmasında da eserin yazıldığı dönem ve şairi tanıtılarak mesnevinin değerlendirmesi yapılmıştır (A. Dilaçar, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, TDK Yay., Ank. 1972).

Dîvânu Lugâtî't-Türk ✖

Karahanlı dönemi Türk edebiyatının kronolojik sıraya göre ikinci önemli eseri *Dîvânu Lugâtî't-Türk*'tür. Kaşgarlı Mahmud tarafından 1074'te Bağdat'ta tamamlanmış olan eser Türkçe-Arapça bir sözlüktür. Araplar'a Türkçe öğretmek ve Türkçenin zengin dil varlığını ortaya koymak amacıyla yazılmıştır. *Dîvânu Lugâtî't-Türk*'te 7500 dolayındaki Türkçe kelimenin Arapça karşılıkları verilmiş; Türk illeriyle, Türkçenin Türkmen, Oğuz, Çiğil, Kırgız v.b. Türk boylarının dilleri tanıtılmıştır. Eser Arapça olmakla birlikte, içinde halk dilinden ve edebiyatından alınmış çok sayıda kelime, deyim, atasözü ile şiir örnekleri bulunmaktadır. Türkçe kelimelerin açıklanışı sırasında 400 dolayında dörtlükten oluşan manzume ve atasözleri (sav) örnek verilmiştir. Bu manzum parçalar, Türk topluluklarının yaşama tarzları hakkında bilgi verdikleri gibi geçmişin destan konusu olabilecek savaş v. b. olaylarından da izler taşırlar. Destan parçaları, Müslüman Türk boyları ile Müslümanlığı henüz kabul etmemiş olan Türk boyları arasındaki mücadeleleri anlatması bakımından ilginçtir. Kaşgarlı kendi ifadesine göre söz konusu bu malzemeyi Türk illerini dolaşarak toplamıştır. Eserin sonunda tarihi değer taşıyan o zamandaki Türk illerini gösterir bir de harita bulunmaktadır.

Dîvânu Lugâtî't-Türk, Türkçenin bilinen ilk sözlüğü, ilk dilbilgisi kitabı, ilk edebiyat antolojisi hatta Türk dünyası ansiklopedisidir. Çünkü sözlük olmasının yanı sıra hazırlanışı ve içindekiler bakımından döneminin dili, edebiyatı, tarihi, coğrafyası, folkloru ve sosyolojisi hakkında değerli bilgiler vermektedir. Eserin en dikkate değer yanlarından biri 10. ve 11. yüzyıllarda, Türk illerindeki, özellikle Orta Asya'daki Türk boylarının kullandıkları değişik lehçelerle ağızlar hakkında bilgi içermesidir. Kaşgarlı Mahmud, eserinde çeşitli Türk lehçeleri hakkında bilgi verdiği gibi bu lehçeleri edebi lehçe oluşları bakımından da inceleyip değerlendirmiştir. Eserde Türk lehçeleri iki ana grupta toplanmıştır. Bunlardan biri "Hakaniye" öteki ise "Oğuz Türkçesi"dir. Hakaniye lehçesi, Kaşgar, Balasagun gibi Karahanlılar'ın büyük yerleşim merkezlerinde kullanılan Türkçedir. İslâmi Türk edebiyatının ilk örnekleri olan *Kutadgu Bilig*, *Atabetü'l-Hakâyık* gibi eserler bu lehçe ile yazılmıştır. 14. yüzyıldan itibaren Çağatay lehçesi diye adlandırılan Hakaniye Türkçesi, doğu Türkçesi olarak da bilinir. Bu lehçe, Uygur, Argu, Çiğil, Yağma Türkleri

ile muhtemelen Karluk Türkleri tarafından da kullanılmıştır. Oğuzca ise o yüzyıllarda Oğuz, Kıpçak, Peçenek ve Bulgar Türkleri'nin diliydi. Daha sonra batı Türkçesi de denilen Oğuzcanın temeli Göktürk yazıtlarının diline dayanmaktadır. Ancak söz konusu lehçe esas varlığını 13. yüzyıldan itibaren özellikle Anadolu'da göstermiş olup bu lehçe ile önemli eserler verilmiştir. Kaşgarlı Mahmud'un edebi Türk lehçeleri üzerine yaptığı bu gruplandırma günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Gerçekten de Türk dili tarih boyunca belli başlı bu iki ana lehçede edebi eser vermiştir.

Eser üzerinde yapılan çalışmalara gelince: Türkiye'de *Dîvân* üzerindeki ilk çalışmayı aynı zamanda eseri bulan Kilisli Muallim Rifat (Bilge) yapmıştır. Bu çalışma 1915-1917 yıllarında üç cilt olarak basılmıştır. Daha sonra *Dîvân*, 1939-1941 arası Besim Atalay tarafından Türkçeye çevrilerek TDK yayınları arasında çıkmıştır. Bu çeviri ikinci kez TDK tarafından tekrar yayımlanmıştır (I. C 1985, II. -III. C ve dizin 1986). Ayrıca 1941'de TDK, 1990'da da Kültür Bakanlığı *Dîvân*'ı tıpkıbasım olarak basmıştır. Öte yandan eserin Özbek, Uygur ve Amerika baskıları da yapılmıştır.

Atabetü'l-Hakâyık

Orta Asya'da Hakaniye lehçesiyle yazılmış bu dönem eserlerinden bir başkası da *Atabetü'l-Hakâyık*'tır. Yazarı, Yükneki Edip Ahmet olan *Atabetü'l-Hakâyık*'ın yazılış tarihi bilinmemekle birlikte *Kutadgu Bilig*'den yarım yüzyıl sonra yazıldığı sanılmaktadır. Eserin yazarı Edip Ahmet bin Yükneki hakkında belgelere dayalı bilgi edinemiyoruz. Ancak, eski kaynaklar, örneğin Ali Şîr Nevâî'nin *Nesâimü'l-Mahabbe* adlı eseri Edip Ahmet'le ilgili olarak daha çok destani nitelikli bazı bilgiler vermektedir. Bu da bize yazarın adının 15. yüzyıla kadar unutulmadığını gösteriyor.

Aruzun fe'ülün/ fe'ülün/ fe'ülün/ fe'ül kalıbıyla yazılmış olan bu manzum eser İslâmi kitap düzeni gereği bir tevhidle başlar. Tevhidi, bir na't ile dört halifenin övgüsünün yapıldığı manzumeden sonra eserin sunulduğu Emir Sipehsalar'ın övgüsüne ayrılan ve yazılış nedeninin anlatıldığı bölümler izler. Sözü edilen bu bölümler, gazel, kaside kafiyesiyle kafiyelenmiştir. *Atabetü'l-Hakâyık*'ta daha sonra dörtlüklerle söylenmiş esas metin bölümü yer alır. Bu bölüm bazı başlıklar altında sıralanmıştır. Anılan başlıklar altında işlenen konulardan bazıları ise, bilginin yararı ile cahilliğin zararları, cömertliğin övgüsü, cimriliğin

Yergisi, dünyanın geçiciliği, alçak gönüllülüğün erdemleri, kibirliliğin kötülükleri gibi ahlâki yanı ağır basan didaktik konulardır.

Eserde işlenen konulardan da anlaşılacağı gibi *Atabetü'l-Hakâyık*, dini-ahlâki didaktik bir eserdir. Hatta manzum bir vaaz kitabı da denilebilir. İslâmî Türk edebiyatının, Müslümanlık inançlarını telkin eden ilk eseri olmasının yanı sıra edebiyatımızın elde bulunan en eski eserlerinden olması dolayısıyla Türk dili tarihi, tarih ve edebiyat tarihi açısından da önemli bir eserdir.

Asıl metnin dörtlüklerle söylenmiş olması yazarının milli şiir zevkini sürdürdüğünün göstergesidir. Dil bakımından *Kutadgu Bilig'e* göre *Atabetü'l-Hakâyık'ta* Arapça, Farsça kelime sayısı daha fazladır. Bu durum eserin dini içeriğiyle ilgilidir. Ancak, halka hitabeden eserde konu ve düşünce kurgusu daha basittir.

Atabetü'l-Hakâyık'ın sonuna eklenmiş olan manzum parçalar, eserin 15. yüzyılda bile yazarına saygı duyularak okunan ve yararlanılan bir kitap olduğunun kanıtıdır. Eserin sonunda, Emir Seyfeddin tarafından yazılmış olan dörtlükle Emir-i Kebir Arslan Hoca Tarhan'ın manzumesi, Edip Ahmed'i takdir amacıyla kaleme alınmıştır. Bu manzumeleri yazmış olan her iki emir de Timur dönemi emirlerindendir. Takriz olarak kabul edebileceğimiz bu manzumelerde Edip Ahmed'in anadan doğma kör olduğu belirtilir ve eseriyle kazandığı saygıdan, gördüğü ilgiden söz edilir.

Atabetü'l-Hakâyık, Necip Asım (Yazıksız) tarafından Ayasofya Kütüphanesi'nde bulunarak 1906 yılında bilim âlemine tanıtılmıştır. Necip Asım, hem Uygur hem de Arap harfleriyle yazılmış olan bu nüshayı 1918'de İstanbul'da bastırmıştır. Daha sonra N. Asım yine Ayasofya Kütüphanesi'nde bulunan bir başka nüsha daha bulmuştur. Kitabın ayrıca İstanbul Topkapı Sarayı Kütüphane'sinde Arap harfleriyle yazılmış bir nüshası daha vardır. Reşid Rahmeti Arat, hem Uygur, hem Arap, yalnızca Uygur ve yalnızca Arap harfleriyle yazılmış olan söz konusu üç nüshayı karşılaştırarak 1951 yılında edisyon kritikli metin halinde TDK yayınları arasında çıkartmıştır (Edip Ahmed B. Mahmud Yükneki, *Atabetü'l-Hakâyık*, Yay. Reşid Rahmeti Arat, İst. 1951). Bu kitapta eserin Türkçe çevirisinin yanı sıra *Atabetü'l-Hakâyık* nüshalarını tanıtan ve eser üzerinde yapılmış araştırmaları içeren bir de önsöz bulunmaktadır. *Atabetü'l-Hakâyık* Batılı araştırmacılar tarafından da incelenmiş olup eser üzerinde

en ciddi çalışma Jean Deny tarafından yapılmıştır. Eserle, Polonyalı Kovalski de ilgilenmiştir.

Karahanlı Dönemi Türk Edebiyatının Diğer Eserleri

11.-13. yüzyıllar arası Orta Asya'da savaşlar, istilalar, yıkılıp kurulan devletler nedeniyle Türkistan'ın, siyasal ve toplumsal düzenden yoksun olduğu bilinmektedir. Bu nedenle, o dönemden günümüze fazla eser kalmamıştır. Anılan yüzyıllar arasında yazıldığını bildiğimiz sayılı birkaç eserden biri de *Tezkire-i Satuk Buğra Han*'dır. Daha çok, bir menkıbe mecmuası görünümündeki *Satuk Buğra Han Tezkiresi* ya da *Destanı*, Kaşgar ve Balasagun yöresinde ilk Müslüman Türk devletini kuran hanların başlarından geçenleri anlatır. Satuk Buğra Han daha önce de belirtildiği gibi Karahanlı Devleti'nin ilk Müslüman hükümdarıdır. Söz konusu edilen destanda da en çok bu hükümdarın menkıbelerine yer verilmiştir. Eserde dönemin tarihi olaylarının yanı sıra bazı coğrafya adlarının da geçmesine rağmen söz konusu destan bir tarih kitabı olarak kabul edilemeyecek kadar çok destan ve masal öğeleriyle kaynaşmış durumdadır. *Satuk Buğra Han Tezkiresi*, Türk tarihindeki destan ruhunun İslâmi inanç sistemiyle nasıl ve ne ölçüde birleştiğini göstermesi ve İslâm kültürü etkisinde gelişen Türk edebiyatının ilk menakıb-nâme örneklerinden olması bakımından önemlidir. Eserin, 17. yüzyılda ve daha sonra istinsah edildiği anlaşılan iki yazma nüshası bulunmaktadır.

Orta Asya'da ilk örneklerini veren İslâmi Türk edebiyatının bilinen eserlerinden bir başkası da *Mukaddimetü'l-Edep*'tir. Söz konusu eser, 12. yüzyılın ikinci yarısında Zemahşerî adlı İslâmi bilimlerde kuvvetli biri tarafından yazılmıştır. Zemahşerî'nin asıl adı Ebul Kasım Mahmud olup Zemahşer kasabasında doğduğu için kendisine Zemahşerî denmiştir. Arapça bilmeyenlere Arapça öğretmek amacıyla yazılan eserin kelimelerinin üstüne yazar tarafından ayrıca Farsça ve Türkçeleri de eklenmiştir. *Mukaddimetü'l -Edep*'te Oğuz, Kanklı, Kıpçak lehçeleri hakkında bilgi de bulunmaktadır. Eserin değeri bir bakıma buradan gelmektedir. Çünkü, Zemahşerî böylece Kaşgarlı Mahmud'un eksik bıraktığı kısmı tamamlamıştır. Harzem Türk hükümdarı Adsız'a sunulmuş olan eserin uzun süre medreselerde ders kitabı olarak okutulduğu bilinmektedir.

Bu döneme ait varlığı bilinen bir başka eser Fahreddin Mübarekşah'ın *Şecere-i Ensâb*'ıdır. 11.-13. yüzyıllar arasında Maverâün-nehr'de Samanoğulları, Gazneliler, Gırlular gibi çeşitli Türk devletleri bulunmaktaydı. Fahreddin Mübarekşah'ın Kuzey Hindistan'da devlet kurmuş olan Gırlular'dan olduğu bilinmektedir. Kaynakların bilgin ve şair olarak tanıttıkları Mübarekşah, yaşadığı dönemde büyük itibar sahibi olmalı ki kendisine Fahr-ı Mûdir (idarenin övündüğü) denilmiştir. Fahreddin Mübarekşah'ın da bir ünvan olduğu sanılmaktadır. Çünkü asıl adı Muhammed bin Mansur'dur. Bu bilgilerin yanı sıra Mübarekşah'la ilgili olarak ölüm tarihinin 1206 olduğu, Farsça ve Arapça şiirler yazdığı fakat bunların elde bulunmadığı kaynakların verdikleri bilgiler arasındadır.

Fahreddin Mübarekşah'ın Türk dilini ilgilendiren eseri bir neseb-nâmedir. Ashabın, İslâm büyükleriyle, Türk emirlerinin şecerelerini yani soykütüklerini gösteren eserlere neseb-nâme denir. Nesebin kelime anlamı soy sop demektir. Çoğulu ensabdır. Yukarıda adını *Şecere-i Ensab* olarak verdiğimiz eserde Mübarekşah, Hz. Peygamber'den başlayarak zamanına kadar gelen önemli kişilerin şecerelerinden söz eder. Eserin bilinen diğer adı *Tarih-i Fahreddin Mübarekşah*'tır. Farsça yazılmış olan söz konusu eserin 136 şecerelik önemli bir bölümü kayıptır. Elde, eserin 84 sayfalık mukaddime bölümü bulunmaktadır. Burada -özellikle 35.-48. sayfalar arasında- Türk dili, tarihi uygarlığı hakkında bilgi verilmektedir. Anılan bölümde Türk diliyle ilgili bilgiler arasında, Türkçe yazılmış eserlerden söz eden Fahreddin Mübarekşah, Türkler'in kaside ve rubai nazım şekilleriyle yazılmış manzumelerinin varlığını bildirmekte ve Türkçe bir rubai örneği vermektedir. Varlığı bildirilen bu kasideler ve örnek gösterilen bu rubai 12. yüzyılda Gırlular sahasında klasik nazım şekilleriyle söylenmiş Türkçe manzumeler bulunduğu ve bunların yörede gelişmiş bir edebiyatın örnekleri olarak değerlendirilmeleri gerektiği izlenimini vermektedir. Kitabın Türkler'i ilgilendiren bölümünde, Türkler'in asaletinden, memluk yani köle iken bile yüksek mevkilere geçebildiklerinden, devlet kurabildiklerinden söz edilmektedir. Burada eserin sunulduğu Kudbeddin Aybey'e telmih yapılmıştır. Çünkü o da kölelikten hükümdarlığa yükselmiştir. Kitap, Batı dünyasının ilgisini çekmiş ve İngiliz müsteşriklerinden Denison Ross tarafından 1929 yılında İngilizce yayımlanmıştır.

ORTA ASYA TÜRK TASAVVUF EDEBİYATI VE İLK TÜRK SUFİLERİ

Tasavvuf, İslâmiyetin girdiği yollardan Türkler arasına girerek Horasan ve Maverâünnehr'e kadar ulaşır. Müslümanlığın, Türkistan'ın içlerine kadar yayılmasında tasavvufi duyuş, inanış ve düşünüşün payı olmuştur. Türkler, Müslüman dervişleri kendi şaman ve baksılarına benzettikleri için saygıyla karşılarlar. Eski şaman ve baksılara göre yeni ülkü ve bilgilerle dolu olan derviş şairler, kısa zamanda Türkistan halkının gönlünü kazanırlar ve Türkler bu derviş şairlere ata, baba, hoca v. b. adlar verirler. Bilhassa, Fergana, Buhara, Taşkent Kaşgar, Semerkant gibi kültür merkezlerinde yetişen bu dervişler halka tasavvufu öğretmişlerlerdir. Bunlar arasında, Arslan Baba, Korkud Ata, Çoban Ata gibi halk arasında büyük saygı görerek adları kutsallaştırılmış olan dervişler vardır. Orta Asya Türk Tasavvuf Edebiyatı ve ilk Türk Sufilerinden söz edebilmek için öncelikle tasavvufun ne olduğu üzerinde durulması gerekmektedir.

Tasavvuf

İslâmiyetin doğuşundan kısa bir süre sonra ortaya çıkmış olan tasavvuf, özellikle tarikatler ve tekkeler aracılığıyla İslâm dünyasındaki etkisi yüzyıllar boyu sürmüş bir düşünce ve inanç sistemidir. Şeriatın emir ve yasaklarını yumuşatmağa, Allah'a sevgiyle varmağa yönelik bir sistem olup Müslüman milletlerin edebiyatlarında kalıcı izler bırakmıştır. Eski Türk edebiyatının klasik dönemi başlamadan önce 11.-14. yüzyıllar arasında güçlü bir edebi akım olarak varlık gösteren tasavvufu bu nedenle tanımak gerekir. Şimdi onu daha çok edebiyatı ilgilendiren yönleriyle tanıtmaya çalışalım.

Tasavvuf ve tasavvufla uğraşan, tasavvuf ehli olan anlamındaki mutasavvıf ve sufi kelimeleri anlamca birbirleriyle ilgilidir. Başlangıçta, belirli bir görüşe bağlı kalarak Allah'a ulaşmaya çalışanlara, bunu amaç edinenlere mutasavvıf denmiş; daha sonra ise sufi kelimesinin kullanımı yaygınlaşmıştır. Sufi kelimesiyle kök ve anlam ilişkisi olan tasavvuf da bazı sözlüklerde, aklın yetmediği bilgi alanında, özellikle Allah kavra-

mında, gerçeğe gönül aracılığıyla ya da iradeyi zorlayarak ulaşılabileceğini kabul eden görüş diye tanımlanır. Sufi kelimesinin ortaya çıkışı konusunda öteden beri aşağıdaki şu görüşlere yer verilmiştir:

1. İlk sufiler yünden yapılmış kaba elbise giydikleri için kendilerine sufi denmiştir. Çünkü Arapçada suf (sof) yün demektir.

2. Hz. Peygamber zamanında onun mescidinin sofasında yatıp kalan ve ibadetle vakit geçiren sahabeye "Ashab-ı Suffa" ya da "Ehl-i Suffa" denmiştir. Sufiler de "Ashab-ı Suffa" gibi dünya nimetlerinden yoksunluğu, yoksulluğu benimsedikleri için kendilerine sufi, yollarına da tasavvuf denmiştir.

3. Sufi, Yunanca hikmet (varlığını yalnızca Allah'ın bildiği bilgi; varlığı Allah sırrı olan bilgi) anlamına gelen sofos kelimesinin Arapçaya uydurulmuş biçimidir.

4. Safaya yani gönül temizliğine sahip oldukları için tasavvuf ehline sufi denmiştir. Söz konusu ettiğimiz bu görüşlerin yanı sıra sufi kelimesinin nereden geldiğini açıklamaya çalışan başka görüşler de bulunmakla birlikte bunlar arasında en tutulanları birinci ve sonuncu sırada belirttiğimiz görüşlerdir.

Bir inanç ve düşünce sistemi olarak tasavvuf, Irak'ta (Kufe ve Basra'da) VIII. yüzyılda doğmuş, bir süre sonra bütün Irak'a yayılmış; özellikle Bağdat'ta büyük mutasavvıfların yetişmesine yol açmıştır. Kaynaklar, tasavvufun ilk temsilcisi (ilk sufi) olarak Kufeli Ebu Hâşim'i kabul ederler. Hasanü'l-Basrî, Bâyezîd-i Bistâmî, Cüneyd-i Bagdâdî, Hallâc-ı Mansûr diğer büyük mutasavvıflardır. Tasavvuf akımı, Irak'tan İran'a oradan da Horasan ve Türkistan'a geçerek yayılmış; İran'da özellikle edebiyatta çok etkili olmuştur. Hakîm Senâî, Ferîdüddîn-i Attâr gibi mutasavvıf şairlerden başlayarak, Molla Câmî gibi klasik dönem Fars edebiyatının son büyük şairine kadar birçok sanatçı tasavvufun etkisinde kalmış; onu besleyip güçlendirmiştir.

Tasavvufun temeli, evrende tek bir varlığın bulunduğu, o tek varlığın dışındaki diğer varlıkların ise onun yeryüzündeki yansıması olduğu görüşüne dayanır. O tek varlık Allah'tır. Öteki varlıklar daha doğru bir deyişle görünen her şey, tek varlık olan Allah'ın türlü görüntüleridir ve Allah'ın anlaşılıp, bilinmesi için vardır. Buna "vahdet-i vücud" görüşü denir.

"Tekvin" yani var oluş, yaratılış problemi dinin, tasavvufun ve felsefenin ilgi alanına giren ana konulardandır. Ancak, dinin, daha doğrusu şeriatın, "tekvin" konusundaki bakış açısı tasavvufunkinden farklıdır. Bu konuda, şeriat ile tasavvuf arasındaki başlıca ayrılık yaratmak ve görünmek fiiliyle özetlenebilir. Çünkü, şeriate göre evren, bütün varlıklar Allah tarafından yaratılmışlardır. Allah, yarattıklarının hiçbirine benzemez. Halbuki yukarıda da belirtildiği gibi, tasavvufta, evren, görünen bütün varlıklar, ayrı varlıklar olmayıp Allah'ın görüntüleridir. Başka bir ifadeyle, tasavvufta, Allah, evren ve insan bir bütün içinde düşünülmekte, ilişkiler bu bütünlük içerisinde aranıp açıklanmaktadır.

Tasavvufta varlığın ortaya çıkışı ise şöyle izah edilir: Allah, "Kenz-i Mahfi" yani gizli hazine, gizli cevherdir. "Aşk-ı Zâtî" yani kendisine duyduğu aşk nedeniyle kendini görmek ve göstermek istemiştir. Allah'ın kendisine duyduğu aşk ise, "Cemâl-i Mutlak", "Hüsn-i Mutlak" ve "Kemâl-i Mutlak" sıfatlarından dolaydır. Yani, tek güzellik ve tek iyilik olmasının sonucu, Allah kendini görmeyi ve göstermeyi dilemiştir. Bu durumda evren ve insan Allah'ın kendi güzelliğini seyrettiği bir ayna gibidir. İnsan nasıl kendi güzelliğini görmek için aynaya bakarsa Allah da kendisini seyretmek için bir ayna durumunda olan evreni ve insanı var etmiştir. "Vücûd-ı Mutlak" yani tek varlık olan Allah, evreni yoktan yaratmıştır. Tasavvufa göre, varlığın başlangıcı "Kün" ol emrine dayanır. "Kün" emrinden önce varlıklar, "A'yân-ı Sâbite" denilen nesneler halinde Allah'ın sonsuz bilgisinde belli ve sabit olarak bulunuyorlardı. "A'yân-ı Sâbite"nin Allah'ın bilgisi dahilinde bulundukları yere ise "Âlem-i Kitmân" denir. Buradan varlık âlemine iniş belirli aşamalardan geçerek olmuştur. Tasavvuftaki inanişe göre, önce "Nûr-ı Muhammedî" var olmuş; onu varlığın ve evrenin öteki unsurları, örneğin "Anâsır-ı Erba'a" (ateş, hava, su ve toprak) ile "Mevâlid-i Selâse" (maden, bitki, hayvan) ve son olarak da insan izlemiştir. Bu var oluş silsilesine tasavvufta "Seyr-i Nüzûl" denmektedir. Ancak, insan için varlık kazanmanın amacı, "İnsân-ı Kâmil" olmaktır. Tasavvufi anlamda "İnsân-ı Kâmil" olmak "Bekâbillah"a yani sürekli olarak Allah'ın varlığında bulunma mertebesine ulaşmakla olur. "Bekâbillah"ı "Fenâfillah" yani insan varlığının Allah varlığında yok olduğu, onunla bir olduğu makam izler. İnsanın yeryüzünde varlık kazandıktan sonra tek varlık olan Allah'a ulaşmasına "Seyr-i Urûc" denir. "Seyr-i Nüzûl" ile "Seyr-i Urûc"un tamamına ise tasavvufta "Devriyye" sistemi den-

miştir. "Seyr-i Nüzûl"dan "Seyr-i Urûc"a insanın, "Şeriat", "Tarikat", "Ma'rifet" ve "Hakikat" basamaklarını çıkarak ulaşması gerekmektedir. Bu basamakların aşılabilmesi ise bir yol gösterici, yani bir "Mürşid"in yardımı ile olur. "Mürşid"in yol gösterdiği kişiye de tasavvufta "Mürid" denir. Yukarıda sözünü ettiğimiz "Fenâfillah" mertebesine ulaşmak için "Mürid"in benliğini yok ederek ilahi aşkla ruhunu yüceltmesi gerekmektedir.

Öte yandan tasavvufun "Vahdet-i Vücûd" inancından sonra en önemli özelliği, insana önem vererek onu yüceltmesidir. İnsanın sufiler tarafından yüceltilmesi gönlü dolayısıyladır. Çünkü gönül Allah'ın evi sayılır. İnsan Allah'tan gelmiştir. Onun bir parçasıdır. Yeryüzündeki geçici varlığı sırasında bütün çabası Allah'ı bilmeye, öğrenmeye yönelmekten ibaret olmalıdır. Allah'ı bulup öğreneceği yer ise insanın kendi gönlüdür. Mutlak bilgi olan Allah'ın insanın gönlünde bulunması, gönlün terbiye edilmesiyle mümkündür. Bütün bu söylediklerimizden anlaşılacağı gibi gönül, insan duygu ve heyecanlarının kaynağı olmasının yanı sıra Allah'ın kavranabileceği yer sayılması bakımından da tasavvufta önemlidir. Öte yandan gönlün ön plana geçmesi, Allah'a ulaşmakta adına irfan (sezgi) denilen ve ilham yoluyla elde edilen bilginin de önem kazanmasına neden olmuştur. Mutasavvıflara göre bilgi, "İlm-i Zâhir" ve "İlm-i Bâtın" olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlardan ikincisine "İlm-i Hakikat" ya da "İrfan" da denir. "İlm-i Zahir"in kaynağı akıl olup kitaplardan öğrenilir. "İlm-i Bâtın"ın kaynağı ise gönül olup o ancak güçlü bir sezikle elde edilir. "İlm-i Batın" sahibine, "Ehl-i İrfân" ya da "Ehl-i Hâl" denir. "İlm-i Zâhir" sahibi ise "Ehl-i Şeriat" ya da "Ehl-i Kâl"dir. Mutasavvıflar, "Ehl-i Kâl" olmanın karşısındadırlar. Çünkü, tasavvufa göre "Kalde Kalmak" yani sözde kalmak, ilahi hakikati kavrayamamak demektir. "Ehl-i Hâl" için içe bakışın, varlığın esas amacı olan ilahi hakikati içte sezmenin, gönlünde bulmanın önemine yukarıda işaret etmiştik. İlahi gerçeğin gönlünde aranıp bulunması ise aşkın yardımı ile olur. Kısacası, mutasavvıflara göre, varlığın ortaya çıkışında aşk olduğu gibi Allah gerçeğinin insan tarafından kavranmasında da aşkın özellikle ilahi aşkın yeri ve önemi büyüktür. Aşk olmaksızın, Allah'ın varlığı görülmez, bilinmez. Bu arada, yeri gelmişken, tasavvufta, maddi aşkın ilahi aşka giden yolda bir basamak, bir mertebe olarak kabul edildiğini de belirtelim.

Gerek var oluşun gerekse ilahi gerçeğe ulaşmanın temelinde aşkın bulunduğu görüşü ise, Allah'a yasaklarla ve korkuyla değil, ancak aşkla ulaşılabileceği inancını ön plana geçirmiş; böylece aşk, tasavvufun en önemli yanı olmuş ve edebiyatta da en çok bu yanıyla işlenmiştir. Aşkın ön plana geçmesinin sonucu ise tasavvufta duygu ve heyecan akla göre daha önemli sayılmış; sufiler için gönül akıldan önce gelmiştir.

İslâmi Türk edebiyatı üzerindeki etkisini, aynı yoğunlukta olmamakla birlikte, 11. yüzyıldan başlayarak yüzyıllar boyu sürdüren tasavvuf, tekke edebiyatının yanı sıra Divan edebiyatının varlığında da önemli rol oynamıştır. Divan şairlerimizin hemen hepsinin tasavvufa eğilimleri olduğunu görürüz. Mutasavvıf şairlerin yanı sıra din dışı konularda yazan şairler de tasavvufun kelime ve terimlerinden yararlanmış, eski şiirimizin söz varlığını, şiir dünyasını, din dışı kelime ve sembollerle tasavvufun kelime zengiliğini birlikte yaratmışlardır.

Kaynakça

- Abdülbaki Gölpınarlı, *Yüz Soruda Tasavvuf*, İst. 1969
İslâm Ans. Tasavvuf mad., L. Massignon, C. 12., 2. b. İst. 1979, s. 26-31
İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Tasavvuf mad. C. I. II, 2. b. Akçağ, Yay. tar. Ank., s. 478 vö.
Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İst. 1991
C. Yılmaz, *Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf*, İst. 1991.

Ahmed-i Yesevî

Türkler arasında ilk tarikat kurucusu olarak bilinen ve yaşadığı yüzyıldan itibaren halkın üzerinde derin etki bırakan ilk sufi Hoca Ahmed-i Yesevî'dir. Ahmed-i Yesevî, sufi şair ve tarikat kurucusu sıfatıyla Türkler üzerinde yüzyıllarca etkisini sürdürmüş bir kişidir. Kaynaklarda Yesevî ile ilgili şu bilgilere rastlıyoruz:

Batı Türkistan'daki Sayram kasabasında 11.yüzyılın ikinci yarısında doğduğu tahmin edilen ve İbrahim adlı bir şeyhin oğlu olan Ahmed, önce annesini, yedi yaşında da babasını kaybettikten sonra ablası ile birlikte sonradan Türkistan adını alan Yesi'ye gelmiş ve orada yerleşmiştir. Yesi'de o tarihlerde, Arslan Baba adındaki Türk şeyhinin etrafında toplananların kurduğu bir tasavvuf geleneği bulunmaktadır. Ahmed, ilk öğrenimini Yesi'de yaptıktan sonra dönemin önemli İslâmi merkezlerinden Buhara'ya gelir. Orada ünlü bilgin ve sufi Şeyh Yusuf Hemedani'ye intisab eden Ahmed-i Yesevî, Yusuf Hemedani'nin etkisinde kalarak onunla birlikte birçok yer gezmiştir. Bu sırada Şeyh'in teveccühünü kazanan Ahmed-i Yesevî onun üçüncü halifesi olur ve ilk iki halifeden sonra 1160 tarihinde Buhara'da Yusuf Hemedani'nin postuna geçer. Ancak, bir süre sonra tekrar Yesi'ye dönen Ahmed-i Yesevî ölümüne kadar orada kalmış ve ömrünün son yıllarını da tasavvuf yolunda etrafındakileri irşad ederek geçirmiştir.

Ahmed-i Yesevî'nin Yesi'de tasavvufu tanıtip yayma girişimlerinin sürdüğü yıllarda, Türkistan yöresi İslâmlaşma yolunda iyiden iyiye ilerlemiş ve tasavvuf hareketlerinin yayıldığı önemli bir yerleşim merkezi görünümü kazanmıştır. Bu uygun koşullar içerisinde, kurduğu Yesevîye tarikatının görüşlerini yayan Ahmed-i Yesevî, Taşkent ve Siriderya yöresi ile Seyhun'un ötesindeki bozkırlarda yaşayan göçebe Türkler arasında zamanla büyük nüfuz kazanır. Hoca Ahmed-i Yesevî, İslâmi bilimleri, Arapça ve Farsçayı iyi bilmekle birlikte etrafında toplanan müridlerine dervişlik adabını öğretebilmek için onların anlayacakları bir dille manzumeler yazarak seslenir. Türk halk edebiyatından alınma dörtlükler, hece ölçüsü ve basit bir dille yazılan bu manzumelere, onları aynı biçimsel özellikleri taşıyan sıradan manzumelerden ayırmak için "hikmet" denmiştir.

Ahmed-
Dîvân-ı
dil itiba
yatının
ölçülerl
mıştır.
yukarıd
taya ko
da okur
de geliş
kullanı

Ar
Bunlar
biçiml
İslâmiy
çimidi
Hikme
Peygar
kıyam
verirle

A
manzu
düşün
bütün
nüsha
olmas
başka
kanıtl
hikme
hikme
ortad
Ahme
gelme

Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerinin içerisinde toplandığı mecmuaya ise *Dîvân-ı Hikmet* adı verilmiştir. *Dîvân-ı Hikmet*'te yer alan manzumeler dil itibariyle Hakaniye Türkçesi özellikleri gösterirler. Türk halk edebiyatının atasözleri bol ürünlerini hatırlatan ve $4+3=7$, $4+4+4=12$ duraklı ölçülerle yazılmış olan bu manzumelerde, yarım kafiye ve redif kullanılmıştır. Sanat endişesi güdülmeksizin söylenen, lirizm yanı zayıf olan ve yukarıda da belirtildiği gibi tasavvuf propogandası yapmak amacıyla ortaya konan hikmetlerin, Yeseviliğin yayılma alanı içerisinde kısa zamanda okunur hale geldikleri bilinmektedir. Böylece, İslâm uygarlığı etkisinde gelişen Türk edebiyatı içerisinde tasavvufî halk şiiri ya da daha yaygın kullanılan adıyla tekke şiirinin ilk örnekleri verilmiştir.

Anlaşılabacağı üzere hikmetler iki ana ögeden meydana gelmişlerdir. Bunlardan biri İslâmi, öteki ise milli ögedir. İlki ideolojide, ikincisi ise biçimde belirgindir. Hikmetlerin bu özelliğinden dolayı *Dîvân-ı Hikmet*'e İslâmiyet öncesi halk edebiyatı geleneğinin tasavvufî çeşni kazanmış biçimidir diyebiliriz. Hikmetlerde işlenen konulara gelince: *Dîvân-ı Hikmet*'te yer alan hikmetlerin konuları sınırlıdır. Bu manzumeler, Hz. Peygamber'in hayatı ve mucizeleri, İslâm menkıbeleri, dünyadan şikâyet, kıyamet günün yakınlığı, dervişliğin faziletleri v. b. dini konulara yer verirler.

Ahmed-i Yesevî'nin hikmetleri, duygu ve coşku yanı sınırlı didaktik manzumeler olmalarına rağmen taşıdıkları sufîyane ve zahidane düşünceler nedeniyle halk üzerinde çok etkili olmuş ve yüzyıllar boyu bütün Türk illerinde okunmuştur. Elde bulunan *Dîvân-ı Hikmet* nüshalarının gerek içerisinde bulundurdıkları manzumelerin değişik olması, gerekse dil özelliklerinin farklılıklar göstermesi, bunların başka başka kişiler tarafından değişik yerlerde yazılmış olduklarını kanıtlamaktadır. Bazıları kaybolan ya da zamanla değişikliğe uğrayan hikmetlerin derlenmesi sırasında, araya söyleyenleri farklı yeni hikmetlerin girdiği ve böylece orijinal metinden uzaklaşmış olduğu ortadadır. Ancak, hikmetlerin değişmeyen özelliği, hepsinin özünde Ahmed-i Yesevî'nin inanç ve düşüncelerini bulundurmasıdır.

Yesevî'nin hikmetleri, Selçuklu akınlarıyla birlikte Anadolu'ya gelmiş ve daha önce de belirtildiği gibi Anadolu'da tekke edebiyatının

doğuşunda, dini-tasavvufi ruhun gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Daha doğru bir deyişle hikmetler, 12. yüzyıl Anadolu'sunda Yunus'u yetiştirecek olan düşünce ortamı ile edebi ortamı hazırlamıştır. Yesevî'nin Orta Asya'da yetişen müridleri, onun yolunu izleyerek tasavvuf ruhunun ve tarikat görüşlerinin yayılmasında şiirden yararlanmışlardır. Son olarak, Ahmed-i Yesevî'nin edebi kişiliğinden çok, düşünceleriyle ve öğretici yanıyla, Orta Asya Türkleri'nin tasavvuf ruhunu kazanmalarında ve bütün Türk dünyasında bir düşünce birliğinin sağlanmasında önemli rol oynadığını belirtelim.

Dîvân-ı Hikmet'in yanı sıra Ahmed-i Yesevî'ye ait olduğu sanılan Fakrname'nin ise ayrı bir eser olmayıp *Dîvân-ı Hikmet*'in mensur mukaddimesi olabileceği görüşü son olarak Yesevî ve *Dîvân-ı Hikmet* üzerinde çalışmalar yapmış olan Prof. Dr. Kemal Eraslan tarafından ileri sürülmektedir. Fakrname'nin, bilinen *Dîvân-ı Hikmet* yazma nüshalarında bulunmaması, Eraslan da, risalenin Yesevî tarafından değil de hikmetleri daha sonra düzenleyenlerce eklenmiş olduğu görüşünün ağırlık kazanmasına neden olmuştur. Fakrname, içerisinde metnin dil özelliklerinin tanıtımına da yer verildiği bir inceleme bölümüyle birlikte K. Eraslan tarafından yayımlanmıştır (Kemal Eraslan, Yesevî'nin Fakr-nâme'si, *TDED*, C. XVIII, İst. 1977, s. 45-120 + XV).

Kaynakça

- Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ank. 1981
İslâm Ans., Ahmed Yesevî mad., F. Köprülü, C. I, İst. tar. s. 210-215
Türk. Diy. Vak. İsl. Ans. A. Yesevî mad. Kemal Eraslan, C.2, İst.1991, s. 159-161
Ahmed-i Yesevî, Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler, Haz. Kemal Eraslan, KTB Yay.
 Ank. 1983 (2. b. 1991).

Hakîm Süleyman Atâ

Ahmed-i Yesevî'nin Orta Asya'da yetişip o yörede kalan müridlerinin de düşünce olarak Yesevî'yi izlediklerini ve tarikatlarının görüşlerini yaymak için şiirden yararlandıklarını daha önce söylemiştik. Bunlardan biri Hakîm Süleyman Atâ'dır. Yesevî'nin halifelerinden Hakim Süleyman Ata'nın, *Âhir Zaman Kitabı*, *Meryem Kitabı* ve *Bakırgan Kitabı* adlı eserleri elde bulunmaktadır. Söz konusu edilen eserlerin her üçü de manzum olup, *Bakırgan Kitabı* aralarında en ünlü olanıdır. Eser, dini-ahlâki öğütler veren hikmetler tarzında yazılmış manzumelerden meydana gelmiş bir mecmua olup içerisinde Süleyman Atâ'ninkilerden başka manzumeler de vardır. Süleyman Atâ'ya ait olan manzume sayısı 44'tür. Ayrıca, eserin sonunda Hz. Peygamber'in miracını ve Hz. İbrahim'in oğlunu kurban edişini anlatan iki ayrı manzume daha bulunmaktadır. Süleyman Atâ'nın Bakırgani ünvanıyla tanınmış olması da muhtemelen *Bakırgan Kitabı*'nın ününden dolayıdır. *Dîvân-ı Hikmet*'in yanı sıra tıpkı onun gibi bu manzum eser de Orta Asya, Harzem ve Kıpçak yörelerinde yüzyıllarca okunmuş ve büyük ilgi görmüştür. Hakîm Süleyman Atâ'nın *Ahir Zaman Kitabı* ise on altı sayfalık küçük bir risaledir. Adından da anlaşılacağı gibi, dünyanın sonundan ve ahiret gününden söz eder. Yukarıda adından söz ettiğimiz üçüncü eser *Meryem Kitabı* ise Hz. Meryem'in ölümünü anlatan gene kısa bir risaledir. Süleyman Atâ'nın sözü edilen son iki eseri aruzla yazılmış olup her üç eser de 19. yüzyılda Kazan'da yayımlanmıştır. *Bakırgan Kitabı*'nın yayın tarihi 1846, *Ahir Zaman Kitabı*'nın 1847, *Meryem Kitabı*'nın ise 1878 dir. Süleyman Atâ'nın edebiyat tarihindeki önemi ise Yesevî tarzında yazdığı hikmetlerle, Orta Asya Türk tasavvuf edebiyatında hikmet geleneğinin gelişmesine yaptığı katkıdan gelmektedir. Onun *Bakırgan Kitabı*'ndaki hikmetleri, hikmet tarzının o yüzyıllarda Orta Asya Türk halkı arasında rağbet gördüğünün kanıtıdır. Böylece tıpkı Ahmed Yesevî gibi, Süleyman Atâ da Türk tasavvuf edebiyatının kuruluş döneminde öğretici olarak tasavvufi düşünce ve heyecanın yayılmasında önemli rol oynamıştır. Bu konuda son olarak, Hakîm Süleyman Atâ'nın Orta Asya ve Volga Türkleri arasında uzun süre unutulmayıp, menkıbe ve eserlerinin bu bölge Türkleri tarafından yaşatıldığını gene, sufi şair hakkında bilgi veren kaynaklardan öğrendiğimizi belirterek sözü bağlayalım.

Şair Ali

Süleyman Ata'dan sonra Orta Asya kökenli bir başka mutasavvıf şair Ali'dir. Türk Edebiyatında ilk *Yusuf u Züleyha* hikâyesini yazmış olan Ali'nin hayatı hakkında hemen hiçbir bilgi yoktur. Yalnızca, *Kıssa-i Yusuf* adlı eseriyle tanınmıştır. *Kıssa-i Yusuf*'un dil özelliklerine bakılarak Ali'nin, 12. yüzyılın sonları ile 13. yüzyılın ilk yarısında Harezm yöresinde yaşadığı tahmin edilmektedir. Ali, edebiyat tarihinde yer almasını sağlayan eserinin konusunu *Kur'an*'dan almıştır. Ancak, daha önce İran edebiyatında Firdevsî tarafından yazılmış olan *Yusuf u Züleyha* mesnevisini de gördüğü sanılmaktadır. İslâmi Türk edebiyatının önde gelen mesnevi konularından olan *Kıssa-i Yusuf*'ta klasik mesnevi tarzı kullanılmış, Yesevî'nin hikmetleri örnek alınarak, Yesevî tarzının şekil özellikleri dini hikayecilikte kullanılmıştır. Tıpkı Ahmed-i Yesevî'nin hikmetleri gibi dörtlüklerle yazılan eser, 4+4+4=12 duraklı hece ölçüsüyle yazılmıştır. Dörtlüklerin sonlarında yarım kafiye kullanılması ve dördüncü dizelerin redifli nakarat halinde tekrarlanması da, Ali'nin Yesevî'nin etkisinde kalmış olduğunu destekleyen diğer kanıtlardır. Şair Ali üzerindeki Yesevî etkisini, o yüzyıllarda Yesevî hikmetlerinin Orta Asya Türkleri arasındaki yaygın ününe bağlamamız uygun olacaktır. Değişik Türk leh- çelerine ait özellikleri bir arada bulunduran *Kıssa-i Yusuf* dil araştırmaları bakımından önemlidir. Eserin, Gotha, Dresden ve Berlin Kitaplıkları'nda üç yazma nüshası bulunmaktadır. Bunlardan Gotha nüshası öteki iki yazmaya göre daha çok Oğuz Türkçesi özelliklerini taşımaktadır. Eserde Oğuzcanın özelliklerinin bulunması ise, onun aynı yüzyılda Anadolu'da başlayacak ve Oğuz Türkçesi ile meydana getirilecek edebiyatın bir müjdecisi olduğu izlenimini vermektedir.

Kaynakça

Saadet Çağatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri*, Ank. 1950, s. 90

M. F. Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. 1980, s. 235 vö.

Türk. Diy. Vak. İsl. Ans., Ali mad. Tuncer Gülensoy, C. 2, İst. 1991, s. 379

Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, İst. 1997, s. 136 vö.

13. YÜZYILDA ANADOLU'DA GELİŞEN

TÜRK EDEBİYATI

11. yüzyılın ikinci yarısının başlarında İran'ı ele geçiren Büyük Selçuklular, 1071 Malazgirt Zaferi ile Anadolu topraklarına ayak basarlar. Selçuklular, yaptıkları savaşlar sonucu Anadolu'da siyasi üstünlük sağlamışlar ve I. Alaaddin döneminde (1219-1236) en parlak günlerini yaşayarak gelişme politikalarını Moğol saldırılarına kadar sürdürmüşlerdir. Ancak daha sonra, Moğollar karşısında güç gösteremeyerek Anadolu'daki üstünlüklerini yitirmişler ve 14. yüzyılın başlarında yerlerini, Selçuklu dağılması sonucu ortaya çıkan beyliklere bırakarak tarihten silinmişlerdir. Moğollar'ın Anadolu'ya yaptıkları saldırılar ve onların Anadolu'dan ayrılmalarından sonra ortaya çıkan otorite boşluğu sonucu yaşanan taht kavgaları nedeniyle Anadolu insanı, uzun süre barış ve huzur yüzü görememiş, toplum düzeni sağlanamamıştır. Moğollar'a ödedikleri ağır vergiler, halkı canından bezdirmiş, yaşama güçlerini azaltmıştır. Kısacası, 13. yüzyıl Anadolu'sunda Türk tarihinin bunalımlı günleri yaşanmıştır. Bu bunalımlı günlerde, bir yandan Mevlânâ Celâleddîn, Sühreverdi, Âhî Evren, Fahreddîn-i Konevî gibi mutasavvıflar yazdıklarıyla, okumuş çevrelerinde tasavvufu yayarken, Anadolu'ya Horasan'dan gelen alp eren ve alp gaziler de halkın Türkleşmesi ve Müslümanlaşmasında önemli rol oynamışlardır. Çoğu Yesevî dervişleri olan alp erenlerle alp gaziler, dini-tasavvufi görüşlerini halk arasında yayarak, savaş felaketinin yaşandığı toplumda, ilahi aşkın huzuruyla o günün insanlarını rahatlatmaya çalışırlar.

Moğollar'a yenik düşerek Moğol egemenliğini kabul etmek zorunda kalan Selçuklular döneminde, devlet otoritesinin ortadan kalkması sonucu, halk arasında yalnız Allah'a inanma ve ona ulaşma yolunda yardımcı olacak manevî otoritelere sığınma eğilimi artmıştır. Böylece, Anadolu'da tasavvuf cereyanı, mistik bir duyuş ve düşünüş sistemi olmaktan öteye, o dönem insanının hayatıyla birleşen güçlü bir iman haline gelmiştir. Bu durum, hem göçebe Anadolu insanının hem de şehirlerde yerleşmiş halkın kendilerine huzur ve umut veren tekkelerin etrafında toplanmalarına neden olmuştur. 13. yüzyılda, gerek tekke hayatının büyük gelişme göstermesi, gerekse Arapça, Farsçanın yanı sıra İslâm kültürünü iyi öğrenmiş aydınların varlığı Anadolu'da başlayıp gelişen dini-tasavvufi edebi-

yatın önde gelen temsilcilerinden çoğunun yetişmesini sağlamıştır. Daha çok Farsça şiir söyleyen şehirlerde yetişmiş aydın tabaka sufilerine karşı-
lık, Anadolu'ya yayılan Yesevî, Haydari, Bektaşî dervişleri de Türk dilini kullanarak tekke edebiyatını meydana getirmişlerdir. Böylece, tanıtmaya çalıştığımız bu yüzyılda, şiirlerini yalnızca Farsça yazan şairlerle, Farsça ve Türkçe yazan şairler ve nihayet halk Türkçesi ile halka seslenen çok sayıda sufi şair yetişmiştir.

13. yüzyıl Anadolu'sunun edebi kimliğini tanıtan ve bugün elimizde bulunan eserlerin çoğu Selçuklular döneminde yazılmıştır. 11. ve 12. yüzyıllarda Anadolu'da süren siyasi mücadeleler büyük olasılıkla eser verilmesini geciktirmiştir. Selçuklular'ın başlangıçta edebi dilleri Farsça, resmi dilleri ise Arapçaydı. Daha sonra bir süre, Farsça da resmi dil olarak kullanılmıştır. Farsçanın Selçuklular tarafından ağırlıklı olarak kullanılmasında, Selçuklu sultanlarının, İran'ın Safeviler dönemi saray geleneğine özenerek etkisinde kalmış olmalarının payı bulunduğu sanılmaktadır. Farsçanın ve onun yanı sıra Arapçanın kazandıkları saygınlık ve önem sonucu Anadolu'da Selçuklular döneminde Farsça ve Arapça eserler verilmiş; bu durum da yukarıda söylediğimiz istikrardan yoksun siyasi toplum yapısıyla birlikte Türkçenin edebi dil olarak kullanımını ve gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir.

Bu dönemde Anadolu'ya Horasan'dan gelen dervişler beraberlerinde Orta Asya Türk halk edebiyatı geleneğini de getirmişlerdir. Anadolu'nun Hristiyanlardan alınması ise halk arasında kahramanlık duygularının fizizlenmesine ve destan ruhunun kazanılmasına neden olur. Bunun sonucunda, 13. yüzyıl Anadolu'sunda *Dânişmend-nâme*, *Battal-nâme* ve Ebu Müslim gibi dini-tarihi destanlar ortaya çıkmıştır. Nitekim, Anadolu'ya Türk ve Müslüman damgası vurmak amacı ile savaşanlar, eski Türk destanlarının yanı sıra bu tür halk kahramanlarının menkabelerinden de manevi güç almışlardır. 13. Yüzyıl Anadolu'sunun bu yapısına paralel olarak tasavvuf, büyük bir hızla yayılmış ve aşağıda kendilerinden söz edeceğimiz Türk tasavvuf edebiyatının güçlü temsilcileri bu yüzyılda yetişmişlerdir. Daha çok Farsça şiir söyleyen şehirli aydın zümreye karşın, Anadolu'ya yayılan bazı Yesevî ve Bektaşî dervişleri de tasavvuf edebiyatının ya da tekke edebiyatının Türk dili ile meydana çıkıp gelişmesinde önemli rol oynamışlardır.

Hacı Bektaş-ı Velî

13. yüzyılda Anadolu'ya Horasan'dan gelen dervişlerden biri Hacı Bektaş-ı Velî'dir. Bektaşilik tarikatının teşekkülünde, öteden beri önemli yerinin olduğu kabul edilen Hacı Bektaş-ı Velî'nin hayatıyla ilgili söylenenlerin çoğu, kısaca *Velâyet-nâme* ya da *Velâyet-nâme* olarak tanınan *Velâyet-nâme-i Hacı Bektaş-ı Velî (Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî)* adlı menakıbnâme'ye dayandırılır. Hem Hacı Bektaş-ı Velî'nin hayatı, hem de Bektaşilik ve Alevilik tarihi için önemli kaynak olarak kabul edilen *Velâyet-nâme*'nin, Hacı Bektaş-ı Velî'nin ölümünden en az iki yüzyıl sonra 15. yy. ın sonlarıyla 16. yy. ın başlarında yazıldığı tahmin edilmektedir. Mensur, manzum ya da mensur-manzum karışık üç tip yazma nüshası bulunan eserin yazarı kesin olarak bilinmemekle birlikte, 15. yy. şairlerinden Firdevsî-i Tavîl (Uzun Firdevsî) tarafından yazıldığı görüşü bazı araştırmacılar arasında kabul görmektedir. Üzerinde henüz bilimsel nitelikli bir çalışmanın yapılmamış olduğu *Velâyet-nâme*, değişik araştırmacılar tarafından yayımlanmıştır (*Velâyet-nâme, Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî* Haz. Abdülbâki Gölpınarlı, İst. 1958; Bedri Noyan, *Hacı Bektaş-ı Velî Velâyet-nâmesi, İlk Velâyet-nâme*, Aydın 1986; vb.)

Hakkında bilinenlerin kesin tarihi belgelere dayandırılmayıp, daha çok sözünü ettiğimiz *Velâyet-nâme*'den yararlanılarak ortaya konduğu Hacı Bektaş-ı Velî'nin doğum tarihi bilinmemekte ancak, 1271'de öldüğü tahmin edilmektedir. Alevi-Bektaşî geleneğinde, *Velâyet-nâme*'ye dayandırılarak anlatılanlara göre, Hacı Bektaş-ı Velî, Nişabur'da doğmuş, Lokman-ı Perende adlı bir mutasavvıf tarafından yetiştirilmiş; Ahmed-i Yesevî'ye intisab etmiştir. Daha sonra Ahmed-i Yesevî vesilesiyle Anadolu'ya gelerek, Kırşehir civarında Sulucakarahöyük (bugünkü adı Hacıbektaş) te yerleşmiş; orada dergahını kurup çevredeki Türkmenler ve gayri müslimler arasında dervişlerinin de yardımlarıyla Müslümanlığı yayma faaliyetlerini yürütmüş; Sulucakara-höyük'te ölmüştür. Anadolu'da ilk tarikat kurucusu olarak bilinen Baba İlyas'ın şeyhlerinden Baba İshak'ın müridi olduğu, onun hakkında söylenenler arasındadır. Ancak Baba İlyas'ın torunun oğlu Elvan Çelebi'nin yazdığı *Menakıbu'l-Kudsiyye fi Menâsıbu'l-Ünsiyye* adlı Baba İlyas'ın efsaneleşmiş hayatının anlatıldığı eserde Hacı Bektaş, Baba İlyas'ın halifeleri arasında sayılmakta ve Baba Resul diye anılmaktadır. Kısacası Hacı Bektaş'ın halifesi Baba İshak değil Baba İlyas olup bu konuda farklı görüşler vardır (*Elvan Çelebi, Menakıbu'l-Kudsiyye Fi Menasibi'l-Ünsiyye*, Haz. İsmail E. Erünsal, A. Yaşar Ocak, 2. bas. TTK Yay. Ank. 1995). Baba İshak'ın müridlerine Babai dendiği gibi Hacı Bektaş-ı Velî çevresinde toplananlara da Bektaşî denmiştir. Kuruluş yeri ve ilk yayılma alanı Kırşehir ve çevresi olan şii-batını inanışlara meyilli

Bektaşilik, 13. yüzyıl Anadolu'sunda halktan büyük ilgi ve destek görmüş; dini, ekonomik hatta askeri ve sosyal yanı olan Ahilik teşkilatı ve daha sonra da Yeniçeri Ocağı'yla da ilişkili olarak varlığını yüzyıllarca sürdürmüştür. Hakkında bilgi veren kaynaklar, Hacı Bektaş-ı Velî'nin ulaştığı şöhretin ve kişiliği etrafında teşekkül eden büyük saygının, esas itibariyle ölümünden sonra oluştuğu görüşündedirler.

Hacı Bektaş-ı Velî, Türkçe yazdığı nefes denilen ilahileri ile Anadolu halkına dinî tasavvufî ve ahlâkî yol göstericilik yapmıştır. Onun bir mutasavvıf olarak toplumda yer edinmesini ve ününü sağlamasında da söz konusu Türkçe ilahilerin payı vardır. Bektaşilik, bir tarikat olarak Anadolu Türk halkına kendi diliyle seslenme gereğini duymuş ve anılan ilahilerde tasavvuf terminolojisiinde yer alan birçok Farsça kelimenin Türkçe karşılığını bulup kullanmayı başarmıştır. Aynı ilahiler, çoğunlukla hece vezni ve dörtlüklerle söylendiği için, Bektaşilik dilde ve edebiyatta milli çizgiyi korumuş ve yaşatmıştır. Hacı Bektaş-ı Velî'nin ayrıca, *Makalât* adlı tasavvufi eserinin varlığından kaynaklar söz etmektedirler. Ancak, Arapça yazılmış söz konusu eserin aslı elde bulunmadığı gibi, *Makalât*'ın Hacı Bektaş-ı Velî'nin kaleminden çıkmış olduğu görüşü de tarihi açıdan henüz ispat edilememiştir. Tasavvufa intisab eden müridlere, tasavvuf kurallarının anlatıldığı bir el kitabı niteliğindeki *Makalât*'ın, mensur ve manzum Türkçe çevirileri vardır. Eser hakkındaki bilgiler bu çevirilere dayandırılmaktadır. *Makalât* üzerinde bir çalışma Esad Coşan tarafından yapılmıştır (*Hacı Bektaş-ı Velî, Makalât*, Yay. Esad Coşan, İst. 1986). Konuyla ilgili en son çalışma Abdurrahman Güzel tarafından yapılmıştır. (Abdurrahman Güzel, *Hacı Bektaş Velî ve Makâlât*, Ank. 2002). Hacı Bektaş-ı Velî'ye ait olduğu söylenen başka eserler de olmakla birlikte, bu eserlerin ona ait olduğunu kanıtlayan herhangi bir bilimsel delil bulunmamaktadır. Öte yandan, menkıbevi bir kimliğin sahibi olduğunu yukarıda da belirttiğimiz Hacı Bektaş-ı Velî'ye mal edilen nefeslerin bir kısmının, daha sonraki Bektaşî şairlerince söylendiği de ortadadır. Bununla birlikte, düşünce ve inançlarının, özellikle halk edebiyatı geleneği ile de beslenip geliştiği dikkate alındığında, Hacı Bektaş-ı Velî'nin yüzyıllarca süren tekke edebiyatının varlığındaki yeri ve önemi tartışma götürmez.

Kaynakça

Abdülbâki Gölpınarlı, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, İst. 1969.

Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, İst. 1973

İsl. Ans. Bektaş mad. M. Fuad Köprülü, C. 2, İst. 1979, s. 461-464

F. Köprülü, *Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar*, Ank. 1981

Türk Diy. Vak. Isl. Ans. Hacı Bektaş-ı Velî ve Hacı Bektaş Vilayetnamesi mad. Ahmet Yaşar Ocak, C. 14, İst. 1996, s. 455-458; s. 471-472.

Abdurrahman Güzel, *Hacı Bektaş Velî ve Makâlât*, Ank. 2002.

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî

Asıl adı Muhammed Celâleddin olan Mevlânâ, Horasan'ın Belh şehrinde 1207 tarihinde doğmuştur. Hakkında bilgi edinebildiğimiz belli başlı iki kaynak Ahmed Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-Ârifin*'i ile Sultan Veled'in *İbtida-nâme*'sidir. Anılan kaynakların verdikleri bilgilere göre, dönemin Belh'teki tanınmış bilginlerinden olan Mevlânâ'nın babası Bahaeddin Veled, Harzem Moğol saldırısına uğramazdan kısa bir süre önce 1212 yılında, ailesi ile birlikte Belh'ten ayrılmıştır. Bahaeddin Veled ve ailesi önce İran'a gelmiş burada ünlü mutasavvıf Attar ile görüşmüş, daha sonra Hicaz'a, oradan da Şam yoluyla Anadolu'ya gelmiştir. Aile, Anadolu'nun değişik yerlerinde kısa süreli kalışlardan sonra eski adı Larende olan Karaman'a gelerek bir süre burada yaşamış, 1221'de de Selçuklu Sultanı Alaaddin'in daveti üzerine Konya'ya gelerek yerleşmiştir. Kaynakların verdiği bilgiye göre, Konya'da medrese hocalığı yapan ve vaazları ile çevresinde saygınlık kazanan Bahaeddin Veled 1230 yılında Konya'da ölmüştür. Daha sonra, Bahaeddin Veled'in öğrencisi Seyyid Burhaneddin Muhakkık Tirmizî, Mevlânâ'nın hocalığını yapmıştır. Burhaneddin Muhakkık, Konya'da bulunduğu süre içinde, Mevlânâ'ya tasavvuf bilgilerini öğretmiş, onun düşünce dünyasının biçimlenmesinde etkili olmuştur. Seyyid Burhaneddin'in ölümünden sonra ise Mevlânâ'nın içine kapanarak, çevresinden kopmaya başladığını gene kaynaklardan öğreniyoruz. Mevlânâ'nın bu kendi içine dönük olarak yalnız kalmayı tercih ettiği dönem 1244 yılına kadar sürmüştür. 1244 tarihi Mevlânâ'nın hayatında bir dönüm noktasıdır. Çünkü, anılan tarihte Mevlânâ, Konya'ya gelen Şems-i Tebrizî ile tanışır.

Şems-i Tebrizî'nin etkisinde kalarak onu yanından ayırmayan Mevlânâ'da gerçek mistik ruhun oluşması, Şems ile olan derin dostluğun sonucunda ortaya çıkmıştır. Ancak, yalnızca Şems'in varlığı ve dostluğuyla yetinen Mevlânâ'nın bu tutumu bir süre sonra etrafındakilerin tepkisine yol açar. Nitekim, Mevlânâ'nın çevresindekilerin kıskançlığı sonucu Şems-i Tebrizî ortadan kaybolur. Böylece, Mevlânâ'nın mutasavvıf kimliğini ve edebi kişiliğini kazanmasında büyük payı olan Şems-i Tebrizî ile Mevlânâ arasındaki derin dostluk da son bulur. Şems'in orta-

dan kaybolmasından sonra büyük bir üzüntüye kapılmış olan Mevlânâ'nın, onun ayrılığı üzerine esas edebi kişiliğini ortaya koyan lirik şiirlerini yazdığı kaynakların verdiği bilgiler arasındadır. Şems'ten aldığı ruhla yazdığı şiirlerini Dîvân'ında toplayan Mevlânâ, Dîvân'daki gazellelerinde bazen "Şems", bazen de "Hamuş" mahlasını kullanmıştır. *Dîvân-ı Kebîr* adıyla yaygın olarak tanınan *Dîvân* ise *Şemsü'l-Hakâyık* diye de bilinir. Gerek *Dîvân*'da kullanılmış olan mahlaslardan gerekse *Dîvân*'ın adından da anlaşılacağı gibi, Mevlânâ'nın *Dîvân*'ında Şems-i Tebrizî'nin etkisi önemlidir.

Kaynaklardan öğrenildiğine göre Mevlânâ, Şems'ten sonra Kuyumcu Selahaddin Zerkûb ile arkadaşlık etmiş ve onu kendisine halife seçmiştir. Mevlânâ ile Selahaddin Zerkûb arasında on yıl süren arkadaşlık Selahaddin Zerkûb'un ölümüyle son bulmuştur. Daha sonra Mevlânâ, edebi kişiliğinde önemli yeri olan bir başka insanı, Hüsameddin Çelebi'yi yakın arkadaş edinmiştir. Hüsameddin Çelebi'nin Mevlânâ'nın edebi kişiliğindeki önemi, ünlü eseri *Mesnevi* dolayısıyladır. Çünkü Mevlânâ, İslâm dünyasının tanınmış eserlerinden *Mesnevi*'sini Hüsameddin Çelebi'nin teşvik ve ısrarı üzerine yazmıştır. Anılan eserin ilk on sekiz beyitini kendisi yazan Mevlânâ, geri kalan hacimli kısmını Hüsameddin Çelebi'ye söylemek suretiyle yazdırmıştır. Böylece yirmi sekiz bin dola-yındaki altı ciltlik mesnevi ortaya çıkmıştır. Eser, mesnevi nazım şekliyle yazıldığı için kısaca Mesnevi adıyla tanınmıştır. Ancak, ünlü eserin asıl adı *Mesnevî-i Ma'nevî*'dir. *Mesnevî-i Şerîf* de denir. Hüsameddin Çelebi'nin yakın dost ve halife olarak Mevlânâ'nın varlığındaki yeri, Mevlânâ'nın 17 Aralık 1273 tarihinde ölümüne kadar sürmüştür. Mevlânâ'nın ölüm gecesi düğün gecesi, sevgiliye kavuşulan gece anlamına gelen "Şeb-i'Arus" olarak bilinir.

Eserleri ve Edebi Kişiliği

Daha önce yeri geldiği için sözünü ettiğimiz *Mesnevi* ve *Dîvân*, Mevlânâ'nın iki ana eseridir. Her iki eser de manzumdur. Şimdi bu eserleri tanıtmaya çalışalım:

Mesnevi: Mevlânâ'nın eserlerinin en ünlüsü ve hacimlisi olan Mesnevi, dini, tasavvufî ve ahlâkî yanı ağır basan didaktik bir eserdir. Mesnevi'de işlenen konuların çoğu öğüt verme amacını güder. Konuların işlenişinde, hikâye ve fabllerle konuyu açıklama, örneklemeye, verilmek istenen düşünceyi pekiştirme yolu izlenmiştir. Bütün hikâye ve fabllerin eserde yer alış amacı, eğitici, öğretici olmaktır. Bu nedenle, her hikâye bir öğütle bitirilir. Kıssadan hisse çıkarmaya dayanan bu anlatım tarzı Mevlânâ'dan önce de var olup, İslâmî dönemde ilk örneklerine İran edebiyatı mesnevilerinde rastlanmaktadır. Hakîm Senâî'nin *Hadîkatü'l-Hakîka*'sı ile Ferîdüddîn Attâr'ın *Mantıku't-Tayr*'ı bu tür eserlere örnek olarak verilebilir. Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sinin genel çizgileriyle eğitici, öğretici bir eser olduğunu söyledik. Öğretici yanının ağır basması nedeniyle Mesnevi'de çoğu didaktik eserlerde olduğu gibi duygu zenginliği, taşkınlığı yoktur. Aşağıda sözünü edeceğimiz gönül coşkunluğunun, heyecanın ön plana geçtiği *Dîvân-ı Kebîr*'le kıyaslandığında Mesnevi'nin şiir olarak gücü sınırlı kalır. Bu özelliğine karşın Mesnevi değerini ve önemini içerisinde yer verilmiş olan konu ve hikâyelerin çeşitliliğinden, zenginliğinden alır. Eser, başta tasavvuf konusunda verdiği bilgiler olmak üzere, içerisinde bulunan hikâyeler, atasözleri, deyimler ile başlı başına bir kültür hazinesidir. Nitekim sahip olduğu İslâmî bilgiler ve kültür zenginliği nedeniyle 15. yüzyılın ünlü mutasavvıfı Molla Câmî *Mesnevi*'ye "Magz-ı Kur'an" demiştir. Mevlânâ'nın *Mesnevi*'si yalnız İslâm dünyasında değil Batı ülkelerinde de tanınmış bir eserdir. Gerek Türkçe, gerekse Farsça ve Arapça olarak değişik zamanlarda şerhleri yapılmış, çeşitli dillere çevrilmiştir. Kendisinden sonra yazılmış, dini-ahlâkî konulu birçok eseri etkilemiş, onlara kaynaklık etmiş olan *Mesnevi*, aynı zamanda yüzyıllar boyu Mevlevî tekkelerinde okutulmuştur. Bu nedenle eski edebiyatımızdaki etkisi sürekli ve önemlidir. *Mesnevi*'nin edebiyatımızdaki etkisinin kanıtı olarak kabul etmemiz gereken şerh ve tercümelelerinin tanınmış olanlarından bazıları ise şunlardır (Ankaralı İsmail Rûsûhî, *Şerh-i Mesnevi*, 6 cilt, Mısır 1836); (Süleyman Nahîfî, *Terceme-i Mesnevi*, Mısır 1851); [Bursalı İsmail Hakkı, *Rûhü'l-Mesnevi* (Mesnevi'nin 1. cildinin bir kısmı), 2 cilt, İst. 1866]; (Veled İzbudak, *Mesnevi*, İst. 1942); (Abdülbâki Gölpınarlı, *Mesnevi ve Şerhi*, 6 cilt, İst. 1972-1974). Batı dillerine yapılmış olan *Mesnevi* çevirilerinden en tanınmış ise

Nicholson'unkidir [R. A. Nicholson, *The Mathnawi of Jelalu'd-din Rumi* (E. J. Gibb Memorial New Series, London, 1924-1940, VI, I-8)].

Dîvân: Mevlânâ'nın ününü sağlayan ikinci manzum eseri *Dîvân* ya da yaygın olarak bilinen diğer adıyla *Dîvân-ı Kebir*'dir. Diğer eserlerine göre lirizm yanı ağır basan *Dîvân*'daki manzumelerinde, Mevlânâ, daha çok tasavvufi aşkı işlemiştir. Mevlânâ'nın Şems-i Tebriz'iyle olan yakınlığının anlatıldığı bölümde de belirtildiği gibi, *Dîvân*'da Şems'in etkisi belirgindir. Eserde yer alan birçok şiirde Şems, mahlas yerine kullanılmış ve eserin bu özelliğinden dolayı *Mevlânâ Divanı*, *Dîvân-ı Şems-i Tebriz* ve *Şemsü'l-Hakâyık* adları ile de anılagelmiştir. Hacimli olan *Dîvân-ı Kebir*'de değişik nazım şekilleri ile rubailer yer alır. *Dîvân*'daki rubailer ayrıca basılmıştır (Veled Çelebi, *Rubâiyyât-ı Hazret-i Mevlânâ*, İst. 1894) Bu eserden sonra da Mevlânâ'nın rubailerini, *Dîvân*'dan ayrı metin ya da çeviri olarak değişik kişilerce hazırlanmıştır. Bunlar arasında, [Hasan Ali (Yücel) in *Mevlânâ'nın Rubailerini*, İst. 1932] ile (Asaf Halet Çelebi, *Mevlânâ'nın Rubailerini* İst. 1939) adlı yayınları söyleyebiliriz. Mevlânâ'nın rubailerini üzerinde yakın tarihlerde yapılmış bir başka çalışma ise M. Nuri Gençosman'a aittir. Bu eser Veled Çelebi'nin 1894 tarihinde hazırlamış olduğu metin yayınının Türkçe çevirisidir [M. Nuri Gençosman, *Mevlânâ'nın Rubailerini* I-II (Şark İslâm Klasikleri) İst. 1986]. *Dîvân*'ın ise muhtelif yazma nüshalarının bulunmasına karşın henüz tenkitli divan metni ortaya konamamıştır. Ancak, eserin değişik dillerde yapılmış çevirileri bulunmaktadır. Bunlardan Türkçe çevirileri arasında, Mithat Bahari'ninki ile Abdülbaki Gölpınarlı'nın yapmış olduğu çeviriyi zikredebiliriz (Mithat Bahari Beytur, *Divan-ı Kebir'den Seçme Şiirler*, İst. 1959); (Abdülbâki Gölpınarlı, *Divan-ı Kebir Tercemesi*, 5 cilt, İst. 1957-1960). Bahari'nin çevirisinin ikinci baskısı yakınlarda *Dîvân-ı Kebir'den Seçme Şiirler* adı altında tekrar yapılmış ve iki cilt olarak Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları arasında çıkmıştır (Mithat Bahari Beytur, *Divan-ı Kebir'den Seçme Şiirler* I. II, İst. 1989) *Dîvân-ı Kebir*'in Batı dillerine yapılmış olan çevirileri arasında en tanınmış olanı ise Nicholson'unkidir [R. A. Nicholson, *Selected Poems From the Divanı Shamsi Tebriz* (edited and translated with an introduction, notes and appendices), Cambridge 1898].

Mevlânâ'nın yukarıda tanıtmağa çalıştığımız iki ünlü manzum eserinin yanı sıra mensur eserleri de vardır. Bunlar, *Fîhi Ma Fih*, *Mecâlis-i Seb'a* ve *Mektûbât*'tır. Sırasıyla bu eserler hakkında da bilgi verelim:

Fîhi Mâ Fih: Mevlânâ'nın sohbetleri sırasında, başta tasavvuf olmak üzere, din, ahlâk, felsefe ile ilgili görüşlerini anlattığı, dünya, insan ve şiir anlayışını söz konusu ettiği konuşmalarından meydana gelmiştir. Diğer eserlerinin çoğunda olduğu gibi, bu eser de sohbetleri sırasında bulunan yakınları tarafından not tutulmak suretiyle ortaya çıkmıştır. *Fîhi Mâ Fih*'in Türkçeye yapılmış iki çevirisi bulunmaktadır. Bunlardan ilki Meliha Tarıkâhya (Anbarcıoğlu), öteki ise Abdülbâki Gölpınarlı tarafından yapılmıştır (Meliha Ülker Tarıkâhya, *Fîhi-ma-fih Tercümesi* İst. 1954); (Abdülbâki Gölpınarlı, *Fîhi Ma Fih*, İst. 1959)

Mecâlis-i Seb'a: Mevlânâ'nın yedi vaazının bir araya getirilmesiyle meydana gelmiştir. Anılan eser, metin ve Türkçe çevirisiyle birlikte Ahmed Remzi Akyürek tarafından yayımlanmıştır (A. R. Akyürek, *Anadolu Selçukileri Mevlevi Betikleri I*, İst. 1937). Ayrıca A. Gölpınarlı'nın çevirisi de vardır (Abdülbâki Gölpınarlı, *Mecâlis-i Seb'a*, Mevlânâ'dan Terc., Konya 1965)

Mektûbât: Gene Mevlânâ'nın mensur eserleri arasında yer alan *Mektubat* ise onun Selçuklu Devleti ileri gelenlerine, dönemin devlet adamlarına, dostlarına yazdığı 145 mektubun bir araya getirilmesi suretiyle eser halini almıştır. Diğer eserlerinin çoğunda olduğu gibi öğüt veren, öğretici yanı ön planda olan bir eserdir. Mektuplar üzerindeki çalışmalara gelince: *Mektubat*, önce F. Nafiz Uzluk tarafından yayımlanmıştır [Feridun Nafiz Uzluk, *Mevlânâ'nın Mektupları* (147 adet), İst. 1937]. Eser ayrıca A. Remzi Akyürek tarafından düzeltilerek *Anadolu Selçukileri Mevlevi Betikleri* adlı yukarıda zikr edilmiş olan kitabın II. cildinde yer almıştır. F. N. Uzluk ve R. Akyürek'ten sonra A. Gölpınarlı'nın da eser üzerinde çalıştığını biliyoruz (Abdülbâki Gölpınarlı, *Mektuplar*, İst. 1963).

Mevlânâ, mensur olanlar da dahil eserlerini genel olarak Farsça yazmıştır. Eserlerinde kullandığı Türkçe kelime ve mısra sayısı sınırlıdır. Ayrıca, Arapça gazelleri, dörtlükleri mısraları da bulunmaktadır.

Mevlânâ'nın nazım ve nesir dilinde Farsça kullanmasının nedenini öncelikle, aile çevresinden başlayarak öğrenimini bu dille görmüş olmasına bağlayabiliriz. Daha doğru bir deyişle, 13. yüzyıl Anadolu'sunda yaşamış ümmetçi anlayışın var olduğu bir dönemin aydını olarak Mevlânâ'nın çevresinde Farsça edebi dil geleneğinin varlığı, onun Farsça yazmasının nedeni olmalıdır.

Mevlânâ, yaşadığı dönemde çevresinden büyük ilgi görmüş, dönemin Selçuklu sultanları ile de yakınlık kurmuştur. Kurduğu bu yakınlık, Mevlânâ'nın toplum üzerinde daha etkili olmasını sağlamış, düşüncelerinin başta çevresinde bulunanlar olmak üzere yayılmasını kolaylaştırmıştır. Öte yandan, özellikle kendinden sonra, adının ve görüşlerinin yaşamasında oğlu Sultan Veled'in etkisi olmuştur. Çünkü, babasının yolunu izleyerek adını sürdüren ve onun düşüncelerinin üzerine Mevlevilik tarikatını kuran Sultan Veled'dir.

Başta şiirleri olmak üzere, Mevlânâ eserlerinde daha çok tasavvufla ilgili konular üzerinde durur. Bu konular arasında tasavvufun ana noktası olan "vahdet-i vücud" (varlık birliği) konusu ağırlıklı olarak işlenir. O da öteki mutasavvıflar gibi eserlerinde sık sık, gerçek tek varlığın Allah olduğu, evrendeki herşeyin Allah'ı yansıttığı görüşünü savunur. Mevlânâ'ya göre Allah, insan ve görünen bütün varlıklar temelde birdir. Bu birlik nedeniyle insanda ilahi bir öz vardır. İnsandaki bu ilahi özün kavranılmasında, Allah, insan ve evren üçlüsü arasındaki birliğin anlaşılmasında ise, gönlün önderliği gerekir. Yani metafizik konuların yorumlanabilmesi için, Allah'a ulaşma yolunda düşünceden çok, aşkın aracılığı olmalıdır. Tasavvufun ilahi gerçeğe ulaşmakta izlediği bu keşif ve ilham yolundan etkilenmiş olan Mevlânâ, ilahi aşk konusu üzerinde ağırlıklı olarak durmuş; insanın kazanacağı erdemler ve yaşayacağı ilahi aşkla "insan-ı kamil" mertebesine ulaşacağını belirtmiştir. İlahi aşk söz konusu edildiğinde Mevlânâ'nın mutasavvıf ve şair kimliğindeki duygu ve heyecan zenginliğini bu kaynaktan aldığını söylemek gerekir. Nitekim bu kaynaktan aldığı ilham sayesinde tasavvufun daha önce üzerinde durulmuş, yorumlanmış konularını Mevlânâ, daha etkili, sürükleyici bir dille anlatmıştır. Mevlânâ'nın başarısı da işte bu etkileyici, sarsıcı

söyleyişten gelmektedir. Yoksa işlenen konuların çoğu yeni olmayıp tasavvufun bilinen konularıdır.

Mevlânâ'nın yer verdiği görüşler arasında, tasavvuftaki ideal insan tipi olan "insan-ı kamil"in mezhepler ve dinler üstü olduğu, "insan-ı kamil"in gözünde hangi din ve mezhepten olursa olsun herkesin eşit olduğu görüşü de vardır. Mevlânâ, dinin yalnızca kişinin kendisini ilgilendirdiğini, kişinin inanç ve davranışlarına karışmanın doğru olmayacağına inanır. O, bu düşünce doğrultusunda hangi din, mezhep ve ırktan olursa olsun insanlara kucak açmış ve onlara sevgi yolunu göstermiştir. Nitekim, bu hoşgörüsünden dolayı Mevlânâ, yalnız İslâm dünyasının değil Batı'nın da ilgisini çekmiş, etkisi kalıcı ve sürekli olmuştur.

Son olarak Mevlânâ ile ilgili şu birkaç cümleyle sözü bağlıyoruz. Kaynakların kendisinden mutasavvıf, şair ve düşünür olarak bahsettikleri Mevlânâ'nın edebi kişiliği, derin din ve tasavvuf bilgisinin yanında aşk, heyecan ve düşünce üzerine kurulmuştur. Duygu ve heyecan onun varlığında önemli yer tutar. O, düşünce ve bilgiye bağlı aydın kimliğinin yanı sıra daha çok coşku ve aşktan kaynağını alan şairlik gücüyle insanlık âlemindeki etkisini yüzyılları aşarak sürdürmüş ve sürdürecektir.

Kaynakça

Necla Pekolcay, *İslâmi Türk Edebiyatı*, İst. 1967

Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, 2 cilt, İst. 1973

Mehmet Önder, İsmet Binark, Nejat Sefercioğlu, *Mevlânâ Bibliyografyası*, 2 cilt, Ank. 1974

Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, Ank. 1976

F. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ank. 1981

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Mevlânâ Celâleddinmad, Nazif Şahinoğlu, Dergah Yay., C. 6, İst. 1986, s. 298-311

Firuzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, çev. Feridun Nafiz Uzluk, İst. 1986.

İslâm Ans. Celâleddin Rumi mad. H. Ritter, C. III, İst. 1988, s. 53-59

Sultan Veled

Mevlânâ'nın büyük oğlu olan Sultan Veled Karaman (eski adı Larende)'da 1226 yılında doğmuştur. Kaynakların verdiği bilgiye göre Konya ve Şam'da öğrenim görmüş; babasının yanında yetişmesi onun inaniş ve duyuş tarzı ile düşüncelerini benimsemesinde etkin olmuştur. Mevlânâ'nın tasavvufî ile görüşlerini bir sistem halinde birleştirip Mevlevîliğe bir tarikat olarak gerçek biçimini kazandıran Sultan Veled'dir. İlk Mevlevî dergahının kurucusu olarak bilinir. 1285'te Mevlevî tarikatının şeyhi olmuş ve ölüm tarihi olan 1312'ye kadar şeyhlik yapmıştır.

Sultan Veled'in bilinen beş eseri vardır. *Dîvân*'ından başka *İbtidâ-nâme*, *Rebâb-nâme*, *İntihâ-nâme* adlı üç mesnevisi ile *Ma'ârif* adlı bir mensur eseri elde bulunmaktadır. Bunlardan *Dîvân*'da değişik nazım şekilleri ile yazılmış dini-tasavvufî ve ahlâkî şiirler yer alır. Hacimli bir eser olan *Dîvân*'ın gazeller bölümünde Türkçe-Farsça-Rumca yazılmış mülemma manzumeler de bulunmaktadır. *Dîvân*'daki Türkçe beyitleri Veled Çelebi ile Feridun Nafiz Uzluk yayımlamışlardır [Veled Çelebi (İzbudak), *Divan-ı Türki-i Sultan Veled*, İst. 1925]; (Feridun Nafiz Uzluk, *Divan-ı Sultan Veled*, İst. 1941). Daha sonra Mecdüt Mansuroğlu anılan Türkçe beyitlerin tamamını eklediği bir inceleme bölümüyle birlikte tekrar yayımlamıştır (Mecdüt Mansuroğlu, *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, İst. 1958). *İbtidâ-nâme*, Sultan Veled'in yazdığı ilk mesnevidir. *Veled-nâme* adıyla da tanınan eser, 1291 yılında yazılmış olup içinde 76 Türkçe beyit bulunmaktadır. Mesnevi Mevlânâ hakkında güvenilir bilgi vermesi bakımından önemlidir. Ayrıca Sultan Veled'in kendisi hakkında da eserde bilgi bulunmaktadır. İlk baskısı 1936 tarihinde Tahran'da *Veled-nâme* adıyla yapılmış olan mesnevi, Abdülbâki Gölpınarlı tarafından Türkçeye çevrilmiştir (*Sultan Veled, İbtidâ-nâme*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, Ank. 1976) Sultan Veled'in yazılış sırasına göre ikinci mesnevisi *Rebâb-nâme*'dir. Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sinin vezninde fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün ve onun etkisi altında kalınarak yazılmış olan bu kısa mesnevide de 162 Türkçe beyit bulunmaktadır. *İntihâ-nâme*, Sultan Veled'in son mesnevisidir. İşlenen konular bakımından bir önceki mesneviye benzer. Ancak, bu eserin tamamı Farsçadır. Sultan Veled'in

dini, ahlâki öğütler veren son eseri *Ma'ârif* ise mensur olarak yazılmıştır. *Ma'ârif*, Meliha Tarıkâhya (Anbarcıoğlu) tarafından Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır (Sultan Veled, *Ma'ârif*, çev. Meliha Tarıkâhya, Ank. 1949).

Şairliği babasınınki kadar güçlü olmamakla birlikte onun izleyicisi olan Sultan Veled, 13. yüzyıl Anadolu'sunun önde gelen mutasavvıflarındandır. Tasavvufa ait inançlarını halka yaymakta başarılı olmuştur. Bu başarısında, tasavvuf esaslarını öğretmek amacıyla yazdığı Türkçe şiirlerinde kullandığı sade ve samimi dilin payı büyüktür. Sultan Veled'in söz konusu şiirleri aynı zamanda eski Anadolu Türkçesinin bilinen ilk örneklerindendir. Ancak, sayıları fazla olmayan bu şiirlerinin dışında Sultan Veled de dönemin edebi geleneğine uyarak eserlerinin büyük bir kısmını Farsça yazmıştır.

Kaynakça

Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, İst. 1953

Necla Pekolcay, *İslâmi Türk Edebiyatı*, İst. 1967

Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, 2 cilt, İst. 1973

İslâm Ans. Sultan Veled mad., çev. Tahsin Yazıcı, C. 11, İst. 1979, s. 28-32

Ahmed Fakîh

Kaynakların çoğunda 13. yüzyıl Anadolu sahası Türk edebiyatının ilk temsilcileri arasında adı geçen Ahmed Fakîh, Hoca Ahmed Fakîh ve Sultan Hoca Fakih adları ile de tanınmıştır. Ancak, 14. yüzyılın ortalarında Anadolu'da çıkan veba salgınından, Ahmed Fakîh'e mal edilen *Çarh-nâme* adlı eserde de söz edildiği için Semih Tezcan, *Çarh-nâme*'nin en erken 1350'den sonra yazılmış olması gerektiğini belirterek Ahmed Fakîh'i de, 14. yüzyıl şairlerinden kabul etmektedir (Semih Tezcan, *Anadolu'da Türk Yazınının Başlangıç Döneminde Bir Yazar ve Çarh-Name'nin Tarihlen-dirilmesi Üzerine. Türk Dilleri Araştırmaları*, C. 4, Ank. 1994, s. 86-87). Hakkındaki bilgiler genellikle Mevlevî ve Bektaşî kaynaklarındaki men- kâbelere dayanır. Ahmed Fakîh ve ona ait olduğu sanılan *Çarh-nâme* adlı kaside nazım şeklinde yazılmış manzumenin varlığından ilk haber veren F. Köprülü olmuştur. Köprülü'den sonra Ahmed Fakîh ve eserleri üzerindeki araştırma ve çalışmalar başka araştırmacılar tarafından da sürdürülmüştür. Bugün, kaynakların yeniden incelenip değerlendiril-mesi sonucu Ahmed Fakîh adını taşıyan farklı yüzyıllarda yaşamış değişik kişilerin olduğu ve bunların birbirine karıştırıldığı gerçeği ortaya çıkmıştır (Osman Fikri Sertkaya, *Ahmed Fakîh, Anadolu'da Türkçe Eserler Veren Mutasavvıf Şair, İlmi Araştırmalar Dergisi*, 2, İst. 1996, s. 131-140). Kişilikleri birbirine karıştırılmış olan söz konusu farklı Ahmed Fakîh'ler hakkında etraflı bilgi ayrıca, *Türk. Diy. Vak. İsl. Ans.* Ahmed Fakîh maddesinde verilmiştir (*Türk Diy. Vak. İsl. Ans.* Ahmed Fakîh mad. Osman F. Sertkaya, C. 2, İst. 1989, s. 65-67). Osman F. Sertkaya'dan önce, 13. yüzyılda Anadolu Selçukluları döneminde Konya'da yaşamış iki ayrı Ahmed Fakîh'in varlığı ilk olarak A. Gölpınarlı'nın dikkatini çekmiştir. Gölpınarlı'nın bu görüşü daha sonra başka araştırmacılar tarafından da desteklenmiştir. Öte yandan, A. Fakîh'in 14. yüzyıl Anadolu'sunda gelişmeye başlayan Türk edebiyatının temsilcisi olması gerektiği görüşünü savunduğunu daha önce belirttiğimiz Semih Tezcan'a göre de, Ahmed Fakîh, kendisinden 14. yüzyılın mesnevicileri arasında söz edeceğimiz Sula Fakîh ya da Süli Fakîh, Derviş Fakîh'le aynı kişi olabilir.

Edebiyat tarihleriyle diğer birçok kaynakta, mutasavvıf şair Hoca Ahmed Fakîh'le ilgili verilen birbirinin benzeri bilgilere gelince; Horasan'da doğup Konya'ya gelen Ahmed Fakîh, Mevlânâ'nın babası Bahaeddin Veled'in müridlerindendir. Kendisine, Bahaeddin Veled'den fıkıh dersi aldığı için Fakîh denmiştir. Eflâkî'nin, *Menâkibü'l-Ârifin*'de anlattığına göre, Ahmed Fakîh, Bahaeddin Veled'in derin tasavvuf bilgisini görünce kendinden geçerek kitaplarını yakmış ve dağa çıkararak Bahaeddin Veled'in ölümüne kadar orada yaşamış; daha sonra Konya'ya dönmüştür. Ahmed Fakîh'le ilgili olarak kaynakların verdikleri bilgiler arasında, onun hac farızasını yerine getirmek için Hicaz'a gittiği hac dönüşünde ise iki ay Kudüs'te kaldığı da bulunmaktadır. Onun Hicaz yolculuğuyla ilgili söz konusu edilen bu bilgi *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi's-Şerife* adlı eserinde verilmektedir. Ahmed Fakîh'in ölüm tarihi Eflâkî tarafından 1221 olarak bildirilir. Ancak, Fakîh'in Bahaeddin Veled'e yakınlığı dikkate alındığında bu tarihin Mevlânâ'nın yaşadığı dönemden önce yaşamış bir başka Ahmed Fakîh'in ölüm tarihiyle karıştırıldığı gerçeği ortaya çıkar. O. Sertkaya'ya göre hayatı hakkında yukarıdaki bilgilerin verildiği A. Fakîh'in ölüm tarihi 1252 olmalıdır.

Kaynakların Ahmed Fakîh'e ait olduğunu bildirdikleri eserlere gelince: Daha önce adından söz ettiğimiz *Çarh-nâme*, 100 beyitlik bir kasidedir. Manzumenin elde bulunan tek yazma nüshası, Eğridirli Hacı Kemal'in *Câmî'ü'n-Nezâ'ir* adlı nazire mecmuasının içinde bulunmaktadır (Beyazıt Devlet Ktp. no. 5782). *Câmî'ü'n-Nezâ'ir*'in sonunda bulunan listeye göre 100 beyit olması gereken manzume 83 beyittir. Eserin son 17 beyitinin yer aldığı yapraklar eksiktir. Aruzun mefa'îlün / mefa'îlün / fe'ûlün kalıbında yazılmış olan *Çarh-nâme*, dini-tasavvufi konuların işlendiği, yüzyılın diğer birçok eserinde görüldüğü gibi dini-ahlâki öğütlerin verildiği didaktik bir manzumedir. Öğretici yanının ön planda gelmesi nedeniyle sanatdeğeri sınırlıdır. Eski Anadolu Türkçesinin ilk örneklerinden olduğunu söyleyerek *Çarh-nâme*'yi bilim dünyasına tanıtan ve yazarı hakkında verdiği bilgiyle birlikte eseri yayımlayan F. Köprülü'dür (M. Fuad Köprülü, *Anatolische Dichter in der Seldschukenzeit* II., Ahmed Faqîh, *Körösi Csoma Archivum*, II/1-2, 1926, s. 20-38). Bu makalenin metinsiz olarak Türkçesi de yayımlanmıştır (M. F. Köprülü, *Selçukiler Devrinde Anadolu Şairleri* II, Ahmed Fakîh ve *Çarh-nâmesi*, *Türk Yurdu Mec.* IV, 1926,

s. 289-295) Daha sonra eser tekrar, Mecdut Mansuroğlu tarafından ait olduğu dönemin dil özellikleri dikkate alınarak yeni harflerle basılmıştır (Ahmed Fakîh, *Çarh-nâme*, Yay. Mecdut Mansuroğlu, İst. 1956). *Çarh-nâme*, kaynakların çoğuna göre eski Anadolu Türkçesinin elde bulunan ilk ürünlerinden biri olarak Türk edebiyatındaki yerini ve önemini korumaktadır. Ancak, Osman Sertkaya'ya göre F. Köprülü ve onun görüşünü kabul eden daha sonraki araştırmacıların belirttiği *Çarh-nâme*'nin eski Anadolu Türkçesinin en eski örneği olduğu görüşü doğru değildir. Sertkaya, bilinen *Çarh-nâme* metninin dil özellikleri itibarıyla daha sonraki yüzyıllarda-14. yüzyılın ikinci yarısı ya da 15. yüzyılın ilk yarısı-yazılmış olabileceği dolayısıyla sözkonusu *Çarh-nâme* metninin 13. yüzyılda yaşadığı var sayılan Ahmed Fakîh'e ait olamayacağı görüşündedir. Nitekim Semih Tezcan'ın, 14. yüzyılın ortalarında çıkan veba salgını ile ilgili *Çarh-nâme*'de rastlanan bilgi ışığında *Çarh-nâme*'nin yazılış tarihinin 1350'den sonra olabileceğini belirtmesi de bir bakıma bu görüşe destek sağlamaktadır. Ancak, S. Tezcan'ın *Çarh-nâme*'nin başka bir Ahmed Fakîh'e ait olabileceği hakkında görüşü yoktur.

Mevlânâ dönemi mutasavvîf şairlerinden Ahmed Fakîh'in olduğu kabul edilen bir başka eser *Kitâbu Evsâfı Mesâcidi's-Şerîfe*'dir. Bilinen tek yazma nüshası Londra'da Britanya Müzesi (British Museum) Kütüphanesi'nde olan eseri Hasibe Mazıoğlu bulmuştur. H. Mazıoğlu, önce bir bildiriyle eserin tanıtımını yapmış (H. Mazıoğlu, Anadolu'da 13. Yüzyıl Ürünlerinden Yeni Bir Eser, *X. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*; TDK. 1963, s. 75-79); daha sonra da eserin yeni yazıya çevirisini, sözlük ve tıpkıbasım metin ekleyerek kitap halinde yayımlatmıştır (Ahmed Fakih, *Kitâbu Evsâfı Mesâcidi's-Şerîfe*, Yay. Prof. Dr. Hasibe Mazıoğlu, TDK Yay. Ank. 1974) Mesnevi biçiminde yazılmış olan eserin içindeki iki parçada ve sonunda yer alan dört manzumede gazel-kaside kafiye düzeni kullanılmıştır. *Çarh-nâme* ile aynı aruz kalıbında yazılan eserde daha önce sözü edildiği gibi Ahmed Fakîh'in hacdan dönerken gördüğü Şam, Kudüs, Mekke, Medine ile oralardaki kutsal yerler tanıtılmaktadır. O. F. Sertkaya, 339 beyitlik bu mesnevinin de gerek dil özellikleri, gerekse yazarının, eserde şariat kurallarına bağlı, düzenli yaşayışı olan bir kişilik sergilemesi nedeniyle söz konusu edilen Ahmed Fakîh'ten başka bir Ahmed Fakîh'in olabileceği görüşündedir.

Sözünü ettiğimiz bu iki manzum eserden başka, İst. Üniv. Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. Seminer Kitaplığı'nda bulunan bir yazma içerisinde, Fakih mahlaslı bir şaire ait beş ayrı manzumenin varlığından da gene O. F. Sertkaya bahsetmektedir. Ancak, O. Sertkaya'nın ifadesine göre, anılan manzumelerin dördü *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi's-Şerîfe* içerisinde yer aldığından, yazma içerisindeki bu bölüm aslında, *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi's-Şerîfe*'nin eksik bir başka nüshası olmalıdır.

Kaynakça

Ahmed Eflâkî, Âriflerin Menkıbeleri, çev. Tahsin Yazıcı, İst. 1974.

Büyük Türk Klasikleri, Ahmed Fakîh, Fahir İz-Günay Kut, C. 1, İst. 1987, s. 264.

Türk. Diy. Vak. İsl. Ans., Ahmed Fakîh mad., Osman F. Sertkaya, C. 2, İst. 1989, s. 65-67.

Dehhânî

13. yüzyıl Anadolu şairlerinden olan Dehhânî, birçok kaynak eser tarafından Divan şiirinin Anadolu'daki kurucusu kabul edilir. Dehhânî hakkındaki ilk bilgileri F. Köprülü vermiş ve şairin tanıtımını yapmıştır (Köprülüzade Mehmed Fuad, Selçukiler Devrinde Anadolu Şairleri, Hoca Dehhânî, *Hayat Mec.*, Ank. 2 Kanun evvel 1926, S. 1, s. 4-5). Bu yazısında Dehhânî'nin iki gazelini yayımlayan F. Köprülü, bir başka yazısında da Dehhânî'nin beş şiirini daha yayımlamıştır (Köprülüzade M. Fuad, Selçukiler Devri Edebiyatı Hakkında Bazı Notlar, *Hayat Mec.*, Ank. 1928. C. 4. S. 102, s. 488). Köprülü'den sonra, Mecdut Mansuroğlu ve Hikmet İlaydın'ın Dehhânî'nin şiirleri üzerinde çalışmaları vardır [Mecdut Mansuroğlu, *Anadolu Türkçesi (XIII. Asır)*, *Dehhânî ve Manzumeleri*, İst. 1947]; (Hikmet İlaydın, *Dehhânî'nin Şiirleri*, Ömer Asım Aksoy Armağanı, Ank. 1978, s. 137-176)

Hayatı hakkında bilgilerin sınırlı olduğu Dehhânî, kaynakların bildirdiğine ve kendi şiirlerinden öğrendiğimize göre Horasan'dan gelip Konya'ya yerleşmiş; I. Alaeddin ya da III. Alaeddin döneminde yaşamıştır.

Selçuklu Sultanı Alaeddin'e sunduğu kasidesinden, Horasan'dan geldiğini öğrendiğimiz Dehhânî, Sultan'dan Horasan'a tekrar dönmek için izin istemektedir. Verilen bu bilgi dışında onun hayatıyla ilgili olarak kasidede başka bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca, kasidenin sunulduğu Sultan Alaeddin'in de I. Alaeddin mi yoksa III. Alaeddin mi olduğu belli değildir. Bu nedenle konuyla ilgili farklı görüşler vardır. Fuad Köprülü'ye göre söz konusu kaside III. Alaeddin (1297-1302)'e, Dehhânî'nin şiirlerini değerlendiren bir başka araştırmacı Hikmet İlaydın'a göreyse I. Alaeddin (1220-1237)'e sunulmuş olmalıdır. Ancak, bu konuda kesin karar vermemizi sağlayacak herhangi bir belge bulunmamaktadır.

Daha çok, elde bulunan biri kaside altısı gazel yedi manzumesine dayanarak, Dehhânî'nin edebi kişiliği hakkında kaynakların ortaya koydukları görüşlerin başında, Dehhânî'nin bir saray ve zevk şairi olduğu görüşü gelir. O, çağdaşı birçok şairin izlediği yolu izlememiş, döneminde etkin olan tasavvuf akımının, dini atmosferin etkisinde kalarak şiir yazmamış, yaşadığı zamanı elden geldiğince zevk ve eğlence içerisinde geçirmekten yana olduğunu şiirlerinde vurgulamıştır. Şiirlerinden, Fars şiirini ve şairlerini yakından tanıdığı anlaşılan Dehhânî, İran şiirinin edebi sanatlarını, mazmunlarını, duygu yanı ağır basan şiir dünyasının bazı motiflerini Anadolu'da yeni yeni kurulan Türk şiirinde kullanarak, Divan şiirinin bilinen ilk örneklerini vermiştir. Ayrıca, elde bulunan kasidesiyle gazelleri de her iki nazım şeklinin tama yakın bir planını sergilemektedir. Ancak, Dehhânî'nin şiirleri, kuruluş aşamasında olması nedeniyle Divan şiiri açısından, daha çok bir hammadde görünümündedir. Söz konusu şiirlerde henüz bir derinlik bulunmamaktadır. Öte yandan Dehhânî'nin şiirlerinin kuruluşunda görülen sağlamlık, bu şiirlerin ilk örnekler olamayacağı, Divan şiirinin ele geçmemiş ya da yok olmuş daha eski tarihli örneklerinin olması gerektiği düşüncesini akla getirmektedir. Sonraki yüzyılların eserleri olan *Mantıku't-Tayr*, *Hurşîd-nâme*, *Bahrü'l-Hakâyık* gibi mesnevilerde adının geçmesi; nazire mecmualarından Ömer bin Mezid'in *Mecmu'atü'n-Nezâ'ir*'iyle Eğridirli Hacı Kemal'in *Câmî'ü'n-Nezâ'ir*'inde şiirlerine yer verilmiş olması, Dehhânî'nin 15. ve 16. yüzyıllara kadar unutulmadığını göstermektedir.

Kaynakça

- Hikmet İlaydın, Anadolu'da Klasik Türk Şiirinin Başlangıcı, *Türk Dili*, Ank. 1974, S. 277, s. 766-769
- Türk. Ans. Türk Edebiyatı*, Eski mad. Hasibe Mazıoğlu, C. XXXII, f. 256, Ank. 1982, s. 85
- Büyük Türk Klasikleri*, Dehhânî, Fahir İz-Günay Kut, C. 1, İst. 1987, s. 257 vö.
- İ. Çetin Derdiyok, Hoca Dehhânî'nin Kasidesine Tematik Bir Bakış, *Yedi İklim*, C. VIII. S. 55, İst. 1994, s. 59 vö.
- Ömer bin Mezid, *Mecmu'atü'n-Neza'ir* (Metin-Dizin-Tıpkıbasım), Yay. Mustafa Canpolat, TDK Yay. Ank. 1995

Şeyyâd Hamza

Hakkında ilk bilgileri veren Fuad Köprülü ve Köprülü'nün söylediklerini tekrarlayan bazı araştırmacılara göre Şeyyâd Hamza 13. yüzyılda Anadolu Selçukluları döneminde yaşamış; yazdığı dini-tasavvufi şiirleriyle Ahmed Fakih'i izlemiştir. Bilim dünyasına F. Köprülü tarafından tanıtılmıştır (F. Köprülü, *Anatolische Dichter in der Seldschukenzeit I*, Sejjad Hamza, *Körösi Csoma Archivum I*, Budapest 1922, S. 3, s. 183-189). Adı geçen makalenin Türkçesi de yayımlanmıştır. (Fuad Köprülü, *Selçuklular Devrinde Anadolu Şairleri I*, Şeyyad Hamza, *Türk Yurdu*, İst. 1940, S. I, s. 27-34). Ayrıca, Mecdut Mansuroğlu, Dehri Dilçin, Necmeddin Halil Onan ve Sadettin Buluç'un şairle ilgili çalışmaları vardır. Bu çalışmaların varlığına rağmen, Şeyyâd Hamza hakkında bilinenler sınırlıdır. Onun, Anadolu'yu dolaşarak halka dini-tasavvufi şiirler söyleyen gezici bir derviş olduğu sanılmaktadır. Lâmi'î Çelebi'nin *Letâif*'inde geçen bir fıkra ya dayandırılarak, Şeyyâd Hamza'nın Akşehir ya da yöresinde yaşadığı ileri sürülmektedir. Bir kasidesinden, Ş. Hamza'nın 14. yüzyılın ilk yarısında hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan, Şeyyâd Hamza üzerinde en yeni çalışmayı yapmış olan Metin Akar, Ankara'daki Milli Kütüphane'de 3772 numaralı yazma mecmua içinde bulunan Şeyyâd Hamza'ya ait 50 beyitlik mersiye tarzındaki şiiri bularak bilim âlemine tanıtmış ve bu şiirdeki bazı bilgilere dayanarak Ş. Hamza'nın 14. yüzyıl şairi olması gerektiği görüşünü ortaya koymuştur (Metin Akar, Şeyyâd

Hamza Hakkında Yeni Bilgiler, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 2, İstanbul 1986, s. 1-14) Kaside nazım şekliyle yazılmış olan söz konusu mersiye'nin sonunda Şeyyâd Hamza, Anadolu'da başgösteren veba salgınından bahseder ve salgının çıkış tarihini 1348 olarak verir. Dolayısıyla, Şeyyâd Hamza 14. yüzyılın birinci yarısında hayattadır. Bu bilgiden hareketle Metin Akar, haklı olarak Şeyyâd Hamza'yı 14. yüzyıl şairlerinden saymaktadır. Semih Tezcan da aynı görüşe katılır (Semih Tezcan, Anadolu Türk Yazınının Başlangıç Döneminde Bir Yazar ve Çarh-Name'nin Tarihlendirilmesi Üzerine, *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, S. 4, Ankara 1994, s. 84-85). Kemal Yavuz ise, 1300-1340 yılları arasında Germiyanogulları Beyliği'ni yönetmiş olan I. Yakup Bey'den söz ederken, dönemin Anadolu şairleri arasında Şeyyâd Hamza'yı da zikr ederek, bir bakıma aynı görüşü desteklemektedir (Kemal Yavuz, Germiyanogulları'nın Türk Kültür Hayatındaki Yeri, *İlmi Araştırmalar Dergisi*, S. 1, İst. 1995, s. 167-174).

Eserleri ile edebi kişiliği hakkında bilinenlere gelince: Şeyyad Hamza, 13. 14. yüzyıllar Anadolu'sunda etkin olan dini-tasavvufi şiir akımının önemli temsilcilerindendir. Onun varlığı bilinen bazı manzumeleri, Yunus Emre'yi yaratan edebi ortamın hazırlanmasında katkısının olduğunu göstermektedir (Sadettin Buluç, Şeyyâd Hamza'nın Beş Manzumesi, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İst. 1956, C. VII, s. 1-16); (S. Buluç, Şeyyâd Hamza'nın Lirik Bir Şiiri, *Türk Dili ve Ed. Der.*, İst. 1963, C. XII, s. 139-142); (S. Buluç, Şeyyâd Hamza'nın Bilinmeyen Bir Mesnevisi, *Türkiyat Mec.* İst., 1968, C. XV, s. 247-256). Şairin, din dışı iki gazelinin bulunması, onun dini-tasavvufi kimliğinin yanı sıra, dünyevi yönünün de bulunduğunun bir kanıtıdır (N. Halil Onan, Şeyyâd Hamza'nın İki Yeni Gazeli, *Dil ve Tar. Coğ. Fak. Der.*, Ank. 1949, C. VII, s. 529-534). Şiirlerinin eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış olmasına karşın *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*'de bulunan bir gazeli doğu Türkçesi özellikleri taşımaktadır (Mecdut Mansuroğlu, Anadolu Metinleri, XIII. Asır, Şeyyâd Hamza, *Türkiyat Mec.* İst. 1940-1941, C. VII-VIII, s. 950 v. d.); (Mecdut Mansuroğlu, Şeyyâd Hamza'nın Doğu Türkçesine Yaklaşan Manzumesi, *Belleten*, Ank. 1956, s. 125-144). Şeyyâd Hamza'nın hem aruzla hem de hece vezniyle yazdığı manzumeleri vardır. Manzumelerinde, dörtlük, mesnevi, gazel, kaside olmak üzere değişik nazım şekillerini kullanmış-

tır. Ancak, onun elde bulunan en ünlü eseri *Yusuf u Züleyha* mesnevisidir. Eser, Anadolu sahası Türk edebiyatının, bir başka deyişle Divan edebiyatının bilinen ilk *Yusuf u Züleyha*'sı olması bakımından önemlidir. Aruzun fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün kalıbıyla yazılmış olan mesnevi 1529 beyittir. İslâmi edebiyatların ortak konulu eserlerinden olan *Yusuf u Züleyha*'nın aslı *Kur'an*'daki Yusuf kıssasına dayanmaktadır. Şeyyad Hamza ayrıca *Kur'an* tefsirlerinden de yararlanarak konuyu kendi duygu ve düşünce dünyası içerisinde geliştirerek anlatmıştır. Bazı kaynaklara göre Türk edebiyatında daha önce doğu Türkçesi ile yazılmış olan Ali'nin Kısas-i Yusufunun *izleri de söz* konusu eserde bulunmaktadır. Mesnevinin istinsah tarihi oldukça geç olan eldeki tek yazması, Dehri Dilçin tarafından yayımlanmıştır (*Şeyyâd Hamza, Yusuf ve Zeliha*, nakleden: Dehri Dilçin, TDK. yay. İst. 1946). Dehri Dilçin'in tıpkıbasım ile çeviriyazı metni de verdiği bu yazma nüsha gerek vezin gerekse imla bakımından iyi bir nüsha olmamakla birlikte eski Anadolu Türkçesinin ilk örneklerinden olması ve dönemin ses ve imla özelliklerini tanıtmaları bakımından önemlidir. Şeyyâd Hamza'nın ayrıca varlığını ilk olarak Sadettin Buluç'un ortaya koyduğu 39 beyitlik *Dâstân-ı Sultan Mahmud* adlı bir mesnevisi daha bulunmaktadır (Sadettin Buluç, Şeyyâd Hamza'nın Bilinmeyen Bir Mesnevisi, *Türkiyat Mec.* İst. 1968, C. XV, s. 247-256) Metin Akar da daha önce Şeyyad İsa'ya ait olduğu sanılan ve Cem Dilçin tarafından transkripsiyonlu metni yayımlanan *Ahvâl-i Kıyâmet* (Cem Dilçin, XIII. Yüzyıl Metinlerinden Yeni Bir Yapıt: Ahvâl-i Kıyâmet, *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, TDK. yay. Ank. 1978, s. 50-74)'in Şeyyâd Hamza'ya ait olduğunu bildirmektedir (Metin Akar, Şeyyâd Hamza Hakkında Yeni Bilgiler, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 2, İst. 1986, s. 9-12)

Kaynakça

- İslâm Ans.* Şeyyâd Hamza mad. Sadettin Buluç, C. 11, İst. 1979, s. 497-499
- Türk Ans. Türk Edebiyatı*, Eski mad., Hasibe Mazıoğlu, C. XXXII, f. 256, Ank. 1982, s. 84
- Ömer bin Mezid, Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*, Yay. Mustafa Canpolat, TDK Yay, Ank. 1995

Yunus Emre ✖

Anadolu'da Selçuklu üstünlüğünün sona erip, Beylikler'in kurulmaya başladığı 13. yüzyılın ortaları ile 14. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşadığı kabul edilen ünlü mutasavvıf şair Yunus Emre'nin tarihi kimliği hakkında bilinenler sınırlıdır. Yapılan araştırma ve çalışmalar, özellikle son yıllarda yoğunluk kazanmış olmakla birlikte, Yunus Emre'yle ilgili bilgilerin çoğu hâlâ, menakıbname türü bazı eserlerdeki rivayetlerle, şairin kendi eserlerinden çıkarılmaya çalışılan ipuçlarına dayanmaktadır. Gerek Moğol akın ve yağmaları, gerekse siyasi otorite zayıflığı nedeniyle Anadolu'da güç günlerin yaşandığı dönemin insanı olan Yunus'u bize tanıtabilecek kaynakların bir kısmı bugün elde bulunmamaktadır. Ayrıca, daha sonra yazılmış olup kendilerinden yararlanabildiğimiz eski Türk edebiyatı kaynaklarında da Yunus'la ilgili bilgiler çok sınırlı ve yetersizdir. Örneğin, tezkirelerden yalnızca Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü's-Şu'ara*'sında Yunus Emre'nin tanıtımına yer verilmiştir.

Bayezid Devlet Kütüphanesi'nde bulunan bir yazma (no. 7912) eserde bildirildiğine göre Yunus, 1320-21'de 82 yaşındayken ölmüştür. Bu bilgiye göre şairin doğum tarihi de 1240-1241 olmalıdır. Öte yandan, Yunus Emre'nin, divanında çağdaşları Mevlânâ'nın, Ahmed Fakîh'in ve Geyikli Baba'nın adlarını anması ve yaşadığı dönem hakkında başka bazı bilgiler bulunması söz konusu tarih bilgisini doğrular niteliktedir. Doğum yeriyle ilgili olarak kaynakların verdiği bilgiler de çelişkili olup nereli olduğu henüz kesinlik kazanmamıştır. Ancak, onun İç Anadolu ile Batı Anadolu arasında yaşadığı sanılmaktadır. Elde bulunan kaynaklardan yararlanılarak Yunus Emre'yi tanıtmak üzere yapılan çalışmaların bir kısmında, onun tahsil görüp görmediği konusu üzerinde de durulmuştur. Bazı araştırmacılara göre Yunus Emre ümmidir. Yani düzenli bir öğrenim görmemiştir. Bazılarına göre ise, şiirlerinden döneminde öğrenilmesi gerekli sayılan bilgilere sahip olduğu anlaşıldığından, onun sistemli bir eğitim gördüğü ortadadır. Araştırmacıların Yunus Emre'nin öğrenim durumuyla ilgili ileri sürdükleri bu birbirine zıt iki görüşü şiirlerine bakarak, daha doğru bir deyişle onun kendi ifadesine dayanarak bire indirmek de mümkün değildir. Çünkü söz konusu ikilik Yunus'un şiirlerinde de gö-

rülmektedir. Bu durum dikkate alındığında onun öğrenim durumu hakkında kesin yargıya varmanın güçlüğü ortadadır. Öte yandan, Őirlerinden Yunus için elde edilmek istenen bilginin "ilm-i ledün" olduğunu, "gönül kitabı"ndan okumak istediğini öğreniyoruz. Durum böyle olunca zaten medrese öğrenimi görmüş olup olmaması Yunus'un bugün edebiyat tarihimizdeki yeri bakımından önemini yitirmektedir. Ayrıca, Farsçanın o dönem Anadolu'sunda özellikle edebi dil üzerindeki etkinliği dikkate alınacak olursa, eğer Yunus medrese öğrenimi görmüş olsaydı dönemin medrese eğitiminin ayrılmaz parçası olarak öğrenilen Farsça herhalde Yunus'un Şiir dilinde de etkisini daha çok gösterecek ve Yunus bugünkü Yunus olamayacaktı.

Bazı beyitlerine bakarak, Yunus Emre'nin Anadolu'da pek çok yeri gezip gördüğü hatta Anadolu'nun ötesinde Azerbaycan'a kadar gittiği tahmin edilmekteyse de ondan söz eden eski kaynakların hiçbirinde bu tahmini doğrulayıcı bilgiye rastlanmamaktadır. Onun Türk tasavvuf edebiyatının önde gelen ustalarından olması nedeniyle batını olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Ancak, Yunus Emre ile ilgili birçok bilinmeyen arasında onun tarikat ehli olup olmadığı konusu da vardır. Hacı Bektaş-ı Velı *Menâkıbnâme*'sinde onun efsanevi kişiliğinde Hacı Bektaş-ı Velı ile Tapduk Emre'nin yerine değinildiği gibi ayrıca, Şiirlerinde de Tapduk Emre'nin müridi olduğunu bildiren beyitler bulunmaktadır. Öte yandan Yunus Emre'nin nerede öldüğü, nereye gömüldüğü tıpkı doğum yerinde olduğu gibi tartışma konusu yapılan henüz açıklığa kavuŐturulamamıŐ hususlardan biridir. Tarihi kaynaklar ve halk ağzındaki rivayetler onun mezarının Orta Anadolu'daki değişik yerlerde olduğunu bildirmektedirler. Buna göre, Yunus Emre'nin mezarının bulunduğu yer kesin olarak bilinmemekle birlikte, İç Anadolu'da gömülmüŐ olduğu görüşü ağırlık kazanmış durumdadır.

Eserleri ve Edebi Kişiliği

Anadolu'da 13. yüzyılda varlığını göstermeğe başlayan yazı dilinin kurucuları arasında önemli bir yere sahip olan Yunus Emre, yalnızca Türk dilinin değil sanat gücüyle edebiyatımızın da en önde gelen ustalarından biridir. *Dıvân*'ı ile *Risâletü'n-Nushiyye* adlı mesnevisi bilinen eserleridir.

Dîvân: Yunus'un düşünce ve duygu dünyası ile sanatçı yanını ortaya koyduğu, dolayısıyla da günümüze kadar gelen ününü kazanmasında büyük payı olan eseridir. *Yunus Dîvânı*, genelde ilahi tarzında yazılmış şiirlerden meydana gelmiştir. Hece vezni ile yazılmış söz konusu şiirler aynı zamanda aruzla (4 müstefilün kalıbı ile) yazılmış musammat gazel izlenimini de uyandırmaktadır. Öte yandan, ilahi tarzında yazıldıklarını söylediğimiz bu şiirler gerek şekil özellikleri gerekse konuları bakımından Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerini andırmaktadırlar. Bu nedenle de Yunus Emre, Ahmed-i Yesevî hikmetlerinin takipçisi görünümündedir. Ancak, Yunus'un ilahileri, aşkın ön planda yer aldığı bir tasavvuf anlayışını işlediklerinden lirizm yanı ağır basan, heyecan yönünden daha zengin, etkileyici bir yapıya sahiptirler. Yunus Emre, *Dîvân*'da ilahilerin yanı sıra, münacat, na't, şathiyye, mi'raciye gibi türleri de denemiştir. *Dîvân*'ın Türkiye'deki ve Türkiye dışındaki kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmaktadır. Ayrıca yeni harflerle de basılmıştır. Bunlar arasında şu baskıları sayabiliriz: (Burhan Ü. Toprak, *Yunus Emre Divanı*, İst. 1933, 1982); (Abdülbâki Gölpınarlı, *Yunus Emre, Divan, Risâletü'n-Nushiyye*, Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği Yay., İst. 1965); (Faruk Timurtaş, *Yunus Emre Divanı*, İst. 1972, Ank. 1980, 1986, 1990); [Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı I* (İnceleme), II (Tenkitli Metin), 2 cilt, Kültür Bakanlığı Yay. Ank. 1990]; (Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı*, Akçağ Yay., Ank. 1991).

Risâletü'n-Nushiyye: Yunus Emre'nin yukarıda adını verdiğimiz başka bir eseri de *Risâletü'n-Nushiyye* adlı mesnevisidir. Bu eser, tasavvuf ilkelerinin anlatıldığı didaktik bir eserdir. Söz konusu mesnevinin ilk on üç beyiti fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün kalıbı ile yazılmış olup bu bölümü kısa mensur bir bölüm izler. Daha sonra tamamı 630 beyit dolayında olan eserin, mefâ'ilün / mefâ'ilün / fe'ülün kalıbı ile yazılmış olan esas bölümü gelir. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi Yunus Emre'nin gerçek sanatçı kişiliğini ortaya koyan eseri *Dîvân*'ıdır. Türkçe yazılmış ilk didaktik eserlerden olan *Risâletü'n-Nushiyye* birkaç kez basılmıştır. Eseri önce Abdülbâki Gölpınarlı *Dîvân* ile birlikte yayımlamıştır. (A. Gölpınarlı, *Yunus Emre Divanı*, İst. 1943); (A. Gölpınarlı, *Yunus Emre-Divan ve Risalat-al-Nushiyya*, İst. 1965). Abdülbâki Gölpınarlı'nın anılan iki çalışmasından başka Mustafa Tatçı'nın *Dîvân*'ın arkasından çıkardığı, ancak *Dîvân*'dan ayrı müstakil

olarak yayımlanmış olan çalışması da bulunmaktadır (Dr. Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı, Risaletü'n-Nushiyye*, Tenkitli Metin, Ank. 1991). Daha yakın tarihte de (*Yunus Emre, Risaletü'n-Nushiyye*, Haz. Umay Günay-Osman Horata, Türkiye Diy. Vak. Yay. Ank. 1994) adlı çalışma yayımlanmıştır.

Yunus Emre'nin, düşüncelerini güçlü bir lirizmle ortaya koyduğu en ünlü eserinin *Dîvân*'ı olduğunu söyledik. *Yunus Dîvân*'ının ün kazanmasında ise, *Dîvân*'da yer alan şiirleri aracılığıyla dile getirdiği düşünce ve duygularının büyük payı vardır. Yunus Emre, her şeyden önce mutasavvıftır. Yani o, şiirlerinin pek çoğunda tasavvuf ile ilgili konuları, tasavvufa ilişkin düşüncelerini işler. Ancak, Yunus Emre'nin tasavvuf anlayışında ilahi aşk, ilahi aşkın verdiği coşku, heyecan ön planda yer alır. O da diğer mutasavvıflar gibi "insan-ı kamil" tipini çizmiş, "insan-ı kamil" olmanın neleri gerektirdiğini anlatmıştır. Kamil insanın aranan nitelikleri arasında ise aşk ile Allah'a ulaşma istek ve çabası önemlidir. Allah sevgisinin yanı sıra Yunus'un işlediği ana konular arasında insan ve insanlık sevgisi bulunmaktadır. O, insanlar arası hoşgörü, barış, sevgi anlayışına dayalı kardeşlik düşüncesi üzerinde durur. İnsanların, din, mezhep, ırk farkı gözetilmeksizin bir ve eşit tutulmasını ister. Söz konusu bu evrensel görüşleri Yunus Emre'nin düünden bugüne sürekli artan bir ilgi ve sevgi ile yaşamasının önemli nedenleridir. Mutasavvıf kişiliğinin ayrılmaz parçası olarak Yunus Emre'nin şiirleri, lirik olmalarının yanı sıra aynı zamanda da didaktiktirler. Ancak, onun şiirlerindeki bu öğretici üslûp, kuru ve usandırıcı olmaktan uzaktır. Genel olarak, şiirlerinin didaktik edasının, onun lirik üslubunun içerisinde eritildiğini söyleyebiliriz.

Yunus Emre Dîvânı'nda yer alan manzumeler, dil özellikleri bakımından da önemli olup Yunus'un 13. yüzyıl Anadolu'sunda kurulmaya başlayan yazı dilinin önde gelen temsilcileri arasında yer almasını sağlamışlardır. Onun günümüze ulaşan ününü kazanmasında kullandığı dilin payı vardır. Hakkında bilgi edindiğimiz kaynakların hemen hepsi, Yunus Emre'nin Türkçeyi kullanmakta gösterdiği başarıdan dolayı edebiyatımızda ayrı bir yere sahip olduğu görüşünde birleşirler. Ayrıca Yunus, "sehl-i mümteni" denilen, görünüşte kolay fakat söylenişi zor şiir örneklerinin edebiyatımızdaki önde gelen ustalarından sayılmaktadır. Yunus Emre'nin şiir dilinde, İslâmi kültür dünyasına

geçişin kaçınılmaz sonucu olarak, Türkçe kelimelerin yanı sıra Arapça, Farsça kelime ve terkipler de bulunmaktadır. Ancak o, bu iki dilden aldığı kelimelerle Türkçeyi yan yana kullanmış; yeni yazı dilinin yoğrulmasında yabancı kelimelerle Türkçe kelimeleri başarıyla bir araya getirebilmiştir. En önemlisi de şiir dilini halkın kullandığı kelime, deyim ve kavramlarla zenginleştirerek, şiirlerinin halk toplulukları tarafından benimsenmesini sağlamıştır. Böylece, işlediği düşüncelerle birlikte diliyle de halka inebilmiş olan Yunus'un şiirleri bestelenerek tekkelerde okunduğu gibi kendisinden sonra başka Yunus'ların çıkmasına, hatta şiirimizde "Yunus Tarzı" denen yeni bir edebi yolun açılmasına neden olmuştur.

Son olarak, Yunus Emre, güçlü şairliğinin yanı sıra, döneminin dilini kullanmakta gösterdiği başarı, düşünceleri ve işlediği konularla halk ve tekke şiirinden başka Divan şiirini de etkilemiş, etkisini ve ününü günümüze kadar sürdürmüş bir mutasavvıf şair, Anadolu'nun yetiştirdiği bir bilge insandır, diyerek sözü bağlıyoruz.

Kaynakça

Cahit Öztelli, *Belgelerle Yunus Emre*, Ank. 1977

Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ank. 1981

Yunus Emre, *Yunus Emre Divanı I*, Haz. Mustafa Tatçı, Ank. 1991

Hüseyin Özbay-Mustafa Tatçı, *Yunus Emre İle İlgili Makalelerden Seçmeler*, Ank. 1991

14. YÜZYIL TÜRK EDEBİYATI

14. yüzyıl, tarihi ve siyasi bakımdan Türk dünyasının hareketli ve oldukça karışık bir dönemidir. 13. yüzyılda, İslâm ülkelerinin hemen bütününde üstünlük kurarak onları egemenliği altına almış olan Moğollar, 1257'den sonra yani yüzyılın ikinci yarısında parçalanarak dağılmışlar ve dağılanların çoğu Türkler arasında erimiştir. Türk dili ile kültürünün geçerli olduğu topraklarda, Horasan, Maverâünnehr, Harezm ve Kıpçak yöresi ile Azerbaycan ve Anadolu'da eski güç dengesi yıkılmış, zayıflayan devletlerin yerlerine ya yeni beylikler ya da eskisinden daha güçlü çoğu Türk asıllı devletler kurulmuştur. Böylece Türk varlığının daha önceki yüzyıllarda Orta Asya'da başlayan gelişimi 14. yüzyılda da sürer. Ancak, Moğol istilasından sonra Harezm'in Türkleşmesi iki yüzyıla yakın zaman alır. Bu gelişmelere sahne olan Harezm, 14. yüzyılda siyasi merkez olmasının yanı sıra kültür merkezi olarak da varlık gösterir.

Öte yandan, kültür ve edebiyat tarihi açısından önemli olan 14. yüzyıl Anadolu'sunda ise Selçuklu Devleti yıkılmış; Moğol hakimiyeti sona ermiş ve beylikler kurulmuştur. Oğuz asıllı olan Türk beylikleri Karamanoğulları, Germiyanogulları, İsfendiyarogulları, Aydınoğulları, Osmanogulları v. b. dır. Anadolu'da beylikler arası toprak ve siyasi üstünlük kurma mücadeleleri yüzyıl boyunca sürmüş ve yüzyılın sonlarında siyasi güç Osmanlılar'ın eline geçmiştir. Osmanlılar, öteki beyliklere hakim duruma gelerek birliği sağlamış ve Rumeli'ye geçmişlerdir.

Beyliklerin merkezleri aynı zamanda yüzyılın önemli kültür merkezleridir. Örneğin Germiyanogulları'nın merkezi Kütahya, Karamanogulları'nın Karaman, Konya, Osmanogulları'nın ise, önce İznik ve Bursa daha sonra da Edirne olmuştur. Bu başkentlerde bulunan medreselerde İslâmi bilimler öğretilir; bilgin, şair ve diğer sanatçılar buralarda yetişirlerdi. 13. yüzyılda iyice yerleşmiş olan tasavvuf, 14. yüzyılda Mevlevilik, Babailik, Hurufilik v. b inanç ve tarikatların taraftarları aracılığıyla etkinliğini sürdürmüştür. Mevlevilik, bu yüzyılda Anadolu'da hızla yayılmış, Mevlânâ'nın torunu Ulu Ârif Çelebi, Anadolu'da dolaşarak tekkeler açmış, beyliklerin başında bulunan beylerle dostluk kurmak suretiyle Mevlevili-

ğin yayılmasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca, Ahilik ve onun fütüvvet teşkilatının 14. yüzyıl Anadolu toplumunun sosyal yapısındaki yerinin önemli olduğunu burada zikretmemiz gerekir.

14. YÜZYIL ORTA ASYA SAHASI TÜRK EDEBİYATI

Timur ve çocuklarının kurdukları devletin anadilinin Türkçe olması, 14. yüzyılda doğu Türkçesinin konuşulduğu yörelerde Türkçenin yazı dili olarak gelişip güçlenmesine yardım etmiştir. 11. yüzyılla 13. yüzyıl arasında Hakaniye Türkçesi olarak tanıdığımız İslâmi Orta Asya edebi Türk dili 14. yüzyılda Harezm ve Altınordu sahasında verilen eserlerle birlikte yerini yeni bir edebi dile, Çağatay Türkçesi'ne bırakır. Harezm, Altınordu, Mısır yörelerinde İslâmi Orta Asya edebi Türk dili ile yazılmış günümüze ulaşabilen eserler verilmiştir. Şimdi 14. yüzyılda anılan bu yörelerde eser vermiş sanatçılarla eserlerini tanıyalım:

Rabgûzî

Harezm Türkçesiyle yazan Rabguzî, Harezm sahasında yetişmiş bir sanatçıdır. Adı, Burhaneddinoğlu Kadı Nasr'dır. Rıbat-ı Oguz adı verilen ve nerede olduğu kesinlik kazanmayan bir yerden olduğu için kendisine Rabgûzî denmiştir.

Rabgûzî'nin *Kısâsü'l-Enbiyâ* adlı mensur eseri bulunmaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere bu eser peygamberlerin hayat hikâyelerini ve menkıbelerini anlatan kıssalardan meydana gelmiştir. Rabgûzî bu eserini yazarken güvenilir tefsirlerden faydalanmış, ayet ve hadislerle dayandırmıştır. Dini bir eser olmakla birlikte kuru-didaktik bir görünüme sahip olmayan eser sanatkârane bir üslûpla kaleme alınmıştır. Rabgûzî, bu üslûbu mensur olan eserin içine yer yer yerleştirdiği, aruz vezniyle ve Arapça-Türkçe karışık yani mülemma olarak yazdığı manzumeler, gazeller ve dörtlükler aracılığıyla sağlamıştır. Türk nazımının karakteristik nazım birimi olan dörtlüklerin varlığı Kutadgu Bilig'de olduğu gibi *Kısâsü'l-Enbiyâ*'da da görülmektedir. Bu durum eserde *Kutadgu Bilig* etkisi olduğu izlenimini uyandırmaktadır. *Kısâsü'l-Enbiyâ*, daha çok dil tarihi açısından önemlidir. Rabgûzî, eserini Müslümanlığı kabul etmiş olan Moğol emirlerinden Nasıruddin Tok Boğa adına, onun isteği üzerine 1311 tarihinde yazmıştır. *Kısâsü'l-Enbiyâ*'nın bilinen dört yazma nüshası vardır.

Bu nüshalar; Londra, Petersburg (Leningard şehrinin eski adı) Upsala ve Kazan nüshalarıdır. Bu dört nüshanın karşılaştırılması suretiyle eser ilk kez 1859 yılında Rus araştırmacı İlminsky tarafından yayımlanmıştır. Son olarak da 1948 yılında eserin Londra nüshası Alman Grönbech tarafından tekrar tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır.

Mahmud bin Ali (Kerderli Mahmud)

Harezm sahasında doğu Türkçesiyle eser vermiş başka bir sanatçı da Mahmud bin Ali'dir. Türk edebiyatının ilk kırk hadis kitabı olarak bilinen *Nehcü'l-Ferâdis*'in yazarıdır. Bir vaaz yani nasihat kitabı olan bu eser, kırk hadis metniyle onların tercüme ve şerhlerine yer veren bir kitaptır. Yazar, kırk hadisi açıklarken önemli tefsirlerden ve eski kaynaklardan yararlanmış; Hz. Muhammed'den, dört halifeden, ulemadan ve sufilerden, şeyhlerden söz etmiştir. *Nehcü'l-Ferâdis*, Türk edebiyatının en eski mensur eseri olup dil tarihi ve dil çalışmaları açısından önemlidir. *Nehcü'l-Ferâdis*'in en eski ve güvenilir yazma nüshası 1360 tarihli olup, Harezm'de istinsah edilmiştir. Bu yazma, halen İstanbul'da Yeni Cami Kitaplığı'ndadır. *Nehcü'l-Ferâdis*'in Yeni Cami nüshası 1956'da TDK tarafından (Macar Türkoğlu Janos Eckmann'ın önsözü ile) tıpkıbasım olarak Ankara'da yayımlanmıştır. Eserin çeviriyazı metni ise J. Eckmann tarafından hazırlanmış olmakla birlikte Eckmann'ın ölümü üzerine gerekli düzeltme ve eklemeler Semih Tezcan ve Hamza Zülfikar tarafından yapılarak 1984 tarihinde gene TDK'ca bastırılmıştır (*Nehcü'l-Ferâdis* (II) Metin, çeviriyazı: Janos Eckmann, Yayınlayanlar: Semih Tezcan-Hamza Zülfikar, TDK. Yay. Ank., tar.).

İslâm

14. yüzyıl Harezm sahası eserlerinden bir başkası da İslâm adlı bir şairin kaleme aldığı *Mu'inü'l-Mürîd*'dir. Eserin Bursa'da bulunan yazması TDK tarafından tıpkıbasım olarak hazırlanmıştır. Dokuz yüz beyitlik dini-tasavvufi manzum bir eserdir. *Mu'inü'l-Mürîd*, Arapça bilmeyen göçebe Türkmenler'e tasavvuf ve fıkıh bilgisi vermek amacıyla

yazılmıştır. Türkmenler arasında tutulmuş ve uzun süre okunmuştur. 14. yüzyılın başında yazılmış olan eser dil çalışmaları bakımından önemlidir.

Kutb

Harezm sahası dışında Altınordu sahasında da 14. yüzyılda Türk dili ve edebiyatının geliştiği izlenmektedir. Altınordu devletinde resmi dil Türkçe kullanılmış olup, yarlık adı verilen hükümdar ferman (emirname)lerinde, sikkelerde dil hep Türkçedir. Ancak, bu dönem metinlerinde kullanılan alfabe; Uygur alfabesidir.

Bu dönemde Altınordu sahasında, İslâmi edebiyatın temsilcilerinden Kutb'u görüyoruz. Sanatçının, *Hüsrev ü Şîrîn* adlı mesnevisi bulunmaktadır. Hüsrev ü Şîrîn mesnevisi 14. yüzyıl Kıpçak edebi diliyle yazılmış, İranlı şair Nizâmî'nin aynı adlı Farsça mesnevisinin çevirisidir. Altınordu hükümdarı Tini Beg Han'ın bilim adamlarını, alimleri ve sanatçıları koruyan eşi adına tercüme edilmiştir. Kutb, eserinde Tini Beg Han'ın kahramanlıklarını övdükten sonra Nizâmî'den övgüyle söz eder. Nizâmî'nin eserini veznini değiştirmeksizin, metnin aslına sadık kalarak olduğu gibi çevirdiğini belirtir. Mesnevi'nin başındaki tevhid, na't, dört halife ile Tini Beg'in övgüsünün yapıldığı ve eserin yazılış nedeninin bildirildiği bölüm te'liftir. Ayrıca, eser içindeki kimi tasvirlerde de şair kendi kişiliğini korumuştur. Kutb'un *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevisinin konusu din dışı olup, Türk edebiyatında daha sonraki yüzyıllarda bu konuda yazılmış eserlerin en eskisidir. Tek yazması Paris Milli Kitaplığı'nda olup, Berke Fakîh tarafından Mısır'da (785 / 1383) tarihinde kopya edilmiştir. Eser Zajaczkowski tarafından tıpkıbasım halinde ve lugatçe ekiyle üç cilt olarak 1958-1961 tarihleri arasında yayımlanmıştır. Türkiye'de de eserin transkripsiyonlu metni Necmettin Hacıeminoğlu tarafından 1968'de yayımlanmıştır (Necmettin Hacıeminoğlu, *Kutb'un Hüsrev ü Şîrîn'i ve Dil Hususiyetleri*, İst. 1968).

Harezmî

14. yüzyılda Harezmî adlı sanatçının *Muhabbet-nâme* adlı eseri Altınordu sahasında 1352 yılında yazılmış bir başka lâdini konulu eserdir. Mehmed Hoca Beg adlı emire sunulmuştur. *Muhabbet-nâme*, on küçük mektuptan meydana gelmiş bir mesnevi olup mefâ'ilün/ mefâ'ilün/ fa'ülün kalıbıyla yazılmıştır. Mesnevi beyitlerinin arasında gazeller de bulunmaktadır (Osman F. Sertkaya, Harezmî'nin *Muhabbetnamesi*'nin İki Yeni Yazma Nüshası Üzerine, *Türkiyat Mec.* C. XVII, İst. 1972). Ayrıca, Harezmî'nin bir gazelini 14. yüzyılda Mısır'da Memlûklar zamanında yaşamış olan Seyf-i Serâyî adlı bir şairin nazire mecmuasına aldığı bilinmektedir. Gerek *Muhabbet-nâme*, gerekse tek yazma nüshası Leiden Akademik Kitaplığı'nda bulunan nazire mecmuasındaki gazel onun başarılı, iyi bir şair olduğunu ve çevresinde yaygın bir şöhret kazandığını göstermektedir.

Seyf-i Serâyî

14. yüzyılda Kıpçakça, Mısır'da Memlûklar'ın hâkim olduğu dönemde de gelişmiş ve kalıcı eserler vermiştir. Bu dönem şairlerinden Seyf-i Serâyî, Harezm'den Mısır'a gitmiş, Kıpçakça yazdığı manzumeleriyle bu yüzyılda ün kazanmıştır. Farsçayı iyi bilen, İslâmî edebiyatın mecazlarını ve mazmunlarını başarıyla kullanan Seyf-i Serâyî, İranlı ünlü şair Şeyh Sâdî-i Şîrâzî'nin *Gülîstan* adlı eserini Kıpçakçaya çevirmiştir. Eser, TDK yayını olarak tıpkıbasım halinde 1954 yılında yayımlanmıştır. Seyf-i Serâyî'nin çevirisi, daha sonra Türk edebiyatında yapılmış olan birçok *Gülîstan* çeviri ve şerhlerin en eskisi olduğu gibi Kıpçak edebî nesrinin de en güzel örneğidir. Ali Fehmi Karamanlıoğlu'nun doçentlik çalışması olarak hazırladığı *Gülîstan Tercümesi* önce MEB tarafından 1974 yılında, daha sonra da gramer bölümüyle metnin tıpkıbasımı TDK tarafından 1989'da basılmıştır. Seyf-i Serâyî, ayrıca Altınordu ve Harezm şairlerinden bazılarını tanzir ederek bir nazire mecmuası düzenlemiştir. Hollanda, Leiden Kitaplığı'nda bulunan bu nazire mecmuası, 14. yüzyılda yaşamış bazı şairlerin varlığını bize bildirerek bu yüzyılda İslâmî edebiyatın iyice

gelişmiş olduğunu ve edebi Türk lehçeleri arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından önemli bir eserdir. Örneğin bu yüzyılda Azeri sahasında yaşamış olan Hasanoğlu'nun varlığını, şairin bir gazelinin bulunduğu bu nazire mecmuasından öğreniyoruz.

Ebû Hayyân

Memlûklar döneminde Mısır'da yetişmiş başka bir sanatçıdır. Ebû Hayyân'ın Endülüsten Mısır'a geldiği, Kahire'de yaşayıp orada öldüğü bilinmektedir. Bilinen, elde bulunan eseri; *Kitâbü'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk* adını taşımaktadır. Eser, Türk dili tarihi açısından önemlidir. Kaynak eser hüviyetindedir ve Türkiye'de 1931 yılında Ahmet Caferoğlu tarafından yayımlanmıştır. Bu eser, Türk dilini tanıtıcı bir sözlüktür.

Hüsâm Kâtip

Kıpçak sahasında yazılmış bir başka eser *Cümcüme-nâme* olup, yazarı Hüsâm Kâtip'dir. Eserin te'lif tarihi 1368'dir. Manzum bir eser olan *Cümcüme-nâme*, Attar'dan çeviridir. Genişletilerek yapılmış olan çeviride Hz. İsa ile Kesikbaş arasında geçen olaylar hikâye edilir. Bu hikâye aslında bir halk hikâyesidir. Hüsâm Kâtip, mesnevi çevirisine Attar'da bulunmayan bazı dini motifler de katmıştır.

14. Yüzyılda Doğu Türkçesiyle Yazılmış

Yazarı Bilinmeyen Eserler

Altınordu sahasında Kıpçak-Kuman lehçesiyle yazılmış *Codex Cumanicus* edebi metin olarak elde bulunmaktadır. Bu eser dini bir eserdir. Latin harfleriyle ve Hristiyan Kıpçaklar için yazılmış olup Katolik propagandası yapan bir eserdir. Eserde ayrıca Kıpçaklar ve Kıpçakların halk edebiyatı ürünleri-örneğin bilmeceler-hakkında bilgi verilmektedir.

14. yüzyıla ait olup doğu Türkçesiyle yazılmış bir başka eser de *Bahtiyâr-nâme*'dir. Uygur harfleriyle yazılmış olan tek yazma nüshası İngiltere'de Oxford Bodlian Kitaplığı'nda bulunan *Bahtiyar-nâme*, bir on vezir hikâyesidir. Eser, aslında tanınmış eski Hint hikayelerinden olan Sindbad hikâyelerinden alınmıştır. İlk örneklerini Kıpçak sahasında gördüğümüz on vezir hikayesiyle birlikte kırk vezir hikâyesi Anadolu'da daha sonraki yüzyılda da yazılmış halk hikayelerindendir.

14. yüzyılda doğu Türkçesiyle yazılmış, zikredilmesi gereken son iki eser; *Mirâc-nâme* ile *Tezkîretü'l-Evliyâ*'dır. Kimler tarafından yazıldıkları belli olmayan bu iki mensur eserin Paris Milli Kitaplığı'nda Uygur harfleriyle yazılmış birer yazma nüshası bulunmaktadır.

Kaynakça

Ahmet Temir, "Kıpçak Edebiyatı" *Türk Dünyası El Kitabı*, Ank. 1976

Saadet Çağatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri*, Ank. 1977

Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. bas. İst. 1980

Büyük Türk Klasikleri, XIV. Yüzyıl Harezmi Sahası, Halil Ersoylu İst. 1985, C. 2, s. 27 vö.

14. YÜZYIL AZERİ SAHASI TÜRK EDEBİYATI

Doğudan gelip, Azerbeycan, Irak ve Anadolu'da yerleşen Oğuz ve Türkmen boylarının dilleri olan Oğuzca, 14. yüzyıldan itibaren Azeri ve Anadolu Türkçesi olmak üzere iki ayrı edebi lehçede varlığını ve gelişimini sürdürmüştür. Ancak, 14. yüzyılda bu iki edebi lehçe arasındaki ayırım henüz pek belirgin değildir. Azeri edebiyatının kuruluşu, Azerbeycan'da Selçuklu üstünlüğünün sona erip Moğol egemenliğinin başladığı yıllara rastlar. Bilindiği gibi, Selçuklular döneminde saray ve edebiyat dili Farsçaydı. Bu bölgenin Türk sanatçıları, eserlerini Farsça yazıyorlardı. 12. yüzyılda Moğol istilası nedeniyle Horasan'dan Azerbeycan'a gelen şairler, bu bölgede klasik Türk şiirinin gelişmesine yardımcı olmuşlardır.

Hasanoğlu

14. yüzyıl Azeri sahasında yetişmiş olan Hasanoğlu hakkında bildiklerimiz sınırlıdır. Yüzyılın ilk yarısında yaşadığı sanılan şairin asıl adı Şeyh İzzeddin Esferayani'dir. Hasanoğlu'nun manzumelerinin çağdaşı Seyf-i Serâyî'nin nazire mecmuasında yer alması, ününün Mısır'a kadar yayıldığını göstermektedir. Şair, Farsça şiirler de yazmış ve şiirlerinde Hasan-ı Pur mahlasını kullanmıştır. Hasanoğlu'nun bilinen, aruzla yazılmış, Türkçe iki gazeli bulunmaktadır. F. Köprülü'nün Hasanoğlu hakkında yazdığı iki makalesinden onun hakkında bazı bilgiler ediniyoruz (Fuad Köprülü, XIV. Asırda Bir Azeri Şairi, *Hayat Mecmuası*, no. 82, İst. 1928); (F. Köprülü, En Eski Türk Azeri Şairi Hasanoğlu, *Dergah Mecmuası*, C. I, S. 6) Ayrıca, Saadettin Nüzhet Ergun'un da Hasanoğlu hakkında bir makalesi bulunmaktadır (Saadettin Nüzhet Ergün, Hasanoğlu'nun Yeni Bir Gazeli, *Milli Mecmua*, No. 107)

Ahmed bin Veys

14. yüzyılda Azeri sahasında yetişmiş bir başka sanatçı, Ahmed bin Veys'tir. Irak'ta, İlhanlılar'dan sonra hüküm süren bir Türk ailesi olan Celayiroğulları'ndan gelen Sultan Ahmed bin Veys, şair ve sanatkâr bir

hükümdardır. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazmış olan şairin 14. yüzyılın nazire mecmualarından *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir* içinde bir gazeli vardır. Sultan Ahmed'in bu gazelinden Bağdat'ta Celayiroğulları sarayında Türkçenin edebi dil olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Nesîmî

14. yüzyılda Azeri sahasında yetişmiş ünlü sanatçı Nesîmî'nin hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Diyarbakır, Irak ve Tebriz taraflarında yaşadığı ve Ankara'ya kadar geldiği onunla ilgili söylenen rivayetler arasındadır. Ölüm tarihi hakkında da bir kesinlik olmayıp, değişik kaynaklarda değişik ölüm tarihleri verilmiştir. Nesîmî hakkında öğrenebildiğimiz gerçek bilgiler; İran'da Hurufilik mezhebinin kurucusu Fazlullah'ın halifelerinden olduğu ve Halep'te inancı yüzünden derisi yüzölçümüyle öldürüldüğüdür. Ölüm tarihi kimi kaynaklarda 1404 olarak verilmektedir. Ölümüyle ilgili en doğru tarihin de bu tarih olduğu sanılmaktadır. Hurufilik inanışını şiirleri aracılığıyla çevresine yaymayı amaçlayan Nesîmî'nin hayatı efsaneleşmiş ve muakibleri yani etkisinde kalarak yolunda yürüyen şairler-özellikle Alevi şairler-arasında adı "Şah-ı Şehid" olarak anılagelmiştir.

Nesîmî'nin bilinen iki eseri *Türkçe* ve *Farsça Dîvânları*'dır. Divanların pek çok yazma nüshası bulunmaktadır. Ayrıca Farsça şiirlerinin bazı yazmalarda Türkçe şiirleri arasında yer aldığı bilinmektedir. Şairin, *Türkçe Dîvânı*'nın Kahire'de bulunan bir yazma nüshasında, bazı gazellerinde "Hüseyini" mahlasını kullanmış olduğu görülmektedir. Varlığı bilinen en eski tarihli *Nesîmî Dîvânı* 1469 istinsah tarihini taşır. Ancak, katalogda adı bulunan bu yazma kayıptır. *Nesîmî Dîvânı*, eski harflerle İstanbul'da iki kez basılmıştır. Ancak bu baskılarda yanlışlar vardır. *Nesîmî Dîvânı*'nın en son ve en doğru baskısı Hüseyin Ayan tarafından yapılmıştır (*Nesîmî Divanı*, Haz. Hüseyin Ayan, Akçağ Yay. Ank. 1990). Anılan eser önce doktora tezi olarak hazırlanmış; daha sonra kitap olarak yayımlanmıştır. Hurufiliğe ait *Mukaddimetü'l-Hakâyık* adlı bir mensur eserinin daha varlığından söz edilmekle birlikte bu eserin Nesîmî'ye ait olup olmadığı henüz kesinlik kazanmamıştır.

Başta da belirtildiği gibi Nesîmî, Hurufiliğin kurucusu Fazlullah'ın halifesidir. Hurufî inancını şiirleri aracılığıyla yaymaya çalışmış ve etkili olmuştur. Şiirlerinde ilahî aşkı işleyen ve Hurufiliği tanıtır propagandasını yapan şair, kendisinden sonraki Hurufî şairlerden Usûlî, Penâhî, Misâlî v. b. etkilemiştir. Ayrıca, Bağdatlı Rûhî'yi hatta Fuzûlî'yi bile etkisinde bıraktığı kaynaklarda söz konusu edilir. Muhibbî mahlasıyla şiirler yazmış olan Kanuni Sultan Süleyman ise onun bir gazelini tanzir etmiştir. Divan şiirinin klasik nazım şekilleriyle şiirler yazmasının yanı sıra, tuyuğlarıyla da ün kazanmış bir şairimizdir (Ali Canip Yöntem, Nesîmî ve Tuyuğları, *Güneş Mecmuası* 1927, S. 7); (Kemal Edip Kürkçüoğlu, Nesîmî, *Ülkü Mecmuası* 1948, C. 3). Şiirleri özellikle Hurufilik açısından önem taşımaktadır.

Edebiyatta daha çok Bektaşî şairleri etkilemiş olan Hurufilik, tasavvufîten yararlanılarak ortaya konmuş bir inançtır. Kurucusu Fazlullah-ı Hurûfî'dir. Varlığı, yaradılışı harflerle izah etmeye çalışır. Arapçadaki yirmi sekiz ve Farsçadaki otuzüç harf ile bütün varlıklar, hatta *Kur'an* tefsir edilir. Sünnî inanış çerçevesinde böyle bir inanç yasaktır. Nitekim, bu nedenle de Fazlullah-ı Hurûfî ve onun takipçilerinden kimileri cezalandırılmış ve öldürülmüşlerdir. Fazlullah-ı Hurufî, Hurufilik inançlarını divanında ve *Câvidân-nâme* adlı eserinde anlatmaktadır. *Câvidân-nâme*, daha sonra Türk edebiyatında bazı sanatçılar tarafından Türkçeye çevrilmiş, ayrıca eserin şerhleri yapılmıştır.

Kaynakça

Türk Ans. Türk Edebiyatı, Eski mad. Hasibe Mazıoğlu, C. XXXII, f. 256, Ank. 1982, s. 96 vö.

İslâm Ans. Nesîmî mad. Abdülbâki Gölpınarlı, C. 9, İst. 1988, s. 206

Nesîmî Divanı, Haz. Hüseyin Ayan, Akçağ Yay. Ank. 1990

14. YÜZYIL ANADOLU SAHASI TÜRK EDEBİYATI

14. yüzyılda Anadolu'da Türkçe, edebi dil olarak önem kazanmış, te'lif ve tercüme çok sayıda eser yazılmıştır. Selçuklular'ın aksine, beyliklerin başında bulunan ve çoğu Arapça, Farsça bilmeyen beyler şairleri ve yazarları Türkçe eserler vermeye ve özellikle Farsçadan çeviriler yapmaya zorlamışlardır. Daha 13. yüzyılın ikinci yarısında 1277 tarihinde Karamanoğlu Mehmet Bey, Konya'yı aldığı zaman, Selçuklular'ın Farsçaya gösterdikleri ilgiyi doğru bulmamış ve kendi döneminde devlet işlerinde ve halk arasında Türkçe kullanılması, Türkçe konuşulması için emir vermiştir.

14. yüzyıl, önceki yüzyıla göre daha çok edebi ürün verilen bir yüzyıldır. 13. yüzyılda Anadolu'da yalnızca *Yunus Emre Dîvânı* ile Sultan Veled'in Farsça *Dîvân*'ı yazılmışken, bu yüzyılda Türkçe divanlar sayıca çoğalır ve divanlarda daha önceki örneklerde bulunmayan kaside, rubai, kıt'a ve diğer nazım şekilleri yer alır. Böylece, divan tertibinde klasikleşmeye doğru gidiş görülür. Divanların yanı sıra, Hz. Muhammed'in mucizelerinin konu edildiği manzum hikâyeler, dini-tasavvufi ve romantik mesneviler; *Kelile ve Dimne*, *Marzuban-nâme* gibi fabl türü didaktik eserlerle çeşitli konularda yazılmış başka Türkçe eserler bu yüzyılın edebi ürünleridir.

14. yüzyılda, Anadolu sahasında gelişen Türk edebiyatında mesneviler önemli bir yer tutar. Bu mesneviler daha çok dini-tasavvufi ve ahlâki konuludur. Bu tür tasavvufi eserlerden *Mantıku't-Tayr* ve *Garib-nâme*, gerek yazıldıkları yüzyıl gerekse daha sonraki yüzyıllarda yazılmış olan tasavvufi eserlerin en hacimli örnekleridir. Sonraki yüzyıllarda didaktik amaçlı dini-tasavvufi birçok mesnevi yazılmış olmakla birlikte bu hacimde tasavvufu anlatan başka eser yazılmamıştır.

14. yüzyılda, te'lif ya da tercüme, lâdini konulu mesneviler de yazılmıştır. Bunlar arasında özellikle hamasi-efsanevi konulu olanlar sayıca fazladır. *Keramet-i Ahi Evrân*, *Maktel-i Hüseyin* gibi dini-menkabevi mesneviler ile sayıları oldukça kabarık olan menakıb-nâmeler gene bu yüzyıl-

da yazılmıştır. 14. yüzyıl ürünleri arasında yer alan *Dâstân-ı Geyik*, *Dâstân-ı Ejderha*, *Dâstân-ı Kesikbaş* gibi peygamber mucizeleri ile ilgili dini hikâyeler halk tarafından ilgi görmüş ve çok okunmuştur. Yine bu yüzyılda yazılmış Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin savaşlarını ve kahramanlıklarını anlatan eserlerin sayısı da oldukça kabarıktır. Anadolu'nun 13. ve 14. yüzyıllardaki siyasi ve sosyal durumu bu tür hamasi ve efsanevi eserler yazılmasında etkili olmuştur.

14. yüzyıl manzum eserlerin yanı sıra mensur eserlerin de verildiği bir yüzyıldır. Mensur eserler arasında dini eserler önemli yer tutarlar. Beylikler döneminde Kur'an çevirileri ve şerhleriyle çok okunan surelerin Türkçeye çevirileri yapılmıştır. Bunlar arasında *Cevâhirü'l-Esdâf* gibi tercüme edeni belli olmayan Kur'an tercümeleri de vardır. Ayrıca bu yüzyılda başta tıp olmak üzere değişik konularda yazılmış eserlerin varlığını da biliyoruz. Kısacası 14. yüzyıl başta manzum eserler olmak üzere te'lif ve tercüme pek çok edebi ürünün verildiği bir yüzyıldır. Bu eserler üzerinde henüz yeterince çalışılmamış olmasına rağmen, 14. yüzyıl Anadolu sahası eserlerinin Türk edebiyatının kuruluş dönemine ait değerli belgeler olduklarını söyleyebiliriz. Şimdi bu yüzyılın Anadolu sahasında yetişmiş temsilcileriyle eserleri üzerinde duralım:

Gülşehrî ✱

14. yüzyıl Anadolu'sunun önde gelen mutasavvıf şairlerindendir. Kırşehir'in Gülşehir kasabasından olduğu için kendisine Gülşehrî denmiştir. Adının Ahmet olduğu, Ahmet Gülşehrî diye geçtiği birçok kaynak bulunmasına rağmen ünlü eseri *Mantıku't-Tayr*'daki beyitlerden, gerçek adının Süleyman olduğu anlaşılmaktadır. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte, Ahi Evren'in dervişlerinden olduğu bilinmektedir. Gülşehir'de tekkesi vardır. 13. yüzyılın sonlarında Sultan Veled'in isteği üzerine Kırşehir'de kurduğu tekkede Mevlevi tarikatını tanıtip yaymağa başlamıştır.

Gülşehrî'nin en önemli eseri *Mantıku't-Tayr*'dır. Ünlü İranlı mutasavvıf Feridüddin Attâr'ın aynı adlı eserinin çevirisi olan *Mantıku't-Tayr*, 1317 yılında yazılmıştır. Eser, çeviri olmakla birlikte Gülşehrî eserde yaptığı bazı değişiklikler ve esere eklediği bazı bölümlerle *Mantıku't-*

Tayr'a te'lif eser havası vermeye çalışmıştır. Eserin Özellikle tasvir bölümlerine eklemeler yapan Gülşehrî, ayrıca Attâr'ın *Esrar-name'si*, Mevlânâ'nın *Mesnevi'siyle Kelile ve Dimne'den* hikâyeler katarak *Mantıku't-Tayr'ı* genişletmiştir. *Mantıku't-Tayr*, tasavvufî alegorik bir eser olup tamamı sekiz bin beyitten fazladır. Aruzun, bu dönem mesnevilerinin çoğunda kullanılmış olan fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır. Eserin çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır. Müjgan Cumbur, 1952 yılında hazırladığı doktora tezinde *Mantıku't-Tayr'ın* beş yazma nüshasını karşılaştırarak mesneviyi yeni harflerle bilim aleminin hizmetine sunmuştur. *Mantıku't-Tayr*, Agâh Sırrı Levend'in önsözü ile 1957 yılında TDK tarafından tıpkıbasım olarak basılmıştır. Ayrıca, Alman doğu bilimcisi Franz Taeschner, *Mantıku't-Tayr'ın* 167 beyitlik *Keramet-ı Ahi Evrân* bölümünü, 1955 yılında Almanya (Weisbaden) da yayımlamıştır.

Gülşehrî, *Mantıku't-Tayr'dan* önce dini konulu Farsça *Felek-nâme* adlı tasavvufî mesnevisini 1301 yılında yazmıştır. Bu eser üzerinde de Saadettin Kocatürk çalışmış olup eser 1982 tarihinde Ankara'da tıpkıbasım olarak bastırılmıştır. Eserin elde bulunan tek yazma nüshası Ankara'da Eski Eserler Kitaplığı'ndadır. Gülşehrî'nin bu iki eserinden başka *Farsça Aruz Risalesi* ve *Kudûrî Çevirisi'nin* olduğu kaynaklarda söylenmekle birlikte henüz bu eserler ele geçmemiştir. Ayrıca, Gülşehrî'nin yedi gazeli bulunmaktadır. Bunlardan biri *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir'de*, üçü de *Câmî'ü'n-Nezâ'ir'dedir*.

Kaynakça

Necla Pekolcay, *İslâmi Türk Edebiyatı*, İst. 1967

Saadettin Kocatürk, *Gülşehrî ve Felek-nâme*, Ank. 1982

Büyük Türk Klasikleri, Gülşehrî, Fahir İz-Günay Kut, C. 1, İst. 1985, s. 273

Âşık Paşa

14. yüzyıl Anadolu sahasında yetişmiş başka bir ünlü mutasavvıf şair de Âşık Paşa'dır. O da Gülşehrî gibi 14. yüzyılın önemli kültür merkezlerinden olan Kırşehir'dendir. Âşık Paşa hakkında kaynaklarda çeşitli bilgiler bulunmakla birlikte, bu bilgilerin doğruluğu incelenmeye muhtaç olup, çoğu biri ötekinden aktarma bilgilerdir. Âşık Paşa'nın asıl adı kaynaklarda Ali olarak geçer; Âşık adını ise mutasavvıf yani "Hak âşığı" olduğu için aldığı söylenir. Paşa da askerlikle ilgili bir rütbe olmayıp "ağabey, ileri gelen kişi" anlamlarına gelen "beşe, peşe" kelimelerinden bozmadır. Böylece paşanın, büyüklüğü, ululuğu gösteren bir kelime olup, saygı-sevgi nişanesi olarak eski Türkçede kullanıldığı anlaşıyor.

Âşık Paşa'nın ailesi Horasan'dan Anadolu'ya gelmiştir. Soylu bir aileden olan Âşık Paşa'nın dedesi Baba İlyas, Horasan'dan Anadolu'ya gelmiş, babası Muhlis Paşa ise Anadolu'da doğmuştur. Kaynaklardan öğrenildiğine göre Âşık Paşa, Kırşehir'de doğmuş; Osman Gazi ve Orhan Gazi zamanlarında yaşamıştır. Âşık Paşa'nın iyi öğrenim gördüğü, Arapça, Farsça ve İslâmi bilgileri bildiği, tasavvuf kültürünü edinerek sufiyane şiirler yazdığı, siyasete katıldığı gene kaynakların verdiği bilgiler arasındadır.

Âşık Paşa'nın Türk dili ve edebiyatı açısından en önemli ve ünlü eseri *Garîb-nâme*'dir. 12. 000 beyit dolayında olan *Garîb-nâme*, dini-tasavvufi konulu bir mesnevi olup halka tasavvufu öğretmek amacıyla yazılmıştır. Bir bakıma Âşık Paşa, Mevlânâ'nın Mesnevi'sinde yaptığını Türkçe olarak *Garîb-nâme*'de yapmıştır. Nitekim, Mesnevi'nin hem biçim özellikleri, hem de içeriği bakımından *Garîb-nâme*'ye etkisi olmuştur. 1330 yılında yazılmış olan *Garîb-nâme*, aynı zamanda Türk edebiyatının ilk büyük te'lif mesnevisidir. Eser, yüzyılın diğer mesnevilerinin kalıbıyla; fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır. Mesnevi, bab denen on bölüme ayrılmış ve her babda da o babın sayısına uygun konular anlatılmıştır. Bu bakımdan eserin geometrik bir düzene sahip oluşu dikkat çeker.

Garîb-nâme, konusu bakımından dini-tasavvufi ve ahlâki bir eserdir. Tasavvufu tanıtıcı ve öğretici bilgiler vermesinin yanı sıra, "insan-ı kamil" olmayı öğütleyen ahlâki, didaktik bir hüviyete sahiptir. Ayrıca, mesnevi 14. yüzyıl Anadolu Türkçesinin özelliklerini taşıması bakımından dil çalışmaları için önemlidir. Daha da önemlisi, Âşık Paşa 14. yüzyıl Anadolu'sunun siyasi ve ideolojik birliğinin sağlanmasında ve halkı e-

ğitmekte anadilinin gücüne ve yararına inanmış bir aydındır. Bu nedenle *Garîb-nâme*'de Türkçeye önem verilmesi gerektiğini belirtmiş ve eserini bilinçli olarak Türkçe yazmıştır. Kısacası *Garîb-nâme*, bilgilendirici, öğretici yanıyla önemli olduğu kadar, yazıldığı dönemin dil özelliklerini taşıması ve Anadolu'da gelişen edebi dilin Türkçe olması konusunda, Âşık Paşa'nın duyarlılığını göstermesi bakımından da dikkate değer bir kaynaktır. Prof.Dr.Kemal Yavuz tarafından *Garib-nâme* üzerinde yapılmış olan en son ve kapsamlı bilimsel çalışma yayımlanmıştır (Âşık Paşa, *Garib-nâme*, Haz.Prof.Dr.Kemal Yavuz, tıpkıbasım, karşılaştırmalı metin ve aktarma, IV Cilt, TDK.Yay. İst. 2000)

Şiirlerinde "Âşık, Âşık Paşa, Muhlisoglu Âşık" mahlaslarını kullanmış olan Âşık Paşa'nın bir divan oluşturacak sayıda olmamakla birlikte manzumeleri de bulunmaktadır. Bu manzumelerden Abdalbâki Gölpınarlı bir yazısında söz etmektedir ve söz konusu manzumelerin 14 tanesini burada yayımlamıştır (A. Gölpınarlı, Âşık Paşa'nın Şiirleri, *Türkiyat Mecmuası* C. V, 1936) Daha sonra S. Nuzhet Ergun 15 (*Türk Şairleri I*, s. 129-144), Gölpınarlı ise 1961 yılında şiirlerin tamamını yayımlamışlardır. Âşık Paşa'nın bazı manzumelerinde mahlas bulunmamaktadır. Çoğu aruzla, kimileri de heceyle yazılmış olan bu manzumeler Yunus Emre'nin şiirlerine benzemekle birlikte, Âşık Paşa'nın kiler lirizm yönünden daha fakirdir. *Garîb-nâme* ve sözünü ettiğimiz manzumelerinden başka Âşık Paşa'nın *Vasf-ı Hâl-i Herkesi*, *Fakr-nâme* adlı kısa mesnevileriyle, manzum-mensur karışık bir Kimya Risalesi ve bir de 59 beyitlik küçük hikâyesi bulunmaktadır. Söz konusu eserleri Agâh Sırrı Levend iki makalesinde tanıtmıştır (A. Sırrı Levend, Âşık Paşa'nın Bilinmeyen İki Mesnevisi: *Fakr-nâme* ve *Vasf-ı Hal*, *TDAY Belleten* 1953, s. 205); [A. Sırrı Levend, Âşık Paşa'nın Bilinmeyen İki Mesnevisi Daha: Hikâye ve Kimya Risalesi, *TDAY Belleten* 1954 (1988), s. 265 vd.]. Ayrıca, muhtelif kitaplıklarda Âşık Paşa'nın adına kayıtlı bazı kitap ve risaleler varsa da bunların Âşık Paşa'ya ait oldukları şüphelidir.

Kaynakça

İslâm Ans. Âşık Paşa mad., M. Fuad Köprülü, MEB. Yay. C. I, İst. 1975, s. 701vö.

Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, İst. 1981.

Büyük Türk Klasikleri, Âşık Paşa, Fahir İz-Günay Kut, C. 1, İst., 1985, s. 299 vö.

Türk. Diy. Vak. İsl. Ans., Âşık Paşa mad., Günay Kut-Ahmet Yaşar Ocak, C. 4, İst. 1991, s. 1 vö.

Hoca Mes'ud

14. yüzyıl Divan edebiyatının kuruluş yy.dır. Bu yüzyılda din dışı mesnevi edebiyatının önemli kişisi Hoca Mes'ud bin Ahmed'dir. Şairin hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Elde bulunan ünlü eseri *Süheyl ü Nevbahâr*'dır. Yüzyılın varlığı bilinen önemli tercüme eserlerinden olan *Süheyl ü Nevbahâr* 1350 yılında Farsçadan tercüme edilmiştir. Eser 5000 beyitin üzerinde olup aruzun "Şehname vezni" olarak bilinen fe'ülün / fe'ülün / fe'ülün / fe'ül kalıbıyla yazılmıştır. Mesnevi olan *Süheyl ü Nevbahâr*'ın ilk 1000 beyiti şairin yeğeni İzzeddin Ahmed, geri kalan 4568 beyiti ise Hoca Mes'ud tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Hoca Mes'ud, ayrıca mesnevinin beyit aralarına yerleştirdiği gazellerle esere edebi üslubunu katarak onu yalnızca bir tercüme eser görünümünden çıkarmıştır. Öte yandan *Süheyl ü Nevbahâr*'ın asıl şairi bilinmediğinden ve eserin Farsça orijinali elde bulunmadığından Hoca Mes'ud'un çeviri sırasında eserin aslına ne ölçüde sadık kaldığı belli değildir. *Süheyl ü Nevbahâr*'ın Berlin Devlet Kütüphanesi'nde bulunan en eski tarihli yazma nüshası harekeli olup J. H. Mordthmann tarafından 1925 yılında Almanya'da tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır (Mordthmann, *Suheil und Nevbehar*, Hannover 1925) Ayrıca, eser üzerinde iki ayrı doktora çalışması yapılmış olup her iki çalışma da basılmıştır. Tahsin Banguoğlu, doktora çalışmasında eseri dil yönünden incelemiş ve bu çalışma 1938'de Almanya'da Leipzig'de yayımlanmıştır (Tahsin Banguoğlu, *Altosmanische Sprachstudien zu Süheyl ü Nevbahâr*, Breslau 1938). İkinci doktora çalışması ise Cem Dilçin tarafından yapılmış olup, bu çalışmada da Cem Dilçin *Süheyl ü Nevbahâr*'ın yeni yazıya çevirisini vermiş ve eseri edebi yönden incelemiştir. Bu çalışma da yayımlanmıştır (Mes'ud bin Ahmed, *Süheyl ü Nevbahâr*, İnceleme-Metin-Sözlük, Cem Dilçin, AKM. Yay. Ank. 1991).

Hoca Mes'ud'un ayrıca İranlı ünlü mutasavvıf Sâdî'nin *Bostan*'ından seçerek Türkçeye çevirdiği *Ferheng-nâme-i Sâdî* adlı eseri bulunmaktadır. Bu eser edebi yönden *Süheyl ü Nevbahâr* kadar önemli bir eser olmamakla birlikte İran edebiyatının ünlü didaktik eserinin Türkçe ilk manzum çevirisi olması bakımından önemlidir. *Ferheng-*

nâme-i Sâdî, 1922-24 yılları arasında Veled İzbudak ve Kilisli Muallim Rıfat (Bilge) tarafından bastırılmıştır. Gerek *Süheyl ü Nevbahâr*'dan gerekse *Ferheng-nâme*'den Hoca Mes'ud'un İran edebiyatını yakından tanıyan ve iyi Farsça bilen usta bir şair olduğunu anlıyoruz.

Kaynakça

Türk Edebiyatı Ans., Türk Edebiyatı, Eski mad., Hasibe Mazıoğlu, C. XXXII, f. 256, Ank. 1982, s. 94 vö.

Mes'ud bin Ahmed, Süheyl ü Nev-bahar, Haz. Cem Dilçin, Ank. 1991

Şeyhoğlu Mustafa

14. yüzyılda Germiyan Beyliği sahasında yetişmiş başka bir şair de Şeyhoğlu (Sadrüddin) Mustafa'dır. 1340-1410 tarihleri arasında Germiyan beyi Süleyman Şah'ın hizmetinde nişancılık ve deftardarlık hizmetlerinde bulunmuştur. Daha sonra Yıldırım Bayezid'e intisab etmiş ve kaynaklarda kayıtlı olan ünlü eserini de ona sunmuştur.

Şeyhoğlu Mustafa'ya ün kazandıran eseri *Hurşid-nâme* (*Hurşid ü Feraşâd*), Süleyman Şah zamanında yazılmaya başlanmış, ancak eser 1387 yılında tamamlanabilmiştir. Şeyhoğlu Mustafa *Hurşid-nâme*'de, eserin Yıldırım Bayezid tarafından beğenildiğini söyler ve kendisinin Yıldırım'a olan yakınlığını dile getirir. Âşıkane konulu olan *Hurşid-nâme* 7640 beyit olup, aruzun mefâ'ilün/ mefâ'ilün/ fe'ülün kalıbıyla yazılmıştır. Mesnevi olan eserde beyit aralarına eserin kahramanlarının ağzından söylenen 19 gazel ile 1 terci-i bend eklenmiştir. Mesnevi arasına sıkıştırılmış olan bu gazellerde 9 ayrı aruz kalıbının kullanılmış olması, Şeyhoğlu Mustafa'nın sanat zevkine sahip, usta bir şair olduğunun göstergesidir. Şeyhoğlu, eserinde Türkçenin kaba ve işlenmemiş bir dil olduğunu ve diğer diller arasında tanınmamışlığını belirtir. Ancak bu gerçekte Şeyhoğlu'nun *Hurşid-nâme*'yi yazarken harcadığı çabayı anlatmak içindir. Şeyhoğlu eserde, Anadolu insanının Türkçe konuşması nedeniyle eserini Türkçe yazdığını da belirtir. Şairin *Hurşid-nâme*'deki anlatımının yalınlığı, atasözleri ve deyimlerle anlatımı güçlendirmesi ve hikâyenin tahkiye gücü nedeniyle *Hurşid-nâme*, döneminin başarılı mesnevilerinden sayılır. *Hurşid-nâme* üzerinde tek bilimsel çalışma

Erzurum'da 1979 yılında Hüseyin Ayan tarafından yapılmış ve bu çalışma yeni harflerle karşılaştırmalı metin ve inceleme olarak yayımlanmıştır (*Şeyhoğlu Mustafa, Hurşid-nâme, İnceleme-Metin-Sözlük*, Haz. Hüseyin Ayan, Atatürk Üniv. Yay. Erzurum 1979).

Şeyhoğlu Mustafa'nın mensur eserleri de vardır. Bunlardan *Marzuban-nâme*, 14. yüzyılın önemli mensur eserlerindendir. Eserin aslı Farsça olup Germiyan beyi Süleyman Şah adına Türkçeye çevrilmiştir. Didaktik bir eser olan *Marzuban-nâme*'de Kelile ve Dimne gibi öğretici hayvan hikayeleri bulunmaktadır. *Marzuban-nâme* tercümesi yayımlanmıştır (Sadru'd-din Şeyhoğlu, *Marzuban-nâme Tercümesi, İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*, Haz. Zeynep Korkmaz, AÜ. DTCF Yay. Ank. 1973). Şeyhoğlu Sadrüddin Mustafa'nın Farsçadan çevirdiği başka bir tercüme eseri de *Kabus-nâme* çevirisidir. Şeyhoğlu Mustafa'nın ayrıca Taberi Tarihi çevirisi bulunmaktadır. *Kenzü'l-Küberâ* ve *Mehekkü'l-Ulemâ* ise, Şeyhoğlu'nun mensur eserlerinden en son yazılmış olanıdır. Yıldırım Bayezid dönemi devlet ileri gelenlerinden Paşa Ağa bin Hoca Paşa adlı bir kişiye sunulmuştur. Siyaset-nâme türünde yazılmış mensur bir eser olan *Kenzü'l-Küberâ*'da başta padişah olmak üzere, devlet adamlarına devlet yönetimiyle ilgili tavsiyelerde bulunulur. Eser ayrıca Dehhanî, Hoca Mes'ud, Gülşehrî, Yûsuf-ı Meddâh ve Elvan Çelebi gibi Anadolu sahasının ileri gelen temsilcilerinin bir kısmının şiirlerinden örnekler vererek anılan temsilcilerin adlarının günümüze ulaşmasına yardımcı olması bakımından önemlidir. *Kenzü'l-Küberâ* üzerinde yapılmış olan bilimsel çalışma yayımlanmıştır. (*Şeyhoğlu, Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulema, İnceleme-Metin-İndeks*, Haz. Kemal Yavuz, AKM. Yay., Ankara 1991)

Kaynakça

İslâm Ans. Şeyhoğlu Sadrüddin Mustafa mad. Ömer Faruk Akün, C. 9, İst. 1979, s. 481 vö.

Türk Ans. Türk Edebiyatı, Eski mad. Hasibe Mazıoğlu, C. XXXII, f. 256, Ank. 1982, s. 91

Eflâkî

13. yüzyılın sonlarıyla 14. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olup tasavvuf edebiyatının ünlü kişilerindendir. Ününü *Menâkıbü'l-Ârifin* adlı eseriyle yapmıştır. Eflâkî Dede ya da Eflâkî Ahmed Ârifi olarak bilinir.

Hakkındaki bilgilerin çoğunu, kendi eserinden yani *Menâkıbü'l-Ârifin*'den öğreniyoruz. Gençliğinde, büyü, simya ve ilm-i hey'etle ilgilendiğinden kendisine "Eflâkî" denilmiştir. Sultan Veled'in oğlu Ulu Ârif Çelebi'ye intisab ettiği için de Ârifi olarak tanınır.

Eflâkî'nin elde bulunan çok az sayıda gazeli vardır. Şiirlerinde Yunus Emre etkisi hissedilir. Gazellerinden başka rübaileri de olan Eflâkî'nin Mevlânâ, Sultan Veled, Ulu Ârif Çelebi için yazdığı üç manzume *Dîvân-ı Türki-i Sultan Veled*'e eklenmiştir. Ancak, Eflâkî'nin en ünlü eseri yukarıda da belirtildiği gibi *Menâkıbü'l-Ârifin*'dir. Eflâkî bu eseri, Ulu Ârif Çelebi'nin isteği üzerine ve Farsça yazmıştır. Kırk yıl gibi uzun bir sürede yazılan eser, Mevlevilik tarihi açısından önemlidir. Başta Mevlânâ olmak üzere öteki Mevlevi büyükleri ve Mevlevi tarikatı hakkında bilgi verir. Ayrıca eser, Anadolu tarihinin 13. ve 14. yüzyıllardaki dini, tarihi ve sosyal yapısı hakkında önemli bilgilere sahip olması bakımından da değerlidir. Eser Fransızcaya ve Türkçeye çevrilmiştir (Clement Huart, *Les Saints des derviches tourneurs*, Paris 1918, 1922, I, II); (Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, C. I, II, İst. 1973)

Kaynakça

Türk Dili ve Edebiyatı Ans. C. 3, İst. 1979, s. 4.

Necla Pekolcay, *İslâmi Türk Edebiyatı*, İst. 1981.

Ahmedî

14. yüzyılın ikinci yarısıyla 15. yüzyılın ilk yıllarında yaşamış olan Ahmedî, beylikler döneminin önde gelen şair ve yazarıdır. Eserlerinde ve şiirlerinde Ahmedî mahlasını kullanmış olan şairin adı kaynaklarda değişik biçimlerde geçmekle birlikte Tacüddin İbrahim bin Hızır'a dayandın-larak, asıl adının İbrahim, lakabının Taceddin ve baba adının Hızır oldu-ğu birçok kaynak tarafından benimsenmiştir. Ahmedî'nin doğduğu yıl ve doğum yeri de kesin olarak bilinmemektedir. Ölüm tarihi 1412 olarak bi-linen Ahmedî'nin kimi kaynaklar 80 yaş dolayında öldüğünü söylemele-rinden dolayı şairin doğum tarihi de yaklaşık olarak 1334-35 olarak tah-min edilmektedir. Doğum yeri olarak kaynaklarda Germiyan ve Sivas

bildirilmektedir. Ahmedî'nin ilk öğrenimini Anadolu'da yaptıktan sonra Mısır'a gittiği ve orada öğrenim gördüğü gene kaynakların verdiği bilgiler arasındadır. Mısır dönüşünde Germiyan beyi Süleyman Şah'a intisab ettiğini ve onun yakın dostu olduğunu biliyoruz. Ahmedî ile Süleyman Şah arasındaki bu ilişki onun ölümüne kadar sürer. Eserlerinin çoğunu Emir Süleyman (Süleyman Şah'a) sunmuş olan Ahmedî, *İskender-nâme*'nin "Mevlid" bölümünü de Bursa'da Emir Süleyman zamanında yazmıştır. Ahmedî'nin Emir Süleyman'dan yakınlık ve ilgi gördüğü divanındaki şiirlerden ve ünlü mesnevisi *İskender-nâme*'ye ekleme yaparak ona sunmasından, ayrıca *Cemşîd ü Hurşîd* ile *Tervihü'l-Ervâh* adlı mesnevilerini de gene Emir Süleyman adına yazmasından anlaşılmaktadır. Emir Süleyman'ın ölümünden sonra şair, *Cemşîd ü Hurşîd* mesnevisinde bazı küçük değişiklikler yaparak yeni hükümdarın himayesine girme isteğiyle eseri bu kez de I. Mehmed'e sunmuştur. Şair Şehzade II. Murad'ın da Amasya'da hocalığını yapmıştır. Ahmedî'nin daha sonra oldukça ileri bir yaşta ve hayatının son günlerini sıkıntı içerisinde geçirerek öldüğünü kaynaklardan öğreniyoruz.

Eserleri ve Edebi Kişiliği

Ahmedî, dönemin en fazla sayıda eser vermiş olan âlim şairlerindendir. Onun eski kaynaklarda bildirilen ve günümüze kadar ele geçmiş olan eserleri şunlardır:

Dîvân: *Ahmedî Dîvân*'ı, kasideler, gazeller, terkeb-i bend ve terci-i bendlerden oluşan hacimli bir divandır. Elde bulunan dört yazma nüshanın en eski tarihli II. Murad adına yazılmıştır. *Ahmedî Dîvânı* üzerinde iki doktora çalışması yapılmış olup ilk bilimsel çalışma Tunca Kortantamer'inkidir. Bu çalışmada Ahmedî'nin hayatı, eserleri tanıtılmış ve Divan edebi yönden değerlendirilmiştir (Tunca Kortantamer, *Leben und Weltbild des Altosmanischen Dichters Ahmedî und Besonderer Berücksichtigung Seines Diwans*, Freiburg 1973). Ayrıca Yaşar Akdoğan da *Ahmedî Dîvânı*'nın tenkitli metnini hazırlamış ve eserin dil özelliklerini incelemiştir.

İskender-nâme: Ahmedî'nin *İskender-nâme*'si 14. yüzyılda yazılan mesnevilerin en önemlilerinden olup, edebiyatımızda bu konudaki mesnevilerin ilk ve en başarılı örneğidir. Eser, Genceli Türk şairi Nizâmî'nin aynı adlı eserinin çevirisidir. Ancak, Ahmedî, Nizâmî'nin

eserine yeni motifler eklemiş, bazı olayları çıkartmış ya da yeni olaylar katmış, böylece eseri te'lif bir eser görünümüne sokmuştur. Eserin konusu Makedonyalı Büyük İskender'in doğu seferi ve doğu ülkeleri fethiyle ilgilidir. Doğu ülkelerinin fethi, eserde efsaneleştirilerek anlatılmış, ayrıca edebi bir eser görünümünü kazandırabilmek için İskender'in gönül maceralarına da mesnevide yer verilmiştir. 8. 000 beyiti aşan ve dönemin alışlagelmiş mesnevi kalıbı olan fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün kalıbıyla yazılan *İskender-nâme*'de Ahmedî geniş İslâm kültürünü sergilemiş, ayrıca her olayın sonuna koyduğu ve okuyucuya nasihat verme amacına yönelik küçük kıssalarla eseri tekdüze bir anlatımdan kurtarmıştır. Eserin içinde Mevlid ve ilk Türkçe Osmanlı tarihi olarak bilinen Dâstân-ı Tevârih-i Mülûk-ı Âl-i Osman bölümleri de vardır. Tel'if tarihi *Osmanlı Müellifleri*'nde 1405 olarak verilmiştir. Tarih bölümü, Nihad Sami Banarlı tarafından yayımlanmıştır. Ahmedî'nin *İskender-nâme*'si tıpkıbasım olarak çıkmıştır (*Ahmedî, İskender-name*, İnceleme-Tıpkıbasım, İsmail Ünver, TDK Yay. Ank. 1983). İsmail Ünver, ayrıca Türk Edebiyatında İskendernameler üzerine bir doktora çalışması hazırlamıştır. Ahmedî'nin *İskender-name*'si hakkında yapılmış başka çalışmalar da vardır (İsmail Ünver, Ahmedî'nin *İskender-namesindeki* Mevlid Bölümü, *TDAY Belleten* 1977, Ank. 1978, s. 355-411); (Yaşar Akdoğan, *İskender-name'den Seçmeler*, Ank. 1988)

Cemşid ü Hurşid: Ahmedî'nin mesnevilerinden başka biri olan *Cemşid ü Hurşid* 1403 tarihinde tamamlanarak Emir Süleyman'a sunulmuştur. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi şair daha sonra mesnevinin başlarında yaptığı küçük değişikliklerle eseri I. Mehmed'e sunmuş ya da sunmak üzere hazırlamıştır. Ahmedî bu mesneviyi İranlı Selmân-ı Sâvecî'nin aynı adlı mesnevisinden Türkçeye çevirmek üzere çalışmaya başlamış; ancak daha sonra yaptığı eklemelerle yeni bir eser ortaya çıkarmayı başarmıştır. Çünkü, Ahmedî'nin mesnevisi Selmân-ı Sâvecî'ninkinden yaklaşık 2300 beyit daha fazladır.

Âşıkane konulu olan *Cemşid ü Hurşid*'de Çin fağfurunun yani hükümdarının oğlu Cemşid ile Rum kayzerinin kızı Hurşid arasındaki aşk anlatılır. Mesnevi üzerinde Mehmet Akalın doktora çalışması yapmış ve çalışma daha sonra *Ahmedî, Cemşid ü Hurşid* (inceleme-metin) adı altında Atatürk Üniversitesi yayını olarak 1975 yılında Ankara'da

basılmıştır. Bu eserle ilgili İsmail Ünver tarafından yazılan bir tanıtma ve inceleme yazısı da Ahmedî'nin Cemşid ü Hurşid Mesnevisi adıyla Türkoloji Dergisi C. 7'de 1980 yılında çıkmıştır.

Tervîhü'l-Ervâh: Ahmedî'nin tıpla ilgili olan mesnevisidir. Emir Süleyman adına yazılmış olup 10. 000 beyit dolayındadır. Dil çalışmaları ve tıp tarihi açısından önemli olan eser; mefâ'ilün / mefâ'ilün / fa'ülün kalıbıyla yazılmıştır. Eserin yeni yazıya henüz bilimsel bir çevirisi yapılmamıştır. Eser hakkında en etraflı çalışma, B. Şehsuvaroğlu'nun Şair ve Hekim Ahmedî (İst. 1954) adlı kitabıdır. *Tervîhü'l-Ervâh*'ın biri İstanbul-Ayasofya, diğeri Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı'nda iki yazması vardır. Şehsuvaroğlu, mesnevinin 1403-1410 tarihleri arasında yazılmış olabileceğini ve Emir Süleyman'a sunulduğunu bildirdikten sonra, eserin sonuna sonradan ekleme yaparak I. Mehmed'e sunulduğunu ileri sürmüştür.

Esrâr-nâme Çevirisi: İranlı şair Attâr'dan yapılmış olan bu çeviri mesneviden eski kaynaklar söz etmemektedir. Eserden ilk söz eden Bursalı Mehmet Tahir'dir. Bursalı Mehmet Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde ilk kez bu çevirinin adı geçer. Ancak bu eserin bir başka Ahmedî'ye -Tebrizli Ahmedî'ye-ait olduğu Nihat Azamat'ın araştırması sonucu ortaya çıkmıştır. Anılan eser üzerinde çalışan bir başka araştırmacı, Gönül Ayan da bu görüşü doğrulamıştır (Gönül Ayan, *Tebrizli Ahmedî-Esrarname*, İnceleme-Metin, AKM Yay. S. 98, Mesneviler Dizisi: 2 Ank. 1996). Eserin kesin yazılış tarihi bilinmemekle birlikte Köprülü yazılış tarihi olarak 1475-1476 tarihini vermektedir. Eser, Attâr'ın *Esrâr-nâme* adlı eserinin tercümesi olmayıp *Musibet-nâme*'sinin bazı parçalarının çevirisidir. Öte yandan, din-tasavvuf ve ahlâkla ilgili bu didaktik mesnevi, Nihat Azamat'tan önce de Fuad Köprülü tarafından Ahmedî'ye değil, Tebrizli Ahmed adlı bir başka şaire atfedilmiştir. Ancak, Tebriz'de yazılmış olduğu sanılan ve eserin son bölümünde yer alan beyitlerin, eseri kopya eden Ahmed adlı müstensih'e ait olduğu sonradan anlaşılmıştır. Nitekim kimi yazmalarda da, örneğin İstanbul Üniversitesi Kitaplığı'nda bulunan bir yazma nüshada, eserin sonundaki sonradan ekleme olan beyitler bulunmaktadır. Öte yandan söz konusu edilen *Esrâr-nâme*'nin dili de tamamen Anadolu Türkçesi olup Ahmedî'nin diğer eserlerine dili itibariyle çok benzemektedir.

Mirkatü'l-Edeb: Aydınoğullarından, Hamza Bey adına yazılmış olan eser Arapça-Farsça manzum sözlüktür. *Mirkatü'l-Edeb*, ilk önce Nihad Çetin tarafından tanıtılmıştır (Nihad Çetin, Ahmedî'nin Bilinmeyen Birkaç Eseri, *Tarih Dergisi*, C. II, İst. 1952). Eserden daha sonra Ali Alparslan da söz eder (Ali Alparslan: Ahmedî'nin Yeni bir Eseri, *Mirkatü'l-Edeb*, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* C. X, 1960). Ahmedî'nin, Arapça Farsça manzum lugat olan *Mirkatü'l-Edeb* adlı eserinin sonunda yer alan *Mizânü'l-Edeb* ve *Miyârü'l-Edeb* adlı iki kasidesi de bulunmaktadır. Edebiyat teorisi ile ilgili olan bu iki eserden ilki Arapçanın biçim bilgisine (morfoloji), ikincisi ise Arapçanın söz dizimine aittir. Dini ve ladini başka eserleri de bulunmaktadır.

Ahmedî, gelişen Divan şiirinin Hoca Dehhânî'den sonra Kadı Burhaneddin ile birlikte esas kurucusu olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Ahmedî, dönemin en fazla sayıda eser veren sanatçısıdır.

Kaynakça

- İslâm Ans.* Ahmedî mad, Fuad Köprülü, C. I, İst. tar., s. 216 vö.
 Yaşar Akdoğan, *Ahmedî Divanından Seçmeler*, Ank. 1988.
Türk. Diy. Vak. İsl. Ans., Ahmedî mad. Günay Kut, C. 2, İst. 1989, s. 165-167.

Kadı Burhaneddin X

14. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da yaşamış, kadılık, vezirlik, hükümdarlık yapmış âlim ve şâir bir devlet adamıdır. Harezm'den gelerek Anadolu'ya yerleşmiş olan ailesi Oğuz asıllıdır. İlk eğitimini babasından alan Kadı Burhaneddin, daha sonra Mısır, Şam ve Halep'e giderek tahsilini ilerletmiş, daha çok fıkıh üzerinde bilgisini derinleştirmiştir. Babasının ölümünden sonra önce Eretna beyi Gıyaseddin Muhammed tarafından Kayseri kadılığına atanmış, daha sonra bu beylikte vezirlik görevini üstlenmiştir. Eretna Beyliği'nin yıkılıp parçalanması üzerine 1381'de Sivas'ta hükümdarlığını ilan eden Kadı Burhaneddin, Eretna Beyliği topraklarını elde edebilmek için Osmanoğulları, Karamanoğulları, Memlûklar ve Akkoyunlular'la devamlı savaşmış, sonunda da Akkoyunlular'la yaptığı bir savaşta yenik düşerek öldürülmüştür.

Kadı Burhaneddin, sürekli mücadelelerle geçen yaşam süresi içinde şiir ve sanatla da uğraşmış ve büyük bir divan teşkil edecek kadar şiir yazmıştır. Gazeller, rubâiler ve tuyuğlardan meydana gelen *Dîvân*'ının Londra, British Museum'da bulunan tek yazma nüshası tıpkıbasım olarak 1944 yılında TDK. tarafından yayımlanmıştır. Daha sonra, *Dîvân* transkripsiyonlu metin olarak yeni yazıya çevrilmiştir (Muharrem Ergin, *Kadı Burhaneddin Divanı*, İst. 1980). Ayrıca, *Dîvân*'dan seçilen şiirler Ali Alparslan tarafından bastırılmıştır (Ali Alparslan, *Kadı Burhaneddin Divanı'ndan Seçmeler*, Ank. 1977).

Kadı Burhaneddin, Sivas'ta hükümdarlık yapmış bir Anadolu şairidir. Ancak, bazı araştırmacılara -örneğin Fuad Köprülü-göre Kadı Burhaneddin, Anadolu kadrosu içerisinde gösterilmekle birlikte dilinin Azeri Türkçesi özellikleri gösterdiği kabul edilmektedir. Bazı araştırmacılar da- örneğin N. Sami Banarlı-Kadı Burhaneddin'i, Azeri lehçesiyle yazan Azeri sahası şairleri kadrosuna dahil etmektedirler. Aslında; Kadı Burhaneddin, Eski Anadolu Türkçesiyle birlikte Azerî ve Doğu Türkçesinin özelliklerine de yabancı kalmamış ve şiirlerinde her üç Türk lehçesindeki bilgisini göstermiştir. Kadı Burhaneddin, Hoca Dehhânî ile başlayan Anadolu sahası Türk şiirine İran şiirinin benzetmelerini, mazmunlarını geniş ölçüde getirmiş; ancak, Türkçenin anlatım olanaklarından da yararlanmış. Şiirlerinde cinas ve tevriye sanatlarını oldukça sık kullanmış ve Türkçe deyimlerdeki kelimelerin mecaz anlamlarıyla oynamıştır. Farsçanın edebi dilinden etkilenmiş olmakla birlikte şairin dili sadedir. Farsça terkiplere yer vermediği için de aruzu kullanırken oldukça fazla imale yapmıştır. Ayrıca, Kadı Burhaneddin'i, Türk nazım şekillerinden olan tuyuğun başarılı örneklerini veren ve bu nazım şeklini çok kullanan bir şair olarak da tanıyoruz. Tuyuğların yanısıra cinaslı kafiyele-re yer vermesi, şairin Türk milli zevkine bağlılığının bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Kadı Burhaneddin şiirlerinde tasavvufun düşünce ve mecazlarına yer vermiş olmakla birlikte, daha çok lirizmden hoşlanan ve dünya zevklerini dile getiren bir şair kişiliğe sahiptir.

Kaynakça

İslâm Ans., Kadı Burhaneddin mad. Mirza Bala, C. 6, İst. 1955, s. 46 vö.

Halil Erdoğan Cengiz, *Divan Şiiri Antolojisi*, Ank. 1983.

14. Yüzyıl Anadolu Sahası Mesnevicileri ve Eserleri

Yukarıda sözünü ettiğimiz sanatçıların çoğu aslında mesnevi yazarlarıdır. Ancak, onları yüzyılın edebiyatındaki önemleri ve mesnevilerinin dışında başka eserleri de olduğu için ayrı ayrı inceledik. Şimdi bu bölümde yüzyılın öteki mesnevicilerini kısaca tanıtmaya çalışacağız.

14. yüzyılın mesnevi sahibi sanatçıları arasında yer alan Mehmed'in *Işk-nâme* (*Tuhfe-nâme*)'si vardır. Eser, Ferruh ile Hüma arasındaki aşk hikayesini konu edinmiştir. Eserin aslı Farsçadır. Mehmed, Mısır'da bulunduğu sırada Doğu Türkçesiyle mensur olarak yazılmış eseri Batı Türkçesiyle manzum olarak yazmıştır. Mısır'da yazılmaya başlanan eser 1398'de tamamlanarak I. Bayezid'in oğlu Emir Süleyman'a sunulmuştur. 8000 beyitin üzerinde beyite sahip olan *Işk-nâme*; mefâ'ilün / mefâ'ilün / fe'ülün kalıbıyla yazılmış olup, mesnevîde beyit aralarına yer yer gazeller de konulmuştur. Mesnevîlerin çoğunda olduğu gibi okuyucuya öğüt vererek İslâm ahlâkını telkin etme geleneğine bu eserde de uyulmuştur. Eserin Paris Milli Kütüphanesi'ndeki tek yazma nüshası yayımlanmıştır. (*Mehmed, Işk-nâme*, İnceleme-Metin, Sedit Yüksel, Ank. 1965).

Bu yüzyılın bir başka mesnevisi de Tutmacı adlı bir şairin *Gül ü Hüsrev* adlı eseridir. Eserin yazarı Tutmacı hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Eser, İranlı ünlü mutasavvıf Attar'ın aynı ya da *Hüsrev-nâme* diye bilinen eserinin Türkçeye çevisidir. Bu eser de *Işk-nâme* gibi; mefâ'ilün / mefâ'ilün / fe'ülün kalıbıyla yazılmıştır. Türkçeye kısaltılarak çevrilmiş olan *Gül ü Hüsrev* hakkında Agâh Sırrı Levend tarafından bilgi verilmiştir (Agâh Sırrı Levend, Tutmacı'nın *Gül ü Hüsrev* Mesnevisi, *Bilimsel Bildiriler TDK*, Ank., 1957)

Bu yüzyıla ait olduğu bilinen Farsça *Hâmûş-nâme*, *Dâstân-ı İblis* ve *Maktel-i Hüseyin* mesnevîlerinin yazarı olarak, *Varaka ve Gülşah* mesnevisinin yazarı Yusuf-ı Meddah gösteriliyorsa da onun gerçekten eserin yazarı mı, yoksa anlatanı mı olduğu bilinmiyor.

Âşık Paşa'nın eserlerinin yanı sıra aynı yüzyılda yazılmış dini ve lâ-dini başka eserler de bulunmaktadır. Örneğin, Âşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye Fî Menâsıbi'l-Ünsiyye* adlı eseri dini konulu eserler arasındadır. Dil, tarih ve edebiyat tarihi araştırmaları yönünden önemlidir. 1358-1359'da yazılmış olan *Menâkıbu'l-Kudsiyye*, *Garib-nâme* gibi te'lif bir eserdir. 2083 beyit olup, fe'ilâtün / mefâ'ilün / fe'ilün" kalıbıyla yazılmış bir menakıb-namedir. Eserin içinde gazel ve terci-i bend şeklinde yazılmış parçalar da vardır. Kimi yaprakların kopuk olduğu tek yazma nüsha Konya Mevlânâ Müzesi Kitaplığı'ndadır. *Menâkıbu'l-Kudsiyye*, yeni harflerle yayımlanmıştır (*Elvan Çelebi, Menâkıbu'l-Kudsiyye Fî Menâsıbi'l-Ünsiyye*, Haz. İsmail E. Erünsal, A. Yaşar Ocak, İ. Ü. Ed. Fak. Yay. İst. 1984, 2. bas. TTK Yay. Ank. 1995)

Dini konulu eser yazan Ladikli Mehmed bin Âşık Süleyman'ın *Keşfü'l-Me'ânî* adlı mesnevisi de bu yüzyılın sonlarında yazılmıştır. Eser, tercüme olup 1398'de yazılmıştır. Eserin elde bulunan tek yazma nüshası Köprülü'nün özel kitaplığındadır.

Yukarıda da belirtildiği 14. yüzyıldan itibaren romantik aşk mesnevileri de yazılmaya başlanmıştır. Adı kaynaklarda, Suli, Sulı, Süli, Süle olarak da geçen Sula Fakih'in 1298'de yazdığı *Yusuf u Züleyha* mesnevisi, Anadolu sahasında yazılmış olan *Yusuf u Züleyha* mesnevilerinin ilk örneklerindendir. Eserden ilk kez, Dehri Dilçin Şeyyâd Hamza'nın *Yusuf u Züleyha* mesnevisinin girişinde söz etmiştir. Dilçin, Şeyyâd Hamza'nın mesnevisi hakkında bilgi verdikten sonra, 13. yüzyıl sonunda Suli Fakih adlı bir şairin bu eseri genişleterek 4700 beyit olarak yazdığını belirtmiş; daha sonra da her iki eserden birbirine benzeyen 40 beyiti alıp karşılaştırmıştır. Kaynakların çoğu, Köprülü'nün Şeyyâd Hamza'yı 13. yüzyıl şairi olarak tanıtmayı nedeniyle Sula Fakih'i onun takipçisi ve taklitçisi sayar. Oysa, söz konusu şair üzerinde yeni araştırmalar yapan Semih Tezcan'a göre, Fakih, Şeyyâd Hamza'dan değil tersine Şeyyâd Hamza, Fakih'den yararlanmış; Hamza Fakih'in eserini alıp kısaltarak özetlemiş, ortaya yeni bir *Yusuf u Züleyha* çıkarmıştır. Çünkü, Şeyyâd Hamza 14. yüzyılın ilk yarısında yaşadığına göre Sula Fakih'in de onun eserinden yararlanmış olması ihtimali zayıflamaktadır. Ayrıca, Ahmed Fakih tanıtılırken de değinildiği gibi,

Semih Tezcan farklı şairler oldukları tahmin edilen Ahmed Fakîh ve Derviş Fakîh ile Sula Fakîh'in aynı kişi olabileceği görüşündedir (Semih Tezcan, Anadolu Türk Yazınının Başlangıç Döneminde Bir Yazar ve Çarh-name'nin Tarihlendirilmesi Üzerine, *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*. S. 4, Ankara 1994, s. 75-88).

Ayrıca, Kadı Mustafa Darir'in yazdığı *Kıssa-i Yusuf* gene bu yüzyılda yazılmış dini-romantik aşk mesnevilerindendir. Bu eser bu dönem mesnevilerinin çok kullanılmış kalıbı olan; fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır. *Kıssa-i Yusuf* daha önce yazılanlardan dil, söyleyiş ve anlayış bakımından üstündür. *Kıssa-i Yusuf* üzerinde Leyla Karahan'ın yapmış olduğu bilimsel çalışma yayımlanmıştır [*Erzurumlu Darir, Kıssa-i Yusuf (Yusuf u Züleyha)*, Haz. Leyla Karahan, TDK Yay. 564, Ank. 1994].

Ayrıca, Kemaloğlu İsmail'in 1387'de yazdığı *Ferah-nâme* adlı mesnevisi XIV. yüzyılın mesnevileri arasında yer alır. Afyon İl Halk Kitaplığı'nda bir yazması bulunan 3030 beyitlik eser mefâ'ilün / mefâ'ilün / fe'ülün kalıbıyla yazılmış olup, içinde masal unsurlarının bulunduğu bir macera hikâyesidir. Eserde nasihat etme kaygısı ağır basmaktadır.

Bu dönemin başka bir mesnevisi de Pir Mahmud adlı bir şairin *Bahtiyar-nâme* adlı eseridir. Bu eser, *Ferah-nâme* ile aynı yazma içerisinde Afyon İl Halk Kitaplığı'nda bulunmaktadır.

14. Yüzyıl Anadolu Sahası Mensur Eserleri

14. yüzyılda manzum eserlerle birlikte daha çok dini-ahlâki ve didaktik içerikli mensur eserler yazılmıştır. 14. yüzyılda yazılmış mensur eserler arasında Kul Mes'ud'un *Kelile ve Dimne*'si vardır. Aslı Sanskritçe öğretici hayvan hikayelerinden ibaret olan *Kelile ve Dimne*'yi Kul Mes'ud Farsçadan çevirerek Aydınogulları'ndan Umur Bey'e sunmuştur.

Yüzyılın önemli diğer mensur eserleri ise Erzurumlu Kadı Mustafa Darir'in 3 ciltlik *Fütûhu's-Şam Tercümesi*, *Siyer-i Nebî*'si ile *100 Hadis Çevirisi*'dir. Mustafa Darir, ününü bu mensur eserleriyle, özellikle *Siyer-i Nebî* ile yapmıştır. *Siyer-i Nebî (Siretü'n-Nebi)* 6 cilttir. Eserin içerisinden bulunan Mevlid bölümü Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'ine kaynaklık etmiştir.

14. yüzyılda Anadolu'da manzum eserlere paralel olarak mensur eserler arasında da dini konulu olanlar sayıca fazladır. Beylikler döneminde Kur'an çevirileri ile şerhleri ve çok okunan surelerin çevirileri dönemin dini konulu mensur eserlerinin önde gelenleri arasındadır. Bu eserler arasında önemli bir yer tutan *Cevâhirü'l-Esdâf* adlı Kur'an tercümesinin yazarı belli değildir. İsfendiyaroglu İsmail Bey'in emriyle Türkçeye çevrilmiştir.

Dini eserlerin yanı sıra tıp tarihi ile ilgili eserler de yüzyılın mensur ürünlerindendir. Bunlardan *Edviye-i Müfrede* isimli eser İshak bin Muhtar tarafından yazılmış olup, Umur Bey'e sunulmuştur (Mustafa Canpolat, XIV. Yüzyılda Yazılmış Değerli Bir Tıp Eseri *Edviye-i Müfrede*, *DTCF Türkoloji D.*, C. 5, Ank. 1973, s. 21-47).

Gene Hacı Paşa adıyla bilinen Celalüddin Hızır'ın *Müntahâb-ı Şifâ*'sı bu yüzyılın özellikle Türk dili araştırmaları açısından önemli eseridir. *Müntahab-ı Şifa* yayımlanmıştır [*Celalüddin Hızır (Hacı Paşa), Müntahab-ı Şifa I*, Giriş-Metin, Haz. Zafer Önler, TDK Yay., Ank. 1990].

Ahmedî'nin kardeşi Hamzavî'nin *Hamza-nâme* ve *İskender-nâme* adlı dini, destani konulu ve daha çok halk hikâyesi diyebileceğimiz eserleri yine bu yüzyılın bilinen mensur eser örnekleridir. *Hamza-*

nâme'de Peygamber'in amcası Hamza bin Muttalib'in kahramanlıkları yani cihadı anlatır.

Battal-nâme ve *Dânişmend-nâme* de yüzyılın önemli eserlerindendir. Her iki *Menâkıbnâme* de Anadolu'nun Türkleşmesi sırasında yazılmış dini, hamasi eserlerdir. Bunlardan *Battal-nâme*, Türk halkı arasında yüzyıllar boyu sözlü olarak yaşamış olup, Seyyid Battal Gazi'nin kahramanlıklarını anlatan onun menkıbevi kişiliği etrafında geliştirilmiş ve İslâm birliği adına yazılmış destani bir eserdir. *Dânişmend-nâme*'de ise Selçuklularla Anadolu'ya gelen Dânişmend Ahmed Gazi'nin Erzincan, Sivas ve Tokat yöresinde Anadolu'yu Türkleştirmek ve Müslümanlaştırmak amacıyla yaptığı savaşlar anlatılmıştır. *Battal-nâme* üzerinde bilimsel çalışma yapılarak yayımlanmıştır (*Battalname Part1: Introduction and English Translation by Yorgos Dedes, Harvard 1996; Part2: Battalname Turkish Transcription and Commentary by Yorgos Dedes, Harvard 1996*).

15. YÜZYIL TÜRK EDEBİYATI

15. yüzyıl Türk tarihinin önemli yüzyıllarından biridir. Bu yüzyılda, Türkler'in yerleştikleri topraklar üzerinde doğudan batıya büyük bir hareketlilik yaşanır. Yüzyılın başında, Timur Hindistan'ı fethetmiş, Altınordu Hanlığı'nı egemenliği altına almış güçlü bir hükümdardır. Batı Türkleri için tehlike olmaya başlamıştır. Nitekim 1402 Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid yönetimindeki Osmanlı ordusunu yenerek Anadolu'yu eline geçirir. Ancak, Timur'un Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan çok geniş topraklar üzerindeki gücü uzun ömürlü olmaz. Doğu Türk Hanlığı çözülmeye başlar ve hemen bütün bir yüzyıl boyunca iç isyanlar ve hanedan çekişmeleri sürer. Siyasi istikrar sağlanamamasına rağmen Timur'un oğlu Şahruh ve torunu Uluğ Bey zamanında Herat ve Semerkant doğunun en ileri merkezleri olmuşlar, özellikle kültür hayatı şaşırtıcı bir yükseliş göstermiştir. 15. yüzyılın ikinci yarısında ise Timur'un torunlarından bir başkası, Hüseyin Baykara Horasan yöresinde ayrı bir devlet kurmayı başarır ve yarım yüzyıla yakın bir süre Orta Asya'da saltanat sürer. Hüseyin Baykara'nın 40 yıl süren saltanatı, Timur sülalesinin Mave- raünnehr ve Horasan'daki son parlak dönemidir. Bu dönemde de fikir ve sanat hareketleri bütün canlılığıyla varlığını sürdürür. 16. yüzyılın başında Özbek Hanı, Şeybâni, Timur sülalesinin Orta Asya'daki topraklarını alarak bu imparatorluğa son vermiştir.

15. yüzyılda Azerbeycan ve Irak, önce Karakoyunlu daha sonra da Akkoyunlu yönetimi altındadır. Önce Timur sülalesine bağlı kalan bu iki Türkmen beyliği, Timur'un oğulları ve torunları arasındaki taht kavgalarının yarattığı otorite boşluğundan yararlanarak bağımsızlıklarını kazanırlar ve bu yüzyılda yörenin güçlü devletleri olurlar. Ancak yerleşik ve kalıcı devletler haline dönüşemezler. Genelde, 15. yüzyılda Azerbeycan yöresi sürekli savaflara sahne olmuş ve söz konusu iki beylik çökerek, yöre kısmen Safaviler'in kısmen de Osmanlılar'ın eline geçmiştir.

Anadolu'ya gelince: 15. yüzyılın başında, Anadolu'da daha önceki yüzyılda kurulmuş ve siyasi faaliyet göstermiş olan beyliklerden Karamanoğulları ve Candaroğulları dışındaki bütün beylikler Osmanlı

yönetimine girmişlerdir. 1402'de yapılan Ankara Savaşı sonucunda Osmanlı Hükümdarı I. Bayezid'in Timur'a yenilerek esir düşmesi Osmanlı Devleti'nin büyük sarsıntı geçirmesine neden olmuş, Anadolu parçalanmıştır. 1402 sonrası, Anadolu'da siyasi kargaşanın ve belirsizliğin yaşandığı bir dönem başlar. Bu dönem Fetret Devri olarak bilinir. Fetret yıllarında Yıldırım Bayezid'in dört oğlundan Süleyman Şah, Rumeli (Edirne) de; İsa, Balıkesir'de; Çelebi Mehmed, Amasya'da; Musa Çelebi ise Bursa ve yöresinde yönetimi ele geçirerek saltanat mücadelesini sürdürmüşlerdir. On yılı aşkın bir süre devam eden kardeşler arasındaki taht mücadelesinin sonunda, mücadeleyi Çelebi Mehmed kazanarak 1413 yılında Osmanlı Devleti'nin başına geçmiştir. Çelebi Mehmed (I. Mehmed) ve oğlu II. Murad'ın saltanatları döneminde Anadolu birliğinin yeniden kurulmasına çalışılmış; II. Murad'ın Rumeli'deki toprakları genişletmesiyle Rumeli'nin Türkleşmesi ve Müslümanlaşması sağlanmıştır. Öte yandan hem Dünya tarihi hem de Türk tarihi için 15. yüzyılda yaşanan en önemli olay İstanbul'un II. Mehmed (Fatih Sultan Mehmed) tarafından fethidir. İstanbul'un Türkler tarafından alınması gerek Dünya tarihi, gerekse Türk tarihi için yeni bir çağın başlangıcı olmuştur. 1453'te İstanbul'un fethiyle Anadolu ve Rumeli arasındaki Bizans engeli ortadan kalkmış, Balkanlar'da elde edilen yeni topraklarla Osmanlı Devleti giderek imparatorluk görünümünü kazanmıştır.

15. yüzyılda Anadolu'daki eski merkezler kültür merkezleri olarak önemlerini korur; buralardaki bilim, sanat, edebiyat faaliyetleri sürdürülür. Özellikle Osmanlı şehzadelerinin vali bulundukları yerlerde edebi faaliyetler daha canlı ve hareketlidir. Balkanlar'da, Rumeli'de, Filibe, Selanik, Üsküp, Serez, Priştine, Prizren ve Vardaryenicesi gibi şehirlerde Osmanlı kültürü iyiden iyiye yerleşir. Ancak, İstanbul en büyük kültür merkezidir.

Tarihi ve siyasi yapısına kısaca değindiğimiz 15. yüzyıl Türk edebiyatı, Türk lehçelerinin kullanıldığı yörelerde 14. yüzyılda atılan temeller üzerinde gelişmiştir. Türk dili yine üç ayrı edebi lehçede eser vermeyi sürdürür. Şimdi bu üç ayrı yöreyi ayrı ayrı görelim:

15. YÜZYIL ÇAĞATAY SAHASI TÜRK EDEBİYATI

Daha önce de belirtildiği gibi 15. yüzyılda Türkistan, Herat yöresi kültür ve sanat hayatı bakımından büyük ilerleme gösterir. Timur, savaş-taki sert ve yıkıcı kişiliğini barışta, özellikle uygarlık aşamasında dikkati çeken bir yapıcılıkla onarmaya çalışmış ve onun döneminde başlayan kalkınma, oğulları zamanında sürdürülmüştür. Büyük torunu olan Uluğ Bey, 40 yıllık saltanatı döneminde aydın kişiliğiyle Buhara, Semerkant ve Kaşgar yöresinde oldukça yoğun sanat, kültür etkinlikleri yaratmıştır. Pozitif bilimlerde de gözle görülür ilerlemeler kaydedilmiştir. Uluğ Bey, matematik ve astronomi ile uğraşarak Semerkant'ta İslâm dünyasının en büyük rasathanesini yaptırmıştır. Büyük matematikçi Ali Kuşçu ile devrin diğer büyük alimleri Semerkant'ta toplanmışlardır. Semerkant ve Herat saraylarında Timur ailesi ve devlet adamları edebiyatla ilgilenmiş, şair ve bilginleri koruyarak edebiyatın gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.

Moğol istilas ve bunun sonucunda kurulan devletin meydana getirdiği tarihi, sosyal ve kültürel yapı içerisinde, eski Uygur ve Hakaniye lehçelerinden yeni bir Orta Asya Türkçesine doğru gelişme görülmektedir. Bu yüzyılda gelişen yeni edebi lehçe genel olarak Çağatay lehçesi adı ile tanınır. Bu lehçenin gelişmesi önce Timur'un oğlu Şahruh zamanında Herat'ta, sonra onun Semerkant'a vali olarak atandığı ve Şahruh'tan sonra burada hükümdar olan oğlu Uluğ Bey zamanında Semerkant'ta olmuştur. Timur'un çocukları ile torunlarının hüküm sürdükleri Horasan ve Maverâünnehr yöresinde Doğu Türkçesi ile parlak bir edebiyat meydana getirilmişti. Çağatay, Altınordu ve İlhanlı merkezlerinde 13. -15. yüzyılda gelişen ve Ali Şîr Nevâyî, ile 15. yüzyılın ikinci yarısında klasik bir edebiyat yaratan bu lehçe, Bâbü'r zamanında ve Babür'den sonra Hindistan'da uzun bir süre varlığını sürdürmüştür.

Çağatay sahası Türk edebiyatının 15. yüzyılın ilk yarısında yetişmiş, önde gelen temsilcileri Emîrî, Sekkâkî, Lutfî başta olmak üzere Mirza Haydar, Mirza Gedâyî, Yakînî ve Atâyî'dir.

Emîrî, Şahruh devri şairlerindendir. Emîrî'nin hayatının sonlarında yetişmiş olan Nevâyî, Emîrî'nin güzel şiirleri bulunmakla birlikte, pek ta-

nınmış bir şair olmadığını söyler. Türkçe ve Farsça şiirler yazmış olan Emîrî'nin *Dîvân*'ı, *Deh-nâme* adlı mesnevisi ile *Beng ü Çağır* adlı manzum-mensur karışık bir münazara kitabı vardır. Emîrî'nin adını zikrettiğimiz son iki eseri Londra, British Museum'dadır (Gönül Alpay, Yusuf Emiri'nin *Beng ü Çağır* Münazarası *TDAY, Belleten* 1972, Ank. 1973, s. 103-125)

Uluğ Bey zamanının şairi Sekkâkî bu dönemin tanınmış şairlerindendir. Şiirlerinde Uluğ Bey'i öven Sekkâkî'nin divanı vardır. Kaside, gazel ve tuyuğlardan meydana gelmiş olan divanın tek yazma nüshası Londra, British Museum'dadır. Bu konuda Sekkâkî'yi tanıtan bir makale bulunmaktadır (J. Eckmann, *Sekkaki Divanından Parçalar, TDED, C. XII, 1963*).

Timur ailesinden olan Mirza Haydar, Nizâmî'den çevirdiği *Mahzenü'l-Esrâr* mesnevisi ile tanınmıştır. 1858 tarihinde Kazan'da basılmış olan *Mahzenü'l-Esrâr*'ın Millet Kütüphanesi'nde minyatürlü bir yazma nüshası bulunmaktadır.

Nevâyî öncesi Çağatay edebiyatının en büyük şairi Lutfî'dir. Nevâyî, tezkiresinde en çok Lutfî'yi övmüştür. Lutfî, şiirlerinde tasavvufî düşünceye yer vermiş olmakla birlikte lâdinî şiirler de yazmıştır. Şöhreti Horasan'dan Irak'a kadar yayılan Lutfî'nin bir gazelini Fuzûlî tahmis etmiştir. *Dîvân*'ın İstanbul'dan başka Londra, Paris ve Leningrad Kütüphaneleri'nde yazma nüshaları bulunmaktadır.

15. yüzyılın ikinci yarısında Hüseyin Baykara'nın Herat'ta kurmuş olduğu hükümetin Timur sülalesinin Maverâünnehr ve Horasan'daki son parlak dönemi olduğunu daha önce belirtmiştik. H. Baykara'nın kırk yıla yakın süren hükümdarlığı sırasında fikir ve sanat hareketleri Şahrüh ve Uluğ Bey zamanındaki gibi yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Bu dönemde edebiyat daha da verimli bir durum göstermiş ve Çağatay edebiyatı H. Baykara zamanında altın devrini yaşamıştır. H. Baykara'nın çocukluk arkadaşı devlet adamı ünlü Çağatay şairi Nevâyî başta olmak üzere Hâtîfî, Hüseyin Kâşîfî, tanınmış tezkireci Devlet Şah, Baykara'nın sarayındaki toplantıların ünlü şair, yazar ve sanatçılarıdır. H. Baykara'nın kendisi de şairdir. *Dîvân*'ı vardır, ayrıca *Mecâlisü'l-Uşşâk* adlı bir de mensur eserinin olduğu sanılmaktadır. Ancak, *Dîvân*'ın İstanbul Ayasofya Kitaplığı'ndaki nüshası ile Herat'taki nüshasının

tıpkıbasımı İsmail Hikmet Ertaylan tarafından yayımlanmıştır. *Mecâlisü'l-Uşşâk*'ın, Baykara'ya ait olduğu şüphelidir.

Ali Şîr Nevâyî

15. yüzyılda Maverâünnehr ve Horasan'da altın çağını yaşamış olan Çağatay edebiyatının en büyük şairi Ali Şîr Nevâyî, Uygur Türklerinden-
dir. 1441-1501 yılları arasında yaşamış olan Ali Şîr Nevâyî, yalnız Çağatay edebiyatının değil, aynı zamanda bütün Türk edebiyatının en büyük şairlerinden biridir. Herat'ta doğmuştur. Babası dönemin devlet adamlarından Kiçkine Bahadır'dır. Kiçkine Bahadır, devlet adamlığının yanı sıra şair ve bilgin olan aydın bir kişidir. Nevâyî, çocukluk ve gençlik dönemlerinde iyi bir öğrenim görmüş; dönemin hükümdarı Hüseyin Baykara ile birlikte okumuştur. Hüseyin Baykara 1470 yılında tahta geçince, Nevâyî'yi de saraya almış ve ona divan beyliği vermiş, onu siyasi ve idari işler danışmanı olarak atamıştır.

Eserleri ve Edebi Kişiliği

Nevâyî, çok yanlı ve çok sayıda eser vermiş bir sanatçıdır. Sayıları otuzu aşan Türkçe ve Farsça eser yazmıştır. Türkçe şiirlerinde Nevâyî, Farsça şiirlerinde ise Fânî mahlasını kullanmıştır:

Türkçe Dîvânlar: Ali Şîr Nevâyî'nin, çocukluk döneminde başlayıp, hayatının sonuna kadar yazdığı şiirlerini altı farklı ad altında bir araya topladığı Türkçe divanları vardır. Türkçe yazdığı en eski şiirlerinin toplandığı ilk divanı *Bedâyi'ü'l-Bidâye* adını taşır. Nevâyî bu divanı Hüseyin Baykara'nın isteği üzerine düzenlemiştir. Sanatçının daha sonraki şiirleri ise dört Türkçe divan içerisinde toplanmıştır. Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe divanlarının adları şunlardır: *Garâ'ibü's-Sıgâr* (çocukluğun gariplikleri) *Nevâdirü's-Şebâb* (Gençliğin nadir şiirleri) *Bedâyi'ü'l-Vasat* (Orta yaşlılığın güzelliklerini ihtiva eden şiirler) ve *Fevâidü'l-Kiber* (yaşlılığın faydalı şiirleri). Bu dört divanda bulunan şiirlerin divan adlarının belirttiği dönemlerde yazılmış olduğunu söylemek zordur. Aslında bunlara, büyük bir divanın dört ayrı bölümü de diyebiliriz. Zaten kendisi de daha sonra söz konusu dört divanla son yazdığı şiirlerini bir araya getirerek bu divana *Hazâ'inü'l-Me'ânî* adını

vermiştir. *Hazâ'inü'l-Me'ânî, Külliyyât-ı Devâvîn* adıyla da tanınır. Söz konusu divanlardan *Fevâyidü'l-Kiber* yayımlanmıştır (Ali Şîr Nevâyî, *Fevayidü'l-Kiber*, Haz. Önal Kaya, TDK Yay. Ank. 1996).

Farsça Dîvân: Nevâyî'nin, Fânî mahlasını kullanarak yazdığı Farsça şiirlerinin içinde toplandığı divanıdır. Sanatçı, *Muhâkemetü'l-Lugateyn* adlı eserinde bu divandan bahsederek beyit sayısının altı bin olduğunu söyler.

Hamse: Ali Şîr Nevâyî'nin hamsesi *Hayretü'l-Ebrâr, Ferhâd u Şîrîn, Leylâ vü Mecnûn, Sedd-i İskenderî, Seb'a-i Seyyâre* adlarını taşıyan mesnevilerden meydana gelmiştir. İslâmi edebiyatların çift kahramanlı ortak aşk hikayelerinden olan *Ferhâd u Şîrîn*'i Nevâyî, Genceli Türk şair Nizâmî'nin aynı adlı eserinden esinlenerek yazmıştır. Edebiyatımızda daha çok *Hüsrev ü Şîrîn* adıyla yaygın olan bu mesnevide ağırlık, Nevâyî'ninkinde Hüsrev yerine Ferhad'a verilmiştir. *Ferhad u Şîrîn* yayımlanmıştır (Ali Şîr Nevâyî, *Ferhad u Şîrîn*, Haz. Gönül Alpay Tekin, TDK Yay. Ank. 1994). Ayrıca *Hamse* içindeki mesnevilerden *Leylâ vü Mecnun* da bilimsel bir çalışma olarak yayımlanmıştır (Ali Şîr Nevâyî, *Leyli vü Mecnun*, Haz. Ülkü Çelik, TDK Yay. Ank. 1996).

Mecâlisü'n-Nefâis: Türk edebiyatında varlığı bilinen ilk şuara tezkiresi olması bakımından önemlidir. Nevâyî bu biyografik eseri Molla Câmi'nin *Baharistan*'ı ile *Devletşah Tezkiresi*'ni örnek alarak sekiz bölüm halinde yazmıştır. Ali Şîr Nevâyî, Molla Câmi ile Emir Devletşah'ın çağdaşıdır. Tezkirenin her bölümüne meclis adı verilmiştir. Bu tezkire daha sonra, 16. yüzyıldan itibaren Anadolu'da yazılmaya başlayan şuara tezkirelerine örnek olmuştur. Eser, Özbekistan (Taşkent, 1961) da eski harflerle basılmış; ayrıca, Türkiye (Erzurum, 1995)'de de bir grup bilim adamı tarafından tenkidli metin olarak yeni harflerle yayımlanmıştır.

Lisânü't-Tayr: Ali Şîr Nevâyî'nin, İranlı şairlerden Şeyh Feridüddin Attâr'ın *Mantıku't-Tayr* adlı eserine yazdığı naziredir. Nevâyî, eserinde *Lisânü't-Tayr* için tercüme demesine rağmen, Attâr'ın eserini olduğu gibi aktarmamış; Çağataycaya bazı eklemeler yaparak çevirmiş; böylece bir nazire yazmıştır. Vahdet-i Vücut inancı üzerine kurulmuş tasavvufi bir

eserdir. *Lisânü't-Tayr*'ın metni yeni harflerle yayımlanmıştır (*Ali Şîr Nevâyî, Lisânü't-Tayr*, Haz. Mustafa Canpolat, TDK Yay. Ankara 1995)

Hadîs-i Erba'în Tercümesi: Ali Şîr Nevâyî, Molla Câmî'nin *Hadîs-i Erba'în* (kırk hadis) adlı hadis kitabını dörtlükler halinde Farsçadan Çağataycaya çevirmiştir.

Muhâkemetü'l-Lugateyn: Nevâyî'nin, Farsça ile Türkçeyi dil özellikleri bakımından karşılaştırarak Türkçenin kelime hazinesinin zenginliği ve anlam inceliklerini ifade etme kabiliyeti yönünden Farsçaya olan üstünlüğünü savunduğu ünlü eseridir. Nevâyî'nin anadili konusundaki duyarlılığını göstermesi ve kanıtlaması bakımından önemlidir. Eser üzerinde farklı zamanlarda farklı çalışmalar yapılmıştır. *Muhâkemetü'l-Lugateyn* üzerinde yapılmış olan en son bilimsel çalışmada, eserin metni yeni harflerle yayımlanmıştır. Ayrıca söz konusu yayına eserin dil incelenmesi de eklenmiştir (*Ali Şîr Nevâyî, Muhâkemetü'l-Lugateyn*, Haz. F. Sema Barutçu Özönder, TDK Yay. Ankara 1996)

Mahbûbü'l-Kulûb: Sanatçının sosyal konulara değindiği, ahlâk kitabı niteliğindeki önemli bir eseridir. Eserde, Nevâyî'nin kişilik özellikleriyle ilgili bazı bilgiler de yer alır. Üç bölümlük eserde başta padişahlar ve devlet adamları olmak üzere değişik meslekten olanlar tanıtılır; devlet yönetimi, dönemin insan tipleri hakkında bilgi verilir.

Nesâyimü'l-Mahabbe; Molla Câmî'nin velilerin, ermişlerin yaşam öykülerini anlattığı *Nefahâtü'l-Üns* adlı eserinin Çağataycaya çevirisidir. Söz konusu eser bilimsel bir çalışma olarak yayımlanmıştır (*Ali Şîr Nevâyî, Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve*, Haz. Kemal Eraslan, TDK Yay. Ank. 1996).

Mîzânü'l-Evzân: Nevâyî, şiir teorisiyle de ilgilenmiştir. Onun *Mîzânü'l-Evzân* adlı eseri şiirle ilgili teorik bilgiler veren bir eserdir. Türklerin kullandığı nazım şekillerini içermesinin yanı sıra, ayrıca vezinlerden, aruz kalıplarından da söz eder (*Ali Şîr Nevâyî*, Haz. Kemal Eraslan, TDK Yay. Ank. 1993).

Nevâyî'nin başka eserleri de bulunmaktadır. Bunlar arasında *Münşe-at*, Nevâyî'nin dönemi ve kendisi hakkında bazı bilgilere yer veren mek-

tuplardan meydana gelmesi bakımından önemlidir. Ayrıca *Târih-i Mülûk-ı Acem ve Târih-i Enbiyâ ve Hükemâ* tarihi konulu eserlerinden-
dir.

Nevâyî'nin Orta Asya'da ürün veren Türk dilinin gelişmesine büyük katkısı olmuştur. O, Farsçanın resmi dil olduğu, aydınların Farsça yazmayı yeğledikleri bir dönemde, Türkçenin Farsçadan geri olmadığı hatta bazı yönlerden daha üstün olduğu görüşünü savunmuş ve bu görüşünü, yazdığı eserlerle ispatlamıştır. Nevâyî bu tutumuyla, dönemin genç şairlerini de Türkçe yazmağa teşvik etmiş; Türkçenin edebi dil olarak kullanımını özendirmiştir. Bu durum da dikkate alındığında, onun Türk kültür ve edebiyatındaki yeri daha bir önem kazanmaktadır. Nevâyî, hayattayken ünü ve eserleri Türk ülkelerine yayılmış bir sanatçıdır. Eserleri, yaşadığı dönem toplumunun sosyal ve kültürel yapısına önemli ölçüde ışık tuttuğu gibi, derin bilgisinin, sanatçı dehasının ve milli şuurunun gücünü yansıtır. Molla Câmi ile Hüsrev-i Dihlevî'nin etkisinde kalmış; ancak bu etkiyi kendi yaratıcı üslubu içerisinde yoğurmayı başarmıştır. Çağatayca yazmış olan bütün şairleri Nevâyî'nin sanatı ve şöhreti, geride bırakmış ve Nevâyî'den sonra Çağatayca, "Nevâyî dili" olarak anılmıştır. Ayrıca, sanatçının gerek kendisinden sonra yaşamış olan Çağatay, gerekse Azeri ve Osmanlı sanatçıları üzerindeki etkisi yüzyıllar boyu sürmüştür. Öyleki, kendisine nazire yazan şairler olduğu gibi, ayrıca onun eserlerini okuyup anlamak için Çağatayca-Türkçe, Çağatayca-Farsça sözlükler de yazılmıştır. Ali Şîr Nevâyî üzerinde yapılan çok sayıdaki araştırma ve inceleme çalışmalarından en önemlisi, Agâh Sırrı Levend tarafından, sanatçının hayatının, edebi kişiliğinin ve eserlerinin tanıtıldığı, TDK yayını olan dört ciltlik çalışmadır. (Agâh Sırrı Levend, *Ali Şîr Nevai Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, C. 1, Ank. 1965); (Agâh Sırrı Levend, *Ali Şîr Nevai, Divanlar 4 Türkçe, 1 Farsça Divan*, C. 2, Ank. 1966); (Agâh Sırrı Levend, *Ali Şîr Nevai, Hamse*, C. 3, Ank. 1967); (Agâh Sırrı Levend, *Ali Şîr Nevai, Divanlar ile Hamse Dışındaki Eserler*, C. 4, Ank. 1968).

Kaynakça

- İslâm Ans.*, Ali Şîr mad., Zeki Velidi Togan, C. 1, İst. tar., s. 349 vö.
Büyük Türk Klasikleri, Nevai, Kemal Eraslan, C. 3, İst. 1986, s. 107 vö.
Türk. Diy. Vak. İsl. Ans., Ali Şîr Nevai mad., Günay Kut, C. 2, İst. 1989, s. 449 vö.
Türk Dünyası El Kitabı (3. Cilt, Edebiyat), Abdülkadir İnan, Hüseyin Baykara-Ali Şîr Nevai Devri, Ank. 1992, s. 87 vö.

15. YÜZYIL AZERİ SAHASI TÜRK EDEBİYATI

Gerek, sürekli savaşlar ve onların doğurduğu siyasi ve ekonomik bunalımlar, gerekse sünni-şii mezhep çatışmalarının yarattığı huzursuzluklar Azerbeycan yöresinde bu yüzyılda verimli bir edebiyatın ortaya çıkamamasına neden olmuştur. Ayrıca hükümdarların, dönemin şair ve yazarlarını Türkçe yazmaya teşvik etmelerine rağmen, hem Karakoyunlu hem de Akkoyunlular, devlet işlerinde Farsçayı kullandıkları için Türkçenin ve Türk edebiyatının gelişimi olumsuz yönde etkilenmiştir. Gerek Karakoyunlu, gerekse Akkoyunlu hükümdarları şiir ve edebiyatla ilgilenen ve şiir yazan kişilerdir. Örneğin, Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah Yusuf, Hakîkî mahlasıyla Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır. İçerisinde hem Farsça hem de Türkçe şiirlerin yer aldığı *Dîvân*'ın İstanbul ve Londra nüshaları karşılaştırılarak Hakikî'nin Türkçe şiirleri yayımlanmıştır (Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşah ve Türkçe Şiirleri; Haz. Doç.Dr.Muhsin Macit, Ank. 2002).

15. yüzyıl Azeri edebiyatının en önemli şairi Habîbî'dir. Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub'un himayesinde yetişmiş, daha sonra da Safevi hükümdarı Şah İsmail tarafından himaye edilmiştir. Bilinmeyen bir nedenle Azerbeycan'dan İstanbul'a gelen Habîbî, Yavuz döneminde İstanbul'da ölmüştür. Habîbî'nin yazdığı şiirlerden Şii olduğu ayrıca Hurufiliğe de meylettiği anlaşılmaktadır. Şairin, Fuzûlî tarafından beğenilip bir müseddesine nazire yazılması ve tezkirecilerden Latîfî, Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi tezkirelerinde Habîbî'ye yer vermeleri, onun, çevresinde etkili olmuş ve ün kazanmış, güçlü bir şair olduğunun göstergesidir. Habîbî, Azeri sahasında Nesîmî ile Fuzûlî arasında yetişmiş Türk-Azeri şairlerinin en büyüğü olarak kabul edilir.

15. YÜZYIL ANADOLU SAHASI TÜRK EDEBİYATI

15. yüzyılın başındaki Timur istilası, Anadolu'nun siyasi yapısını, birliğini sarsmış olmakla birlikte edebiyatta bir duraklama yaratmamıştır. Yüzyılın başlarında varlıklarını koruyan Karamanoğulları ile Candar-oğulları sahalarında bazı eserler yazıldığı gibi Osmanlı sahasında da oldukça verimli bir edebi hareketlilik göze çarpar. Konya ve Karaman 15. yüzyılın başlarında da önemli iki kültür merkezi olma özelliklerini korurlar. Bu iki şehirde dönemin önemli şair ve bilginleri yetişmiştir. Candaroğulları yöresindeyse, Kastamonu ve Sinop önemli kültür merkezleri durumundadırlar.

Ancak, 15. yüzyılın başındaki edebi faaliyetlerin daha çok Osmanlı sahasında verimli olduğu görülür. I. Bayezid'in büyük oğlu Emir Süleyman, edebiyata ve şiire meraklı olup, eğlenceye düşkün bir hükümdardır. Sarayının çevresinde bulunan şairlerden özellikle Ahmed-i Dâ'î, ondan büyük yakınlık ve iltifat görmüştür. Dâ'î'nin divanındaki kasidelerinin çoğu Çelebi Süleyman için yazıldığı gibi Ahmed-i Dâ'î'nin *Çeng-nâme*'si, Ahmedî'nin *Tervîhü'l-Ervâh*'ı da gene Çelebi Süleyman'a sunulmuştur.

15. yüzyıl mesnevi yazarlarından Mehmed adlı şairin *İşk-nâme*'sini de gene Emir Süleyman'a sunduğunu biliyoruz. Çelebi Mehmed döneminde yazılan eserlerle edebi gelişme Osmanlı sahasında devam etmiştir. Çelebi Mehmed gözünü tedavi eden yüzyılın ünlü şairi Şeyhî'ye iltifat ve ihsanlarda bulunmuştur. Ayrıca, Ahmedî ile Ahmed-i Dâ'î de daha sonraları Çelebi Mehmed'e intisab etmişlerdir.

II. Murad dönemi (1421-1451)'nde bilimsel ve edebi etkinliklerin daha da arttığını görüyoruz. Kendisi de şair olup, Murâdî mahlasıyla şiirler yazan II. Murad, şair ve sanatçıyı koruyan bir hükümdardır. II. Murad adına çok sayıda manzum, mensur eser yazıldığını görüyoruz. Örneğin, Mercimek Ahmed'in ünlü *Kabus-nâme* çevirisi bu eserler arasındadır. 1451'de tahta geçen Fatih Sultan Mehmed, babası II. Murad gibi bilime ve sanata düşkün bir hükümdardır. Fatih, İstanbul'u Doğu'nun ve Batı'nın en büyük kültür merkezi yapmak ister. Bu amaçla Sahn-ı Saman

denilen sekiz medreseyi kurmuştur. Fatih, babası II. Murad gibi şairdir. Avnî mahlasıyla yazdığı şiirleri bir divan oluşturur. Fatih'in sadrazamlarından Adnî mahlasıyla şiirler yazmış olan Mahmut Paşa da dönemin divan ve münşeat sahibi devlet adamlarındandır. Gene Fatih dönemi devlet adamlarından olan Karamânî Mehmed Paşa da Nişani mahlasıyla şiirler yazmıştır. Ayrıca yüzyılın ünlü nasiri Sinan Paşa ile şair Ahmed Paşa da edebiyatın gelişmesine büyük katkıda bulunmuş devlet adamlarıdır. Fatih'ten sonra başa geçen oğlu II. Bayezid ise, iyi yetişmiş bir padişah olup Fatih gibi serbest düşünceli olmamakla birlikte okumaya, öğrenmeye ve şiire meraklı bir hükümdardır. Onun da Adlî mahlasıyla yazmış olduğu şiirler bir divançe oluşturmuştur. Bütün bu söylediklerimizi özetleyecek olursak; 15. yüzyılın hükümdarları, şehzadeleri ve devlet adamlarının bir kısmı şiire, sanata meraklı, kendileri de şiir yazan, sanatla uğraşan, dolayısıyla, dönemin edebi etkinliklerinde aktif rol oynamış kişilerdi.

15. yüzyılda Anadolu'da ve Rumeli'de edebiyat büyük bir gelişme göstermiş, Divan edebiyatı artık kuruluş dönemini tamamlamış ve klasik bir edebiyat görünümü kazanmaya başlamıştır. Manzum ve mensur her türde ve her konuda pek çok eserin bu yüzyılda verildiğini biliyoruz. Gerek nazire mecmuaları, gerekse tezkirelerde 15. yüzyılda yaşadıkları bildirilen ve eserlerinden örnekler verilen pek çok sanatçının adı geçmektedir. Bunların özellikle gazel ve kasidelerine bakarak 15. yüzyılda edebiyatın nasıl bir gelişme gösterdiğine tanık oluyoruz.

Bu dönem şairlerinden divan düzenledikleri tezkirelerde bildirilenlerden ancak bir kısmının divanları bugün elimizde bulunmaktadır. Böyle olmakla birlikte, elimizdeki divan sayısı bir önceki yüzyılınkilere göre oldukça kabarıktır. Mesnevi alanında da hemen her konuda te'lif ve tercüme pek çok eser yazılmış, hamse sayısında da artış olmuştur. 14. yüzyıldaki dini-destani mesnevilerin yerini bu yüzyılda daha çok tarihi mesneviler almış ve yapılan fetihlerin anlatıldığı gazavat-nameler yazılmıştır. II. Murad dönemi mesnevileri hakkında Âmil Çelebioğlu tarafından doçentlik tezi olarak kapsamlı bir çalışma yapılmış olup çalışma yayımlanmıştır (Âmil Çelebioğlu, *Türk Edebiyat'nda Mesnevi (XV.yy'a kadar.)*, Kitabevi, İst.1999). Mensur eserlerin sayılarında da bir artış olduğu dikkati çekmektedir. Bu eserlerin dili yüzyılın ilk yarısında oldukça sade olup, bir önceki yüzyılın eserlerinde kullanılan dilden farksızdır. Ancak, İstanbul'un fethiyle esas anlamda kurulmuş olan Saray edebiyatı çevresindeki şairlerin

Farsçaya ve Fars edebiyatı örneklerine ilgi ve hayranlıklarının arttığı, bu durumun doğal sonucu olarak da Türkçenin, Farsçanın etki alanına girmeye başladığı görülür.

Bu yüzyılda, şairlerin şiir dilini İran şiirinin ahengine ulaştırmak istemeleri sonucu dile yabancı kelime girişi artmıştır. Başta dönemin ünlü şairi Necâtî olmak üzere yüzyılın diğer şairlerinde görülen atasözlerini, deyimleri ve halk söyleşilerini şiirde kullanarak Türkçeleştirme çabaları ve Aydınî Visalî'nin Türkçe kelimelerle şiir yazması ya da Şehzâde Korkut'un Farsça terkipleri az sayıda kullanması şiir diline Farsça unsurların girişini engelleyememiştir. 15. yüzyılda nesir dilinde de iki ayrı yol izlenmiştir; halkın yararlanması amacıyla yazılmış olan dini ve tarihi eserlerde sade bir dil kullanılırken kimi eserlerde sanat yapma amacı ön plana alınarak sanatkarane nesir üslubu geliştirilmiştir. Sinan Paşa'nın *Tazarruat* adlı ünlü eseri, sanatkârane nesir üslûbunun bu yüzyılda olduğu kadar, daha sonraki yüzyıllarda da en başarılı örneği olarak dikkat çeker.

Ahmed-i Dâ'î ✕

Ahmed-i Dâ'î 14. yüzyılın sonu ile 15. yüzyılın başlarında yaşamış, çok sayıda eser vermiş bilgin bir şairdir. Kaynaklar Ahmed-i Dâ'î hakkında fazla bilgi vermiyorlar. Ancak sanatçının Germiyan sahasında yetiştiği, kendisinden söz eden bütün kaynaklarca belirtilmektedir. Ahmed-i Dâ'î'nin Germiyanoglu II. Yakub'a intisab ettiği, sonra Osmanlı sahasına geçerek daha doğrusu Germiyan Beyliği'nin Osmanlılar'a geçmesinden sonra Emir Süleyman, Çelebi Mehmed ve II. Murad dönemlerinde yaşadığı eserlerinden anlaşılmaktadır. Yıldırım Bayezid'in oğullarından Musa Çelebi'yi öven bir kasidesinden Musa Çelebi'ye de yaklaşmak istediği anlaşılmaktadır. II. Murad'a şehzadelğinde hocalık etmiş olan Ahmed-i Dâ'î, II. Murad'ın padişahlığının ilk yıllarında 1421 tarihinde ölmüştür.

Eserleri ve Edebi Kişiliği:

Çok sayıda eserin sahibi olduğu bilinen Dâ'î hakkında kaynaklar kısa bilgi vermiş, tezkirelerde yalnızca *Çeng-nâme* ve *Teressül* adlı eserlerinden söz edilmiştir. Dâ'î hakkında en geniş kapsamlı çalışmayı

yapmış olan İsmail Hikmet Ertaylan'ın, Ahmed-i Dâ'î, Hayatı, Eserleri adlı monografik çalışmasında Dâ'î'nin 17 eserinin varlığından söz edilmektedir. (İsmail Hikmet Ertaylan, *Ahmed-i Dâ'î, Hayatı ve Eserleri*, İst. 1952) Ahmed-i Dâ'î'nin tesbit edilen eserlerinden manzum olanlar şunlardır:

*Türkçe Dîvân: Ahmed-i Dâ'î Dîvânı'nın Türkiye'de varlığı bilinen tek yazma nüshası Burdur İl Halk Kütüphanesi'ndeki külliyat içerisinde- dir. İ. Hikmet Ertaylan tarafından 1952'de yayımlanmış bu nüshada Dâ'î'nin yalnızca Osmanlılar'a intisap ettikten sonra yazdığı manzumeler yer aldığından bu nüsha eksik ve düzensizdir. Dîvân'ın Mısır'da Kahire'de bir yazma nüshasının daha varlığı son yıllarda Tunca Kortantamer tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bu yazma nüsha tam bir nüshadır (Tunca Kortantamer, Ahmed-i Dâ'î ile İlgili Yeni Bilgiler, *Türkoloji Dergisi*, C. VII, Ank. 1977, s. 103-138). Eser üzerinde, Mehmet Özmen tarafından yapılan bilimsel çalışma TDK. tarafından yayımlanmıştır [*Ahmed-i Dâ'î Divanı (Metin, Gramer, Tıpkıbasım) Haz. Prof. Dr. Mehmet Özmen, II Cilt, TDK. Yay. Ank 2001*].*

Farsça Dîvân: Dâ'î'nin kendi el yazısı ile yazılmış olan Farsça Dîvân'ın, varlığı bilinen tek yazma nüshası Bursa Orhangazi Kitaplığı'ndadır.

*Çeng-nâme: Dâ'î'nin 1405-1406 yılında yazarak Yıldırım Bayezid'in şehzadelerinden Emir Süleyman'a sunduğu Çeng-nâme mesnevisi Dâ'î'nin en ünlü eseridir. Telif bir eser olan Çeng-nâme'de bir çalgı aleti olan Çeng'in dört ayrı parçası (ağaç kısmı, ahı derisinden yapılmış olan üst kısmı, ipek ve at kılından olan telleri) Dâ'î'nin sorduğu sorulara cevap vererek konuşur. Tasavvufi-alegorik bir eserdir. Tasavvuftaki şeriat, tarikat, marifet ve hakikat, çengdeki sözü edilen dört parça ile sembolize edilmiş ve bu dört parçanın kendi asıllarına karşı duydukları özlem tasavvuftaki ilahi aşkın bir ifadesi olarak verilmiştir. Çeng-nâme, Dâ'î'nin şairlik gücünü olduğu kadar tasavvuf ve musiki bilgisini göstermesi bakımından da önemli bir eserdir. Ertaylan, Burdur nüshasını külliyat içinde yayımlamıştır. Konya İzzet Koyunoğlu nüshasını ise tıpkıbasım olarak Gönül Alpay, İngilizce bir giriş ve incelemeyle yayımlamıştır (*Ahmed Dâ'î and His Çeng-nâme*, Cambridge 1975). Anılan çalışmadan sonra Gönül Alpay, Çeng-nâme'nin tenkidli metnini de eserin*

başına eklediği bir inceleme bölümüyle birlikte ayrıca yayımlamıştır (*Çeng-nâme, Ahmed-i Dâ'i, İnceleme-Tenkidli Metin*, Haz. Gönül A. Tekin, Harvard Üniversitesi 1992).

Câmasb-nâme: İranlı Nâsır-ı Tûsî'nin aynı adlı eserinin çevrisidir. Mitolojik bir eser olan *Câmasb-nâme*, Danyal Peygamber'in oğlu Camasb'ın maceralarını anlatır. Şah-ı maranın yanında Camasb'ın geçirdiği yıllar ve bilginin sırrına Camasb'ın nasıl eriştiğinin anlatıldığı bir mesnevidir.

Ukûdü'l-Cevâhir: Farsça manzum bir sözlük olup II. Murad'ın şehzadeliğinde ona Farsça öğretmek amacıyla yazılmıştır. Arapça kelimelerin Farsça karşılıklarını verir. Kimi nüshalarda satır altlarında Türkçe karşılıklar da bulunur.

Vasiyyet-i Nûşirevân Tercümesi: Sekiz sahifelik kısa mesnevi olan bu eserde İran hükümdarı Nûşirevân'ın ağzından oğlu Hürmüz'e öğütler verilir. Eser, bu özelliğiyle daha önceki yüzyılda gördüğümüz *Kabus-nâme*'ye benzer. Anılan eser Burdur nüshası içinde bulunmaktadır.

Mutâyebât: Ahmed-i Dâ'i'nin manzum eserleri arasında geçen *Mutâyebât* ise başlı başına müstakil bir eser olmayıp *Türkçe Dîvân*'ındaki kıt'alar arasından seçilmiş 12 mizahi kıt'adan ibarettir. Emir Süleyman'a sunulmuştur. İçki ve eğlence üzerine yazılmıştır. Kaynaklar bu eserden bahsetmezler. *Dâ'i Dîvân*'ının Kahire nüshasından bu eserin ayrı bir eser olmayıp *Dîvân*'ın bir parçası olduğu anlaşılmaktadır (Tunca Kortantamer, "Ahmed-i Dâ'i'nin Mutayebat Adıyla Tanınan Eseri Üzerine" *Türkoloji Dergisi*, C. VII, Ank. 1977, s. 139-147).

Ahmed-i Dâ'i'nin manzum eserlerinden başka mensur eserleri de vardır. Şimdi kısaca onları tanıtalım:

Ebulleys-i Semerkandi Tefsiri Tercümesi: Ebulleys-i Semerkandi ünlü bir müfessirdir. Eserin Türkçeye ilk tercümesi sayılır. Tercüme Emir Süleyman adına yapılmıştır. Eserin ortaya konmasında *Ebulleys Tefsiri* esas alınmış ancak başka kaynaklardan da yararlanılmıştır. *Tefsir Tercümesi*'nin önsözü ise manzumdur. Mesnevi nazım şeklinde yazılmıştır.

Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi: Aslı Attâr'a ait olan bu eser de Farsça'dan II. Murad adına tercüme edilmiştir. Tercümede Ahmed-i Dâ'i yalnızca Dâ'i mahlasını kullanır.

Teressül: Türkçede varlığı bilinen en eski inşa kitabıdır. Bu da II. Murad adına yazılmış bir eser olup mektup türlerini, mektup yazma kurallarını öğreten kısa bir eserdir. Önce Şehzade Murad'ın yararlanması için yazılan bu eser daha sonra medreselerde okutulmuştur. Tek ve eksik bir nüshası Manisa Muradiye Kitaplığındadır (İ. Çetin Derdiyok, Ahmed Dâ'î'nin *Teressül*'ü, *Toplumsal Tarih*, C. 1, S. 6, İst. Haziran 1994, s. 56-60).

Tâbir-nâme Tercümesi: Aslı Arapça rüya tabirleri kitabı olan eserin Türkçeye tercümesi Farsça tercümesinden yapılmıştır. Eseri Arapçadan Farsçaya İranlı Nâsır-ı Tûsî çevirmiştir. *Tâbir-nâme*, Germiyan beyi II. Yakub adına tercüme edilmiştir.

Tıbb-ı Nebevî Tercümesi: Tıpla ilgili olan bir eserdir. Hz. Muhammed'in tıbbı Dâ'îr, yani sağlıkla ilgili öğütlerini içeren bu tercüme de II. Murad adına yapılmıştır. Eserin aslı Arapçadır.

Eşkâl-i Nâsır-ı Tûsî Tercümesi: Nâsır-ı Tûsî'ye ait olan bu tercüme eser de astronomi ve astroloji ile ilgilidir.

Miftâhü'l-Cenne: Dini-öğretici bir eserdir. Arapçadan Türkçeye çevrilmiştir. Eserde şariat esaslarının öğretilmesi amaçlanmıştır.

Vesîletü'l-Mülûk li Ehli's-Sülûk: Bu Ayete'l-kürsi suresinin tefsiridir. Eser, aynı zamanda Esma-i Hüsna yani Allah'ın 99 adının açıklandığı bir bölüm bulunmaktadır.

Ahmed-i Dâ'î, Ahmedî ile Şeyhî arasında yetişmiş çok sayıda eser vermiş usta bir şair, güçlü bir nasirdir. Ahmedî gibi çeşitli konularda yazdığı ve çevirdiği eserleriyle dönemin edebiyatının gelişmesine hizmet etmiş, ayrıca Divan edebiyatının kuruluş devri sayılan döneminde Türkçeyi oldukça rahat ve düzgün bir biçimde kullanmıştır. *Vasiyyet-i Nûşirevân*, *Câmasb-nâme* adlı eserlerinde, inşa kurallarını öğretmek için yazdığı *Teressül*'de Farsça sözlüğünde, Tefsir çevirisi ile diğer dini eserlerinde sanat amacından çok didaktik bir amaç gütmüş olan Dâ'î, bu yönüyle de kültür tarihimiz açısından önemli bir yazardır.

Kaynakça

- İsmail Hikmet Ertaylan, *Ahmed-i Dâ'î Hayatı ve Eserleri*, İst. 1952.
Büyük Türk Klasikleri, Ahmed Dâ'î, Fahir İz-Günay Kut, C. 2, İst. 1985, s. 109 vö.
Türk. Diy. Vak. Isl. Ans., Ahmed-i Dâ'î mad., Gönül (Alpay) Tekin, C. 2, İst. 1989, s. 56 vö.

Şeyhî

15. yüzyıl Anadolu sahası Türk edebiyatının en önemli şahsiyetlerindendir. Yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. Adı Yusuf Sinaneddin, doğum yeri Germiyan (Kütahya)'dır. Şeyhî, öğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra, bilgisini ilerletmek için İran'a gitmiş, orada tıp, tasavvuf, edebiyat alanlarında bilgisini geliştirmiş ve daha çok göz hekimliğinde derinleşmiştir. Tıpla ilgisinden dolayı kendisine Hekim Sinan denmiştir. İran dönüşü Ankara'da, Hacı Bayram-ı Veli'ye intisap etmiş ve Şeyhî mahlasını da bu yüzden almıştır. Memleketi Germiyan'da hekimlik yapan Şeyhî, önce Germiyan beyi II. Yakub'un hizmetine, daha sonra da Süleyman Şah'ın saltanatı döneminde Germiyan'ın Osmanlılara düğün hediyesi olarak verilmesi üzerine Çelebi Mehmed ile II. Murad'a intisap etmiştir, 1415'te Çelebi Mehmed'in Karaman Savaşı sırasında gözünün ağrması üzerine Ankara'ya getirilen Şeyhî, padişahın gözünü tedavi etmiş, karşılığında kendisine birçok hediyeyle birlikte "Dokuzlar" köyü tımar verilmiş; ayrıca hükümdarın özel doktoru olarak görevlendirilmiştir. II. Murad'ın padişahlığı sırasında onu ziyaret için Edirne'ye gelen Şeyhî, ömrünün son yıllarını memleketinde geçirmiştir. Ölüm tarihinin 1431 olduğu sanılmaktadır.

Eserleri ve Edebi Kişiliği:

Şeyhî'nin elde bulunan üç eseri vardır. Bunlar *Dîvân*, *Har-nâme* ve *Hüsrev ü Şîrîn*'dir.

Dîvân: 1438 tarihinde istinsah edilmiş Millet Kütüphanesi, Ali Emiri kitapları arasında bulunan *Şeyhî Dîvânı* nüshası, Ali Nihad Tarlan'ın bir incelemesiyle birlikte Türk Dil Kurumu tarafından 1946 da tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır. *Dîvân*'ın bu ta'lik harfli tıpkıbasımında, kimi bölümler harekeli, kimi bölümler harekesizdir. *Dîvân*'ın başında tevhid, na't ve kasideler bulunur. Şeyhî, *Dîvân*'ındaki kasidelere göre en çok II. Murad'ı övmüştür. Ayrıca, Şeyhî'nin Germiyanoglu Yakup Bey'den çok ilgi gördüğü, ona sunduğu *Dîvân*'ında bulunan "Kerem Kasidesiyle", diğer kasidelerinden ve terci-i bend nazım şekliyle yazdığı methiyelerinden anlaşılır. *Dîvân*'ı ayrıca Ali Nihad Tarlan, edebi yönüyle de incelemiştir (Ali Nihad Tarlan, *Şeyhî Divanı'nı Tetkik*, İst. 1934).

Dîvân'ın daha sonra bir baskısı daha yapılmıştır (*Şeyhî Divanı*, Haz. Mustafa İsen-Cemal Kurnaz, Akçağ Yay. Ank. 1990).

Hüsrev ü Şîrîn: Şeyhî'nin ünlü mesnevisi *Hüsrev ü Şîrîn*, Genceli Nizâmî'nin aynı adlı eserinin tercümesidir. II. Murad adına kaleme alınmıştır. Eser dindışı olup, Hüsrev'le Şîrîn arasındaki aşk hikâyesini anlatır. Beyit sayısı 6944'tür. *Hüsrev ü Şîrîn*, Faruk Kadri Timurtaş tarafından yeni harflerle yayımlanmıştır (Faruk Kadri Timurtaş, *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i*, İst. 1963). Tezkirelerin birbirlerinden aktarma verdiği bilgiye göre Şeyhî, *Hüsrev ü Şîrîn'i* tamamlayamamış ve eser, yeğeni Cemâlî tarafından tamamlanmıştır. Oysa, bu bilgi doğru değildir. Şeyhî, eseri en trajik yerinde kesmiştir. Nizâmî'de konu daha uzun tutulmuştur. Ancak, *Hüsrev ü Şîrîn*'in sonunda Cemâlî'nin yazdığı bir zeyl bulunmaktadır. Mesnevi sonundaki Cemâlî'ye ait iki şiirden ibaret zeylin, mesneviyle ilgisi olmayıp, ilkinde Cemâlî, Şeyhî'nin ölümünden söz eder. İkincisindeyse II. Murad'ı över. Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'inin Türk edebiyatındaki *Hüsrev ü Şîrînler*'in en başarılısı olduğu görüşü yaygındır. Gerek konunun işlenişi gerekse tahkiye ve tasvirler açısından eser çok başarılıdır.

Mesnevi, döneminin başarılı bir edebi örneği olmasının yanı sıra 15 yüzyıl Türkçesinin özelliklerini gösteren arkaik yani eski kelimeler bakımından da zengin bir dil malzemesine sahiptir.

Har-nâme: Şeyhî'nin günümüzde en çok tanınan ve beğenilen mesnevisi *Har-nâme*'dir. 126 beyitlik *Har-nâme* özellikle bir hiciv eseri olarak ün kazanmıştır. Başarılı bir hiciv örneğidir. Mesnevide sosyal eşitlik konusu işlenir ve insanoğlu yaptığı işin değeri kadar refaha layıktır görüşü vurgulanır. Bir başka deyişle *Har-nâme*'de sosyal eşitsizlikler ince ve zarif bir şekilde yerilir. Şeyhî, mesnevi konusunu aslında Arapça bir atasözünün oluşturduğu; Mir (Emir) Hüseyin'in *Zâdü'l-Müsâfirîn* adlı eserindeki altı beyitlik bir kıtada geçen "kulak sahibi olmayı uman bir eşeğin kuyruğundan olması" ana fikrinden almıştır.

Har-nâme'nin yazılış nedeni tezkirelerde iki ayrı şekilde anlatılır. İlkine göre; Şeyhî, Çelebi Mehmed'in gözünü tedavi ettiği için padişah

kendisine; Tokuzlu köyünü tımar olarak vermiştir. Köyün eski sahipleri Şeyhî'yi köye sokmazlar, dövüp soyarlar. Şeyhî de bu olay üzerine *Har-nâme*'yi yazarak Çelebi Mehmed'e sunar. İkinci rivayete göre Şeyhî'yi beğenen II. Murad ona vezirlik vermek ister. Ancak, padişahın çevresindeki Şeyhî'yi sevmeyen, çekemeyen kişiler II. Murad'a Nizâmî'nin *Hamse*'si gibi 5 mesnevi ortaya koyduktan sonra kendisine böyle bir hediyenin verilmesinin uygun olacağını söylerler. Şeyhî bunun üzerine *Hüsrev ü Şîrîn*'i tercümeğe başlar. 1000 beyitini çevirerek Padişah'a sunar. Eser Hükümdarın beğenisini kazanır ve II. Murad, Şeyhî'ye hediyeler verir. Aldığı hediyelerle memleketine dönen şair, memleketine varamadan yolda hırsızlar tarafından soyulur. Şeyhî bunun üzerine *Har-nâme*'yi yazarak II. Murad'a gönderir. Ancak, bazı araştırmacılar *Har-nâme*'nin I. Mehmed'e sunulduğu görüşündedir. Bizce kaynaklarda verilen farklı iki yazılış nedeniyle yazmaların durumu dikkate alındığında, *Har-nâme*'nin önce I. Mehmed'e daha sonra da II. Murad'a sunulduğu anlaşılmaktadır (Mine Mengi, *Har-name Kime Sunulmuştur, Türkoloji Dergisi*, C. 7, Ank. 1977, s. 79-83)

Har-nâme yayımlanmıştır (Faruk K. Timurtaş, *Şeyhî'nin Harname'si*, İst. 1971). Eser üzerinde ayrıca makale ya da kitap kapsamında başka yayınlar da yapılmıştır (M. Fuad Köprülü, "Harname", *Yeni Mecmua*, 1nr. 13, İst. 1917); (Faruk K. Timurtaş, "Harname" *TDED*, 3, İst. 1949, s. 369 vd.); (Tahir Olgun, *Germiyanlı Şeyhî ve Harnamesi*, Giresun 1949).

Anadolu sahası Türk edebiyatının 15. yüzyılın ilk yarısında yaşamış en büyük şairi Şeyhî'dir. Tasavvufla ilgilenmiş olmasına rağmen mutasavvıf bir şair değildir. Ancak, şiirlerinde, özellikle gazellerinde tasavvufun düşünce ve mazmunlarından büyük ölçüde faydalanmıştır. Öte yandan Şeyhî, gerek *Dîvân*'ında yer alan manzumeleri, gerekse mesnevileri aracılığıyla zaman zaman lirizmin güzel örneklerini de vermiştir. Nitekim o, Anadolu sahası dindışı edebiyatının kurulmasında önemli rol oynamış, özellikle duygu derinliğiyle dikkat çeken şiirleriyle ün kazanmıştır. Ancak, *Dîvân*'ında yer alan gazel ve kasidelerinde İran edebiyatının ustalarından Selmân-ı Sâvecî ve Hâfız'ın etkisi olduğu kabul edilir. Şeyhî'nin edebiyat tarihçilerinin görüş birliği ettikleri en önemli yanı mesneviciliği yani mesnevi alanındaki başarısıdır. Örneğin, en güzel

Hüsrev ü Şîrîn'i onun yazdığını pek çok tezkire yazarı belirtir. *Har-nâme* ise Türk hiciv ve mizah edebiyatının önde gelen eserlerindendir. Eski kaynakların kendisinden “şeyhü's-şu'ara”, “serdar-ı şu'ara”, “hüsrev-i şu'ara” olarak söz ettikleri Şeyhî, gerek kendi çağdaşı gerekse daha sonra yaşamış şairler üzerinde etkili olmuştur.

Kaynakça

Faruk Timurtaş, *Şeyhî'nin Hayatı ve Eserleri*, İst. 1968

İslâm Ans. Şeyhî mad. Faruk Timurtaş, C. 11, İst. 1970, s. 474 vö.

Büyük Türk Klasikleri, Şeyhî, Fahir İz-Günay Kut, C. 2, İst. 1985, s. 141 vö.

Türk Dünyası El Kitabı (3. Cilt, Edebiyat), Faruk K. Timurtaş, Türkiye Edebiyatı (13-15. yüzyıllar) Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. Ank. 1992., s. 117 vö.

Ahmed Paşa

15. yüzyıl Anadolu sahası Türk edebiyatının Şeyhî'den sonraki en güçlü temsilcisi Ahmed Paşa'dır. Fatih devrinin en büyük şairi olan Ahmed Paşa daha hayattayken sultanü's-şu'ara ünvanını kazanmıştır. Bursalı olarak tanınmış olmasına karşın, kimi kaynaklar, Edirneli olduğunu kaydederler. Ahmed Paşa'ya Bursalı Ahmed Paşa denmesinin nedeni; Bursa Muradiye Medresesi'nde müderrislik, daha sonra da Emir Sultan Vakfıyesi'nde mütevellilik yapmış olmasıdır. Babası II. Murad dönemi kazaskerlerinden Veliyüddin Efendi'dir. Babasının devletin ileri gelenlerinden olması, kültürlü ve büyük olasılıkla da şair olmasından dolayı Ahmed Paşa iyi bir öğrenim görmüştür. Doğum tarihi bilinmeyen Ahmed Paşa öğrenimini tamamladıktan sonra, önce Bursa'da müderris, daha sonra da Edirne'de kadı olmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in tahta geçmesinden sonra Ahmed Paşa, Fatih'in büyük takdirini kazanmış, onun saltanatı döneminde önce kazasker, daha sonra yakın arkadaşı ve hocası olmuş, vezirlik payesini elde etmiştir. Ancak, Fatih'in Ahmed Paşa'ya gösterdiği teveccüh ve duyduğu hayranlık Ahmed Paşa'nın Fatih'in gözdelelerinden birisine ilgi duyması sonucu öfkeye dönüşmüş, daha sonra da gözden düşmesine neden olmuştur. Bir süre hapsedilen Ahmed Paşa, Padişah'ın öfkesini giderecek kadar güzel olan "Kerem Kasidesi"ni yazması üzerine affedilerek Bursa'ya gönderilmiştir. Bursa'da bir süre yukarıda sözünü ettiğimiz görevleri yerine getirdikten sonra muhtelif yerlerde sancak beyliği yapmış, II. Bayezid döneminde yeniden sarayın iltifatını kazanarak Bursa sancak beyliğine atanmıştır. 1497 yılında Bursa'da ölmüştür.

Ahmed Paşa'nın elde bulunan tek eseri *Dîvân*'ıdır. *Dîvân*'ını II. Bayezid'e sunmuştur. *Ahmed Paşa Dîvânı* yeni harflerle yayımlanmıştır (*Ahmed Paşa Divan'ı*, Haz. Ali Nihad Tarlan, İst. 1966).

Kaynaklar Ahmed Paşa'nın zeki, nüktedan, ince bir kişi olduğunu belirtirler. 15. yüzyılın başında yetişen Şeyhî ile bu yüzyılın sonunda yetişen Necâtî arasındaki şairlerin en büyüğüdür. Hasan Çelebi *Tezkire*'sinde Ali Şîr Nevâyî'nin 33 gazeline nazire yazdıktan sonra tanınmış olduğunu Fuad Köprülü *İslâm Ansiklopedisi*'nin Ahmed Paşa maddesinde söylerse de kimi araştırmacılar Köprülü ile aynı görüşte

değildirler. Ancak, Ahmed Paşa'nın nazire yazmaya meraklı bir şair olduğu gerçektir. Şair, önce Şeyhî tarzında şiirler yazmış ayrıca Çağatay Lehçesiyle yazan Ali Şîr Nevâyî'nin şiirlerini de tanzir etmiştir. O, Türk edebiyatındaki "tanzir" yani nazire yazma geleneğinin önde gelen temsilcilerindendir. Kendisinden önceki şairlerden yararlanmakla birlikte çoğunlukla örnek aldıklarından daha güzellerini yazabilmiştir. Eski kaynaklar Ahmed Paşa'yı özellikle kaside alanında bu yüzyılın en büyük şairi sayarlar. Gerçekten de Ahmed Paşa Anadolu sahası Divan şiirinin önde gelen kurucularındandır. Şiirlerinde daha çok beşeri aşk konusunu işleyen Ahmed Paşa, Divan şiirinin bütün inceliklerini şiirlerinde ustaca kullanır. Şiirde, İran şiirinin ulaştığı ahenge Türk şiirini ulaştırmak isteyen Ahmed Paşa'nın İran şiirinin mazmunlarını Türk şiirine aktarmasını Latîfî eleştirerek; "Şiir güzeline İran elbisesi giydirdiğini" söyler. Ahmed Paşa, kasidelerinin çoğunu Fatih'e yazmıştır. Ünlü, "Güneş" ve "Kerem" kasideleri de bunlar arasındadır. II. Bayezid'e sunduğu "Ab" ve Cem Sultan'a sunduğu "Benefşe" kasideleri de Ahmed Paşa'nın tanınmış kasideleridir.

15. yüzyılın ikinci yarısı ile 16. yüzyılın başında yaşayan şairler onu üstat saymışlar ve izinden gitmişlerdir. Kendisinden sonraki şairlerin çoğu Ahmed Paşa'nın gazel ve kasidelerine nazireler yazmışlardır. Örneğin; Bursalı Visâlî, Meâlî, Mihrî Hatun, Cem Sultan, Konyalı Nizâmî, Zâtî, Necâtî ve ünlü Divan şairi Bâkî'nin Ahmed Paşa'ya nazireleri bulunmaktadır. Ahmed Paşa'nın ayrıca murabba yazmakta başarılı olduğu bilinir.

Kaynakça

- İslâm Ans.*, Ahmed Paşa mad. Fuad Köprülü, C. 1, İst. tar., s. 187 vö.
 Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ank. 1973
Büyük Türk Klasikleri, Ahmed Paşa, Fahir İz-Günay Kut, C. 2, İst. 1985, s. 193 vö.
 Ali Alparslan, *Ahmed Paşa*, KTB Yay., Ank. 1987,
Türk. Diy. Vak. İsl. Ans., Ahmed Paşa mad., Günay Kut, C. 2, İst. 1989, s. 11 vö.

Necâtî X

15. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu sahasında yetişmiş olan şairlerin en büyüğüdür. Asıl adı, İsa olan Necâtî aslında bir devşirme çocuğudur. Tezkireler; Edirne'de dul bir kadın tarafından büyütüldüğünü ve Saili adlı bir şairin ondaki şairlik gücünü keşfetmekte büyük katkısı olduğunu yazarlar. Edirne'den sonra Kastamonu'ya gidip, orada şairliğiyle tanınan Necâtî, Fatih döneminde İstanbul'a gelmiş, Fatih'e yazdığı "Bahariye" ve "Şitaiye" kasideleri ile Fatih'in hayranlığını kazanarak, padişaha divan katibi olmuştur. Ancak, Necâtî'nin esas şöhret kazandığı ve takdir gördüğü dönem II. Bayezid'in padişahlığı dönemine rastlar. II. Bayezid tarafından korunmuş olan Necâtî, Şehzade Abdullah'ın Karaman valiliği sırasında ona divan katipliği yapmış, onun ölümünden sonra da Manisa'da sancak beyi olan Şehzade Mahmud'a nişancılık yapmıştır. Mahmud'un sarayında mutlu günler geçiren Necâtî, onun ölümü üzerine İstanbul'a dönmüştür. Bu tarihten sonra, ölüm tarihi olan 1509'a kadar Necâtî başka bir resmi görev kabul etmemiş ve ömrünün son kısmını İstanbul'un Vefa semtindeki evinde okuyup yazarak geçirmiştir.

Necâtî'nin kaynaklarda sözü edilen eserlerinden yalnız *Dîvân*'ı elde bulunmaktadır. *Necâtî Dîvânı*'nın yeni harflerle tenkitli baskısı yapılmıştır (*Necâtî Beg Divanı*, Yay. Ali Nihad Tarlan, İst. 1963). Anılan *Dîvân*, söz konusu ilk baskının tıpkıbasımı yapılarak ikinci kez yayımlanmıştır (*Necâtî Beg Divanı*, Haz. Ali Nihad Tarlan, Akçağ Yay., Ank. 1992).

Necâtî'nin divanından başka *Münâzara-yı Gül ü Hüsvrev* adlı bir mesnevisinin olduğunu, fakat bulunamadığını söyleyen Sehi Bey, Tezkire'sinde varlığını kendisinden öğrendiğimiz bu mesneviden beş beyit de örnek vermiştir. *Heşt Bihişt*'ten sonra yazılmış olan kimi kaynaklarda, şairin değişik eserlerinden söz edilirse de bunlardan hiçbirisi elde bulunmamaktadır.

Ahmed Paşa ile aşağı yukarı çağdaş olan Necâtî, daha hayattayken Ahmed Paşa gibi ünlü bir şairle karşılaştırılmış ve Ahmed Paşa'dan daha üstün olduğu eski kaynaklar tarafından kabul edilmiştir. Tezkireler 15. yüzyılda Şeyhî'nin mesnevide, Ahmed Paşa'nın kasidede, Necâtî'ninse

gazelde en usta şair olduğunu yazarlar. Necâtî'nin başarısı tezkirelere göre; şiirde halk söyleyişini, deyim ve atasözlerini kullanmakta gösterdiği ustalıktan kaynaklanmaktadır. Necâtî, mesel-guyluk yani (atasözü söyleyiciliği)'nde ün yapmış bir şairdir. Necâtî, gerçekten de şiirde atasözlerini ve Türkçe tabirleri (deyimleri) bol bol kullanarak, Türkçe kelimelerden redif ve kafiye yaparak Türkçenin şiir dili olarak kullanımında büyük çaba harcamıştır. Daha çok rindane ve âşıkane konulu olan gazellerinin özelliği, dilindeki sadelik ve rahatlık, hayallerindeki incelik ve duygularındaki içtenlik olarak nitelenebilir.

Necâtî, kendi döneminde ve daha sonraki yüzyıllarda beğenilmiş ve şiirlerine nazireler yazılmıştır. Kendisinden kaynaklar; Hüsrev-i Rum (Rum'un hükümdarı) diye bahsetmişlerdir. Necâtî'yle aynı dönemde yaşamış olan Cemâlî, Sirozlu Sa'dî, Sûzî, Mihrî Hatun gibi ikinci derecede yer alan pek çok şair onun etkisinde kalmış, ayrıca Ahmed Paşa, Zâtî, Hayâlî, Bâkî, Fuzûlî, Yahya Bey ve Nedîm gibi daha çok lirik yanı ağır basan büyük şairler de Necâtî'nin şiirlerine nazireler yazmışlardır. Fuzûlî, ünlü "Gül" ve "Hançer" kasidelerinin rediflerini Necâtî'den aldığı gibi gayri redifli tanınmış gazelinde, vezin, redif, kafiye ve mazmun bakımından da Necâtî'nin etkisinde kalmıştır. Necâtî'den sonra onun Türkçeyi şiir diline, inceliği ve tabiiliğiyle kazandırma çabası Zâtî, Bâkî, Şeyhülislâm Yahya ve Nedîm'le sürdürülmüştür.

Kaynakça

Mehmed Çavuşoğlu, *Necâtî Bey Divanı (Seçmeler)*, Tercüman 1001 Temel Eser, İst. tar.

İslâm Ans. Necâtî Bey mad., Fevziye Abdullah Tansel, C. 9, İst. 1964, s. 154 vö.

Mehmed Çavuşoğlu, *Necâtî Bey Divanının Tahlili*, İst. 1971

Büyük Türk Klasikleri, Necâtî, Fahir İz-Günay Kut, C. 2, İst. 1985, s. 221 vö.

15. yüzyıl Anadolu sahası Türk edebiyatında tanıtmaya çalıştığımız üç ünlü şair, Şeyhî, Ahmed Paşa ve Necâtî dışında Atâyî, Hümâmî, Sâfî, Cemâlî, Şeyh Elvân-ı Şirâzî, Avnî, Adnî, Adlî, Nişânî, Melîhî, Mesîhî, Cem Sultan, Şehzâde Korkud, Visâlî ile Rûşenî, Kemâl-i Ümmî ve Eşrefoğlu Rûmî gibi ikinci sırada yer alan şairler de vardır. Bunlardan

Avnî, Adlî, Cem Sultan, Şehzâde Korkud vb. saraya mensup şairlerdir. Biz önce devlet adamlığı yapmış bu şairleri kısaca tanıttıktan sonra yüzyılın diğer şairlerine değineceğiz.

Avnî

Avnî mahlasıyla şiirler yazan Fatih Sultan Mehmed, II. Murad'ın oğlu ve yedinci Osmanlı padişahıdır. Çok iyi bir eğitim gören Fatih edebiyatla ilgilendiği gibi din felsefesi, coğrafya ve astronomiyle de ilgilenmiştir. Şiirlerinde Şeyhî ve Ahmed Paşa'nın etkisi görülür. Ayrıca Melihî, Ahmed Paşa gibi şairlerin şiirlerine nazireler de yazmıştır. *Dîvân*'ı vardır. *Dîvân*'ın bilinen tek nüshası Millet Kütüphanesi Ali Emiri kitaplığındadır. *Avnî Dîvânı* ilk kez G. Jacob tarafından 1904'de Berlin'de basılmıştır. *Dîvân*'ın bu baskıdan başka birkaç baskısı daha yapılmıştır (Saffet Sıtkı Bilmen, *Fatih Divanı*, İst. 1944); (Kemal Edip Ünsel, *Fatih'in Şiirleri*, Ank. 1946); (Ahmed Aymutlu, *Fatih ve Şiirleri*, İst. 1959).

Kaynakça

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. 1971, s. 442 vö.

Büyük Türk Klasikleri, Avnî, Fahir İz-Günay Kut, C. 2, İst. 1985, s. 164 vö.

İslâm Ans. Mehmed II. mad. Halil İnalcık, C. 7, İst. 1988, s. 506 vö.

Adlî

Adlî mahlasıyla şiirler yazan II. Bayezid Fatih'in oğlu ve Yavuz'un babasıdır. 8. Osmanlı padişahıdır. Osmanlı padişahlarının alim ve şairlerindendir. *Dîvân*'ı vardır. *Dîvân*'ın Millet Kütüphanesi Ali Emiri Kitaplığı'nda iki nüshası bulunmaktadır. II. Bayezid'in kardeşi Cem'le mücadele ettiği sırada birbirlerine söyledikleri beyitler ünlüdür.

Kaynakça

İslâm Ans. Bayezid II. mad., İsmail Hakkı Uzunçarşılı, C. 2, İst. 1979, s. 392 vö.

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. 1979, s. 447 vö.

Büyük Türk Klasikleri, Adlî, Fahir İz-Günay Kut, C. 2, İst. 1985, s. 218 vö.

Türk. Diy. Vak. İsl. Ans. Bayezid II. mad., Şerafettin Turan, C. 5, İst. 1992, s. 234 vö.

Ayrıca Murâdî mahlasıyla şiirler yazan Fatih'in babası II. Murad'ın da bir divan dolduracak sayıda şiirlerinin olduğu söylenir. Ancak, henüz *Dîvân*'ı ele geçmemiştir.

Cem Sultan

İyi yetiştirilmiş, Farsçayı ve Arapçayı iyi öğrenmiş, kültürlü bir şairdir. Cem'in *Türkçe Dîvân*'ı ile İranlı Selmân-ı Sâvecî'den çevirdiği *Cemşid ü Hurşid* mesnevisi vardır. *Cemşid ü Hurşid* üzerinde bilimsel çalışmalar yapılmış olup eser yayımlanmıştır (Münevver Okur Meriç, *Cem Sultan, Cemşid ü Hurşid*-İnceleme-Metin AKM Yay. 123, Mesneviler Dizisi: 3, Ank. 1997). *Cemşid ü Hurşid* üzerinde daha yeni bir çalışma ise Adnan İnce tarafından yapılmıştır (*Cem Sultan, Cemşid ü Hurşid*, Haz. Adnan İnce, TDK.Yay.Ank.2000) Ayrıca *Cemşid ü Hurşid* Mesnevileri üzerine hazırlanmış kapsamlı bir de makale bulunmaktadır (Adnan İnce, *Cemşid ü Hurşid Mesnevileri*, Fırat Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi* 1989, 3(2), 109-139). Şehzade'nin üzüntülerle geçen maceralı hayatı şiirlerine de yansımıştır. Üstad olarak tanıdığı Ahmed Paşa'nın Cem üzerinde büyük etkisi olmuştur. Avrupa'dan II. Bayezid'e gönderdiği "Kerem" redifli kasidesini Cem Sultan, Ahmed Paşa'ninkini örnek alarak yazmıştır. Çok sayıda yazma nüshası bulunan *Dîvân* yayımlanmıştır (Halil Ersoylu, *Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı*, TDK Yay., Ank. 1989). Cem'in babası Fatih Sultan Mehmed için çevirdiği *Cemşid ü Hurşid* mesnevisinden başka ayrıca içinde Farsça şiirlerinin yer aldığı *Farsça Dîvân*'ı bulunmaktadır.

Cem Sultan, Konya'da vali olarak bulunduğu sırada sarayına topladığı bilgin, şair ve sanatkarlarla bir şairler topluluğu oluşturarak ayrıca; dönemin kültür ve edebiyatının gelişmesine hizmette bulunmuştur. Bu şairler topluluğuna Cem Şairleri adı verilir. Tûrâbî, Aynî (Aynî-i Tirmizî), Sirozlu Sa'dî, Kandî, La'lî, Haydar vb. Cem'in çevresinde toplanmış şairlerdir. Bunlardan Tûrâbî ile Aynî, Cem'in hocaları, Sa'dî ise nişancısıdır. Cem Şairleri ile ilgili bir makale bulunmaktadır (Hatice Aynur, Cem Şairleri, *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 9, İst. 2000, 33-43)

Kaynakça

- İslâm Ans.* Cem mad. M. Cavid Baysun, C. 3, İst. 1945, s. 69 vö.
Büyük Türk Klasikleri, Cem Sultan, Fahir İz-Günay Kut, C. II, İst. 1985, s. 181 vö.
 Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I, İst. 1987, s. 450 vö.
 Münevver Okur, *Cem Sultan Hayatı ve Şiir Dünyası*, Kültür Bakanlığı Yay. Ank. 1992.
Türk. Diy. Vak. İsl. Ans. Cem mad. Mahmut Şakiroğlu, C. 7, İst. 1993, s. 283 vö.

Şehzâde Korkud

II. Bayezid'in oğludur. Şiirlerinde Harîmî mahlasını kullanmıştır. E-
limizde bulunan *Dîvân*'ının tek yazma nüshası İstanbul Millet Kitaplı-
ğı'ndadır. Ayrıca, *Pervane Bey Mecmuası*'nda bazı şiirleri yer alır.
Hâfız'a ve yüzyılın ünlü şairi Şeyhî'ye nazireler yazmış olan Korkud, orta
derecede, bir şairdir. Şiirlerinin dikkat çeken yanı; sade bir dil kullanıl-
mış olması, özellikle Farsça tamlamalara az yer verilmesidir. Anadolu
sahası Türk şiirinin klasik Türk şiiri hüviyetine bürünmeye başladığı 15.
yüzyılın ikinci yarısında Korkud'un bu tutumunu takdirle karşılamak ge-
reker. Şehzâde Korkud, Osmanlı şehzadelerinin bilgi yönünden en başta
gelenidir. Çok iyi Arapça bilir. İslâm hukukunda derin bilgisi vardır.
Kaynaklar, döneminin alimlerinden olduğunu kaydederler. Şehzâde
Korkud'un Arapça telif eserleri, şerhleri ve haşiye (ek) leri
bulunmaktadır. Kardeşi Yavuz Sultan Selim tarafından 1513'te
boğdurulan Korkud'un ölümüne dönemin şairlerinden Gazâlî çok
duygulu bir kıt'a yazmıştır.

Kaynakça

İslâm Ans. Korkud mad., M. Tayyib Gökbilgin, C. 6, İst. 1988, s.
855 vö.

Adnî

Adnî, Fatih dönemi sadrazamlarından Mahmud Paşa'nın mahlasıdır.
Rumelili olup, gençliğinde Edirne Sarayı'nda terbiye ve tahsil görmüştür.
Fatih'in hükümdarlığı döneminde onun takdir ve iltifatını görmüş,
Fatih'le birlikte seferlere katılmıştır. Belgrad kuşatmasından dolayı
kendisine vezirlik payesi verilmiş, ayrıca Sırbistan'ın büyük bir
bölümünü ve Bosna'yı fethettiği için tarihlerde kendisinden Bosna Fatihi
diye söz edilmiştir. Asker ve devlet adamı olarak gösterdiği başarının
yanı sıra Adnî mahlasıyla oldukça düzgün ve başarılı şiirler söylemiş
olan Mahmud Paşa, dönemin alim ve şairlerinin hamisi olarak da tanınır.
Örneğin Hayâlî, Sarıca Kemâl ve Enverî onun koruduğu şairler
arasındadır. Mahmud Paşa'nın Türkçe ve Farsça şiirleri ile Farsça mensur

mektupları bir divanda toplanmıştır. Tezkireciler, Adnî'nin nâsirliğinin nâzımlığından daha üstün olduğu görüşündedirler.

Kaynakça

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, İst. 1987, s. 471

Nişancı Mehmed Paşa (Karamânî Mehmed Paşa)

Yüzyılın bir diğer şair sadrazamıdır. Nişancı Mehmed Paşa, Nişânî mahlasıyla şiirler yazar. Mevlânâ'nın torunu olup iyi bir öğrenim görmüştür. Arapçayı iyi bilmesi nesirinin başarılı olması hukuk alanındaki bilgi ve tercübesi Fatih tarafından takdir edildiğinden Fatih'in çıkarttığı ünlü *Kanun-nâme*'nin yazılması ve düzenlenmesiyle görevlendirilmiştir. Daha sonra Fatih'in sadrazamı olan, Türkçe şiirlerini sade diyebileceğimiz bir dille ve külfetsiz bir üslûpla söyleyen Paşa orta derecede bir şair olarak tanınır. Aynı zamanda risaleler yazan Nişancı Mehmed Paşa, Fatih'in Uzun Hasan'a gönderdiği ünlü mektubu kaleme almasıyla da şöhret kazanmıştır.

Kaynakça

Nihad S. Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, İst. 1987, s. 471 vö.

İvâz Paşazâde Atâyî

Atâyî, Yıldırım Bayezid'in vezirlerinden İvâz Paşa'nın oğlu Ali Çelebi'dir. Şeyhî ile Ahmed Paşa arasındaki önemli şairler arasında yer alır. İyi öğrenim görmüş olan Atâyî'nin, şiirlerinde Şeyhî tarzını izlediği görülür. Arapça ve Farsça kelimeleri şiir dilinde oldukça sık kullanmış ve edebi sanatlara önem vermiş olmakla birlikte samimi ve anlaşılır bir üslubu vardır. II Murad'a yazdığı "Güneş" redifli kasidesi ünlüdür ve bu kasidesine Ahmed Paşa nazire yazmıştır. Yani, Ahmed Paşa'nın ünlü "Güneş" kasidesi Atâyî'ninkine naziredir. Genelde şairin şiirleri ve şiir üslubu eski kaynakların takdirini kazanmıştır. Tezkireci Sehî'nin Türk gazelciliğinde atasözlerini ilk onun kullandığını söylemesinden bu yüzyılda şairlerin şiire Türkçe unsur sokma çabasında Atâyî'nin önemli yerinin olduğunu anlıyoruz. Şair, kaside ve gazellerinin yanı sıra tuyuğlarıyla da dikkati

çekmiştir. Kadı Burhaneddin ve Nesîmî'den sonra tuyuğ yazan Anadolu sahası şairi olarak bilinir. Şairin tuyuğlarında Türkçenin ahengine ve şiir zevkine önem verdiği görülür.

Kaynakça

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, İst. 1987, s. 470

Türk Edebiyatı Ans., Atayi (İvazpaşazade), Atilla Özkırımlı, C. 1, İst. 1987, s. 149

Cemâlî

15. yüzyılın ünlü şairi Şeyhî'nin yeğeni olarak tanınmış olan Cemâlî, Karaman'ın ileri gelen, kültürlü bir ailesindendir. Çelebi Mehmed, II. Murad, ve Fatih'in saltanatları döneminde yaşamıştır. Cemâlî'nin *Dîvân*'ı, II. Murad'a sunduğu *Gülşen-i Uşşâk* adlı mesnevisi ve Fatih Sultan Mehmed adına yazılmış *Miftâhü'l-Ferec* adlı dini bir eseri bulunmak-tadır. Şair ayrıca Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn* adlı ünlü mesnevisinin sonuna bir bölüm eklemiştir. Bu ek bölümün başında Şeyhî'nin ölümünden söz eder. Daha sonra II. Murad'ı över. Cemâlî'nin *Dîvân*'ında yer alan şiirlerinin bir kısmı yüzyılın usta şairleri Şeyhî, Ahmed Paşa ve Necâtî'nin şiirlerine naziredir. Şair hakkında etraflı bir çalışma sonucu ortaya konmuş olan makale; Faruk Kadri Timurtaş tarafından yazılmıştır (Faruk Kadri Timurtaş, *Fatih Devri Şairlerinden Cemâlî ve Eserleri*, *TDED* Cilt IV. İst. 1951, s. 3) *Cemâlî Dîvân*'ı bilim alemine tanıtan Kayahan Erimer'dir (Kayahan Erimer, *Gün Işığına Çıkan Değerli Bir Eser*, *TDAY Belleten*, Ank. 1973-1974). Daha sonra, Cemâlî üzerinde en geniş kapsamlı çalışmayı İ. Çetin Derdiyok yapmıştır [*Cemâlî, Hayatı, Eserleri ve Divanı* (İnceleme. Tenkidli Metin. Tıpkıbasım) Haz. İ. Çetin Derdiyok, Harvard 1994].

Kaynakça

Büyük Türk Klasikleri, Cemâlî, Fahir İz-Günay Kut, C. II, İst. 1985, s. 235

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, İst. 1987, s. 470 vö.

Türk. Diy. Vak. Isl. Ans. Cemâlî mad. Günay Kut, C. 7, İst. 1993, s. 316 vö.

Nizâmî (Karamanlı Nizâmî)

Karaman'da yetişmiş, iyi öğrenim görmüş, özellikle Farsçayı iyi öğrenmiştir. Nizâmî, Ahmed Paşa'nın kimi gazelleri ile kasidelerine

örneğin; "La'l, Güneş" kasidelerine başarılı nazireler yazmıştır. Ahmed Paşa'nın gözden düşmesi üzerine Sadrazam Mahmud Paşa tarafından Fatih'e tavsiye edilen Nizâmî, İstanbul'a çağırılmış ise de İstanbul'a giderken yolda hastalanıp ölmüştür. Elde bir divanı bulunan, Hâfız-ı Şîrâzî'ye de nazireleri olan Nizâmî'nin şiirlerindeki duygu ve hayal gücü zenginliği, rahat söyleyişi yetenekli bir şair olduğunu göstermektedir. *Dîvân*, Haluk İpekten tarafından yayımlanmıştır (Haluk İpekten, *Karamanlı Nizâmî Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı*, Ank. -1974).

Kaynakça

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, İst. 1987, s. 473

Sarıca Kemal

Sarıca Kemal kaynaklarda Kemal-i Zerd olarak da geçer. Bergamalı olup, Fatih'in sadrazamlarından Mahmud Paşa tarafından takdir edilerek öğretmen olmuştur. Paşa'nın kölelerini okutmakla görevlendirilmiştir. Sarıca Kemal hakkında en eski bilgiyi veren Sehi, onun gazel tarzında başta gelen şairlerden olduğunu, şiirlerinde atasözlerini iyi kullandığını söyleyerek onu övmüştür. Şairin Mahmud Paşa hakkında mersiyelediğini Âşık Çelebi, tezkiresinde yazar. Ayrıca kimi kaynaklarda Fazlullah bin Abdullah'ın *Belâgat-nâme* adlı eserini Türkçeye çevirdiği belirtilen Sarıca Kemal'in çeviride Farsça ve Arapça kısımları olduğu gibi, aynen Türkçeleştirmesini Âşık Çelebi eleştirir. Sarıca Kemal, 15. yüzyıl Türk şiirinin oldukça sade yazan, atasözleri ve deyimler kullanarak Türk dilini şiirde işleme çabası gösteren şairleri arasında yer alır. Bir divançe oluşturan şiirleri yayımlanmıştır [John R. Walsh, "The Divançe-i Kemal-i Zerd (Sarıca Kemal)", *Journal of Turkish Studies*, 3, Cambridge, 1979, 403-442].

Kaynakça

Büyük Türk Klasikleri, Sarıca Kemâl, Fahir İz-Günay Kut, C. II, İst. 1985, s. 176 vö.

Melîhî

Tokatlı olup, Fatih dönemi şairleri arasında yer alır. Tahsilini ilerletmek amacıyla gittiği İran'da Molla Câmî ile ders arkadaşlığı yapmıştır. Kaynaklar Melîhî'nin derbeder bir hayat yaşadığını, günlerini meyhanelerde geçirdiğini ve Fatih içkiye tövbe ettirdiği halde tövbesini bozduğunu yazarlar. Melîhî'nin rindane ve âşıkane tarzdaki şiirleri sade bir dille yazılmıştır. Duyguları içten hayalleri ince ve renklidir. "Gönül" redifli murabba'ı devrinde çok beğenilmiş, aynı redifle Fatih başta olmak üzere Ahmed Paşa, Rûşenî, Halîlî, Yakînî ve Eğridirli Hacı Kemal birbirlerine nazire olan murabbalar yazmışlardır. Şiirleri düzenlenmiş olarak bir divan içerisinde yer almayan Melîhî'nin *Câmi'ü'n-Nezâir*'de on dolayında şiiri bulunmaktadır.

Kaynakça

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. 1971, s. 472.
Türk Ansiklopedisi, Türk Edebiyatı, Eski mad., Hasibe Mazıoğlu, C. 32, f. 256, Ank. 1982

Mesîhî

Mesîhî, II. Bayezid dönemi şairlerinden olup Necâtî sonrasıyla Bâkî öncesi Divan şiirinin gözde şairlerindendir. Kaynaklar Üsküp yöresinde bir Sırp şehri olan Priştina doğumlu olduğunu kaydederler. Kaynakların dediklerine göre; genç yaşında İstanbul'a gelen Mesîhî burada hattatlık sanatını öğrenip, usta bir hattat olduktan sonra Sadrazam Ali Paşa'nın divan katibi olmuştur. Kaynaklar Mesîhî'nin derbeder yaradılışlı bir kişiliğe sahip olduğu için mesleğini ihmal ettiğini, bu yüzden de gözden düştüğünü kaydederler. Ali Paşa'nın ölümünden sonra korumasız kalan Mesîhî, döneminin devlet büyüklerinin ilgisini çekmeye çalıştıysa da Paşa'nın ölümünden bir yıl sonra 1512'de ölmüştür. Mesîhî, döneminin Divan şiiri anlayışına sadık kalmış, şiirlerinin önemli bir kısmını lirik edalı olarak yazmıştır. İçtenliğinin yanı sıra anlatımı da oldukça sadedir. Farsça ve Arapçayı her iki dilde de şiir yazabilecek kadar iyi bilen Mesîhî, bu dille-

rin Türkçe üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu dönemin şairi olmasının sonucu, şiirlerinde sade bir dil kullanmıştır.

Şairin, varlığı bilinen üç eseri vardır. Bunlar; *Dîvân*, *Şehr-engîz ve Gül-i Sad Berg*'dir. İçinde daha çok rindane-âşıkane edalı manzumelerin yer aldığı *Dîvân*'ın tenkidli metni yayımlanmıştır (*Mesîhî Divanı*, Haz. Mine Mengi, AKM Yay., Ank. 1995). Sözünü ettiğimiz bu üç eserden ikincisi olan *Şehr-engîz*, edebiyatımızda şehr-engîz türünün ilk örneklerindendir. Şairin rind, tasasız yaradılışına, derbeder hayatına bakarak kimi eleştirmenler şehr-engîz türünün edebiyatımızda ilk kez Mesîhî tarafından denendiği görüşünü ileri sürmüşlerdir. Ancak, bu görüşe kuşkuyla bakmak gerekir. Çünkü, Mesîhî döneminin ustalarından Zâtî'nin de muhtemelen aynı tarihlerde yazılmış olan bir şehr-engizi vardır. Ünlü müsteşriklerden Hammer ise Mesîhî'nin çağdaşlarından olan Fakîrî'nin Türk edebiyatındaki ilk şehr-engîz yazarı olduğunu iddia eder. *Gül-i Sad Berg* ise 100 mektuptan oluşan mensur bir eserdir. Eser üzerinde doktora tez çalışması yapılmıştır [İ. Çetin Derdiyok, *15. yüzyıl Şairlerinden Mesîhî'nin Gül-i Sad Berg'i*, (bas. dok. tezi) Adana 1994]. Ayrıca Mesîhî'nin edebi kişiliğini ve eserlerini tanıtıcı makale kapsamında yayınlar da vardır (Mine Mengi, *Mesîhî'nin Hayatı, Şairliği ve Eserleri*, *Türkoloji Dergisi*, C. VI, Ank. -1974); (Mine Mengi, *Mesîhî's Life and His Works*, *Erdem Dergisi*, C. II. S. 5, Ank. 1986).

Kaynakça

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. 1971, s. 474
İslâm Ans. Mesîhî mad. Abdülkadir Karahan, C. 8, İst. 1979, s. 124
 vö.

Büyük Türk Klasikleri, Mesîhî, Fahir İz-Günay Kut, C. 2, İst. 1985,
 s. 231 vö.

Yüzyılın ikinci sırada yer alan şairleri olarak zikrettiğimiz yukarıdaki sanatçılardan başka adlarını burada vereceğimiz bir kaç sanatçı daha bulunmaktadır. Bunlar; Hümâmî ve Bursalı Sâfi'dir.

Hümâmî, II. Murad dönemi şairlerindendir. *Dîvân*'ı vardır. Ayrıca Hümâmî-yi Acem'in *Sî-nâme* adlı eserini Türkçeye çevirmiştir. Manzum otuz mektuptan meydana gelen *Sî-nâme* mesnevi şekliyle

yazılmış olup, tasavvufî aşkı işler. Hümâmî'nin *Sî-nâme* tercümesinin elde bulunan bir yazma nüshası Paris'te Milli Kütüphane'dedir.

15. yüzyıl şairleri arasında kaynaklarca adı zikredilmiş olan Bursalı Sâfî, Sultan II. Murad'a vezir Halil Paşa'ya ve dönemin kazaskerlerinden Veliyüddin Efendi'ye kasideler sunmuş, ancak bu kişilerden umduğu ilgi ve himayeyi görememiştir. İran edebiyatını iyi bildiği, kaynaklarda verilen bilgiler arasındadır.

Bu yüzyılın şairleri arasında söz konusu edilmesi gereken kadın şairler de bulunmaktadır. Bunlardan Zeynep Hatun, Amasyalı'dır. İyi bir eğitim görmüştür. Farsçayı şiir yazacak derecede iyi bilmektedir. Fatih dönemi kadın şairlerindendir. Fatih adına divan tertip ettiği söylenmekle birlikte bu divan elde bulunmamaktadır.

Yüzyılın bir diğer kadın şairi olan Mihri Hatun'un da Amasyalı olduğu bilinmektedir. Şiirlerinde Necâtî'nin etkisi görülür. Mihri, Necâtî'nin "Döne döne" redifli gazeline bir nazire söylemiştir. *Dîvân*'ı vardır. *Dîvân*'ın İstanbul'da üç nüshası bulunmaktadır. Moskova'da basılmıştır (*Mihri Hatun, Divan*, Yay. E. İ. Maştakova, Moskova 1967).

Ayrıca bu yüzyılın mutasavvîf şairlerine de 15. yüzyıl edebiyatının gelişimindeki katkıları nedeniyle burada yer vermeyi uygun bulduk. Bazı mutasavvîf şairler ise yüzyılın mesnevicileri arasında zikredilecektir. Şimdi divanları bulunan bu mutasavvîf şairleri tanıtalım:

Ümmî Kemal (Kemal-i Ümmî)

Karamanlı olduğu kaynaklarda kayıtlı olan Ümmî Kemal hakkında fazla bilgimiz yoktur. Erzincanlı Şeyh Bahaeddin'in dervişi olduğu bilinir. O'na ait elde yalnızca *Dîvân* bulunmaktadır. Ümmî Kemal, *Dîvân*'ında yer alan kaside, gazel gibi bilinen nazım şekillerinin yanı sıra daha çok dini içerikli münacat ve na'tlar yazmıştır. Şiirleri dini-ahlâki öğütlerle doludur. Sade bir dil kullanarak yazdığı bazı şiirlerinde çok sayıda arkaik yani eski kelimeye rastlanır. *Dîvân*'ında bulunan 200 beyit dolayındaki *Kırk Armağan* adıyla anılan mesnevisi tasavvufî, alegorik

(sembolik) bir eserdir. Eserin peygamberlerin öğütlerini içeren bir çeşit 40 hadis olduğu da söylenebilir. Kemal-i Ümmî'nin dervişi Âşık Ahmed de bu dönemin şairlerinden olup, tasavvufî şiirler yazmıştır.

Kaynakça

Büyük Türk Klasikleri, Ümmî Kemâl, Abdullah Uçman, C. III, İst. 1986, s. 38 vö.

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I, İst. 1987, s. 508.

Eşrefoğlu Rûmî

15. yüzyılın tanınmış mutasavvıf şairlerinden olan Rûmî'nin asıl adı Abdullah'tır. İyi öğrenim görmüş, Bursa'da Emir Sultan'a hizmet etmiş ve onun tavsiyesiyle Hacı Bayram-ı Veli'ye mürid ve damat olmuştur. Aynı zamanda tarikat kurucusu da olan Rûmî, Kadiriye tarikatının Eşrefiye kolunu kurmuştur. Yunus Emre'nin etkisi altında kalan en önemli şairlerinden biridir. Şair divan sahibidir. *Dîvân*'ı çok okunmuş olup eski ve yeni harflerle baskıları yapılmıştır. 1944 yılında Âsaf Hâlet Çelebi, *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı*'nı başına bir önsöz ekleyerek bastırmıştır.

Kaynakça

Türk Dili ve Edebiyatı Ans., Dergah Yay., C. III, İst. 1979, s. 116

Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ank. 1981,

Büyük Türk Klasikleri, Eşrefoğlu Rûmî, Abdullah Uçman, C 3, İst. 1986, s. 32

15. Yüzyıl Anadolu Sahası Mesnevicileri ve Eserleri

14. yüzyılda başarılı örnekler veren Anadolu sahası mesneviciliği, 15. yüzyılda gelişimini sürdürür. Mesnevilerin sayılarında artış, konularında çeşitlilik görülür. Yüzyılın mesnevileri arasında dini-tasavvufî, ahlâki, âşıkane ya da destani, tarihi vb. konulu mesneviler bulunmaktadır. Tarihi konulu mesneviler arasında, yüzyılın tarihi olaylarını anlatan manzum tarihler, gazavat-nâmeler, vekayi-nâmeler önemli yer tutar. Bu durum 15. yüzyılın Osmanlı İmparatorluğu'nun genişleme dönemi olmasıyla ilgilidir. Yüzyılın başında yazılmış olan Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'iyle yüzyılın son mesnevi örneklerinden olan Hamdullah Hamdi'nin *Leylâ vü Mecnûn*'u, 15. yüzyılın kayda değer en başarılı mesnevileridir. Şeyhî, Cemâlî, Muînî, Süleyman Çelebi, Tâcizâde Ca'fer Çelebi, Behiştî, Revânî vb. ise yüzyılın kendilerinden söz edilmesi gereken belli başlı mesnevicileridir. Yüzyılın mesnevicilerinin bazılarında daha önce söz etmiştik Şimdi de edebiyat tarihimizdeki yerlerini mesnevileriyle almış olan diğer mesnevicilere değinelim.

Süleyman Çelebi +

15. yüzyıl mesnevileri söz konusu olduğunda ilk akla gelen Süleyman Çelebi ve ünlü eseri *Vesiletü'n-Necat*'tır. Yüzyılın başında Yıldırım Bayezid döneminde yaşadığı bilinen Süleyman Çelebi hakkında kaynaklarda çok az bilgi verilmektedir. *Vesiletü'n-Necat* adıyla bilinen Süleyman Çelebi'nin ünlü mevlidi, mevlid türünde yazılmış eserlerin en güzeli ve en ünlüsüdür. Bursa'da 1409 yılında yazılmıştır. Süleyman Çelebi, *Mevlid*'i yazarken daha önce yazılmış olan dini-tasavvufî eserlerden büyük ölçüde yararlanmıştır. *Vesiletü'n-Necat*'ı yazarken, Süleyman Çelebi'nin örnek aldığı eserler arasında Âşık Paşa'nın *Garib-nâme*'si, Kadî Darîr'in *Siyer*'i, Ahmedî'nin *İskender-nâme*'sinin Mevlid bölümü sayılabilir. Ayrıca bir önceki yüzyılda yazılmış olan, Hz. Muhammed'in mucizelerinin konu edildiği başka eserlerden de yararlanılmıştır. Hz. Peygamber'e karşı duyulan sevgi ve saygının içten ve güzel bir anlatımla dile getirildiği Süleyman Çelebi *Mevlid*'i 700 beyitten fazla ve aruzun fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır. *Mevlid* başlıca altı bölüm

üzerine kurulmuştur. Bunlar; münacat (Tanrı'ya yakarış), veladet (doğuş), risalet (Hz. Muhammed'e peygamberlik verilmesi), mirac (Hz. Peygamber'in göğe yükselmesi) ile rihlet (Hz. Peygamber'in ölümü) ve dua bölümleridir.

Süleyman Çelebi'nin eseri yazıldığı yüzyıldan itibaren büyük ilgi gö-rerek dini edebiyatımızda bir mevlid çığrının açılmasına neden olmuştur. Latîfî, Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'inden aşağı yukarı bir buçuk yüzyıl sonra yazdığı tezkiresinde Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'inden başka yüz mevlid gördüğünü, ama hiç birinin onu geçemediğini söylemiştir. Bu, *Mevlid*'in yazıldığı dönemde ve daha sonraki yüzyıllarda ne kadar büyük etki yaptığını göstermektedir. *Mevlid*, üzerinde değişik yüzyıllarda çok durulmuş bir eser olması nedeniyle bazı bölümler kısaltılmış içerisine başka mevlidlerden alıntılar girmiştir. Eski yazmaları karşılaştırarak tenkidli bir baskısı Ahmed Ateş tarafından yapılmıştır. Eser daha sonra değişik tarihlerde ve farklı araştırmacılar tarafından yayımlanmıştır (*Süleyman Çelebi, Vesiletü'n-Necat*, Yay. Ahmet Ateş, Ank. 1954); (*Süleyman Çelebi, Mevlid*, Yay. Faruk K. Timurtaş, İst. 1970, 1972); (*Süleyman Çelebi, Mevlid*, Yay. Necla Pekolcay, İst. 1980, II. Baskı Ank. 1993).

Kaynakça

Hasibe Mazıoğlu, Türk Edebiyatında Mevlid Yazan Şairler, *Türko-loji Dergisi* C. VI, S. 1, Ank. 1974, s. 31-62.

Türk Dünyası El Kitabı, 3. Cilt, Edebiyat, 15. Asır Edebiyatı, Faruk Timurtaş, TKA E Yay., Ank. 1992, s. 126

Yazıcıoğlu Mehmed

Yazıcıoğlu Mehmed hakkında kaynakların verdiği bilgiler, Mehmed'in, Malkaralı olduğu, İran ve Orta Asya'da öğrenim gördüğü, Hacı Bayram-ı Veli'den feyzaldığı ve daha sonra Gelibolu'da yerleşip yüzyılın ortalarında orada öldüğünden ibarettir. Mehmed'in bilinen eseri Muhammediye'dir. 15. yüzyılın dini mesnevileri arasında *Mevlid* kadar ünlü olan *Muhammediye* 1449 yılında yazılarak II. Murad'a sunulmuştur. *Muhammediye* 900 beyitten fazla olup, mesnevi şekliyle yazılmış

olmakla birlikte içerisinde kaside, müstezat, terkeb-i bend ve terci-i bend şekliyle yazılmış parçalar da bulunan bir eserdir. Bu eser aslında, Yazıcıoğlu Mehmed'in *Megâribü'z-Zaman* adlı Arapça mensur eserinin Türkçeye manzum çevirisidir. *Muhammediye*'de evrenin yaratılışı, cennet-cehennem, melekler, peygamberler, Hz. Muhammed'in hayatı, mucizeleri ve kıyamet günü ile ahiret gibi konularda çeşitli bilgilere yer verilmektedir. *Muhammediye*'de tasavvufi unsurlara da yer verilmiş olmakla birlikte, genelde konular şeriat anlayışı içerisinde işlenmiştir. Dili bu nedenle de *Mevlid*'inki kadar sade değildir. Böyle olmakla birlikte *Muhammediye* de çok okunmuş, esere şerh ve nazireler yazılmıştır. *Muhammediye*'nin en yeni baskısı Amil Çelebioğlu tarafından yapılmıştır (Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediye*, Yay. Amil Çelebioğlu, İst. tar.).

Kaynakça

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. 1971, s. 488 vö.

Şeyh Elvân-ı Şîrâzî

Şeyh Elvân-ı Şîrâzî, yüzyılın başlarında yaşamış, şiirlerini sade Türkçe kullanarak yazmış ve döneminde ilgi görmüş bir mutasavvıf şairdir. Hacı Bayram-ı Veli'ye intisabeden Elvân-ı Şîrâzî dedeleri Şirazlı olduğu için Şîrâzî mahlasını kullanmıştır. Mahmud Şebusterî'nin *Gülşen-i Râz* adlı Farsça eserini tercüme etmiştir. Ancak eser hacim bakımından Mahmud Şebusterî'nin eserinden daha uzundur. Farsça aslı 1000 beyit olduğu halde, Şîrâzî'nin çevirisi 3000 beyit dolayındadır. Bu bakımdan esere telif eser gözüyle bakabiliriz. Tasavvufi konulu olan *Gülşen-i Râz* onbeş soru ve onbeş cevaptan ibaret onbeş bölümden meydana gelmiştir. Dini-tasavvufi bir eser olmasına karşın *Gülşen-i Râz*'ın anlaşılır bir dili vardır.

Kaynakça

Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ank. 1964.

Büyük Türk Klasikleri, Elvân-ı Şîrâzî, C. II, İst. 1985, s. 134.

Dede Ömer Rûşenî

Aydınlı Rûşenî Halvetiye tarikatının Rûşenîye kolunu kurmuştur. Hayatta iken uzunca bir süre Tebriz'de bulunmuş, orada tekke kurmuş, kurucusu olduğu tarikatı yaymış ve Tebriz'de ölmüştür. Rûşenî, divan sahibi olmasının yanı sıra mesneviler de yazmıştır. Üç mesnevi sahibi olan Rûşenî'nin; *Ney-nâme*, *Miskin-nâme* ve *Çoban-nâme* adlı üç mesnevisi vardır. Rûşenî'nin şiirlerinin çok okunduğu, *Dîvân*'ın yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerdeki yazma nüshaların çokluğundan anlaşılmaktadır. Mevlânâ etkisinde önemli ölçüde kalmış olan Rûşenî Dede, *Mesnevi*'nin bazı beyitlerini olduğu gibi çevirmiş, *Ney-nâme* adlı ünlü mesnevisini ise *Mesnevi*'deki "ney" sözünden etkilenecek yazmıştır. *Çoban-nâme* ise *Mesnevi*'deki Musa ile Çoban Hikâyesi'nin genişletilmiş manzum çevirisidir. Ancak, Rûşenî Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sine göre bu konuyu daha geniş bir biçimde ele alıp işlemiştir. *Miskin-nâme* ise tasavvufî öğütler veren ve dervişliğin faziletlerini anlatan didaktik içerikli bir eserdir. Mesnevileri ile divanından alınan seçme şiirler "*Asâr-ı Aşk*" adıyla 1914 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır.

Kaynakça

Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ank. 1970.

Büyük Türk Klasikleri, Dede Ömer Rûşenî, Abdullah Uçman, C. III, İst. 1986, s. 45 vö.

Yüzyılın mesnevi yazarı mutasavvıf şairleri arasında İbrahim Gülşenî de bulunmaktadır. İbrahim Gülşenî, Ömer Rûşenî'nin dervişi olup, Halvetiye tarikatının Gülşenîye kolunu kurmuş olan İbrahim Gülşenî 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın ilk yarısında yaşamış mutasavvıf şairlerdendir. Rûşenî gibi Mevlânâ etkisinde kalmış ve bunun sonucu *Mesnevi-i Kebir*'e "*Ma'nevi*" adlı kırkbin beyitlik Farsça bir nazire yazmıştır.

İbrahim Tennurî'nin *Gülzâr-ı Ma'nevi* adlı eseri "*Muhammediye*" tarzında yazılmıştır. Eser *Gülzâr-ı Şerîf* adıyla bilinir. İslâm'da ibadet olan abdest, namaz, oruç vb. ibadetlerin özünü ayet ve hadislerle açıklayan

bu eserde işlenen konuya rağmen oldukça açık ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır.

Abdülvâsî Çelebi'nin *Halil-nâme* ya da *Dâstân-ı İbrahim Nebî* adıyla bilinen mesnevisi I. Mehmed döneminde yazılmıştır. Hz. İbrahim kıssasıdır. Eserden önce Vasfî Mahir Kocatürk söz etmiştir. Ayrıca, eser üzerinde bilimsel bir çalışma yapılmıştır. [Ayşehan Deniz Abik, *Abdülvâsî Çelebi'nin Halil-nâme'si*, (bas. yük. lis. tezi, Ank. 1987)].

Akşemseddinoğlu Hamdullah Hamdi

15. yüzyılın Şeyhî'den sonra gelen en ünlü mesnevicisi Hamdullah Hamdi'dir. Yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olup, ünlü şeyh Akşemseddin'in küçük oğludur. Hamdi Anadolu sahasının ilk hamse sahibi mesnevisisidir. Hamdi'nin *Dîvân'ı* ve *Hamse'si* bulunmaktadır. Divan yeni harflerle yayımlanmıştır (*Hamdullah Hamdi ve Divanı*, Ali Emre Özyıldırım, Ank. 1999). Hamse içerisinde *Yusuf u Züleyha*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Mevlid*, *Kıyâfet-nâme* ve *Tuhfetü'l-Uşşâk* mesnevileri yer alır. Bunlar arasında en tanınmış olanı *Yusuf u Züleyha*'dır. Hamdi, *Yusuf u Züleyha*'yı yazarken Molla Câmî'nin eserini örnek almış olmakla birlikte, ifade gücü, tasvirleri ve yer yer duygulu beyitleriyle büyük başarı göstermiştir. *Yusuf u Züleyha* yayımlanmıştır (*Yusuf u Züleyha*, Hamdi, Haz. Naci Onur, Akçağ Yay., Ank. 1991). Hamdi'nin *Leylâ vü Mecnûn*'u fazla tanınmamıştır. Mevlidi, halktan çok aydınlar yani havas için yazdığından dili ağırdır. Bu nedenle de Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inden sonra fazla etkili olamamış ve tanınmamıştır. İnsanın fiziki görünümünden karakter özelliklerini çıkarmaya çalışan ve eskilerin "İlm-i Kıyafet" dedikleri bilim dalının edebiyattaki ürünleri olan *Kıyafet-nâme* türünün ilk manzum örneği Hamdullah Hamdi tarafından yazılmıştır. Bu bakımdan eser önemlidir. Hamdi'nin *Hamse'sinde* yer alan beşinci mesnevisi *Tuhfetü'l-Uşşâk* küçük bir aşk hikayesidir.

Kaynakça

- Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. 1971, s. 476
Büyük Türk Klasikleri, Hamdullah Hamdi, Fahir İz-Günay Kut, C. II, İst. 1985, s. 207 vö.

Hatiboğlu

15. yüzyılda yaşamış ve eser vermiş bir başka mesnevi yazarı da Hatiboğlu'dur. Hatiboğlu'nun *Bahrü'l-Hakâyık*, *Letâif-nâme* ve *Ferah-nâme* adlı mesnevileriyle tanıyoruz. Bu eserlerden *Bahrü'l-Hakâyık*, Hacı Bektaş-ı Velî'nin mensur olarak yazdığı Arapça, *Makalât* adlı eserinin manzum çevirisidir. *Bahrü'l-Hakâyık*'ı bilim alemine ilk kez Fuad Köprülü tanıtmıştır. Hatiboğlu'nun Mevlânâ ile ilişkisi olduğunu ve Mevlânâ'ya intisap ettiğini bu eserinden öğreniyoruz. Köprülü'den sonra İsmail Hikmet Ertaylan *Bahrü'l-Hakâyık*'ı bir önsöz ekleyerek tıpkıbasım halinde İstanbul'da 1960'da yayımlamıştır. Eser, genel çizgileriyle dini-didaktik bir eser olup bazı ayetlerin açıklamasının verildiği bir kitaptır. Hatiboğlu'nun ikinci mesnevisi olan *Letaif-nâme* de gene dini-didaktik bir eser olup Arapça mensur bir Sure-i Mülk tefsirinin Arapçadan Türkçeye manzum çevirisidir. Eserin yazma bir nüshası İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Hatiboğlu'nun mev'ize ve nasihat türünde yazdığı bir diğer dini eser de *Ferah-nâme*'dir. Eserin aslının Arapça olduğunu Hatiboğlu'nun kendinden öğreniyoruz. Ancak, Hatib-oğlu eserin aslı hakkında bilgi vermemektedir. Macar Türkoloğu Nemeth, *Ferah-nâme* nüshasını inceleyerek eseri ve yazarını ilk kez bilim alemine tanıtmıştır. Hatiboğlu üzerinde daha sonra Köprülü durmuştur. Hatiboğlu sözünü ettiğimiz her üç eserinde de sade bir dil kullanmış ve sanat gösterme amacı gütmemiştir. Her üç mesnevi de dil çalışmaları açısından olduğu kadar kültür tarihi açısından da önemlidir.

Dönemin romantik mesnevileri arasında ise daha önce adlarını verdiğimiz mesnevilerin yanı sıra Ahmed Rıdvan'ın *Hamse*'sini söyleyebiliriz. Rıdvan'ın *Hüsrev ü Şîrîn*, *Leylâ vü Mecnûn* adlı mesnevilerin yanı sıra *İskender-nâme*, *Seb'a-yı Seyyâre* ve *Mahzenü'l-Esrâr* mesnevileri bulunmaktadır. Ahmed Rıdvan ve eserleri konulu bir doçentlik tezi hazırlanmıştır (İsmail Ünver, *Ahmed-i Rıdvan ve Eserleri*, Ank. 1982).

Bu dönemde âşıkane konulu mesnevileriyle tanınan bir başka mesnevici Behiştî'dir. Behiştî II. Bayezid dönemi şairlerindendir. *Leylâ vü Mecnûn*, *Yusuf u Zeliha*, *Hüsn ü Nigâr*, *Süheyl ü Nevbahâr* ve *Vâmık u*

Azrâ mesnevilerinden meydana gelmiş hamsesi vardır. Behiştî'yle aynı dönemde yaşadığını bildiğimiz Revânî'nin *İşret-nâme*'siyle *Dîvân*'ı bulunmaktadır.

Yüzyılın sonunda yaşamış başka bir mesnevici de Tâcîzâde Ca'fer Çelebi'dir. II. Bayezid ve Yavuz dönemlerinde nişancı ve kazasker olmuştur. Daha çok nasirliği (münşiliği)'yle tanınmıştır. *Heves-nâme*, ünlü mesnevisidir. *Heves-nâme*, Fatih dönemini ve Fatih dönemi İstanbul'unu anlatan orijinal bir eserdir. Şairin ayrıca bir divanı olup bu divan yayımlanmıştır (*The life and works of Taci-zâde Cafer Çelebi with a Critical Edition of his Divan*, Haz. Kemal Erünsal, İst. 1983).

15. yüzyılda din dışı konuları işleyen romantik aşk ve macera mesnevileriyle yüzyılın tarihi olaylarını özellikle savaş ve fetihleri anlatan manzum tarihler de yazılmıştır. Manzum ya da mensur olan yazılan gazavat-name ya da vekayi-name türü eserler bu yüzyılda çok sayıda yazılmıştır. Bu durum 15. yüzyılın Osmanlı İmparatorluğu'nun genişleme devri olmasıyla ilgilidir. Tarihi eserler arasında 15. yüzyılda yazılmış Zaîfî'nin *Gazâ-nâme*'si, Enverî'nin *Düstur-nâme*'si ve II. Bayezid'in seferlerinin anlatıldığı Mahremî'nin *Şeh-nâme*'si ve Uzun Firdevsî'nin *Kutub-nâme*'si anılmaya değer eserlerdendir. *Kutub-nâme* üzerinde bir çalışma yapılmıştır (*Firdevsî-i Rûmî, Kutub-name*, Haz. İbrahim Olgun-İsmet Parmaksızoğlu, Ank 1980).

15. yüzyılda yazılmış iki de ansiklopedik eser görüyoruz. Bunlardan ilki, nasihat-nâme, siyaset-nâme ve ansiklopedik eser olma özelliğine sahip olan Bedr-i Dilşad'ın *Murad-nâme*'si diğeri ise Antepli İbrahim bin Bali'nin *Hikmet-nâme* adlı mesnevisidir. İranlı şair Keykavus'un 11. yüzyılda yazdığı *Kabus-nâme*'sinin Türkçe tercümesi olan *Murad-nâme* üzerinde bir doktora çalışması yapılmış olup, söz konusu çalışma yayımlanmıştır (*Bedr-i Dilşad'ın Murad-namesi*, Haz. Adem Ceyhan, C. I, II, Milli Eğitim Bakanlığı Yay. İst. 1997)

15. Yüzyıl Anadolu Sahası Mensur Eserleri

Mensur eserler konularının zenginliği ve sayılarının çokluğuyla 15. yüzyıl edebiyatında önemli bir yer tutar. Bu eserlerin bir kısmı manzum eserlerde olduğu gibi Arapça ve Farsça eserlerden çeviridir. Ancak telif eserlerin sayısında da artış görülür. Gerek telif, gerekse tercüme eserler çoğunlukla dini-tasavvufi ve ahlâki konuludur. Bu yüzyılın mensur eserlerinin başlıcaları Kur'an ya da sure tefsiri tercümeleri, tezkiretül-evliyalar, menakıbnameler, dini-destani hikayeler, inşa usullerini öğreten eserler, kimi sözlükler ve tarihi eserlerdir. Ayrıca tıp, veterinerlik, astroloji, musiki vb. alanlarda yazılmış bir hayli eser ilgi alanımız dışında olmakla birlikte Türk dilinin zenginliğini, Türkçe'nin anlatım gücünü göstermeleri bakımından önemlidir. Bu eserler genellikle anlaşılır Türkçeyle yazılmışlardır. 15. yüzyılın ortasından itibaren özellikle İstanbul'un fethinden sonra saray edebiyatının meydana gelmesi üzerine sanatlı ve özentili bir nesir üslubu kullanılmaya başlanmıştır.

Sinan Paşa'nın Tazarruat'ı süslü ya da sanatkârane nesir üslûbunun en güzel örneği olarak bilinir. Eser dini-tasavvufî mensur bir eserdir. Paşa, eserinde Farsça, Arapça kelimeleri de kullanmış olmakla birlikte Türkçe'nin bütün ifade gücünden yararlanmıştır. Eser, kimi zaman düz, bazen de devrik, kısa cümleler, cümle sonlarında kullanılan secilerle ahenkli, kıvrak bir nesirle yazılmıştır. Bir çeşit mensur şiir diyebileceğimiz Tazarruat çok beğenilmiş olduğundan daha sonra süslü ve secili nesre "Sinan Paşa Üslubu" denmiştir.

Tazarruat'ın çok sevilerek okunmuş olması nedeniyle yazma nüshaları çoktur ve farklılıklar göstermektedir. Eserin yeni harflerle baskısı yapılmıştır (*Sinan Paşa, Tazarru-name* Yay. Mertol Tulum, İst. 1971).

Sinan Paşa, Tazarruat adlı eseriyle ün kazanmışsa da başka mensur eserleri de vardır. Bunlar arasında *Tezkiretül-Evliyâ* ve *Nasihât-nâme* adlı iki eser sayılabilir. *Nasihât-nâme*'nin diğer adı *Maarif-nâme* olup, eser tıpkıbasım olarak önsözle birlikte Hikmet Ertaylan tarafından 1961'de İstanbul'da yayımlanmıştır. *Tezkiretül-Evliyâ* üzerinde bir doktora çalış-

ması yapılmıştır (Emine Gürsoy, *Sinan Paşa'nın Tezkiretü'l-Evliya'sı*, C. I-II, Helsinki 1979). Sözü edilen eserler Tazarruat üslubuyla yazılmamış olmakla birlikte Sinan Paşa'nın kolay ve rahat yazma yeteneği bu eserlerde de görülmektedir.

15. yüzyılın diğer ünlü bir eseri Mercimek Ahmed'in *Kabus-nâme* çevirisidir. Aslı 11. yüzyılda Keykavus tarafından yazılmış olan *Kabus-nâme*'nin, değişik tarihlerde Türkçeye çevirileri yapılmıştır. Bu çevirilerin tanınmış olanlarından biri de Mercimek Ahmed'inkidir. Söz konusu çeviri, II. Murad döneminde onun isteği üzerine Farsçadan Türkçeye çevrilmiştir. Eser, sade nesrin başarılı örneklerindendir.

Daha önce sözünü ettiğimiz *Muhammediye* adlı ünlü ahlâki-tasavvufî mesnevi yazarı Yazıcıoğlu Mehmed'in kardeşi olan Yazıcıoğlu Ahmed-i Bican, *Envârü'l-Âşıkîn* adlı mensur eserin sahibidir. Sözü edilen mensur eser *Muhammediye* ile aynı konuları içeren dili süslü bir eserdir. Ancak, dili ondan daha sadedir. Eserin çok sayıda yazması olup eski ve yeni harflerle baskıları vardır. Eser *Ahmediye* adıyla da tanınır.

15. yüzyılın mensur eserleri arasında Uzun Firdevsî'nin *Süleyman-nâme* adlı eseri ve Ebu'l-Hayr Rûmî'nin *Saltuk-nâme*'si sayılabilir. Ebu'l-Hayr Rûmî'nin *Saltuk-nâme*'si üzerinde çalışmalar yapılmıştır (*Ebu'l-Hayr Rûmî Saltuk-name I*, Ank. 1988; *Ebu'l-Hayr Rûmî Saltuk-name II*, ist. 1988; *Ebu'l-Hayr Rûmî Saltuk-name III*, KTB. Yay., Ank. 1990, Haz. Şükrü Halûk Akalın); (Kemal Yüce, *Saltuk-name'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar*, KTB Yay., Ank. 1987).

Yüzyılın diğer mensur eserleri ise Yazıcıoğlu'nun tarihi konulu *Selçuk-nâme*'si, Âşık Paşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı ve Neşrî'nin *Cihân-nümâ* adlı eseridir.

16. YÜZYIL TÜRK EDEBİYATI

15. yüzyıl sonunda göçebe Özbekler, Harezm yöresini ellerine geçirmiş ve Timur sülalesinin üstünlüğüne son vermişlerdir. Öte yandan Özbekler'in batıda sınırlarını genişletmiş olmaları Safeviler'le karşı karşıya gelmelerine neden olmuştur. 16. yüzyılda Özbek hükümdarı Şeybânî Han, bir yandan toprakları içerisinde Timur'un torunları ile mücadele ederken, öte yandan Şii Safeviler'le sürekli çatışmak zorunda kalmıştır. Bu karışıklıklar yöredeki kültür ve sanat etkinliklerinin merkezi olan Herat ve çevresinin yıkılmasına, sanatın, kültürün zarar görmesine neden olmuştur. Kendisi de şair olan ve bir divan teşkil edecek kadar şiir yazmış olan Şeybânî Han, savaşın getirdiği tahribi yok etmeye çalışmışsa da onun ölümünden sonra daha uzun bir süre Özbekler'in elinde bulunan bu sahalar sürekli mücadelelere sahne olmuştur.

16. yüzyılda Azerbeycan Safeviler'in idaresi altındadır. Safevi hükümdarı Şah İsmail yaptığı savaşlar sonucu Horasan, Irak ve İran'ı da hakimiyeti altına almıştır. Özbek hükümdarı Şeybânî Han'ı da yenen Şah İsmail kısa sürede Osmanlı İmparatorluğu için tehlike olabilecek büyüklükte bir devletin hükümdarı durumuna gelmiştir.

16. yüzyılda Osmanlı devleti güçlü padişahların yönetimiyle büyüme ve gelişmesini sürdürerek büyük bir imparatorluk haline gelmiştir. 16. yüzyıl Osmanlı padişahları II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed'dir. Yavuz Sultan Selim, Çaldıran zaferiyle Şah İsmail tehlikesini ortadan kaldırdığı gibi, onun zamanında Anadolu topraklarının bütünlüğü kesin olarak sağlanmış, Suriye, Hicaz ve Mısır İmparatorluk sınırları içerisine alınmıştır.

Hemen hemen yarım yüzyıl süren Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatı dönemindeyse daha çok Avrupa seferlerine ağırlık verilmiş, Belgrad ve Rodos alınmış, Avusturya toprakları ele geçirilmiş, Avrupa ortalarına kadar yürüyen Osmanlı orduları Viyana kapılarına dayanmıştır. Kanuni döneminin sonunda, Osmanlı gücü, geniş topraklara sahip, zengin, haşmetli bir imparatorluk olmuştur. Kanuni'den sonra II. Selim döneminde

de sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın başarılı yönetimiyle imparatorluk eski gücünü sürdürmüş, ancak yüzyılın sonunda ülkenin fazla büyümesi sonucu bazı etnik çekişmelerin, dolayısıyla aksaklıkların, rahatsızlıkların ortaya çıktığı görülmüştür.

16. yüzyılda siyasi gelişmelerin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin diğer kurumlarında da gelişmeler olmuştur. Eksikliği hissedilen bilim kurumlarının geliştirilmesine ve artırılmasına çalışılmış, imar faaliyetleri yoğunlaşmış, kanunlar yeniden düzenlenmiştir.

Bu yüzyılda şiirde İran şairlerinin etkileri görülmekle birlikte Fuzûlî, Hayâlî, Bâkî gibi Türk şairlerinin örnek alabileceği usta şairler yetişmiştir. 16. yüzyılda şiir tekniğinde ulaşılan başarı ve aruzun kullanılışındaki ustalık dolayısıyla en parlak devrini yaşamış, İran şairlerinin şiirlerinde görülmeyen bir incelik ve derinlik kazanmıştır. Ayrıca Türk şiiri İran şiirinin benzeri olmaktan kurtularak klasik bir Türk şiiri haline gelmiştir.

16. yüzyılın şiir dili önceki yüzyıllardan farklı daha süslü bir dildir. Bu nedenle ağırlaşan şiir dilinin yabancı kelimelerden kurtarılması amacıyla bazı çalışmalar yapılmıştır.

16. YÜZYIL ÇAĞATAY SAHASI TÜRK EDEBİYATI

Çağatay edebiyatının 15. yüzyıldaki verimliliği bu yüzyılda görülmez. Bu edebiyat 16. yüzyılda Nevâyî'nin etkisinde gelişimini sürdürmüşse de güçlü bir edebi faaliyet gösterememiştir. Timur'un torunlarından Babür Şah uzun mücadelelerden sonra Kuzey Hindistan'da bir Türk devleti kurmayı başararak nispeten parlak bir kültürel dönemin başlamasını sağlamıştır. Nitekim, Babür Şah güçlü kişiliği ile düşünce ve sanat yönünden 16. yüzyıl Orta Asya Türk edebiyatının en büyük temsilcisi olmuştur. Kendisi de şiir ve sanatla uğraşan Babür'ün *Türkçe ve Farsça Dîvân*'ıyla bir *Aruz Risalesi* ve *Mübeyyen* adlı dini bir mesnevisi bulunmaktadır. *Türkçe Dîvân* yeni harflerle yayımlanmıştır [Babür Divanı (Gramer-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım), Haz. Bilâl Yücel, AKM Yay. Ank. 1995]. Şiirlerinde Nevâyî yolunu izlediği açıkça görülmektedir. Adı anılan eserleriyle birlikte Babür Şah'ın edebiyat tarihinde yerini yapan en önemli eseri mensur olarak yazdığı *Babür-nâme* adlı eseridir. *Babür-nâme*, Babür Şah'ın anılarını içeren bir eser olup Çağatay edebiyatının anı türünde yazılmış en ünlü eseri olduğu gibi, Türk coğrafyası üzerinde yazılmış ilk anı türü eserdir.

16. YÜZYIL AZERİ SAHASI TÜRK EDEBİYATI

16. yüzyılda Azeri Türkçesinin kullanıldığı yörenin Safeviler'in idaresinde olduğunu daha önce belirtmiştik. Şii mezhebinin resmi kurucusu olan ünlü Safevi hükümdarı Şah İsmail, Hatâyî mahlasıyla şiirler yazmıştır. Ünlü Azeri şairi Nesîmî'nin etkisi ve dedesi ünlü Şeyh Safiyüddin'in telkinleri ile tasavvufun etkisinde kalmış olan Hatâyî'nin Farsça ve Türkçe şiirler yazdığı bilinmektedir. Mezhep kurucusu olması nedeniyle Hatâyî'nin yazdığı şiirlerin çoğunda mezhep propagandası yapıldığı görülür. Şiirlerinde aruz ve divan nazım biçimlerini kullanmış olmakla birlikte, ilahi nazım şeklini ve hece veznini de kullanmıştır. Kimi şiirleri duygulu, lirik, âşıkane edalıdır. *Hatâyî Dîvânı* iki kez basılmıştır. İlk baskısı Saadettin Nüzhet Ergun tarafından 1946'da yapılmış, daha

sonra 1959'da Turhan Gencei, *Hatâyî Divânı*'nı Napoli'de ikinci kez bastırmıştır. *Hatâyî*'nin Hz. Ali hakkında yazdığı Deh-nâme adlı eseri üzerinde Hamit Araslı çalışmış olup, eser Baku'da 1948 yılında yayımlanmıştır.

Fuzûlî

16. yüzyıl Azeri sahasının ve Divan edebiyatının en güçlü şairi Fuzûlî'dir. Irak Türkleri'nden olan ve Azeri lehçesiyle şiirler yazan ünlü şairimiz Fuzûlî'nin edebiyatımızda en büyük lirik şair olarak ayrı bir yeri vardır. Hayatı hakkında bildiklerimiz çok sınırlı olup, bunlar tezkirelerdeki yetersiz bilgilerle, Fuzûlî'nin kendi eserlerinden çıkartabildiğimiz bilgilerdir. Fuzûlî'nin doğum tarihi kesin olarak bilinemediği gibi doğduğu yer de kesin olarak belli değildir. Bununla birlikte 1480'li yıllarda doğduğu sanılmaktadır. Tezkirelerde şairin Kerbelalı ya da Hileli olduğu hakkında çelişik görüşler bulunmaktadır. Fuzûlî, adının Mehmed olduğunu *Matlaü'l-İtikad* adlı eserinin önsözünde söyler. Fuzûlî'nin Büyük Selçuklular zamanından beri Irak'ta yerleşmiş, eski ve büyük bir Oğuz aşireti olan Bayat aşiretinden olduğu, Sâdıkî'nin *Mecmaü'l-Havas* adlı tezkire-sinde yazılıdır.

Fuzûlî'nin iyi tahsil gördüğünü ve döneminin bilimlerini öğrendiğini eserlerinden anlıyoruz. Büyük şairin, Türkçenin yanı sıra Arapça ve Farsçayı da bu dillerde şiir söyleyebilecek kadar iyi bildiği eserlerinden anlaşılmaktadır. Fuzûlî, *Farsça Divân*'ının önsözünde, beğendiği her mahlası başkalarının da almış olduğunu görerek, kimsenin beğenmeyeceği halk dilinde arsız, gereksiz, fudul anlamlarına gelen Fuzûlî'yi mahlas olarak aldığını söyler. Fuzûlî kelimesinin bir diğer anlamının da erdemlilik, olgunluk anlamına gelen fazl kelimesinin çoğulu olduğu dikkate alınır şairin mahlasını seçerken kelimenin bu anlamını da gözardı etmediği ortaya çıkar.

Fuzûlî'nin şiirlerinden, hangi devlet büyükleriyle ilişkisinin olduğu ve kimlerden himaye gördüğü öğrenilebilmektedir. Örneğin Diyarbakır ve çevresine o tarihlerde hakim olan Elvend Bey tarafından himaye gördüğü, onun için yazdığı Farsça kasideden öğrenilmektedir. Fuzûlî, ünlü

Beng ü Bâde mesnevisini de Safevi hükümdarı Şah İsmail'e sunmuştur. Buradan, Şah İsmail'le ilişkisinin olduğu anlaşılmakla birlikte ne bu mesnevisinde, ne de başka bir şiirinde Şah İsmail'in Fuzûlî'ye herhangi bir yardımda bulunduğu dair bir işaret bulunmamaktadır. Fuzûlî, Safeviler'in Bağdat valilerinden Musullu İbrahim Han'ın himaye ve lutuflarını görmüştür. Bağdat valiliği el değiştirdikten sonra Fuzûlî'nin diğer Safevi valileri için de kasideler yazmış olduğu tahmin edilmekle birlikte bu konuda kaynaklarda kesin bilgiye rastlanmamaktadır. Bağdat'ın 1534'te Kanuni tarafından savaşız olarak teslim alınmasından sonra Fuzûlî'nin başta Kanuni olmak üzere birçok Osmanlı devlet ricaline kasideler yazıp sunduğu ancak hiç bir dönemde devlet büyüklerinden beklediği ilgiyi ve maddi desteği görmediği bilinmektedir.

Fuzûlî'nin, Bağdat Safeviler'in idaresindeyken Tebriz'e gitmek istediğini, ömrü boyunca Irak-ı Arap yani Bağdat ve çevresinden dışarıya çıkmadığını biliyoruz. Ancak o zaman zaman üzerinde doğup yaşadığı topraklardan başka yerlere gitmek istemiş, bu isteğini de şiirlerinde dile getirmiştir. Örneğin Farsça bir kasidesinden Hindistan'a bile gitmeyi göze aldığı anlaşılmaktadır. Fuzûlî'nin, Kanuni'nin Bağdat seferi sırasında Osmanlı ordusunda bulunan Hayâlî Bey ve Taşlıcalı Yahya gibi ünlü Osmanlı şairleriyle tanışmış olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz. Ayrıca, bu iki şairin Fuzûlî'nin şiirlerine nazireler yazmış olmaları, Fuzûlî'nin etkisinde kaldıklarının ve onun şairliğini beğendiklerinin ifadesidir.

Doğup büyüdüğü Bağdat havalisinin geleneklerine uyması doğal olan Fuzûlî, Peygamber'e, ailesine ve 12 imama içten bir sevgiyle bağlıdır. Türkçe, Arapça ve Farsça yazdığı kasidelerde bu kişileri övmüş ve özellikle *Hadîkatü's-Süedâ* adlı eserinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in, özellikle Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilişini içten bir bağlılıkla dile getirmiş, ayrıca ünlü Kerbela mersiyesinde Kerbela şehitlerini anlatmıştır. Bütün bunlar, bazı araştırmacılara göre Fuzûlî'nin Şii olduğunu gösteren delillerdir. Öte yandan, Bağdat ve havalisi Osmanlı idaresine geçince Fuzûlî, Sünni Osmanlı padişahına ve devlet adamlarına şiirler yazarak onları övmekte de bir sakınca görmemiştir. Gerçekte Fuzûlî'nin yazdığı şiirlerde dini unsurlar geniş bir yer tutar. O gerek kaynakların belirttiğine gerekse eserlerinden anlaşıldığına göre imanı tam, ahlâki nitelikleri üstün bir insandır.

Fuzûlî'nin ölüm tarihini tezkire yazarı, aynı zamanda Fuzûlî'nin hemşehrisi olan Ahdi'den öğreniyoruz. Şair, 1556 tarihinde ölmüştür. Araştırmacılara göre Fuzûlî, en az 70 yaş civarında ölmüş olmalıdır. *Ahdi Tezkiresi*'nde Fuzûlî'nin Fazlî adında bir oğlunun olduğu kayıtlıdır. Ahdi, Fazlî'nin de şair olduğunu, özellikle muamma ve tarih söylemekte usta olduğunu ve onun da babası gibi Arapça, Türkçe ve Farsça olmak üzere üç dilde yazılmış şiirleri bulunduğunu bildirmektedir. Ancak, başta Ahdi olmak üzere Fazlî'den yalnızca birkaç kaynaktan söz edilmiş olması, onun önemli bir şair olmadığını göstermektedir.

Eserleri ve Edebi Kişiliği

Fuzûlî'nin çok sayıda eseri bulunmaktadır. Manzum ve mensur olarak Türkçe, Farsça ve Arapça 13 dolayında eser vermiştir. Mensur eserlerinde secili, sanatlı üslubu dikkat çekerken geniş kültürü, üstün zekası ve duygu zenginliği son derece başarılı lirik şiirler yazmasına neden olmuştur. Şairin manzum eserleri şunlardır:

Türkçe Dîvân: Fuzûlî'nin en tanınmış eseridir. Dîvân'ın yazma nüshalarının çokluğu bize daha şair hayattayken ün kazanarak şiirlerinin elden ele dolaştığını ve bütün Türk ülkelerinde okunduğunu göstermektedir. Fuzûlî, *Türkçe Dîvân*'ının tertibine büyük özen göstermiştir. Şairin *Türkçe* ve *Farsça Dîvânlar*'ı tertipleri ve içerikleri bakımından eksiksiz tam birer divan görünümündedir. *Türkçe Dîvân*, mensur bir önsözle başlar. Kimi manzum parçaların da bulunduğu bu önsözde Fuzûlî, sözün değerini belirterek döneminin şiir ve şaire bakışıyla ilgili ilginç bilgiler verir. *Dîvân*'ında 40 dolayında kaside 300'ü aşkın gazel ve diğer nazım şekilleriyle yazılmış şiirler yer almaktadır. *Türkçe Dîvân*'ın eski harflerle baskıları Tebriz, Mısır (Bulak), Taşkent ve İstanbul'da yapılmıştır. Ayrıca külliyat içerisinde *Türkçe Dîvân*'ın baskıları bulunmaktadır. *Türkçe Dîvân* yeni harflerle de 5 kez basılmıştır. İlk iki baskı Abdülbâki Gölpınarlı, 3. baskı Ali Nihad Tarlan, 4. ve 5. baskı ise Kenan Akyüz, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur, Süheyl Beken tarafından hazırlanmıştır (*Fuzûlî Divanı*, Haz. Abdülbâki Gölpınarlı, İst. 1948, 1961); (*Fuzûlî Divanı*, Haz. Ali Nihad Tarlan, İst. 1950); (*Fuzûlî Divanı*, Haz. Kenan Akyüz, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur, Süheyl Beken, Türkiye İş Bankası Yay., Ank. 1958); (*Fuzûlî Divanı*, Haz. Kenan Akyüz, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur, Süheyl Beken, Akçağ Yay. Ank. 1990). *Türkçe*

Dîvân iki kez de Bakû'de Rus harfleriyle bastırılmıştır. Hamit Araslı tarafından düzenlenip bastırılan *Dîvân* 1944 ve 1958 yıllarında yayımlanmıştır. Ayrıca Divan üzerinde yapılmış iki önemli çalışma bulunmaktadır. (Ali Nihat Tarlan, *Fuzuli Divanı Şerhi*, Akçağ Yay. Ankara, 1998); (Cem Dilçin; *Studies on Fuzuli's Divan, Sources of Oriental Languages and Literatures* 50, Turkish Sources XLIII, Harvard 2001)

Farsça Dîvân: Fuzûlî'nin *Farsça Dîvân*'ı, *Türkçe Dîvân*'ından daha hacimlidir. Fuzûlî bu *Dîvân*'ına da mensur, manzum karışık bir önsöz yazmıştır. Şair burada sözün değerinden bahsederek Allah'a insana konuşma yeteneğini bağışladığı için şükreder. *Farsça Dîvân*'ında kasideler bölümünün başında Fuzûlî'nin Hakanî, Molla Câmî ve gene İran'ın ünlü şairlerinden olan Hüsrev'e nazire olarak yazdığı ve *Enîsü'l-Kalb* adını verdiği uzun kasidesi yer alır. Fuzûlî bu kasideyi Kanuni'nin Bağdat'ı fethinden önce yazmış ve Bağdat'ın fethini sağlamakta etkili olması için İstanbul'a göndermiştir. Bu kasidenin *Dîvân*'dan ayrı olarak tercümesi yapılmıştır (Cafer Erkılıç, *Enîsü'l-Kalb*, İst. 1944).

Fuzûlî, Hz. Ali'yi ve çocuklarını, daha çok *Farsça Dîvân*'ındaki kasidelerinde övmüştür. Fuzûlî, diğer din büyüklerini de yine *Farsça Dîvân* içerisinde yer alan kasidelerinde över. Fuzûlî'nin *Farsça Dîvân*'ındaki gazelleri, içerdikleri anlam ve kullanılan mazmunlar bakımından *Türkçe* gazellerinin aynısıdır. Ayrıca; şairin kıt'a, rubai, musammat gibi diğer nazım şekilleriyle yazdığı *Farsça* şiirleri de *Türkçe Dîvân*'ındaki şiirleri kadar kusursuz, kolay söylenmiş ve ahenkli şiirlerdir.

Farsça Dîvân, tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır (*Fuzûlî, Farsça Divan*, Yay. Hasibe Mazıoğlu, Ank. 1962). *Dîvân*'ın ayrıca tercümesi de yapılmıştır (Ali Nihat Tarlan, *Farsça Divan Tercümesi*, İst. 1950).

Arapça Şiirler: Fuzûlî'nin *Arapça Dîvân*'ı elde bulunmamaktadır. Kaynaklardan, yalnızca *Sâdıkî Tezkiresi*'nde *Arapça Dîvân*'ın varlığından söz edilmekte olup, diğer kaynaklar şairin, elde *Arapça* yazılmış yalnızca 11 kasidesiyle bir kıtasının bulunduğunu söylemektedir. Sözünü ettiğimiz bu *Arapça* kasidelerden 7'si Hz. Peygamber, 3'ü ise Hz. Ali için yazılmıştır. Bu şiirlerinde Fuzûlî'nin, Hz. Peygamber'e olan büyük bağlılığı ve sevgisi ile Hz. Ali'ye duyduğu saygı ve sevgi dile getirilmiştir. Şairin *Arapça* şiirlerinin tek yazma nüshası Leningrad'da bulunan *Fuzûlî Külliyyatı* içerisinde yer almaktadır. Bu şiirlerin varlığını

bilim alemine ilk kez Berthels duyurmuştur. Adı geçen müsteşrik bu şiirleri Rusça tercümeleri ile birlikte yayımlamıştır. Fuzûlî'nin Arapça şiirleri ayrıca Hamit Araslı tarafından Bakü'de 1958 tarihinde bastırılmıştır.

Leylâ vü Mecnûn: Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'u kendisinden önce ve sonra yazılmış olan *Leylâ vü Mecnûn* mesnevilerinin en güzeli olup, Türk edebiyatının ünlü eserlerindendir. Mesnevi olan eser 3096 beyitten oluşmuştur. *Latîfî Tezkiresi*'nde Fuzûlî'nin ünlü Azerbaycan şairi Genceli Nizâmî'nin hamsesine cevap olarak yazdığı 5 parça kitabı olduğu ve içlerinde en çok *Leylâ vü Mecnûn*'un tanındığı bildirilir. Daha sonraki yüzyılların tezkirelerinden *Kınalızâde*, *Beyânî* ve *Riyâzî Tezkireleri* Fuzûlî'nin hamsesinin olduğunu tekrarlamışlardır. Ancak, Fuzûlî'nin hemşehrisi Sâdıkî'nin yazdığı tezkirede ve Gelibolulu Ali'nin *Künhü'l-Ahbâr*'ında yalnız *Leylâ vü Mecnûn*'dan söz edilmekte, hamsenin varlığına değinilmemektedir. Gerçekten de bugün Fuzûlî'nin elde 5 mesnevisi bulunmayıp *Leylâ vü Mecnûn*'un yanı sıra *Beng ü Bâde* ve *Sâki-nâme* mesnevileri vardır. Fuzûlî, *Leylâ vü Mecnûn*'u 1535 tarihinde tamamlayarak, Bağdat valisi Üveys (Veys) Bey'e sunmuştur.

Fuzûlî'nin anılan ünlü eserini yazarken daha önce İran ve Türk edebiyatlarında yazılmış *Leylâ vü Mecnûn* hikâyelerini bildiği ve hatta bazılarını gördüğü sanılmaktadır. Ancak, *Leylâ vü Mecnûn*'da Fuzûlî'nin, Nizâmî'nin eserini esas almış olduğu da bir gerçektir. Bazı motif benzerliklerinden dolayı Türk şairlerinden de Hamdullah Hamdi, Celîlî, Sevdâyî ve Hakîrî'nin aynı adlı mesnevilerini gördüğü düşünülmektedir.

Leylâ vü Mecnûn aslında bir Arap hikâyesidir. Bu hikâyenin, Mecnûn mahlasını kullanan Kays bin Mülevvah adlı bir Arap şairinin aşk macerasının, halk hikâyesi şeklini almasıyla ortaya çıktığı sanılmaktadır. Bu halk hikâyesi, Fuzûlî'nin hayatının büyük bir kısmını geçirdiği sanılan Hille'de çok yaygın olarak bilinmektedir. Kısacası, eser, aslını bu yöredeki halk hikâyesinden alır. 12. yüzyılda Genceli Nizâmî, bu konuyu ilk kez hamsesi içerisinde işleyerek bir mesnevi yazmış, Nizâmî'den sonra İranlı ve Türk birçok şair *Leylâ vü Mecnûn* hikâyesini yeniden yazmışlardır (Agâh Sırrı Levend, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında*

Leylâ vü Mecnûn Hikâyesi, Ank. 1959). Bunlarda konu ortak olmakla beraber, hikâyenin düzeninde, olaylarda değişiklikler yapılmıştır. Fuzûlî ise kendine özgü duyuş ve anlatışıyla, özellikle ana hikâyenin içine serpiştirdiği çok güzel, içli gazelleriyle Mecnûn ve Leylâ arasındaki aşkı büyük bir içtenlikle anlatmıştır. Şiirlerinde elemi, sıkıntı ve acıyı anlatırken çok başarılı olan Fuzûlî için bu romantik aşk hikâyesi çok uygun bir konu olmuş bu yüzden de aynı konuyu işleyen diğer şairlerden daha üstün başarı göstermiştir. Fuzûlî, bu eserinde Mecnûn'un Leylâ'ya karşı duyduğu beşeri aşkı ulvi ve ilahi bir aşka yükseltmiştir. Gerek Türkiye'de gerekse Türkiye dışındaki kütüphanelerde pek çok yazma nüshası bulunan *Leylâ vü Mecnûn* değişik tarihlerde yeni harflerle basılmıştır. Eserin bugün elimizde yeni harflerle yapılmış üç ayrı baskısı bulunmaktadır (*Fuzûlî, Leylâ ile Mecnun*, Haz. Necmeddin Halil Onan, İst. 1956); (*Leylâ vü Mecnun, Fuzûlî*, Haz. Hüseyin Ayan, Dergah Yay., İst. 1981); (*Fuzûlî, Leylâ vü Mecnun*, Haz. Muhammed Nur Doğan, Çantay Kitabevi, İst. 1996 ve YKY İst. 2000).

Beng ü Bâde: Leylâ vü Mecnûn'a göre oldukça kısa bir eser olan Fuzûlî'nin bu eseri Şah İsmail'e sunduğu Türkçe bir mesnevidir. Eserin en başında Şah İsmail'i öven Fuzûlî, bu eseri, Şah İsmail'in Bağdat'ı fethettiği 1508 tarihiyle Doğu'da Özbekler'le savaştığı (1510-1530) tarihleri arasında, gençlik yıllarında yazmış olmalıdır. *Mesnevi*'nin konusu esrar ile şarap arasındaki konuşma ve tartışmalardan oluşan alegorik (sembolik) bir münazaradır. Beng: Afyon, esrar; bade: İçki, şaraptır. Beng ile bâdenin karşılıklı söz savaşı, sonunda badenin zaferiyle biter.

Tahir Olgun, Fuzûlî'nin bu eserinde badeden Şah İsmail'in, bengden de Osmanlı Sultanı II. Bayezid'in kasededildiğini belirtir. Bu iki hükümdar arasındaki rekabette Fuzûlî'nin Şah İsmail'i üstün konuma getirerek, eserini Şah İsmail'e ithaf etmek amacını güttüğünü ve daha sonra da Şah İsmail'e sunduğunu ileri sürer (Tahir Olgun, *Fuzûlî'ye Dair*, İst. 1936). *Beng ü Bâde Fuzûlî Külliyyatı* baskılarına alındığı gibi, ayrıca yeni harflerle de basılmıştır (Kemal Edip Kürkçüoğlu, *Beng ü Bade*, İst. 1955).

Sâkî-nâme (Heft Cam): Bu eser, Farsça yazılmış kısa bir mesnevidir. Adından da anlaşılacağı gibi, içkiyle, rindlikle ilgili bir eserdir. Aslında rindlikle ilgili kullanılan pek çok kelime ve imajın, tasavvufî bir anlam taşıdığı mistik bir eserdir. İnsanın, "insan-ı kamil" olma yolunda aşk sır-

larını elde edinceye kadar geçirdiği safhaları anlatır. *Farsça Dîvân* yazmalarının sonunda yer alan *Sâkî-nâme*, *Fuzûlî Külliyyatı* baskıları içinde de bulunur. Yazmalarla karşılaştırılarak *Farsça Dîvân*'la birlikte bastırılmıştır.

Hadîs-i Erba'in Tercümesi (Tercüme-i Hadîs-i Erba'in): Manzum 40 hadis tercümesidir. Fuzûlî'nin Molla Câmî'den çevirdiği bu eser Türk edebiyatında başka sanatçılar tarafından da tercümesi yapılan bir eserdir. Örneğin; Nevâyî de Molla Câmî'nin *Hadîs-i Erba'in*'ini Çağataycaya tercüme etmiştir. Fuzûlî'nin bu eserin başında mensur kısa bir önsöz vardır. Daha sonra her hadis birer birer ele alınarak 4'er mısralık kıtalar halinde tercüme edilmiştir. Muhtelif kütüphanelerde yazmaları bulunan eser üzerinde bazı çalışmalar yapılmıştır (Abdülkadir Karahan, Fuzûlî'nin Tetkik Edilmemiş Bir Eseri: Peygamberimizin Dilinden Dersler, Fuzûlî'nin Kırk Hadisinden, *Selamet Mec.*, Sayı: 57, 59, 61, 63, 65, İst. 1948); (Abdülkadir Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis Toplama, Tercüme ve Şerhleri*, İst. 1954); (*Kırk Hadis Tercümesi*, Haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu, İst. 1951). Fuzûlî'nin mensur eserleri de bulunmaktadır. Bunlar:

Hadikatü's-Süeda: Fuzûlî'nin tanınmış eserlerinden biri olan bu eser, Kerbela olayını anlatır. Eser, Türk ülkelerinde olduğu gibi, özellikle Şii Müslümanlar arasında yüzyıllardan beri okunagelmıştır. Eser, aslen, İranlı Hüseyin Vaizi'nin *Ravzatü's-Şüheda* adlı eserinin çevirisidir. Ancak, Fuzûlî, anılan eseri esas almakla birlikte konuyu yer yer manzum parçalarla süslemiştir. Ayrıca gerek anlatım gücü, gerekse Müslüman dünyasında yaptığı etki bakımından Fuzûlî'nin eseri, Hüseyin Vaizi'ninkinden daha başarılıdır. Nitekim tezkireler de bu görüşü paylaşırlar. *Hadikatü's-Süeda*'nın Türkiye Kütüphaneleri'nde çok sayıda yazma nüshası vardır. İstanbul ve Mısır'da değişik tarihlerde baskıları yapılmıştır. Eser, dili sadeleştirilerek yeni harflerle yayımlanmıştır (Selahaddin Güngör, *Saadete Ermişlerin Bahçesi*, İst. 1965); (*Hadikatü's-Süeda*, Fuzûlî, Haz. Şeyma Güngör, KTB Yay., Ank. 1987)

Türkçe Mektuplar: Fuzûlî'nin edebi eser kabul edilebilecek nitelikte Türkçe 5 mektubu vardır. Bu mektuplar gönderildiği kişilerin adlarıyla anılmaktadır:

Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi Mektubu (Şikayet-nâme): Fuzûlî'nin Kanuni'nin nişancı, Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin kaleminden çıkmış olan bir fermanla Bağdat ili gelirinden kendisine sürekli olarak verilmesi emredilen dokuz akçeyi alamadığını Nişancı'ya bildirdiği mektubudur. Fuzûlî külliyyatı içerisinde bulunan bu mektup yayımlanmıştır (Abdülkadir Karahan, Fuzûlî'nin Mektupları, *TDED*, C. 2, S. 3-4, İst. 1948, s. 245-266).

Musul Başbayraktarı Ahmed Bey Mektubu: Manzum ve mensur karışık olarak yazılmış olan bu mektup, Ahmed Bey'in Fuzûlî'ye yazmış olduğu bir mektuba cevaptır. Mensur bölümü ağır ve sanatlı bir dille yazılmış olan bu mektup anılan devlet adamıyla Fuzûlî arasındaki dostluğu açıklayan ve ondan, Fuzûlî'nin yakınlık ve ihsan gördüğü anlaşılan bir teşekkür mektubudur. Bu mektup da yayımlanmıştır (Kemal Edip Kürkçüoğlu, Fuzûlî'nin Bilinmeyen Mektubu, *Türk Dili Belleten* Seri 3, S. 4-5, Ank. 1945, s. 383-388).

Ayas Paşa Mektubu: Bağdat valisi Ayas Paşa'ya yazılmış, manzum parçaları Arapça, Farsça olan, manzum-mensur karışık bir mektuptur. Mensur kısımları Türkçedir. Fuzûlî, Ayas Paşa'ya bu mektubu, Paşa'nın çocuğunun doğumunu tebrik etmek için yazmıştır. Şairin Ayas Paşa'ya bağlılığını gösteren bu mektup yayımlanmıştır (Abdülkadir Karahan, *TDED*, C. 3, S. 1-2, İst. 1948, s. 48-86).

Kadı Alaaddin Mektubu: Bu da manzum ve mensur karışık yazılmış bir mektuptur. Fuzûlî'nin 3 dildeki gücünü gösteren bu mektup da yayımlanmıştır (Abdülkadir Karahan, *TDED*, C. 3, S. 1-2, İst. 1948, s. 48-86).

Şehzade Bayezid Mektubu: Kanuni'nin Şehzadesi Bayezid'in Fuzûlî'ye gönderdiği mektuba cevaptır. Fuzûlî'nin Bayezid'le ne zaman, nasıl ve nerede tanıştığı bilinmemektedir. Ancak, şair ruhlu bir genç olan ve Şahi mahlasıyla şiir yazan Şehzade'nin Fuzûlî'nin şiirlerini beğendiği ve takdir ettiği için Fuzûlîyle mektuplaştığı sanılmaktadır. Fuzûlî bu mektupta Bağdat'ta değerinin bilinmediği için Osmanlılar'ın Bağdat'ı almalarından sonra onlardan yardım ve ilgi umduğunu bu nedenle de

Şehzade'nin yanına, Anadolu'ya gitmeyi istediğini bildirmektedir. Bu mektup yayımlanmıştır. [Hasibe (Çatbaş) Mazioğlu, Fuzûlî'nin Bir Mektubu, *DTCF Der. C. 6, S. 3, Ank. 1948, s. 140-146*]

Rind ü Zâhid: Farsça mensur bir eser olan Rind ü Zahid içinde yer yer manzum parçalar da bulunmaktadır. Katip Çelebi'nin *Keşfü'z-Zünûn*'unda eser *Muhavere-i Rind ü Zâhid* adıyla geçer. Leningrad'daki Külliyyat içersinde ise eserin adı *Risâle-i Rind ü Zâhid* olarak kaydedilmiştir. Eser, bir baba ile oğlu arasında geçen konuşma ve tartışmalar zincirinden oluşur. Zahid tipini canlandıran baba ile rind tipindeki oğul temsil ettikleri bu iki karşıt tipin dünya görüşlerinin tartışmasını yapmışlardır. Fuzûlî, eserde akıl ve düşünce yanı sıra zahidliği; gönül zenginliği, duyuş ve hayal inceliği, hoşgörü, insanın olduğu gibi görünmesi vb. konularda da rindliği savunur. Kısacası, eserinde zahidliğin de rindliğin de kınanan yanlarını hoş görmediğini dile getirir. Bu nedenle de eser ilerledikçe rindi ibadet, itaat, dünya nimetlerinden sakınma, Tanrı'nın verdiğiyle yetinme vb. zühd ü takva konularında zahidin verdiği nasihatleri tutarak tövbe eder buluruz. Zahid ise ikiyüzlülükten kendisini arındırır, gerçek varlığıyla birlik ve anlaşma içerisine girer. Böylece eserde Fuzûlî'nin istediği doğrultuda iki tip de eksik ve hoş karşılanmayan niteliklerinden kurtulur. Eserin tenkitli bir baskısı yayımlanmıştır (*Fuzûlî, Rind ü Zahid*, Haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu, Ank. 1956). Eserin Türkçeye tercümesi de yapılmıştır. (*Rind ü Zahid, Fuzûlî*, Çev. Hüseyin Ayan, İst. 1993)

Sıhhat ü Maraz: Bu da Farsça mensur bir eserdir. Tezkirecilerden Gelibolulu Âlî ve Sâdıkî eserin adını *Sıhhat ü Maraz* olarak kaydederken Leningrad'daki külliyyat içersinde ve Londra'da British Museum'da bulunan bir nüshada eser *Hüsn ü Aşk* adı altında kayıtlıdır.

Aslı küçük bir risale olan *Sıhhat ü Maraz* Muhammed Ali Nasih tarafından *Sefernâme-i Ruh-ı Vahdet* ya da *Sefer-nâme-i Ruh* adıyla bastırılmıştır. Eser, İst. Üniv. Ktp. yazmaları arasında bulunan bir yazmada da *Ruh-nâme* adıyla geçer. Tıbbi konulu bir eser olan *Sıhhat ü Maraz*'da insan bedeninin özellikleri o dönemin tıp anlayışına göre anlatılır. Ayrıca eserde ruh-madde ilişkisi üzerinde durulur. Ruhun, hüsne yani güzele ve güzelliğe âşık olarak onu beden ülkesinde araması

sonunda da ruhun kendisini maddeden kurtararak güzelliği yani hüsnü kendi kendisinde bulması dile getirilir. Kısacası eserde dini-tasavvufi konulu eserlerde işlenen ruh-beden ikilisi, bunların birbirleriyle olan ilişkileri ve ruhun bedene üstünlüğü tasavvufi bir görüşle anlatılmıştır. Eser değişik tarihlerde Türkçeye çevrilmiştir. Son olarak Abdülbâki Gölpınarlı tarafından 1940'ta Türkçeye çevrilmiştir.

Muamma Risalesi: Kısa bir eser olan bu küçük Farsça risale de Fuzûlî'nin manzum bilmece yazmadaki bilgi ve ustalığını gösteren bir eserdir. Bilindiği gibi muamma manzum bilmece demektir. Eserin Leningrad'daki külliyat yazması yayımlanmıştır (Hamit Araslı, *Muamma Risalesi*, Bakü 1946). Eserin Bursa'da da bir yazması bulunmaktadır. Bu yazma da yayımlanmıştır (Kemal Edip Kürkçüoğlu, *Risale-i Muammayat-ı Fuzûlî*, *DTCF Dergisi*, C. 2, Ank. 1949, s. 61-106).

Matlau'l-İtikad: Bu, Fuzûlî'nin Arapça yazdığı mensur bir eserdir. Eserden diğer kaynaklar söz etmeyip yalnızca Katip Çelebi bahsetmektedir. Eser üzerinde bazı çalışmalar yapılmıştır (*Mehemmed Fuzûlî, Matlau'l-İtikad*, Yay. Hamit Araslı, Bakü 1958). Eser, ayrıca Türkiye'de de basılmıştır (*Fuzûlî, Matlau'l-İtikad fî Ma'rifeti'l-Mabda'î va'l-Ma'ad*, Haz. Muhammed b. T. Tanci., Çev. Esat Coşan-Kemal Işık, Ank. 1962).

Fuzûlî, yalnızca 16. yüzyılın değil Divan şiirinin bilinen en usta ve en ünlü lirik şairidir. Kişisel yeteneğinin yanı sıra bütün ömrünü geçirdiği Irak'ta Arapçayı, Farsçayı döneminin geçerli bütün bilimlerini öğrenmiştir. Böylece Fuzûlî anılan her üç dilde de yazabilmiş ve eserlerinde dönemin bilimlerindeki gücünü ortaya koymuştur. O, şair olduğu kadar bilgindir de.

Fuzûlî'nin şiirlerinin ana teması olan aşk beşeri bir aşktır. *Dîvân*'ındaki gazellerinin çoğu, aşk duyguları, ayrılık ve bu acıların kendisine anlatıldığı sevgilinin tasviriyle ilgilidir. Onun şiirlerinin bir başka özelliği de aşktan ve onun getirdiği elemenden mutlu görünmesidir. Başkalarının, daha doğrusu ağyarın verdiği ızdırap, çektirdiği cefa, aşkın kaçınılmaz parçasıdır. Fuzûlî'ye göre aşktan dolayı halkın ayıplaması ve bu ayıplamaya katlanmak gene âşıklığın doğal bir sonucu sayılmalıdır. Fuzûlî'nin şiirlerinde işlediği önemli bir başka konu da rindliktir. Dünya

malına önem vermeme, göz ve gönül tokluğu, zahidlere yani ham sofulara çatma, saki, şarap, meyhane onun şiirlerinin çok işlenen temalarıdır. Fuzûlî'ye göre rindlik, aynı zamanda âşıklığın gereği olduğu için onun rindane tarzda söylediği şiirlerinde de derin bir duygu gücü görülmektedir. Fuzûlî'nin samimi bir Müslüman olduğunu daha önce söylemiştik. Tasavvuf da şiirlerinde önemli bir yer tutar. Ne var ki Fuzûlî, mutasavvıf bir şair değildir. Tasavvuf onun için bir amaç değil, ancak bir araçtır. Fuzûlî, bedeni hazların üstüne çıkartarak yücelttiği aşkı anlatmakta tasavvufun mecazlarından yararlanmış ve bu aşkı tasavvufi mecazlarla yoğurmuştur. Fuzûlî'nin şiirlerinde aşkın ve rindliğin yanı sıra Divan şiirinin başka geleneksel temalarına da rastlanır. Bu temalar arasında felekten, dünyanın geçiciliğinden, talihten yakınma, yalnızlık, kimsesizlik vb. duyguları sayabiliriz.

Fuzûlî, şiirlerinde sanat ve hüner göstermeye meraklıdır. *Türkçe Dîvân*'ının başındaki tevhidi, "su", "gül" ve "hançer" redifli kasideleri, onun sanatlı ve başarılı kasidelerindendir. Fakat Fuzûlî, daha çok gazel şairi olarak tanınır.

Onun gazellerinde de sanat gösterdiği beyitlerin sayısı az değildir. Ancak, Fuzûlî, Divan şiirinin geleneksel hüner ve sanatlarını o derece kolay kullanmış, şiirlerinin içine öyle yerleştirmiştir ki bunlar, şairin üslubuna bir ağırlık vermedikleri gibi, ilk bakışta görülmezler de. Ancak, dikkat edilip üzerinde durulunca fark edilir, fark edilince de şiire ayrı bir güzellik ve değer kazandırır.

Fuzûlî'nin şiirlerinin önemli bir yanı da onun ifade gücü ve Türkçeyi kullanış ustalığıyla ilgilidir. Fuzûlî, Türkçeyi aruza uydurmakta da başarılıdır. İmaleler onun dilinde çok azalmıştır. Fuzûlî dilde tasarrufu, az sözle özü anlatmayı başarıyla yapan usta sanatçılardan biridir. Arapça, Farsça kelime ve terkipleri kullanmış olmakla birlikte, terkipler Fuzûlî'nin şiirlerinde fazla yer tutmaz. Şiirlerinde Türkçe deyimleri ve atasözlerini de sık kullandığını görürüz. Fuzûlî, Türk dilini öyle ustalıkla kullanmıştır ki; beyitlerinin çoğu ve dizeleri birer sehl-i mümteni örneğidir. Yani Fuzûlî söylenmesi kolay gibi görünen, ama gerçekte herkesin söyleyemeyeceği güzel şiirlerin yaratıcısıdır.

Fuzûlî'nin Divan edebiyatının ünü en yaygın, etkisi en geniş ve sürekli şairi olduğunu söylemiştik. Gerçekten, Fuzûlî'ye naziresi bulunmayan Divan şairi hemen hemen yok gibidir. Divan şairleri içerisinde de halka en çok inen ve sevilen şair Fuzûlî'dir. Divan şairlerinden başka tekke şairleri, özellikle Bektaşî çevreleri Fuzûlî'yi kendilerine çok yakın bularak Nesîmî, Hatâyî (Şah İsmail), Kul Himmet gibi onu da Bektaşî büyüklerinden saymışlardır. Gevherî ve Âşık Ömer başta olmak üzere az çok okumuş, tahsil görmüş, bütün saz şairleri Divan şiiri kültürlerini Fuzûlî'nin şiirleriyle geliştirmiş ve onun etkisinde kalmışlardır.

Kaynakça

Müjgan Cunbur, *Fuzûlî Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi*, İst. 1956

Hasibe Mazıoğlu, *Fuzûlî-Hafız, İki Şair Arasında Bir Karşılaştırma*, İş Bankası Yay. Ank. 1956

Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, 3 Cilt, KTB Yay., Ank. 1985

Cevdet Kudret, *Divan Şiirinde Üç Büyükler (1) Fuzûlî*, İnkılap Kitabevi, 7. bas., İst. 1985

Hasibe Mazıoğlu, *Fuzûlî ve Türkçe Divanından Seçmeler*, KTB Yay. Ank. 1986

Büyük Türk Klasikleri, Fuzûlî, C. 3, İst. 1986, s. 308 vö.

İslâm Ans. Fuzûlî mad., Fuad Köprülü, C. 4, İst. 1988, s. 686 vö.

Abdülkadir Karahan, *Fuzûlî, Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, KB Yay., İst. 1989

Fuzûlî Divanında Maddi Kültür, Haz. Nahid Aybet, KTB Yay., Ank. 1989

Haluk İpekten, *Fuzûlî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, Akçağ Yay., Ank. 1991

Fuzûlî Kitabı, 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri, İst. Bel. Kül. İş. D. Baş. Yay. İst. 1996

Hasibe Mazıoğlu, *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, TDK. Yay. Ank. 1997

16. YÜZYIL OSMANLI SAHASI TÜRK EDEBİYATI

16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, doğuda İran'dan batıda Macaristan'a, kuzeyde Kırım'dan güneyde Arap Yarımadası'na ve Kuzey Afrika'ya kadar sınırlarını genişletmiştir. Osmanlı kültürü Rumeli'de hemen tamamıyla yerleşmiş; Selanik, Üsküp, Filibe, Sofya, Priştine İmparatorluğun kültür ve sanat merkezleri olarak önemlerini bu yüzyılda da sürdürmüşlerdir. 16. yüzyılda, adları verilen bu şehirlerde açılmış olan medrese ve tekkelerden, çok sayıda âlim, mutasavvıf, şair vb. sanatçılar yetişmiştir. Dolayısıyla Rumeli yöresinin dönemin kültür ve edebiyat hareketlerinde ayrı bir yeri vardır. Anadolu'da ise Bursa, Konya, Amasya, Kütahya ve Manisa eski önemlerini sürdürmüşler, ancak yüzyılın esas kültür merkezi İstanbul olmuştur. Edirne de eski önemini hâlâ sürdüren şehirler arasındadır.

Ülkedeki genel değişmeye paralel olarak kültür ve edebiyat da gelişmiş, padişahlar bilim ve sanata önem vermişlerdir. Padişahların ve devlet büyüklerinin şiire, edebiyata önem vermeleri şairleri ve sanatçıları koruyarak değerli eserleri ödüllendirmeleri şiir ve edebiyatın gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur.

16. yüzyılda Türk edebiyatının eser verdiği Çağatay, Azeri ve Osmanlı sahaları dikkate alındığında en hareketli yörenin Osmanlı sahası olduğu görülür. Bu yüzyılda Divan edebiyatı iyiden iyiye gelişmiş, daha önceki yüzyıllarda örnek aldığı; İran edebiyatıyla boy ölçüşecek duruma gelmiştir. Artık Osmanlı şair ve sanatçıları da İranlı şair ve sanatçıların verdikleri eserlerle eşdeğerde eserler vermektedirler.

16. yüzyılda Divan edebiyatı, ortak İslâm kültürü içerisinde eser verirken Türk şairleri kendi duyuş ve düşüncelerini, gelenekleri, toplumun yaşayışını, Türkçenin dil varlığı içerisinde yer alan atasözleri, deyimler vb. milli unsurları, sözü edilen ortak İslâmi malzemeyle yoğurmuşlar ve İran şiirinden ayrı bir Türk şiiri yaratmışlardır. 16. yüzyılda manzum, mensur her türde yazılmış eserlerle Divan edebiyatı olgun bir edebiyat görünüşü-

münü kazanır. Bu yüzyıldan başlayarak artık Türk şairleri üstat sayılacak ve eserleri örnek alınacaktır.

İslâm kültürüyle yetişen Divan şairleri bu kültürün bir parçası olarak Arapça ve Farsçayı şiir dilinde kullanmışlar, hatta bu dillerde yazmayı hüner saymışlardır. Bu nedenle bir önceki yüzyılda başlayan Arapça ve Farsçanın Türk dili üzerindeki etkisi bu yüzyılda daha da artmış ve bu durum özellikle bazı mensur eserlerde dili anlaşılmaz hale getirmiştir. Şiirde gazel ve mesnevi dili kasidelerinkine bakarak daha sadedir. Kasidede ise artistik hüner göstererek beğenilme kaygısı ağır bastığından dil önceki dönemlere göre daha ağırlaşmıştır. Bu yüzyıldan itibaren Türkçenin aruza uydurulması, Farsça, Arapça kelime ve tamlamaların şiir dilinde artırılmasıyla sağlanacaktır. Ayrıca şairlerin sade Türkçeyle yazdıkları şiir örnekleri de vardır. Ne var ki bu sadelik yüzyıllar boyu sürdürülmüş olan dili yoğurma çabasının sonucu olarak elde edilmiştir. Öte yandan, bu yüzyılda dilde artmış olan yabancı kelime kullanımına karşı bir tepki doğduğunu da görüyoruz. Bu tepki, edebiyat tarihimizde "Türkî-i Basit" olarak bilinen akımın temsilcileri olan Tatavralı Mahremi ve E-dirneli Nazmî'den gelmiştir. Mahremî'nin *Basit-nâme* adı verilen ve Türkçe kelimelerle yazdığı şiirlerinden oluşan bir eserinin olduğu bilinmekle birlikte, bugün elimizde tezkirelerin ondan örnek olarak verdiği sadece bir beyit vardır. Nazmî ise divan sahibi olarak tanınır. Ayrıca bir nazire mecmuası düzenlemiş ve Attâr'ın *Pend-nâme*'sini manzum olarak Türkçeye çevirmiştir. Dil çalışmaları bakımından önemli olan bu şiirleri Köprülü yayımlamıştır (M. Fuad Köprülü, *Milli Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri*, İst. 1928). Ancak "Türkî-i Basit" zaman içinde etkili olmamış, Mahremî ve Nazmî'den başka basit Türkçe kullanarak şiir yazan çıkmamıştır.

16. yüzyılda, yüzlerce şair tarafından işlenen Divan şiiri estetik ve ahenk yönünden zirveye ulaşmıştır. Bu şairlerin divanlarının hepsi günümüze kadar gelememiş olmakla birlikte tezkirelerde adları geçen pek çok sanatçı Divan şiirinin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Divanlarda işlenen konular din, tasavvuf, hikmet, rindlik, aşk, tabiat vb. bilinen konulardır. Ancak, bu konuları işlerken yapılan benzetmeler ve kullanılan mecazlarda çevrenin ve yerli unsurların şiire girdiği görülür.

Mesnevi konularında İran edebiyatının geleneksel çift kahramanlı aşk hikayeleri, klasik mesnevi konuları olarak yerlerini korumakla birlikte kimi küçük hikayelerden oluşan mesneviler yazılmış ve bu küçük hikayelerde yerli tasvirlerle, gelenek ve göreneklere yer verilmiş, bazı hikaye konuları da doğrudan doğruya yerli hayattan alınmıştır. 16. yüzyıl şairlerin birbirlerini çokça hicvettikleri bir yüzyıldır. Bu nedenle bu yüzyılda manzum hicivlerin yazıldığını görüyoruz. Muamma ve manzum tarih yazma merakı da bu yüzyılda şairler arasında yaygındır.

16. yüzyılda Divan nesrinin de anlatımında üç ayrı yol izlediğini görüyoruz. Bunlardan ilki, önceki yüzyıldan tanıdığımız "Sinan Paşa Üslubu"da denilen, sanatlı, özentili nesir üslubu, ikincisi sade dille ve açık bir ifadeyle halkın yararlanmasını amaçlayan eserlerde izlenen üslûp, üçüncü tarz üslûp ise orta yolu, sözü edilen bu iki üslûp arası bir üslubu, izlemiş olan nesir üslubudur. 16. yüzyıldaki edebiyatın genel yapısına böylece değindikten sonra, şimdi 16. yüzyıl Osmanlı sahasının tanınmış şair ve eserlerine geçelim.

Zâtî ✕

Zâtî, 16. yüzyılın başlarında yaşamış olup, dönemin önde gelen temsilcilerindendir. Balıkesirli'dir. Eski kaynakların verdikleri bilgilere göre uzun bir ömür sürmüştür (1471-1546). Zâtî, Balıkesir'den İstanbul'a II. Bayezid zamanında gelmiş ve ömrünün uzunca bir bölümünü, ölümüne kadar İstanbul'da geçirmiştir. II. Bayezid'e ıydiyye, bahariyye ve şitaiyye vb. kasideler sunan Zâtî'ye, Bayezid ihsanlarda bulunmuş ve şair dönemin ileri gelen devlet adamlarıyla bu dönemde yakın dostluklar kurmuştur. Kendisine bir ara Bursa'da mütevellilik yani vakıf sorumluluğu verilmişse de Zâtî, İstanbul'dan ayrılmak istememiştir. Zâtî, II. Bayezid'in ölümünden sonra I. Selim'e de kasideler yazmış, Yavuz Sultan Selim de karşılığında Zâtî'ye ihsanlarda bulunmuştur. Ancak, şair saraya bağlı olarak geçimini temin etmekten çok, ömrünün uzunca bir bölümünü Bayezid Camii bitişğinde açtığı dükkanında önce ayakkabıcılık, daha sonra da remilcilik yani falcılık yaparak geçirmiştir. Sözüünü ettiğimiz bu dükkan genç şairler için bir edebi meclis olmuş, onları eleştirerek

dönemin yetenekli gençlerine doğru ve güzel şiir yazma usullerini öğretmiştir. Bunlar arasında Bâkî de bulunmaktadır.

Zâtî, çok yazan, çok sayıda eser veren bir sanatçıdır. Üç ayrı divan oluşturabilecek sayıda kaside ve gazel yazmıştır. Zâtî'nin yalnızca gazellerinin bir araya getirilmesinden oluşan üç ciltlik *Dîvân*'ı yayımlanmıştır (I. ve II. ciltler Ali N. Tarlan, İst. 1967, 1970; III. cilt, Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, İst. 1987). İlk iki ciltte 1003, son ciltte de 800 dolayında olmak üzere toplam 1825 gazel bulunmaktadır. Tezkirecilerden Âşık Çelebi, Zâtî'nin gazellerinin 1600-1700 dolayında olduğunu söyler. *Şairin Dîvânı*'ndan başka *Şem'ü Pervane* (Günay Alpay, Zâtî ve Şem'ü Pervane Mesnevisi *TDED*, İst. 1961, C. XI, s. 129), *Ahmed u Mahmud*, *Ferruh-nâme* adlı mesnevileri vardır. Ayrıca, şehir-engîz türünün ilk örneklerinden olan *Edirne Şehr-engîz*'i ile *Fal-i Kur'an* adlı bir başka eserinin ve bir de latifeler mecmuasının varlığından kaynaklar söz ederler (Mehmed Çavuşoğlu, Zâtî'nin Letayifi, *TDED*, C. XVIII, s. 25-51). Bazı kaynaklarda Zâtî'nin mevlid sahibi olduğu da kaydedilmekle birlikte şairin elde böyle bir eseri yoktur. Asıl ustalığını gazel ve kaside alanında gösteren şair, kaynakların verdikleri bilgiye göre çok kolay, hatta para karşılığı şiir yazarmış. Divan şiiri tekniğini çok iyi bilen bir şair olan Zâtî'nin asıl hizmeti, sanatkarlığından çok genç şairleri yetiştirmekteki ustalığı, üstatlığıdır. Zâtî, Şeyhî, Ahmed Paşa ve Necâtî'nin yanı sıra, Divan şiirinin klasik bir görünüm kazandığı 16. yüzyıl Divan şiirine geçişte, köprü görevini üstlenmiştir.

Kaynakça

- Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. 1971, s. 572
İslâm Ans. Zâtî mad. Mehmed Çavuşoğlu, C. 13, İst. 1986, s. 463-467
Büyük Türk Klasikleri, Zâtî, C. 3, İst. 1986, s. 289 vö.

Hayâlî

16. yüzyıl Osmanlı sahasının önde gelen bir başka şairi Hayâlî'dir. Zâtî ile çağdaştır ve Zâtî ile Bâkî arasındaki şairlerin en büyüğüdür. Kaynakların Hayâlî Mehmed Bey diye sözünü ettikleri büyük şair Rumeli'de Selanik civarındaki Vardar Yenicesi'nde doğmuştur. Doğum tarihi bilinmemekle birlikte II. Bayezid döneminde doğmuştur. Kaynaklarda şairin hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Ancak, genç yaşta şiir yazmaya başladığı, gençlik yıllarını Rumeli'nin önemli kültür merkezi olan Vardar Yenicesi'nde geçirdiği ve oraya gelen Baba Ali Mest-i Acemi adlı bir kalenderi dervişin etkisinde kalarak, kalenderi bir derviş olduğu ve Mest-i Acemi ile birlikte bulunan derviş topluluğuna katılarak İstanbul'a geldiği, kaynakların verdiği bilgiler arasındadır. Bir süre derbeder bir hayat yaşayan Hayâlî, dönemin devlet adamlarına şiirler yazmış, kasideler sunmuştur. Bu arada Kanuni'ye yaklaşma fırsatını da elde etmiştir. Kanuni, Hayâlî'yi beğenerek ona ihsanlarda bulunmuş, himayesi altına almış, hatta Bağdat seferi sırasında onu da yanında Bağdat'a götürmüştür. Kaynakların verdiği bilgiye göre Hayâlî, bu sefer sırasında Fuzûlî ile tanışmıştır. Nitekim, şairin divanında Fuzûlî'ye nazirelerinin bulunması bu bilgiyi doğrular mahiyettedir. Gene kaynaklardan öğrendiğimize göre Kanuni'nin Hayâlî'ye gösterdiği bu ilgi, dönemin şairlerinin Hayâlî'yi kıskanmalarına neden olmuştur. Hayâlî'yi çekemeyen bu şairlerin başında Taşlıcalı Yahya vardır ve Hayâlî'yi her fırsatta hicveder.

Hayâlî'nin bilinen eseri *Divân*'ıdır. *Divân*, Ali Nihat Tarlan tarafından baskıya hazırlanmış olup değişik tarihlerde iki kez basılmıştır (*Hayâlî Divanı*, Haz. Ali Nihat Tarlan, İst. 1945; 2 bas. Akçağ Yay. Ank. 1992).

Hayâlî, "derviş-meşreb", "kalender-mizac" bir şairdir. Tasavvuftan hoşlanması, derviş grubuna katılması da hep bu mizacından dolaydır. Nitekim, dünya işlerine ve malına fazla önem vermediğinden, Kanuni'den gördüğü yardımlardan da daha çok çevresindekiler yararlanmış, verilenler kapanın elinde kalmış, elinde avucunda ömrü boyunca bir şey bulunamamıştır. Hayâlî daha yaşarken tanınmış, üstatlığı kabul edilmiş sayılı şairlerdendir. Ancak, Bâkî yetişince şöhreti gölgelenmiştir. Şi-

irde sade ve samimi olarak, duygularını dile getirmiş, tasavvuftan yararlanmış, fakat mutasavvıf olmamış, rind, kalender bir şairdir. Kaynaklar, Hayâlî'nin duygulu, ince bir şair olduğu konusunda görüş birliği ederek, onu İranlı Hâfız-ı Şîrâzî'ye benzetirler. Kaynaklarda "Hâfız-ı Şîrâzî-i Rum", Rum'un Şîrâzlı Hâfız'ı ifadesi geçer. Gerçekten de şiir yeteneğinin üstünlüğü, zevkinin inceliği, sözünün samimi ve ahenkli oluşu, hayallerinin inceliği Hayâlî'yi yalnız 16. yüzyılın değil, edebiyatımızın gelmiş geçmiş en büyük şairlerinden biri yapmıştır. Şiirlerinde Usulî ve Hayretî'nin üslublarının etkisi görülür.

Kaynakça

Türk Ed. Ans., Türk Edebiyatı, Eski mad., H. Mazıoğlu, C. XXXII, f. 256, Ank. 1982

Büyük Türk Klasikleri, Hayâlî, C. 3, İst. 1986, s. 378 vö.

Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divanı Tahlili*, KTB. Yay. Ank. 1987

Mehmed Çavuşoğlu, *Hayâlî Bey ve Divan'ından Örnekler*, Ank. 1987

İslâm Ans. Hayâlî mad. T. H. Menzel, C. 5/I, İst. 1988, s. 384

Bâkî

Bâkî, 16. yüzyıl Osmanlı sahası Türk edebiyatının en büyük şairidir. 1526 yılında İstanbul'da doğmuştur. Büyük şair, ilk bilgileri, Fatih Camii müezzinlerinden olan babası Mehmed Efendi'den almıştır. Ayrıca iyi bir tahsil gören Bâkî, döneminde İstanbul'un en tanınmış hocalarından olan ve Ahaveyn lakabıyla ünlü Karamani Mehmed ve Ahmed Efendiler'den ders almıştır. Bâkî'nin medrese öğrenimi görürken okul arkadaşları arasında yine 16. yüzyılda yaşamış dönemin büyük şair ve alimlerinden olan Nev'î, Hoca Saadettin Efendi, Üsküplü Vâlihî gibi önemli kişiler bulunmaktadır. Bâkî, bir yandan medresede okurken bir yandan da şiirler yazmaya başlamış, çok genç yaşında Zâtî'nin dükkânındaki şairler topluluğuna katılmıştır. Zâtî'nin genç şairler arasında en çok beğendiği Bâkî'nin, hocası Karamani Mehmed Efendi'ye yazdığı "sümbül" redifli kasidesi ona şairlik ününü kazandırmıştır. Ayrıca Süleymaniye Medresesi müderrislerinden Kadızade Şemseddin Ahmed Efendi'den ders alan Bâkî, anlaşılacağı gibi mükemmel bir eğitim ve sanat çevresinde yetişmiştir. Bu tarihlerde dönemin şairleri arasında üstad olarak tanınan Zâtî'nin Bayezid Camii avlusundaki remilci dükkânına devam etmeğe

başlamıştır. Zâtî'nin dükkânı bu sıralarda bir edebiyat okulu durumundadır.

Bâkî, 1551 yılında Kanuni'ye bir nuniye yani redifi "nun" olan kaside sunmuş, karşılığında da ihsan görmüştür. O tarihlerde Hoca Şemseddin ile birlikte Halep'e giden Bâkî, orada beş yıla yakın kalmış, daha sonra İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'a dönerken Konya'ya uğramış, burada dönemin meşhur kazaskeri Ebussuud Efendi'nin oğlu ile tanışarak ondan babasına götürmek üzere kendisi hakkında yazılmış bir tavsiye mektubu almış, daha sonra İstanbul'da Ebussuud Efendi'ye Lâmiye kasidecini sunarak onun ilgi ve ihsanına mazhar olmuştur. Dönemin, devlet adamlarına kasideler sunarak devlet büyüklerinden teveccüh bekleyen Bâkî, aynı zamanda İstanbul'un çeşitli medreselerinde de müderrislik yapmıştır. Bu dönemde bir taraftan padişahın, öte yandan dönemin sadrazamı Semiz Ali Paşa'nın teveccühünü kazanan Bâkî, artık İstanbul'un önde gelen sanatçısı, şairi olarak yerini yapmıştır. Bu durum, dönemin diğer şairlerinin Bâkî'yi kıskanmalarına neden olmuştur.

Bâkî, döneminde ünlü Sokullu Mehmed Paşa'nın himayesini kazanmış ve ondan ilgi görmüştür. 1565 yılında hac farızası için Hicaz'a giden Bâkî'nin babası orada ölür. Bâkî'yi babasının ölümü çok etkiler. Bir yıl sonra, yani 1566'da Kanuni'nin ölümü büyük şairi daha çok üzmüş ve bu iki büyük üzüntü şaire ünlü "Kanuni Mersiyesi"ni yazdırmıştır. Kanuni Mersiyesi edebiyatımızda mersiye türünün şaheserlerinden olup, terakib-i bend biçiminde yazılan yedi bendden meydana gelmiştir. Bâkî, mersiye-nin yedinci bendinde tahta çıkan II. Selim'e dua eder. Daha sonra da II. Selim'e cülusiye yazarak, onun tahta çıkışını kutlar. Ancak, II. Selim Bâkî'ye babası'nın gösterdiği kadar ilgi göstermemiş, müderrislikten azletmiştir. Bâkî, Padişah'ın teveccühünü kazanmak için onun birkaç gazelini de tahmis etmiştir. II. Selim'den sonra tahta çıkan III. Murad'a kasideler sunan Bâkî, bu dönemde Sokullu Mehmed Paşa tarafından korunduğu için, mevkiini korumuştur. İleri yaşlarda, Edirne Selimiye Medresesi'ne müderris, Mekke ve Medine'ye kadı olmuş, oradan dönüşte İstanbul kadılığına yükseltilmiş, Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği yapmıştır. Ancak, Bâkî'nin kaynakların belirttiğine göre bütün arzusu şeyhülislâm olmaktır. Ne var ki ömrünün sonuna kadar bu makama ulaşamamış ve ümitsizlik içinde 1600 tarihinde ölmüştür. Bâkî,

dört Padişah dönemini yaşamış ve döneminde "Sultanü's-Şu'ara" ünvanını almıştır. Kaynaklar, Bâkî'nin evli olduğunu, iki oğlu bulunduğunu, oğullarının kadılık ve müderrislik yaptığını ve ilk oğlu Mehmed Efendi'nin Şeyhî mahlasıyla şiirler yazdığını, ikinci oğlu Abdürrahim Efendi'nin ise Es'ad adlı oğlunun Fâizî mahlasıyla şiirler yazdığını kaydediyorlar.

Eserleri ve Edebi Kişiliği

Bâkî'nin manzum ve mensur eserleri bulunmaktadır. Ancak Bâkî, edebiyat tarihimizdeki yerini *Dîvân*'ıyla yapmıştır.

Dîvân: Kanuni'nin isteğiyle onun sağlığında düzenlenmiş, olup, daha sonra yazdığı yeni şiirlerin de eklenmesiyle değişik tarihlerde *Dîvân*'ın yeni ve farklı tertipleri ortaya çıkmıştır. Şairin ölümünden 30 yıl kadar önce düzenlenmiş olan *Dîvân*'ın Türkiye ve Avrupa kütüphanelerinde çok sayıda yazma nüshası olup, eser muhtelif tarihlerde değişik kişilerce bastırılmıştır. *Bâkî Dîvânı*'nın ilk baskısı İstanbul'da yapılmıştır (*Dîvân-ı Bâkî*, İst. 1859) Bu ilk baskıdaki şiir sayısı daha sonraki baskılara göre oldukça eksiktir. *Dîvân*'ın ikinci baskısı gazeller esas alınarak Hollanda (Leiden) da (*Bâkî's Diwan-Ghazallijjat*, Rudolf Dvorak, Leiden I, II, 1908-1911) adıyla yapılmıştır. Leiden, Münih ve Leipzig kitaplıklarında bulunan nüshalardan yararlanılarak hazırlanan bu baskıda yer alan gazeller, harekeli olarak eski harflerle verilmiş olup, ayrıca gazeller arasında yer alan sekiz kaside bir de kıt'a bulunmaktadır. *Dîvân*'ın metin bölümünden önce Dvorak'ın yetmiş sayfalık bir de incelemesi eklenmiştir. *Bâkî Dîvânı*'nın üçüncü baskısı Sadeddin Nüzhet Ergun tarafından yapılmıştır (Sadeddin Nüzhet Ergun, *Bâkî, Hayatı ve Şiirleri*, C. 1, *Divan*, İst. 1935). Bu baskıda *Bâkî Dîvânı* ilk kez yeni harflerle yayımlanmıştır. Adlarını zikrettiğimiz bu üç divan baskısı arasında en doğrusu ve en tam olanı Sadeddin Nüzhet Ergun baskısıdır. *Bâkî Dîvânı* üzerinde en son bilimsel çalışma ise Sabahattin Küçük tarafından yapılmıştır (*Bâkî Divanı*, Tenkitli Basım, Haz. Sabahattin Küçük, TDK. Yay. 601, Ank. 1994). *Dîvân*'ın muhtelif kitaplıklarda bulunan 12 yazma nüshasının karşılaştırılarak hazırlandığı bu yayın, *Bâkî Dîvânı*'nın en son, en tam ve en doğru *Divan* yayınıdır. *Dîvân*, Hammer tarafından da 1825'te kısmen Almancaya çevrilmiştir.

Bâkî, mensur eserlerini *Dîvân*'ının aksine, dini konularda yazmıştır. Böylece karakterine uygun düşen ladini konulu şiirleriyle *Dîvân*'ını oluştururken, dini konulardaki derin bilgisini de aşağıda adlarını vereceğimiz mensur eserlerinde gösterir.

Me'âlimü'l-Yakîn fî Sîreti Seyyîdi'l-Mürselîn: Gönderilmiş (Peygamberlerin) efendisi "Hz. Muhammed'in huyunda gerçek bilgi" anlamına gelen eser, bir siyer kitabıdır. Arap âlimlerinden Kastalani tarafından yazılmıştır. Bu eser, İslâm ülkelerinde rağbet görmüş, Bâkî de bu eseri tercüme etmiştir. Ancak, Bâkî tercüme sırasında başka eserlerden de yararlanmıştır. Bu nedenle eser, bir tercüme eser görünümünden çok te'lif eser hüviyetini taşımaktadır. İstanbul'da iki cilt olarak bastırılan bu eserin yazmalarından, oldukça farklı ve kimi yanlışları da bulunan bir eser olduğunu burada söylememiz gerekmektedir.

Fezâ'ilü'l-Cihâd: Bu eser de Arapçadan tercümedir. Sokullu Mehmed Paşa'ya sunulmuştur. Müslümanları cihada davet eden bu eserin önsözü süslü nesirle ağır bir dil kullanılarak yazılmış olmasına karşın esas çeviri bölümü sade Türkçe ile kaleme alınmıştır.

Fezâ'il-i Mekke: Bâkî'nin Arapçadan tercüme ettiği başka bir mensur eserdir. Sokullu Mehmed Paşa'nın emriyle yapılan bu tercümeyi Bâkî, Mekke kadısı olarak Mekke'de bulunduğu sıralarda 1579'da tamamlamıştır. Tarihi bakımdan da önemli olan bu eser Mekke tarihinden ve Osmanlı padişahlarının orada yaptırdığı eserlerden söz eder. Bâkî'nin söz konusu bu tercüme eseri bazı bölümleri dışında temiz ve güzel bir Türkçeyle kaleme alınmıştır.

Hadîs-i Erba'in Tercümesi: Kırk Hadis çevirisi Hz. Muhammed'in sözlerinden Ebâ Eyyûb-i Ensârî tarafından rivayet edilen hadislerin kırkının toplanarak tercüme edilmesi suretiyle meydana getirilmiştir. Bu eser elde bulunmamaktadır. Eserin varlığı Nev'îzâde Atâyî'nin Şakâyıku'n-Nu'maniyye Zeyli'nde söylenmektedir.

Divan şiirinin önde gelen şairi Bâkî hakkında bilgi veren tezkireler, onun eşsiz bir şair olduğu görüşünü paylaşırlar. Devrinde, "Sultânü's-

Şu'arâ" diye de tanınan Bâkî'nin güçlü bir şair olmasında en büyük etken kişisel yeteneğidir. Ancak, ünü genç yaşta Osmanlı ülkesinin dört bir yanına yayılan bu usta şairin başarısında edebi kültürünün ve ilminin de büyük etkisi olmuştur. Bâkî, âlim bir şairdir. Aynı zamanda Divan şiirinin bütün inceliklerini ve nazım tekniğini iyi bilen, Türkçeyi kullanmada usta bir sanatkârdır.

Bâkî'nin şiirlerinde, kendi dönemine kadar gelen Divan şairlerinin işlediklerinden farklı, orijinal bir felsefe yoktur. O, kendisinden önceki Türk ve İran şairlerinin ifade ettikleri fikirlerden ruhuna uygun bulduklarını seçerek ustaca işlemiştir. Zevk ve safaya, eğlenceye düşkün kişiliğiyle Bâkî, rind bir şairimizdir. Ona göre insan, kısa ömrünü en iyi biçimde değerlendirmeli, mümkün olduğunca hayattan kâm almalıdır. Söz konusu dünya görüşünü, daha önce İran edebiyatında Ömer Hayyam'ın rubailerine yansıttığı biçimiyle dile getirmiştir. Bâkî de Hayyam'ın doğrultusunda, gazellerinde yaşamaya ve eğlenceye olan düşkünlüğünü samimi bir dille ortaya koymuştur. Ancak şairin dünyaya bağlılığı aşırı olmayıp ölçülüdür. Bâkî gazellerinde işlediği dünyadan zevk almaya yönelik hayat felsefesiyle, Fuzûlî'den ayrılır. O, Fuzûlî gibi derin ve büyük ıstırapların şairi olmak yerine hayatın zevk ve eğlencelerine yönelmiş bir şiir ustasıdır. Hayata bağlı, ömrün boşa geçmesine razı olmayan Bâkî'nin Fuzûlî'de olduğu gibi ulvi bir aşkı değil, her an değişebilen beşeri bir aşkı şiirlerinde işlediğini görüyoruz.

Bâkî'nin şiirlerinde lirizm coşkun bir halde değildir. Ancak bunu şairin duygu yönünden fakir olduğu anlamına almamak gerekir. Gene de şairin, akli ön planda tuttuğunu, duyguya fazla ağırlık vermediğini belirtmek gerekir. Çağdaşları, Hayâlî ve Yahya Bey'de görülen tasavvufi zevk Bâkî'de hemen hiç görülmez. *Dîvân*'ında rastladığımız tasavvufla ilgili kelime ve terimler hüner göstermek için kullanılmış, sayısı sınırlı, hemen her Divan şairinin kullanageldiği tarzdadır. Bâkî, tasavvuf yerine, yaşadığı hayatla ilgilenmeyi tercih etmiştir. Nitekim divanında tevhid, münacat, na't gibi dini şiirler de yoktur. Bâkî, *Dîvân*'ına Kanuni'ye sunduğu bir kasideyle başlamıştır. Bâkî'nin şiirlerinde mahalli çizgilerin, özellikle İstanbul'la ilgili tasvirlerin bulunduğunu görüyoruz. Soyuttan çok somutu, gözle görüleni anlatmaya dönük Bâkî'nin şiirlerinde İstanbul'un mevsimleri, mehtaplı geceleri, güzelleri ve doğa oldukça sık

yer alır. Bâkî, doğaya, zevk ve eğlenceye açık yönü ve üslubu ile Şeyhülislâm Yahya ve Nedîm'e öncü sayılmıştır. Şiirlerinde musiki, renk ve ışık unsurlarına da önemli ölçüde yer ayırmıştır. Onun şiirlerinin önemli yanlarından biri nükte ve zarafettir. Şair, şiirin özellikle bu yönü üzerinde durarak duygu ve düşüncelerini olduğu gibi, ancak, nükteli ve sanatlı bir biçimde ifade etmiştir. Bâkî, gazel şairidir. Kasidelerinde de başarılı olmuş, özellikle nesib bölümlerinde yaptığı tasvirlerle şairliğini kanıtlamıştır. Ancak, bütün kasidelerinin aynı güzellikte olduğu söylenemez.

Onun şiirleri, şekil bakımından kusursuz, nazım tekniği yönüyle sağlam olup, İranlı ünlü şairlerin şiirlerine teknik yönünden ulaşmıştır. Aruza hakim olan bu usta şair, çağdaşlarının düştüğü nazım sorunlarından kurtulmuştur. Bâkî, mısralarını kurarken kelimeleri ustaca seçmiş, bu hususta çok titiz davranmıştır. 15. yüzyılda başlatılıp 16. yüzyılda da sürdürülen Türkçe kelimelerle kafiye yapma gayretine Bâkî de katılmış ve bunda başarılı olmuştur. Bâkî'nin dili yer yer ağırlaşmakla birlikte, mısralarının büyük kısmında sade ve külfetsiz İstanbul Türkçesini başarıyla kullanmıştır.

Bâkî üzerinde Şeyhî, Necâtî, Ahmed Paşa, Hayâlî ve Zâtî gibi Divan şiirinin kendisinden önceki usta şairlerinin etkileri görülür. Ancak, Bâkî, bu etkilerden kısa zamanda kurtularak şiirde orijinalliği yakalamış ve Divan şiirine kendi damgasını vurmayı başarmıştır. Gerek dönemi, gerekse ölümünden sonra etkisini ta Şeyh Galib'e kadar sürdüren Bâkî, ikinci sıradaki pek çok şairi etkilemesinin yanı sıra Türk edebiyatının en büyük şairlerinden Nefî ve Şeyhülislâm Yahya aracılığıyla Nedîm'i de etkilemiştir.

Kaynakça

İslâm Ans. Bâkî mad. Fuad Köprülü, C. II, İst. 1979, s. 243 vö.

Cevdet Kudret, *Divan Şiirinde Üç Büyükler* (2) Bâkî, İst. 1985

Büyük Türk Klasikleri, Bâkî, C. 4, İst. 1986, s. 80 vö.

Sabahattin Küçük, *Bâkî ve Divanından Seçmeler*, KTB. Yay. Ank. 1988

Türk. Diy. Vak. Isl. Ans. Bâkî mad. Mehmed Çavuşoğlu, C. 4, İst. 1991, s. 537

Haluk İpekten, *Bâkî, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Akçağ Yay. Ank. 1993

Nev'î

16. yüzyılın tanınmış şairlerindendir. Edirne'nin Malkara kazasında doğmuş olan Nev'î'nin asıl adı Yahya'dır. Malkaralı Nev'î diye tanınır. İstanbul'da iyi bir öğrenim gören Nev'î, dönemin tanınmış bilginlerinden ve Ahaveyn lakabıyla tanınan Ahmed ve Mehmed Efendiler'den ders almıştır. Medrese arkadaşları arasında Bâkî, Hoca Saadettin Efendi, Üsküplü Valihi ve Mecdi Efendi vardır. Nev'î, öğrenimini tamamladıktan sonra Gelibolu ve İstanbul'da müderrislik yapmış, bir yandan da tasavvufî ilgilenecektir. Nev'î'nin şöhret kazandığı dönem III. Murad'ın padişahlığı dönemine rastlar. III. Murad'ın saltanatı zamanında Nev'î, Şehzade Mustafa'ya ders vermek üzere hoca tayin edilmiş ve şairin saray hocalığı daha sonra kendi isteğiyle saraydan ayrılıncaya kadar sürmüştür. Ömrünün geri kalan kısmında dönemin ileri gelen devlet adamlarına kasideler sunarak geçimini sağlayan Nev'î 1599'da ölmüştür.

Bir divan sahibi olan Nev'î'nin *Dîvân*'ı yayımlanmıştır (*Nev'î, Divan*, Tenkidli basım, Mertol Tulum, Ali Tanyeri, İst. 1977). Bilgin bir şairdir. Farsça ve Arapçayı çok iyi bilir. *Dîvân*'ında Türkçe şiirlerinin yanı sıra Farsça kasideleri vardır. Nev'î bilginliğinin yanı sıra kaside şairi olarak da tanınmıştır. Ancak, Nev'î gerçekte bir gazel şairi olup, ününü gazelleriyle kazanmıştır. Sade şiirden yana olan Nev'î, kendisinin yeni bir tarz yarattığını ve Anadolu şairlerini Acem-Fars taklitçiliğinden kurtardığını söyler. Nev'î'nin oğlu Atayi, babasının tefsir, kelam, fıkıh, akaid, mantık ve benzeri konularda çok sayıda eseri olduğunu söyler. *Netayicü'l-Fünun* adlı eseri, şairin en çok tanınmış mensur eserlerindendir. Bu eserinde Nev'î, dönemin bilim dallarını 12 fen halinde sınıflandırarak, bunların konularını ve bu konularda yazılmış eserleri tanıtmıştır. Nev'î'nin Sinan Paşa'nın *Tazarruat*'ına benzer *Neva-yı Uşşak* adlı seci'li sanatkârane bir üslûpla yazılmış bir mensur eseri vardır. Bu eser, Nev'î'nin sanatlı nesirdeki ustalığını kanıtlar. Sanatçının ayrıca, *Hadîs-i Erba'în Çevirisi* ile tasavvufî konuda yazdığı *Hasb-ı Hâl* adlı bir mesnevisi daha bulunmaktadır.

Kaynakça

Büyük Türk Klasikleri, Nev'î, C. 4, İst. 1986, s. 66

İslâm Ans., Nev'î mad., Abdülkadir Karahan, C. 9, İst. 1988, s. 224
vö.

Bağdatlı Rûhî

Bağdat doğumlu olan Rûhî, uzun seyahatler yapmış, Anadolu'yu tanımış ve 17. yüzyılın başında 1605 tarihinde Şam'da ölmüştür.

Yüzyılın divan sahibi olan şairleri arasında yer alan Rûhî'nin *Dîvân*'ı eski harflerle bastırılmıştır. Ancak, Rûhî, *Dîvân* içerisinde yer alan hiciv ağırlıklı on yedi bendlik ünlü "Terkib-i bend"iyle kendisine şöhret sağlamıştır. "Terkib-i bend", başarılı bir sosyal hiciv örneğidir. İnsanların zayıf ve eksik yanlarını büyük bir ustalıkla yeren şairin "terkib-i bend"i kendisinden sonraki pek çok şair tarafından tanzir edilmiştir. 17. yüzyılda Raşid, Sâmi, Sümbülzâde Vehbî, 19. yüzyılda ise Muallim Naci ile Ziya Paşa bu "Terkib-i bend"e nazire yazmışlardır. Nazireler arasında en başarılı ve en tanınmış olanı Ziya Paşa'nınkidir. Tasavvufun önemli ölçüde etkisi altında kalan Rûhî'nin şiirlerinde tasavvufi düşünce ve mazmunlara geniş yer verildiği dikkat çeker. Hatta, Rûhî'nin Mevlevi olduğu, *Esrar Dede Tezkiresi*'nde kayıtlıdır. Rûhî, Fuzûlî'nin de çok etkisi altında kalmış, ona nazireler yazmıştır. Ayrıca, şairin başarılı olduğu gazel ve kaside nazım şekliyle yazdığı manzumelerinde rindane ve âşıkane edanın yer aldığı görülür.

Kaynakça

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. 1971, s. 579 vö.

Büyük Türk Klasikleri, Bağdatlı Rûhî, C. 4, İst. 1986, s. 117

Lâmi'î Çelebi

16. yüzyıl Türk edebiyatının tanınmış sanatçılarından olan Lâmi'î Çelebi Bursalı'dır. Bu yüzden bazı kaynaklar kendisinden Bursalı Lâmi'î Çelebi diye söz ederler. İyi tahsil görmüş ve ömrünü Bursa'da geçirmiş olan Lâmi'î, Nakşibendi tarikatına girmiş ve Bursa'da ölmüştür.

Lâmi'î manzum, mensur birçok eserin sahibidir. Şimdi kısaca bu eserlerden söz edelim. Lâmi'î'nin *Dîvân*'ı vardır. Lâmi'î'nin şiirlerinin toplandığı *Dîvân*'ın sonunda ayrıca *Bursa Şehr-engîz*'i bulunmaktadır. Lâmi'î *Dîvân*'ı üzerinde bir doktora tez çalışması yapılmıştır [Hamit Bilen Burmaoğlu, *Lâmi'î Çelebi Divanı* (Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni), (bas. dok. tezi), Erzurum 1983].

Lâmi'î manzum çeviriler yapmıştır. Bunlar arasında *Vâmık u Azrâ*, *Absal u Salâman* (*Salâman u Absal*), *Heft-Peyker*, *Gûy u Çevgân*, *Vîs ü Râmin* bulunmaktadır. Hepsi de mesnevi olan bu eserlerden bazılarının adları kaynaklarda geçmekte, eserler elde bulunmamaktadır.

Ancak, Lâmi'î daha çok mensur eserleriyle tanınmıştır. Onun mensur eserleri, manzum eserlerinden hem sayıca daha fazla hem de daha ünlüdür. Mensur eserlerinin en ünlüleri *Nefahatü'l-Üns Çevirisi*, *Şerefü'l-İnsan* ve *İbret-nümâ*'dır. Bunlardan *Nefahatü'l-Üns Çevirisi*, tezkiretül-evliya türünde, yani velilerin hayat hikayelerini anlatan bir eserdir. Molla Câmî'den çeviridir. Ancak Lâmi'î çevirisinde Câmî'ninkinden farklı olarak Câmî'den sonra yaşamış Anadolu velilerine de yer vermiştir. Bu özelliğiyle eser, telif eser görünümündedir. Dilinin sade ve sürükleyici olması nedeniyle eser beğenilmiştir. Münazara türünde yazılmış olan *Şerefü'l-İnsan* Lâmi'î'nin en beğenilen eseri olup, alegorik bir eserdir. Lâmi'î, bu mensur eserinde insanı hayvanlarla konuşturur ve sonunda insanı "eşref-i mahlukat" yani yaratıkların en üstünü, en şerefli olduğu görüşünü savunur. *Şerefü'l-insan* Kanuni'ye sunulmuştur. Ayet ve Hadislere dayandırılarak konunun işlendiği eserin dili ağırdır. Lâmi'î'nin başarılı eserleri arasında adı geçer. *İbret-nümâ* ise ahlâki hikayelerden ve tanınmış mutasavvıfların menkıbelerinden

meydana gelmiş bir eserdir. Lâmi'î'nin ayrıca *Münşeât'ı*, *Letayif-nâme'si* din ve edebiyat üzerine yazılmış risaleleri, *Şevâhidü'n-Nübüvve Tercümesi*'yle başka eserleri bulunmaktadır. *Şevâhidü'n-Nübüvve*, Lâmi'î'nin Molla Câmi'nin aynı adlı eserinden tercüme ettiği bir siyer kitabıdır.

Şairlik yeteneği, sanatkârlık gücü itibariyle orta derecede bir sanatçı olan Lâmi'î daha önce de belirtildiği gibi mensur eserleriyle tanınmıştır. İran edebiyatından, özellikle Molla Câmi'den yaptığı çevirilerle yazdığı bazı mensur eserler ona ün kazandırmıştır. Ayrıca şair, İran edebiyatının *Leylâ vü Mecnûn*, *Yusuf u Züleyha* gibi çok işlenmiş konularını bir yana bırakarak değişik eserleri çevirmek suretiyle mesnevi konularına zenginlik, çeşitlilik kazandırmıştır. Lâmi'î, şehir-engîz türünün işlenişinde de yenilik yapmış ve Bursa hakkında tanıtıcı bilgiler vermiştir. Bu yönüyle eser, bir şehrin güzelliklerini anlatan alışlagelmiş şehir-engîzlerden farklıdır. Lâmi'î, Kanuni'nin Bursa'ya geleceğini öğrenince şehri tanıtmak amacıyla *Şehir-engîz*'ini yazmış, anılan mesnevisinde, Uludağ'ı, Bursa'nın çeşitli semtlerini, mescit ve camilerini tanıtarak döneminin Bursa'sı hakkında önemli bilgiler vermiştir. Ayrıca, İran edebiyatından yaptığı çevirilerde tevhid, münacat, na't, sebep-i te'lif gibi bölümler kendisince yazılmış olup esas metinde de konuya eklemeler, özellikle tasvirler katarak Türk mesneviciliğinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Lâmi'î Çelebi'yi tanıtıcı makale kapsamında bir çalışma yapılmıştır (Nuran Tezcan, Bursalı Lâmi'î Çelebi, *Türkoloji Dergisi*, C. 7, Ank. 1979, s. 305-350) Lâmi'î'nin *Gûy u Çevgân* adlı eseri de bilimsel bir çalışma olarak Avrupa'da yayımlanmıştır (Nuran Tezcan, *Lâmi'î's Gûy u Çevgân*, Stuttgart 1994).

Kaynakça

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. 1971, s. 601 vö.

Büyük Türk Klasikleri, Lâmi'î, C. 3, İst. 1986, s. 247 vö.

İslâm Ans. Lâmi'î mad. Abdülkadir Karahan, C. 7, İst. 1988, s. 10 vö.

H. Bilen Burmaoğlu, *Bursalı Lâmi'î Çelebi Divanı'ndan Seçmeler*, KB Yay., Ank. 1989.

Kemâl Paşazâde (İbn-i Kemal)

16. yüzyıl Osmanlı sahası Türk edebiyatının tanınmış başka bir şairi de; Kemal Paşazâde'dir. Edirne'de doğan İbn-i Kemal'in asıl adı Ahmed olup Kemal Paşazâde diye de tanınır. Sanatçının şairliğinin yanı sıra alimliği de vardır. Çeşitli devlet memuriyetlerinde görev aldıktan sonra şeyhülislâmlığa kadar yükselmiş olan Kemal Paşazâde çok iyi Arapça ve Farsça bilen, eserlerinin çoğunu Arapça yazan bir sanatçıdır. Risale, makale, kitap olarak Arapça-Türkçe çok sayıda eser yazmıştır. Tarihi, edebi ve dini konularda yazmış olan İbn-i Kemal'in şair olarak ufak bir *Dîvân*'ı, *Yusuf u Züleyha* mesnevisi ve Sâdî'nin *Gülistân*'ına nazire olarak yazdığı *Nigâristân*'ı vardır. *Dîvân* yeni harflerle basılmıştır. (*İbn-i Kemâl, Dîvan*, Haz. Mustafa Demirel, İst.1996) *Nigâristân*, MEB klasikleri arasında yayımlanmıştır. Eskiden medreselerde Farsçayı öğretmek amacıyla okutulan *Nigâristân*, çoğu hikmetli yani öğretici hikayelerden meydana gelmiştir. İçinde manzum parçaların da bulunduğu didaktik bir eserdir. Kemal Paşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı tarihi ünlüdür. Tamamı on defter olan eserin birinci kısmı Şerafettin Turan tarafından transkripsiyonlu metin olarak Türk Tarih Kurumu yayınları arasında yeni harflerle yayımlanmıştır.

Kaynakça

İslâm Ans. Kemâl Paşazâde mad. İsmet Parmaksızoglu, C. 6, İst. tar., s. 561 vö.

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. 1971 s. 605
Büyük Türk Klasikleri, Kemâl Paşazâde, C. 3, İst. 1986, s. 264 vö.

Figânî

Sözünü ettiğimiz yüzyılın ikinci derecede yer alan şairlerinden biri olan Figânî Trabzonlu'dur. Biraz medrese öğrenimi görmüş daha sonra tıpla uğraşmış, olgunluk döneminde edebiyat ve şiire merak sarmıştır. Kaynaklar, Figânî'nin Rûhî gibi rind yaradılışlı bir şair olduğunu, ömrünü Galata meyhanelerinde geçirdiğini kaydetmektedirler. Elde bulunan tek eseri olan *Divançe*'si yayımlanmıştır (Abdülkadir Karahan, *Figânî ve Divançesi*, İst. 1966).

Kaynakça

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, İst. 1971, s. 575 vö.

Büyük Türk Klasikleri, Figânî, C. 3, İst. 1986, s. 258 vö.

İslâm Ans., Figânî mad., M. Fuad Köprülü, C. 4, İst. 1988, s. 630 vö.

16. yüzyıl Osmanlı padişahları da şiir ve edebiyatla ilgilenmiş, kendileri de şiirler yazmışlardır. Yüzyılın padişah şairleri arasında Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad vardır. Yavuz Sultan Selim, Selîmî mahlasıyla şiirler yazmıştır. Arapça ve Farsçayı iyi bilen Selîmî'nin *Farsça Dîvân'ı* vardır. *Farsça Dîvân* Türkçeye çevrilmiştir (Ali Nihad Tarlan, *Yavuz Sultan Selim'in Farsça Divan'ı*, İst. 1946). Murâdî mahlasıyla şiirler yazan III. Murad'ın büyük bir *Dîvân'ı* vardır. *Dîvân'ın* İstanbul kütüphanelerinde yazmaları bulunmaktadır.

Muhibbî

Muhibbî mahlasıyla şiir yazan Kanuni Sultan Süleyman Osmanlı Devleti'nin onikinci padişahıdır. Babası Yavuz Sultan Selim öldükten sonra tahta geçerek kırkaltı yıl padişahlık yapmıştır. Kanuni devlet idaresinde gösterdiği başarının yanı sıra bilim ve sanatın gelişmesi için de çaba göstermiş, bilim adamlarını ve sanatçıları korumuştur.

Şiirlerinde bir padişaktan çok sıradan bir insan gibi görünen Muhibbî, aşk ıstırapı, kanaat, tevazu, felekten şikayet gibi diğer şairlerin işlediği konuları işlemiştir. Muhibbî'nin şiirlerinde gurur, büyüklenme gibi duygular görülmez. Şair, daha çok fakirlikten, kimsesizlikten, sevgilinin vefasızlığından ve kadrinin bilinmediğinden şikayet eder. Muhibbî, Zâtî'den sonra en çok gazel yazan şairlerdendir. *Dîvân'ı* üzerinde çalışma yapılarak yayımlanmıştır (*Muhibbî, Divan-ı Muhibbî*, Haz. Vahit Çabuk, İst. 1980; *Muhibbî Divanı*, Haz. Coşkun Ak, Ank. 1987).

Kaynakça

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. 1971, s. 567 vö

Büyük Türk Klasikleri, Muhibbî, C. 3, İst. 1986, s. 403 vö.

16. yüzyılın ikinci derecede yer alan diğer şairlerinden Âhi, *Hüsrev ü Şîrîn* ile manzum-mensur karışık yazdığı *Hüsn ü Dil* adlı eserlerin sahibidir. Gerçekte *Hüsrev ü Şîrîn*, Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'ine, *Hüsn ü Dil* ise Lâmi'î'ye naziredir. Bu yüzyılda sözü edilmesi gereken şairler arasında Hayreti, Üsküplü İshak Çelebi ile Usûlî de bulunmaktadır.

Hayreti, daha önce sözünü ettiğimiz Yenice-Vardarlı Hayâlî'nin hemşehrisidir. *Dîvânı* bulunmaktadır (*Hayreti, Divan*, Haz. Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, İst. 1981). Ayrıca Belgrad şehri için yazdığı bir *Şehr-engîz*'i vardır. Üsküplü İshak Çelebi'nin de *Dîvân*'ı olup, kaynakların kendisinden ince, faziletli, duygulu diye söz ettikleri bir sanatçıdır. *İshak Çelebi Dîvânı* yeni harflerle yayımlanmıştır (Mehmed Çavuşoğlu-Ali Tanyeri, *Üsküplü İshak Çelebi Divanı*, Mimar Sinan Üni. Yay. İst. 1990). Dönemin Rumeli şairlerinden olan Yenice-Vardar kökenli bir diğer şair Usûlî'dir. Yenice-Vardar'da öğrenim gördükten sonra Mısır'a giderek Gülşenî tarikatının kurucusu İbrahim Gülşenî'ye intisap etmiştir. Onun dervişidir. Usûlî'nin de *Dîvân*'ı bulunmaktadır. *Usûlî Dîvânı* yayımlanmıştır (Mustafa İsen, *Usuli, Hayatı, Sanatı ve Divanı*, A. Ü. Yay., Erzurum, 1988); (*Usuli Divanı*, 2. bas., Akçağ Yay, Ank. 1990).

16. Yüzyıl Osmanlı Sahası Mesnevicileri ve Eserleri

16. yüzyılda mesnevi alanında daha sonraki yüzyıllarda aşılamayan başarılı eserler yazılmıştır. İran edebiyatından gelen klasik konuların yanı sıra; dini, ahlâki, tasavvufî hikâyeler, hilye ve mevlidler, maktel-i Hüseyin'ler, hadis-i erbain çevirileri, şehr-engîzler, saki-nameler, fetih-nameler vb. pek çok eser yazılmıştır. Bu yüzyılda hamse sahibi olan sanatçılar da bulunmaktadır. 16. yüzyılda sayıları artmış olan şehr-engîzlerin varlığı edebiyattaki yerlileşme eğilimiyle ilgilidir. Ayrıca, daha önce söylendiği gibi, yerli tasvirlerle, gelenek ve göreneklere yer veren küçük hikâye türü mesneviler de bu yüzyılın ürünleri arasındadır. Bunlar, edebiyatımızda yerel motiflerin kullanılmaya başlanmasının yani mahal-lileşmeye yönelişin ifadesi olarak değerlendirilmelidir.

16. yüzyıl din, ahlâk ve tasavvuf konularının çok işlendiği mesnevilerin yazıldığı bir yüzyıldır. Bu yüzyılda özellikle ahlâki konulu manzum ve mensur eserler dikkati çekecek kadar çoktur. Bunun nedeniyse, İmparatorluğun büyümesi sonucu idaresindeki güçlüğün yarattığı bozukluklar ayrıca servet ve rahatla birlikte gelen ahlâki çöküşle izah edilebilir.

Yukarıda 16. yüzyıl Osmanlı sahasının belli başlı temsilcileriyle ikinci sırada yer alan temsilcilerinden söz ederken diğer eserleriyle birlikte mesnevilerine de değinmiştik. Bu bölümde ise doğrudan mesnevileriyle tanınmış sanatçılardan söz edeceğiz.

Taşlıcalı Yahya ✕

16. yüzyılda mesnevi alanında tanınmış şairlerden biridir. Rumeli'de Taşlıca'dandır. Orada yetişmiştir. Aslen asker olan Yahya kendini sanatıyla da yetiştirmiş alim bir şairdir. Rüstem Paşa'nın sadrazamlığı sırasında yeniçerilik yapmış, Paşa'nın teveccühünü kazanmıştır. Kanuni'nin Bağdat seferine katıldığı ve Fuzûlî ile Bağdat'ta tanıştığı kaynaklarca kaydedilmektedir. Taşlıcalı Yahya'nın, *Hamse*'sinde bulunan mesneviler şunlardır: *Gencîne-i Râz*, *Kitâb-ı Usûl*, *Gülşen-i Envâr*, *Yusuf u Züleyha*, *Şâh u Gedâ*. Bu eserlerden *Gencîne-i Râz*, Taşlıcalı Yahya'nın ilk mesnevisidir. *Kitâb-ı Usûl* ve *Gülşen-i Envâr* ile birlikte din, ahlâk, tasavvuf ve aşk konularında yazılmış küçük hikayelerden oluşmaktadır. Yahya'nın mesnevilerinden *Şâh u Gedâ*, konusu İstanbul'da geçen te'lif bir hikâyedir. Kendiside eserinin çeviri olmadığını belirtir. *Şâh u Gedâ*'da İstanbul'un bazı yerlerinin, Ayasofya, Sultan Ahmed Camii gibi tarihi eserlerin tasvirlerinin bulunması mesnevinin önemini artırmaktadır. *Hamse*'sini Kanuni döneminde yazmış olan, Taşlıcalı Yahya mesnevilerinin hepsinde onu övmüştür. Yahya Bey, aynı zamanda divan sahibidir ve *Dîvân*'ındaki şiirleriyle de tanınmıştır. *Dîvân*'ı yayımlanmıştır (*Yahya Bey, Divan*, Haz. Mehmed Çavuşoğlu, İst. 1977). Ayrıca, Kanuni'nin büyük Şehzadesi Mustafa'nın boğdurulması üzerine yazdığı mersiyesi de ünlüdür.

Kaynakça

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. 1971, s. 598 vö.

Mehmed Çavuşoğlu, *Yahya Bey ve Divanından Örnekler*, İst. 1983
Büyük Türk Klasikleri, Taşlıcalı Yahya, C. 4, İst. 1986, s. 22 vö.

Kara Fazlî

16. yüzyılın Mesnevicileri arasında tanınmış bir başka şair de İstanbullu Fazlî'dir. Fazlî'nin yetişmesinde dönemin şairlerinden en çok Zâtî'nin yardımı olmuştur. Zâtî, Fazlî'deki şiir yeteneğini anlayarak onun elinden tutmuş, Kanuni'nin Şehzadesi Mehmed'in 1530'da sünnet düğününde yazdığı bir kasideyi Zâtî'nin aracılığıyla padişaha okuyarak onun

ilgisini çekmiştir. Daha sonra Şehzade Mehmed'e Manisa valiliği sırasında divan katibi ve onun ölümünden sonra da Şehzade Mustafa ve Şehzade Selim'e divan katibi olan Fazlî 1563'te Kütahya'da ölmüştür. Tezkirecilerden Latîfî, Fazlî'nin divan tertip ettiğini söylerse de divanı günümüze kadar bulunamamıştır. Asıl mesnevileriyle ün yapmıştır. Fazlî'nin bilinen mesnevileri, *Gül ü Bülbül*, *Hüma vü Hümayun* ve *Lüccetül-Esrâr*'dır. Bunlar arasında en tanınmış *Gül ü Bülbül*'dür. *Gül ü Bülbül*, alegorik yani temsili bir mesnevi olup, gül ile bülbül arasındaki aşk macerasını anlatır. Bu eserin sonunda Fazlî, gülle bülbülün yanı sıra eserdeki çiçekler, rüzgâr, mevsimler ve benzeri varlıkların da birer sembol olduğunu söyleyerek gülde tecelli eden ilahi güzelliği bülbülün gerçek aşka ulaşmasına vasıta yapmıştır.

Kaynakça

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. 1971, s. 597 vö.

Büyük Türk Klasikleri, Kara Fazlî, C. 3, İst. 1986, s. 398 vö.

İslâm Ans., Fazlî mad., M. Fuad Köprülü, C. 4, İst. 1988, s. 532 vö.

Hâkanî Mehmed Efendi

Bu yüzyılda tasavvufî, dini, ahlâki konuda eser veren bir başka önemli şair; Hâkanî Mehmed Efendi'dir. Hâkanî'nin *Hilye*'si vardır. Süleyman Çelebi *Mevlid*'inin etkisinde kalarak hilyesini yazmış olan Hâkanî Mehmed, eserde Hz. Muhammed'in hayatını, doğum, risalet, hicret, mi'rac, rihlet ve dua bölümleri içinde anlatır.

Hâkanî'nin hilyesi çok beğenilmiş, ondan sonra hilye yazan birçok şair çıkmıştır. Hâkanî'den sonra hilye yazan şairlerin en meşhuru Tirmızı'dır. Ancak hilye, halk arasında mevlid kadar yaşamamıştır. Hâkanî'nin duygularını içtenlikle iletmış olmasına rağmen eser halk için yazılmadığından dili ağırdır. *Hilye* de Arapça kelimeler çoktur. Hâkanî Mehmed Efendi'nin ayrıca *Kırk Hadis Çevirisi* ile *Dîvân*'ı vardır.

Kaynakça

Büyük Türk Klasikleri, Hakanî, C. 4, İst. 1986, s. 128 vö.

İslâm Ans., Hakanî mad. Ahmed Ateş, C. 5/1, İst. 1988, s. 85 vö.

Bu yüzyılın bilinen diğer dini-ahlâki konulu mesnevilerinden bazıları şunlardır: Şemsî'ye ait olan *Deh-Mürg* kahramanı on kuş olan dini-tasavvufi bir hikâyedir. I. Selim'e sunulmuştur. Bir başka mesnevi yazarı Halvetî olup, eserinin adı *Gülşen-i Tevhid*'dir. Mevlevî şair Şâhidî'nin Türkçe *Gülşen-i Tevhid* ve Farsça yazdığı *Gülşen-i Esrâr* mesnevileri vardır. Ancak Şahidî ününü *Tuhfe-i Şâhidî* adlı Farsça-Türkçe sözlüğüyle yapmıştır. Bu yüzyılda on beşe yakın şairin "mevlid" yazdığını biliyoruz (Hasibe Mazioğlu, Türk Edebiyatında Mevlid Yazan Şairler, *Türkoloji dergisi*, C. IV, 1974,) Ayrıca, manzum kırk hadis (*Hadis-i Erba'în*) ve yüz hadis çevirileri de bu yüzyılda yazılmaya devam etmiştir. Bu çeviriler çoğunlukla dört mısralık, bazen de üç mısralık kıtalar halinde yapılmıştır. Ancak, çevirilerin giriş kısımları ve sonuç bölümleri mesnevi biçiminde yazılmıştır.

16. yüzyılda manzum tarihlerin, fetih-nâmelerin sayıları da artmıştır. Bunlar arasında Bitlisli Şükrü'nün Yavuz'un fetihleri hakkında yazdığı *Selim-nâme*'yi, Ârifî'nin *Şeh-nâme*'sini, Murâdî'nin *Fetih-nâme-i Kal'a-i Nova*'sını, İshak Çelebi'nin *Selim-nâme*'sini, Senâyî'nin *Süleyman-nâme*'sini sayabiliriz. Bu konuda Agâh Sırrı Levend çalışmıştır (Agâh Sırrı Levend, *Gazavat-nameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavat-name'si*, 1956).

16. Yüzyıl Osmanlı Sahası Mensur Eserleri

16. yüzyılda manzum eser sayısında görülen artışın yanı sıra mensur eserlerde de konular bakımından çeşitlilik ve sayısal artış gözlenir. Bu yüzyılda yazılmış mensur eserler; şuara tezkireleri dini-tasavvufi eserler, ahlâk kitapları siyaset-nâmeler vb.'dir. Ayrıca 16. yüzyılda, İran ve Arap edebiyatlarının tanınmış mensur eserlerinden örneğin hikayelerden çeviriler yapıldığı gibi, aşk, macera konularında da telif hikâyeler yazılmıştır. Bu yüzyılın önde gelen nasirleri arasında Lâmi'î bulunmaktadır. Ancak, Lâmi'î'nin mensur eserlerinden ilgili bölümde söz ettiğimiz için burada tekrar yer vermiyoruz.

16. yüzyılda yazılmış biyografik eserler, dönemin mensur eserlerinin önemli bir bölümünü teşkil ederler. Edebiyat tarihçiliği geleneğimizin, birinci derecede kaynak eserleri olan şuara tezkireleri bu yüzyılda sayıca artış gösterir. Bilindiği gibi Türk edebiyatında yazılmış, elde bulunan ilk

tezkire Ali Şîr Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-Nefâis*'idir. Osmanlı sahasında yazılmış, varlığı bilinen ilk tezkire ise telif tarihi, 1538 olan Sehi Bey'in *Heşt Bihişt*'idir. Sehi Bey, sekiz bölüme ayırarak sade bir dille yazdığı tezkiresinde şairler hakkında kısa bilgiler vermiştir. Eser Anadolu sahasının ilk örneği olması bakımından önemli bir kaynaktır.

Hicri 1325 tarihinde İstanbul'da eski harflerle basılmış olansöz konusu tezkire yurt dışında da yayımlanmıştır (Günay Kut, *Heşt Bihişt, The Tezkire by Sehi Beg*, Harvard, 1978). Ayrıca eserin Almancaya çevirisi de yapılmıştır. İkinci olarak Sehi Bey tezkiresini, 1546 yılında yazılmış olan Latîfî'nin *Tezkiretü's-Şu'arâ* adlı biyografik eseri izler. Önemli kaynak eserler arasında yer alan *Latîfî Tezkiresi*'nin şairler bölümü, elifba sırasına göre düzenlenmiştir. Eserin başında bulunan uzunca bir önsözden sonra din uluları, şair padişahlar, şehzadeler ve ileri gelen devlet adamlarının tanıtımı yer alır. Latîfî, tezkiresinde yer verdiği şairleri bir sanatçı gözüyle eleştirerek değerlendirmiştir. Pek çok yazma nüshası bulunan *Latîfî Tezkiresi*'nin hicri 1314 yılında İstanbul'da yapılmış eski harfli bir baskısı bulunmaktadır. Ayrıca son olarak anılan eser üzerinde yapılmış olan bilimsel bir çalışma yayımlanmıştır (*Latîfî, Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, İnceleme-Metin, Haz. Rıdvan Canım, AKM Yay., Ank. 2000.) 16. yüzyıl tezkireleri arasında daha sonra Bağdatlı Ahdi'nin 1593 tarihinde yazdığı *Gülşen-i Şu'arâ* adlı tezkiresi yer alır. *Ahdî Tezkiresi*, Şehzâde II. Selim adına yazılmıştır. *Tezkire*'de Bağdat yöresinde ve İran'da yaşamış Türk şairlerine yer verilmiş olup, fazla ağır olmayan bir dil kullanılmıştır. *Tezkire*, yazma halindedir.

Meşâ'irü's-Şu'arâ, bu yüzyılın bir diğer önemli tezkiresidir. 1566 tarihinde Âşık Çelebi tarafından yazılmıştır. Âşık Çelebi, tezkiresinde şair ve şiirden söz ettiği bir önsözden sonra şair padişahlara yer ayırmış, daha sonra da şairleri ebced harflerine göre sıralamıştır. *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, Londra'da 1971 yılında tıpkıbasım olarak Meredith Owens tarafından bastırılmıştır. Âşık Çelebi'nin *Tezkire*'sinden başka *Dîvân*'ı, *Bursa Şehr-engîz*'i, *Hadîs-i Erba'in*'i de bulunmaktadır.

Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ* adlı eserini gene bu yüzyılda 1586 tarihinde bitirerek dönemin Padişahı III. Murad'a sunmuştur. Ağır bir dili olan Hasan Çelebi tezkiresi münşiyane yani sanatlı bir üslûpla yazılmıştır. Bu tezkire TTK yayını olarak Ankara'da iki cilt halinde (I. cilt 1978, II. cilt 1981) İbrahim Kutluk tarafından hazırlanmış olan tenkitli metin eski harflerle basılmıştır.

1596 tarihinde Beyani tarafından yazılmış olan *Tezkiretü's-Şu'arâ* bu yüzyılın başka bir biyografik eseridir. Bu yüzyılda tezkireler dışında başka biyografik eserler de yazılmıştır. Yüzyılın bu tür biyografik eserleri arasında, *Şakâyık-u'n-Nu'maniyye* önemlidir. *Şakâyık-u'n-Nu'maniyye*'nin aslı Arapça olup, Türkçeye çeviri ve zeylleri yapılmıştır. Eserin biyografik eser olarak değeri, daha sonraki yüzyıllarda da devam etmiş ve 17. yüzyılda da bu esere eklemeler yapılmıştır.

Şakâyık-i Nu'maniyye tercüme ve Zeylleri son olarak İstanbul'da yayımlanmıştır (*Şakaik-i Nu'maniye Tercüme ve Zeylleri*, Neşre Haz. Abdülkadir Özcan, 5 Cilt, İst. 1989).

Bu yüzyılın mensur eserleri arasında ahlâk kitaplarının da yer aldığını söylemiştik. Bu tür eserler arasında, Kınalızade Ali Çelebi'nin *Ahlâk-ı Alâî*'sini, İbn Kemal'in *Câmi'ü'n-Nesâih* adlı kitabını sayabiliriz. 16. yüzyılda mensur tarihler de yazılmıştır. Bunların bir kısmı süslü sanatlı üslûpla yazılmış olmakla birlikte, sade nesir üslubuyla yazılmış olanları da vardır. Yüzyılın bu tür eserleri arasında Hoca Saadettin Efendi'nin *Tâcü't-Tevârih*'i ünlüdür. Münşiyane bir üslûpla yazılmıştır. Gelibolulu Ali'nin *Künhü'l-Ahbâr*'ı, peygamberler tarihi, İslâm tarihi, Türk ve Moğol tarihi, Osmanlı tarihi olmak üzere dört cilttir. Osmanlı tarihinde her padişah devri sonunda bilgin, şair vb. tanınmış kişilerden söz edilir. Edebiyat tarihimiz içinde biyografik eser olarak önemli bir kaynak görünümündedir. *Künhü'l-Ahbâr*'ın bu bölümü yayımlanmıştır (*Künhü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*, Haz. Mustafa İsen, AKM Yay. Ank. 1994) Yüzyılın tezkirecilerinden Sâdikî (-i Kitâbdâr) Osmanlı sahası dışında eser veren bir sanatçıdır. Çağatay lehçesiyle yazdığı *Mecma'u'l-Havas* adlı biyografik eseri ünlü olup, İran'da basılmıştır.

17. YÜZYIL TÜRK EDEBİYATI

17. yüzyıl genel olarak Türk tarihinin güçlü döneminin sona erdiği ve gerileme devrinin yaşandığı bir yüzyıldır. Daha önceki yüzyılda başlamış olan karışıklıklar, siyasi çekişmeler Türk dünyasının bütün yerleşim alanlarında kendini gösterir.

Orta Asya'da Rusya, Türkler'i birbirine düşürerek Sibirya'yı ele geçirir; Kazan'ı zapteder. Orta Asya Türkleri'ni kendi sınırları içerisine çekerek egemenliği altına alma çabasını sürdürür. Türkler'in doğu komşuları Çinliler Türkistan'ı alma isteği içerisindedirler. Komşularının sürdürdüğü bu saldırgan emellerin yanı sıra Orta Asya Türkleri de kendi aralarında bir birlik kuramamışlar, siyasi çekişmeler içerisine düşmüşlerdir. Bu yüzyılda Türk-Hint İmparatorluğu parçalanma durumuna gelerek, doğunun en parlak Türk devleti olma özelliğini yitirmiştir. Nitekim bir süre sonra 18. yüzyılda Hindistan'da Türk üstünlüğü sona erecek ve Hindistan 19. yüzyılda bütünüyle bir İngiliz sömürgesi olacaktır.

Azerbeycan yöresi de Safevi-Osmanlı çekişmesine sahne olmaya devam eder. Etnik çatışmalar ve Şii-Sünni mücadelesi 17. yüzyılda da yörede varlığını sürdürür. Yüzyılın ikinci yarısında, Safeviler Tiflis dahil olmak üzere Gürcistan'ın bir kısmını Osmanlılar'a bırakmak zorunda kalırlar.

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda bazı siyasi güçlükler, ekonomik sıkıntılar başlamış olmakla birlikte, bunlar henüz devletin ulaştığı ihtişamı gölgeleyecek durumda değildir. Bu nedenle Osmanlı 17. yüzyıla, önceki yüzyıllarda kazandığı güçlü görünümüyle girer. Başta padişah olarak III. Mehmed bulunmaktadır. İmparatorluk hâlâ geniş toprakların sahibidir. Bazı devletler örneğin Alman-Avusturya İmparatorluğu, Rus Çarlığı Osmanlı'ya vergi vermektedir. Ancak, zirvede geçirilen bu yıllar uzun sürmez. İmparatorluk bazı olumsuz iç ve dış gelişmeler sonucunda bir süre sonra Duraklama Dönemi'ne girer. Çünkü artık Osmanlı, topraklarına yeni topraklar katamamakta, Osmanlı coğrafyası üzerinde ekonomik sorunlar yaşanmakta, başka ne-

denlerle birlikte merkezi otoritenin zayıflaması sonucu ortaya çıkan Celali isyanları ciddi sorun olarak devleti uğraştırmaktadır. Nitekim 17. yüzyılın ilk yıllarında başa geçen I. Ahmed, Celâli İsyanları nedeniyle 1606'da Zitvatorak Antlaşması'nı imzalayarak İmparatorluğun yeni fetihlerde bulunma emellerine son vermek zorunda kalmıştır.

Böylece, 17. yüzyıl Osmanlı'nın batıda Avrupalılar doğuda ise İranlılar'la sürekli savaştığı, içte isyanların idari ve ekonomik bozuklukların yaşandığı bir yüzyıldır. Dokuz padişahın saltanat dönemlerinin idrak edildiği 17. yüzyılda devlet otoritesi sarsılmış, idari kurumlar bozulmaya başlamıştır. Osmanlı bu yüzyılda Batı'daki gelişmelere ayak uyduramamaktadır. Aralarında şair olanlarının da bulunduğu 17. yüzyıl Osmanlı Padişahları ise şunlardır: I. Ahmed, I. Mustafa, II. Osman, IV. Murad, IV. Mehmed, II. Süleyman, II. Ahmed ve II. Mustafa. 17. yüzyılın sonunda imzalanan 1699 Karlofça Antlaşması'yla Osmanlı'nın batıdaki toprakları ilk kez Avrupalılar tarafından paylaşılmıştır. Böylece yüzyılın bitiminde "Avrupa'da Türk gücü" imajı silinmiştir. 18. yüzyılda ise İmparatorluğun toprakları hızla elden çıkmaya başlayacaktır.

17. YÜZYIL ÇAĞATAY SAHASI TÜRK EDEBİYATI

17. yüzyılda Şeybanlı sülalesinden Ebulgazi Bahadır Han Harezm'i elinde bulundurmaktadır. Ebulgazi Bahadır Han, saltanatı sırasında Türk ruhunu canlandırıp milli benliği güçlendirmek amacıyla Türk tarihi yazdırmak istemiştir. Ancak bu işi yapabilecek bir tarihçi bulamadığı için kendisi *Şecere-i Terâkime* ve *Şecere-i Türk* adlı iki önemli eser yazmıştır. Bunlardan *Şecere-i Terâkime* Moğol tarihinden esinlenmiş ve Moğol tarihçisi Reşidüddin'in *Câmiü't-Tevârih* adlı eserinden yararlanılarak yazılmıştır. Ebulgazi Bahadır Han anılan eserini sözü edilen Moğol tarihindeki Oğuzlara ait bilgilerle, sözlü ve yazılı Oğuz-nameleri değerlendirerek yazmıştır.

Şecere-i Terâkime tıpkıbasım olarak İstanbul'da 1937'de yayımlanmıştır. Ayrıca Rus müsteşriklerinden Kononov, eser üzerinde bir doktora çalışması yapmıştır. *Şecere-i Terâkime* üzerindeki en son çalışma Zuhâl Kargı Ölmez tarafından yapılmış olup, [*Şecere-i Terakime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, Zuhâl Kargı Ölmez. Simurg Yay., Ankara 1996] adıyla yayımlanmıştır. Bahadır Han'ın diğer eseri *Şecere-i Türk*, 15. yüzyılın ikinci yarısından Bahadır Han'ın kendi dönemine gelinceye kadar Harezm bölgesine egemen olan Şeybanlılar'ın yani Özbekler'in ve Yadigarogulları'nın şecereleri ve tarihleri hakkında bilgiler içerir. Bahadır Han eserini halkın anlayabileceği dille sade Türkçe ile yazmıştır (Abdülkadir İnan, Ebulgazi Bahadır Han ve Türkçesi *TDAY, Belleten* 1957, s. 29-39). *Şecere-i Türk* ise önce Ahmed Vefik Paşa daha sonra da Rıza Nur tarafından Türkiye Türkçesine çevrilerek yayımlanmıştır.

17. YÜZYIL AZERİ SAHASI TÜRK EDEBİYATI

17. yüzyılda Azeri Sahası Türk Edebiyatı, güçlü temsilcilerden mahrum ve sönük olarak geçmiştir. Bu dönemin temsilcisi olarak zikredebileceğimiz en güçlü şair Tebrizli Saib, Türkçe şiirler yazmışsa da sahanın öteki şairleri gibi daha çok Farsça yazdığı için İran edebiyatında yer almıştır. Saib, Fuzûlî'nin etkisinde kalmış, ancak yazdığı Türkçe şiirlerle aynı zamanda yeni bir edebi cereyanın öncülerinden olmuştur. Şair, Hindistan'da Şah Cihan'ın sarayında ilgi gören "Sebk-i Hindî" ekolünün yaratıcıları arasındadır. Ayrıca dünyaya bakışı, hayat karşısındaki olgun görüşleri ile edebiyatımızda "Hikemi Şiir" ekolünün temsilcilerinden olan Nâbî, Koca Râgıp Paşa, Münif gibi şairleri de şiir üslubu ile etkilemiştir. Saib-i Tebrizî'nin, *Dîvân*'ı olup, söz konusu eserin kıymetli bir yazma nüshası Ankara da DTCF Kütüphanesi'ndedir.

17. YÜZYIL OSMANLI SAHASI TÜRK EDEBİYATI

Osmanlı sahası, başta da belirtildiği gibi tarihi ve sosyal çalkantılara rağmen Türk edebiyatının bu yüzyılda en verimli ve parlak alanıdır. Türk edebiyatı, 16. yüzyılda eriştiği olgun ve verimli yapıyı bu yüzyılda da korumuş olup, özellikle yüzyılın ilk yarısında edebi türlerin çeşitliliği ile edebi eser sayılarındaki çokluk dikkat çekicidir. 17. yüzyılda İmparatorluğun içinde bulunduğu sözü edilen olumsuz gelişmelerin edebiyat üzerindeki etkisi hemen görülmez. Özellikle daha önce de belirttiğimiz gibi, yüzyılın ilk yarısında edebiyat üstünlüğünü korumuştur. Kasidede Nef'î, gazelde Şeyhülislâm Yahya, Neşâtî, Nâ'ilî yalnızca kendi dönemlerinde değil, daha sonraki yüzyıllarda da diğer şairlere üstat olma vasıflarını sürdürmüşlerdir. Yüzyılın ikinci yarısında edebiyatta durgunluk görülür. İkinci dönem şairleri arasında yalnızca Nâbî, usta şair olarak Divan edebiyatındaki yerini almıştır. Bundan böyle artık edebi türlerde öncekileri aşan üstün eserler verilememektedir.

17. yüzyıl Osmanlı sahası Türk şiiri, diğer yüzyıllara göre daha oturmuş ve daha yerli bir yapıya sahiptir. Şiire giren yerli unsurlarla İran edebiyatının etkisi daha da azalmıştır. Bu yüzyılın sanatçıları, Necâtî, Bâkî, Fuzûlî başta olmak üzere önceki yılların Türk sanatçılarından esinlenerek kendilerini yetiştirmişlerdir. Şairlerimiz, bir yüzyıl öncesinden başlayarak İran edebiyatı ile eşdeğer eserler ortaya koyduklarını, kaside ve gazelde İranlı sanatçıları aştıklarını, mesnevide ise yeni bir yolda yüremeye başladıklarını söylemekle birlikte, İran edebiyatı ile ilişkilerini de büsbütün kesmiş değillerdir.

Bu yüzyılda daha önce adından söz ettiğimiz "Sebk-i Hindî" denilen bir edebi cereyan, daha doğrusu bir edebi üslûp İran edebiyatında revaçtadır. Sözü edilen bu üslûp, 17. yüzyılda Türk edebiyatına da yansımış ve başta Nâ'îlî olmak üzere Neşâtî, İsmetî, Fehîm gibi temsilciler yetiştirmiştir. Yüzyılın ikinci yarısında Nâbî şiirde duygu ve hayalden çok düşünceye yer vererek, dünya görüşünü, hayat tecrübesini özlü bir biçimde anlatmak suretiyle kendi tarzında yeni bir yol açmış, "hakimane şiir" ya da "Hikemî Şiir" dediğimiz yeni bir anlatım yolunu şiire sokmuştur.

Bu yüzyılda da dilde bilinçli bir Türkçeleşme çabası görülmemektedir. Ancak şairler belirli ölçüde teknik kolaylığa ulaştıkları için, yani şiirde belirli bir bilgi birikimine ulaştıklarından, sade, özlü şiirler söyleyebilmiş, aruzu Türkçeye daha rahat uydurabilmişlerdir. 17. yüzyılda münşiyane nesir dediğimiz süslü nesir, geçen yüzyıla göre daha da ağırlaşmıştır. Dini eserlerin yanı sıra tarihler, menakıb-nameler gibi bazı eserler arasında ise sade bir dille yazılanlar olduğu gibi, sanatlı nesir üslubuyla yazılanlar da olmuştur. Veysî ve Nergisî bu yüzyılın secili, süslü nesir üslubunun temsilcileri olarak tanınırlar. Kâtip Çelebi ile Naîmâ ise, nesir dilinde orta bir yol izlemişlerdir.

17. Yüzyıl Osmanlı Sahası Türk Şiirini Etkileyen Edebi Üslûplar

17. yüzyıl Osmanlı sahası Türk şiiri önceki yüzyıllardan gelen geleneksel yapısını sürdürmekle birlikte üslûpta yeni arayışlar peşindedir. Hem bu yeni anlatım biçimi arayışı sonucu, hem de Fars edebiyatının Türk edebiyatı üzerindeki etkisinin sürmesi nedeniyle, bu yüzyılda Türk şiiri iki yeni üslubun etkisine girer. Bunlar, Sebk-i Hindî ve Hikemî Şiir üslûplarıdır. Şimdi sırasıyla bunları tanıtalım:

Sebk-i Hindî

Hint üslubu ya da Hint tarzı anlamına gelen "Sebk-i Hindî" İran'da ortaya çıkmış, ancak Safeviler dönemindeki dini baskı nedeniyle İran'dan Hindistan'a giden İranlı şairlerce Hindistan'da geliştirilmiştir. Hint edebiyatından da etkilenererek, Fars, Hint ve Türk şairleri üzerinde etkisini gösteren "Sebk-i Hindî"nin yaratıcıları arasında, Urfî-i Şîrâzî (öl. t. 1590), Tâlib-i Amûlî (öl. t. 1626), Kelîm-i Kâşânî (öl. t. 1651), Sâib-i Tebrîzî (öl. t. 1670) gibi ünlü İranlı ve Azeri şairlerin yanı sıra Hintli olan Feyzî-i Hindî (öl. 1595) ile Hindistan'a gitmeyip ününü İran'da kazanan Şevket-i Buhârî (öl. t. 1699) de bulunmaktadır. 17. yüzyılda bütün özellikleri ile Divan şiirinde de etkisini gösteren söz konusu üslubun anılan yüzyılda edebiyatımızdaki belli başlı temsilcileri ise Nâ'ilî, Neşâtî, İsmetî, Şehrî ve Fehîm'dir. Nef'î'de de "Sebk-i Hindî"nin bazı özellikleri görülmekle birlikte Nef'î'nin "Sebk-i Hindî" şairi olduğu söylenemez. 18. yüzyılda ise Nedîm ve Şeyh Gâlip'in şiirlerinde bu üslubun etkisi bulunmaktadır. Ancak, Nedîm'de ıstırap ve tasavvuf yoktur. Onda dış dünyaya ait hayallerin zenginliği dikkat çekicidir. Şeyh Gâlip'te ise insan ruhuna eğilme, ıstırap ve tasavvuf yer alır.

17. yüzyıl şiirimizin önemli edebi tarzı olan "Sebk-i Hindî"nin özelliklerini ise şöyle sıralayabiliriz:

a) Şiirin iki ana unsuru sayılan söz ve anlamdan sözün şiirdeki önemi, bu üslûp anlayışında ikinci plana düşmüş; anlam inceliğine, derinliğine ve giriftliğine dayalı anlam güzelliği önem kazanmıştır.

b) Şiirde anlam derinliğinin ve giriftliğinin üstün tutulması, Hayâlî unsurlara başvurulmasına neden olmuş; insanın hayal dünyasının önem kazanması ise, şiirin güç anlaşılmasına yol açmıştır.

c) Anlatımda, gerçekten çok hayal gücünden yararlanılması, insan mantığının zorlanması, mantığın zorlanması da mübalağalı anlatıma

gidilmesine neden olmuştur. Kısacası mübalağa sanatı bu şiir tarzında önemli yer tutar.

d) Anılan şiir üslubunda, insan ruhunun çektiği acılar, ızdırıp, şairlerin çekici bulup işledikleri ana konulardandır. "Sebk-i Hindî" şiirinde üzüntünün, acının konu olarak önemli yer tutmasının, insanın hayal dünyasının ön plana geçmesiyle yakın ilişkisi vardır. Çünkü, soyut bir kavram olan ızdırabın hayalgücüne dayalı anlatımı doğaldır.

e) Bu üslûbun önemli özelliklerinden bir başkası da, şiirde tasavvufa önemli yer verilmesidir. Gerçekten bir çok Hayâlî, dış dünya yerine insanın iç dünyasının ve ızdırabın anlatımının önem kazanması "Sebk-i Hindî" şiirinde tasavvufu çekici bir konu haline getirmiştir. Tasavvufun bu tarzda önem kazanmasında "Sebk-i Hindî" temsilcisi şairlerin yaşadıkları ortamın da etkisi olmuştur. Acılardan, sıkıntılardan kurtulmak için şairler tasavvufa sığınma gereğini duymuşlar, ayrıca açıkça söyleyemediklerini tasavvuf perdesi arkasında daha rahat söyleyebilmişlerdir. Ancak, "Sebk-i Hindî" şairi için tasavvuf, ilgi duyduğu ve şiirinde işlediği bir konu olmakla birlikte mutasavvıf şairde olduğu gibi amaç değil daha çok önemli bir araçtır.

f) "Sebk-i Hindî" şiirinde mübalağa ile birlikte tezat sanatı da çok kullanılmıştır. Şiirde tezatların çokluğu anlamı güçleştirmiş; şiirin zor anlaşılmasına neden olmuştur.

g) Söz konusu üslubun belli başlı özelliklerinden biri de şiirde daha önce kullanılmamış yeni mazmunlara yer vermesidir. Şiirin konusunun dış dünyadan insanın iç dünyasına yönelmesi, bir başka ifadeyle gerçeğin yerini hayalin alması, şairi yeni mazmunlar, yani yeni anlamlar bulmaya zorlamıştır.

h) Bu üslûpta kısa fakat özlü anlatıma dikkat edilmiş; sözü uzatan edebi sanatların kullanımından kaçınılmış; mürsel mecaz, kinaye, telmih vb. yoğun anlatımı sağlayan sanatların kullanılması yoluna gidilmiştir. Anılan sanatların kullanılması, şiirde anlamın derinleşip zenginleşmesini sağlarken şiirin anlaşılmasını güçleştirmiştir.

ı) Hayale dayalı yeni anlamların aranması, dilde daha önce az duyulmuş, yeni kelime kullanımını gerektirmiş; böylece bu üslûpta elden geldiğince nadir kelime seçilmesine çalışılmıştır.

i) "Sebk-i Hindî"de özlü anlatıma önem verilmekle birlikte dilde tamlamaların özellikle zincirleme tamlamaların çokluğu dikkat çekmektedir. Söz konusu üslubun güç anlaşılır olmasında yukarıda belirtilen nedenlerle birlikte Farsça, Arapça kelimelerden oluşan çok terkipli bir dil kullanımının da payı vardır.

Hikemî Şiir

İslâmi düşünce sisteminde daha çok felsefe karşılığı kullanılmış olan "Hikmet", gizli düşünce, bilinmeyen neden; özellikle varlıkların ve olayların oluşunda Allah'ın insanlarca anlaşılamayan gizli amacı, bilgelik, sağduyu, atasözü, özdeyiş vb. anlamlara gelen Arapça bir kelimedir. Edebiyattaki anlamı açısından ise kısaca, yaşam terübesine dayalı dünya görüşü, insana doğruyu, güzeli göstermeye yönelik düşünce, görüş olarak tanımlanabilir. Burada dünya görüşüyle söylenmek istenen, toplumun ortak düşünce ve değerler sistemidir. "Hikemî Şiir" ya da "Hakîmane Şiir" ise düşünceye ağırlık veren, amacın okuyucuyu uyarmak, düşündürmek ve aydınlatmak olduğu, daha doğru bir ifadeyle insana doğruyu, güzeli göstermeye yönelik görüş bildiren didaktik içerikli şiire denir.

Düşünce ağırlıklı ve okuyucuyu uyarma, yol gösterme amaçlı şiirin örneklerine ilk yazılı ürünlerimizden itibaren rastlanmakla birlikte bu şiir tarzının edebiyatımızda bir edebi akım olarak varlığı 17. yüzyılın ikinci yarısında görülür. Hikemî Şiir akımının edebiyatımızdaki öncüsü ve en güçlü temsilcisi Nâbî'dir. Bu nedenle "Hakîmane Şiir" akımı "Nâbî Eklü" olarak da bilinir. Nâbî'nin şiirle düşünceyi birleştirerek açtığı yolda kendisini izleyen ve 17. yüzyılın ikinci yarısı ile 18. yüzyılda yaşadıkları bilinen birçok şair yetişmiştir. Sâbit, Rami Mehmet Paşa, Sâmi, Seyyid Vehbî, Çelebizâde Âsım, Koca Râgıp Paşa, Diyarbakırlı Hâmî, Antakyalı Münif ve Râşit bunlar arasındadır. Ziya Paşa ve Namık Kemal'in bazı şiirlerindeki hikemi edaya bakarak, Nâbî'nin etkisinin Tanzimat Dönemi'nde de sürdüğü söylenebilir. Ancak, Nâbî'den sonra gelenler arasında "Hikemî Şiir" tarzının en başarılı temsilcisi Koca Râgıp Paşa'dır.

17. yüzyılda hikemi şiir tarzının bir akım olarak ortaya çıkışında gerileme dönemini yaşayan Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, sosyal ve ekonomik yapısındaki durgunluğun hatta daha doğru bir ifadeyle yaşanan kargaşa ve karışıklığın etkisi olmuştur. Ayrıca bu dönemde alışlagelmiş lirik şiir tarzının dışında yeni bir şiir tarzı arayışı ile başta Nâbî olmak üzere bu akımın temsilcisi olan şairlerin kişilik yapılarının da "Hakîmane Şiir" anlayışının 17. yüzyılın ikinci yarısı ile 18. yüzyılda Divan şiiri üzerinde etkili olmasında payı bulunmaktadır.

Hikemî şiir, yukarıda da değinildiği gibi insanı, olayları, dünyayı değerlendiren çeşitli konuları işler. Özelliğini daha çok yol gösterici, düzeltici, eğitici konulara yer vermesinden alır. Mesaj verme, telkinde bulunma amacı gözetildiği için şairlerce anlatımın kısa ve özlü olmasına özen gösterilir. Atasözlerine, deyimlere, halk söyleyişlerine Hikemî Şiir dilinde sık rastlanır. Telmih, tevriye, kinaye gibi özlü anlatıma yardımcı olan söz sanatlarının yanı sıra irsal-i mesel kullanımı revaçtadır. Ancak, başta hikemî şiirin edebiyatımızdaki iki usta temsilcisi Nâbî ve Koca Râgıp Paşa'nın dilleri olmak üzere söz konusu akımın şiir dili kolay anlaşılır bir dil değildir.

Nef'î

Nef'î, 17. yüzyıl Osmanlı sahası Türk edebiyatının ilk yarısında yaşamış olup, Divan şiirinin önde gelen şairlerindendir. Erzurum (Hasankale) doğumlu olan Nef'î'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1570 yılı dolayında doğduğu sanılmaktadır. Çocukluğu ve gençliğinde sağlam bir medrese öğrenimi görerek, Arapça ve Farsçayı çok iyi öğrenen sanatçı, şairliğe de oldukça erken yaşlarda başlamıştır. Mahlas olarak önce zararlı ilgili anlamına gelen "Zarri"yi kullandığı, daha sonra tarihçi Gelibolulu Âlî'nin verdiği ve yarar anlamına gelen "Nef'î"yi kullanmaya başladığı, kendisi hakkında bilgi veren kaynaklarda kaydedilmektedir. Asıl adı Ömer olan Nef'î'nin, bir süre doğum yerinde yaşadktan sonra İstanbul'a geldiği bilinmekle birlikte, Doğu Anadolu'dan ne zaman ayrılıp İstanbul'a geldiği konusu da henüz açıklık kazanmamıştır. Ancak, şiirlerinden yola çıkarak I. Ahmed'in tahta çıkışından sonra yani 1603'ü izleyen yıllarda İstanbul'a geldiği sanılmaktadır. Büyük şair Edirne'de kısa süre bulunmasının dışında 30 yıl kadar bir süre de İstanbul'da yaşamıştır. I. Ahmed, I. Mustafa, II. Osman ve IV. Murad olmak üzere dört padişah döneminde yaşadığı bilinen Nef'î'nin, bu padişahlardan en çok I. Ahmed ile IV. Murad'ı sevdiği, ya da onlara yakınlığının daha fazla olduğu bu iki hükümdara sunmuş olduğu kaside sayısının fazlalığından anlaşılmaktadır. Çeşitli devlet hizmetlerinde bulunan Nef'î, hicve olan düşkünlüğünün kurbanı olarak 1635'te idam edilmiştir.

Eserleri ve Edebi Kişiliği

Divan Edebiyatımızda Fuzûlî, Nâbî gibi çok sayıda eser veren ünlü ustaların yanı sıra Nâ'îlî, Nedîm, Şeyh Gâlip gibi fazla eser vermemiş seçkin sanat ustaları da bulunmaktadır. Sözü edilen bu ikinci grup şairlerin bıraktıkları eserlerin sayısı fazla olmamakla birlikte şiir sanatında gösterdikleri ustalıklı ölümsüzlüğe kavuşmuşlardır. Nef'î bu II. grup sanatçılardandır. Nef'î'nin başlıca üç eseri bulunmaktadır. Bunlar, *Türkçe Dîvân*, *Farsça Dîvân* ve *Sihâm-ı Kaza*'dır. Ayrıca bazı araştırmacılar tarafından şairin, *Tuhfetü'l-Uşşâk* adlı kasidesi de müstakil bir eser olarak değerlendirilmektedir.

Türkçe Dîvân: Nef'î'nin *Türkçe Dîvân*'ı ustalığını kanıtlayan en önemli eseridir. Mısır (1836) ve İstanbul (1852)'da iki ayrı baskısı yapılmıştır. Eski yazıyla basılan divanın içinde, 60 dolayında kaside, terakib-i bend tarzında yazılmış bir saki-name 136 gazel ve diğer nazım şekilleriyle yazılmış çeşitli manzumeleri bulunmaktadır. *Dîvân*'ın yeni harflerle de baskısı yapılmıştır (*Nef'î Divanı*, Haz. Metin Akkuş, Akçağ Yay., Ank. 1993).

Farsça Dîvân: Nef'î'nin Farsçayı çok iyi bildiğini ve bu dilde yazan Türk şairleri arasında ön sırada yer aldığını gösteren *Farsça Dîvân*'ı Türkçeye çevrilmiştir (Ali Nihad Tarlan, *Nef'î'nin Farsça Divan Tercümesi*, İst. 1944).

Sihâm-ı Kaza: Türk hiciv ve mizah edebiyatının önemli eserlerinden olan *Sihâm-ı Kaza* ise günümüze gelinceye kadar bilimsel bir incelemeye tabi tutulmamıştır. *Sihâm-ı Kaza*'da esprili manzumelerin yanı sıra küfür ve sövmelere yer veren manzumelerin bulunuşu eserin edebi değerine gölge düşürmektedir denilebilir. *Sihâm-ı Kaza* üzerinde bilimsel bir çalışma yapılmamış olmasında da eserin içerisinde müstehcen manzumelerin bulunuşunun payı olduğu ortadadır. *Sihâm-ı Kaza*'nın Saffet Sıtkı Bilmen tarafından İstanbul'da 1943'te yeni harflerle eksik bir baskısı yapılmıştır.

Tuhfetü'l-Uşşâk Nef'î'nin *Farsça Dîvân*'ı içerisinde bulunan doksanyedi beyitlik bir kasidedir. *Tuhfetü'l-Uşşâk*, *Dîvân*'ın kasidelerinden biri olmasına rağmen Fuzûlî'nin *Enisü'l-Kalb* adlı eserine nazire olduğu için, kasidenin müstakil bir eser olduğu görüşünde bulunanlar vardır.

Nefî övgü ve yergi şairidir. Övgü ve yergi Nefî'nin, geçmişte ve günümüzde yayımlanmış olan kaynakların görüş birliği ettiği iki ana özelliğidir. Övgü dendiği zaman da usta şairin fahriyeciliğini, kendi sanatını övmeye düşkünlüğünü hemen belirtmek gerekir. Öyle ki övünmeleri sırasında İran edebiyatının en ünlü şairleriyle, örneğin Ömer Hayyam, Hâfız, Urfî, Feyzî gibi şairlerle kendini kıyaslamakta ve sanat gücünün onlardan üstün olduğunu söyleyebilmektedir. Bu durum onun kendini övmeye ve mübalağa yapmaya olan düşkünlüğünün bir kanıtı olmakla birlikte aynı zamanda Nefî'nin kişiliğinde Türk şiirinin 17. yüzyılda kendine olan güveninin, şairlerimizin ulusal bilince sahip olma konusundaki isteklerinin bir göstergesidir. Nefî'nin sanatında göze çarpan önemli bir özellik de onun şiir dilinde ve şiir dilinin kullanımında gösterdiği başarıdır. Kelimelerle rahatça oynayabilen, vezni başarıyla kullanan, kafiyele zahmet çekmeden hakim görünen Nefî, gür, tok ve kendinden emin bir üsluba sahiptir. Şairin kendine olan güvenini hemen her kasidesinde, her gazelinde izlemek mümkündür. Vezin ve kafiye konusunda gösterdiği üstün yeteneğinin yanı sıra zengin kelime hazinesi, hemen hiç işitilmemiş, hiç kullanılmamış kelime ve deyimleri arayıp bulmada gösterdiği başarı dikkat çekicidir. Tamlamaları kullanırken bazen aşırılığa kaçmakla birlikte bu tür kullanımları fazla yadırganmaz. Nefî'nin şiirlerinde rastlanan bir başka özellik de şiirin bütünü içerisinde anlam birliği sağlamaya çalışmasıdır. Onun şiirde anlam bütünlüğünü koruma yolunda gösterdiği titizliği hemen bütün şiirlerinde görürüz. Nefî övgü şairi olmasının bir sonucu olarak edebiyatımızın yetiştirdiği sayılı kaside ustalarındandır. Büyük sanatçının kasideciliği, gazelciliğinden üstündür. Bu özelliğiyle Nefî bir gazel şairi olmaktan çok kaside şairidir. İstanbul Türkçesini pürüzsüz kullanabilen şairlerdendir. Kasideleri yabancı kelimeler yönünden yoğun olmakla birlikte gazellerinin dili sadedir. Ziya Paşa'nın taşralı olmasına rağmen İstanbul Türkçesini başarıyla kullandığı için övdüğü iki şairden biri Nefî, öteki ise Nefî ile aynı yüzyılda yaşamış olan ünlü Dîvân şairi Nâbî'dir.

Nefî, "Sebk-i Hindî"nin bazı özelliklerine şiirlerinde rastlanan ilk şairdir. Mübalağaya düşkünlüğü ve hayal zenginliği onun "Sebk-i Hindî" üslubunun etkisinde kaldığının göstergesidir. Şair, tezat sanatını da çok kullanır. Farsça tamlamalar Nefî'nin şiirlerinde dikkat çekecek sayıdadır; ancak onun tamlamaları, yüzyılın önde gelen "Sebk-i Hindî" üslubu tem-

silcilerinden Nâ'ilî ve Neşâtî'nin kurduğu tamlamalara göre daha kolay anlaşıldığı gibi saydığımız bu özelliklerin olması da onu "Sebk-i Hindî"nin temsilcisi saymak için yeterli değildir. Nef'î şiirde ses unsuruna önem vermiştir. Tasvirleri çoğunlukla mübalağa yanı ağır basan tasvirler olmakla birlikte başarılıdır. Örneğin, ünlü bir kasidesinde, II. Osman'ın yenilgiyle sonuçlanan Lehistan Seferi'ni abartmalı bir dille ve başarıyla sonuçlanmış gibi tasvirden çekinmez. Genelde tasvirleri canlı ve güçlüdür. Nef'î'nin şiirleri vezin, kafiye vb. biçim özellikleri bakımından da başarılıdır.

Nef'î, edebiyatımızın kendine özgü üslubu olan sayılı ustalarındandır. Özellikle kaside alanında, kendisinden sonra gelen hemen her şairi etkilemiştir. Fehîm, Nâ'ilî, Nedîm, Şeyh Gâlip, Haşmet, İzzet Molla vb. şairler onun etkisinde kalarak şiirlerine nazireler yazmışlardır.

Kaynakça

İslâm Ans., Nef'î mad. Abdülkadir Karahan, C. 9, İst. 1964, s. 176 vö.

Nef'î Divanından Seçmeler, Abdülkadir Karahan, KTB Yay. Ank. 1986

Ölümünün Üçyüzellinci Yılında Nef'î, AKM Yay., S. 9, Ank. 1987

Büyük Türk Klasikleri, Nef'î, C. 5, İst. 1987, s. 105 vö.

Şeyhülislâm Yahya ⁺

16. yüzyılın ikinci yarısıyla 17. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Şeyhülislâm Yahya 17. yüzyılın önde gelen şairlerindendir. Şeyhülislâm Yahya, kaynakların verdikleri bilgiye göre iyi öğrenim görmüş, medrese hocalığı yapmış ve şeyhülislâmlığa kadar yükselmiştir. Gerek kişiliği gerekse şiirde gösterdiği ustalıkla başta dönemin padişahı IV. Murad olmak üzere çevresinden büyük saygı görmüştür. Dönemin şairleri Nef'î, Atâyi ve Nâ'ilî, Şeyhülislâm Yahya'ya gösterdikleri saygıyı ona yazdıkları şiirlerde dile getirmişlerdir. Yahya, IV. Murad'a yazdığı bir methiye dışında kaside yazmamış ancak, kendisine bir devlet büyüğü olarak kasideler sunulmuştur. Kısacası yaradılışı da gazel söylemeye uygun olan Yahya, gazel şairidir ve edebiyatımızdaki yerini gazelleriyle yapmıştır. Hayatın zevk ve eğlencelerini insanoğlunun duygusal özlemlerini olduğu gibi yalın bir dille ve içtenlikle gazellerinde dile getirmiştir. Bir gazel şairi olarak şiirlerinin konusu çoğunlukla aşk, doğa

ve rindliktir. Şeyhülislâm olmasına karşın şaraptan meyhaneden sıkça söz açması tutucu çevrelerce hoş karşılanmamış hatta küfürle suçlanmıştır. Yahya ise şiirlerinde her zaman, riyakâr din adamlarına karşı meyhanenin hoşgörüsüne sığınmayı, alçakgönüllülüğü, içtenliği, gerçek rind doğruluğunu savunmuştur.

Şeyhülislâm Yahya'nın elde bulunan önemli eseri *Dîvân*'ıdır. *Dîvân*, Yahya'yı tanıtan bir önsöz ilavesiyle İbnülemin Mahmud Kemal İnal tarafından 1918 tarihinde İstanbul'da yayımlanmıştır. Ayrıca son olarak eserin yeni harflerle baskısı da yapılmıştır (*Şeyhülislam Yahya Divanı*, Haz. Hasan Kavruk, MEB Yay., Ank. 2001). Divanının yanı sıra küçük bir *Sâkî-nâme*'si, Muhsin Kayseri'nin *Ferâiz* adlı eserine yaptığı şerhi de bulunan Yahya'nın ayrıca, İbn Kemâl'in *Nigâristân*'ını da tercüme etmiştir.

Şeyhülislâm Yahya'nın neşeli, hayata bağlı, hoşgörülü ve candan kişiliği şiirlerine, insana yakın ve samimi bir yapı kazandırmıştır. Şiirlerindeki içtenliğin yanı sıra İstanbul Türkçesini de başarılı bir biçimde kullanan Yahya'nın, külfetsiz ve samimi şiirleriyle, rahat anlatımı, kendisine döneminde ve döneminden sonra büyük ün sağlamış ve divan şiirinin gazel ustaları arasında yer almasına yardımcı olmuştur. Bazı kaynakların, Yahya'nın Bâkî ile Nedîm arasında "köprü" oluşturduğu görüşünde olmalarında gerçek payı vardır. Gerçekten, rindane ve âşıkane konulu gazelleri İstanbul Türkçesinin en güzel örnekleri arasındadır. Nedîm de divanında gazel söylemede Bâkî ve Yahya'yı beğendiğini söyler. Üslûbu içerisinde yer yer tasavvufi edaya rastlanırsa da genelde şiirlerini ladini bir atmosfer içerisinde yazmıştır. Yahya çağdaşı Nef'î'yi beğenir, ayrıca onunla dostluğu da vardır. Nef'î'den etkilenerek ya da latife yollu Nef'î'ye cevaben yazdığı bazı şiirlerini kaynaklar kaydederler. Hoşsohbet, nükteci bir kişiliğin sahibi olarak tanınmıştır.

Kaynakça

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. 1971, s. 661 vö.

Büyük Türk Klasikleri, Şeyhülislâm Yahya, C. 5, İst. 1987, s. 134 vö.

Lütfi Bayraktutan, *Şeyhülislâm Yahya, Hayatı, Edebi Kişiliği, Sanatı, Eserleri ve Divanından Seçmeler*, KTB Yay., İst. 1990

Şeyhülislâm Bahâyî

Yüzyılın başka bir şeyhülislâm şairi Bahâyî'dir. Bahâyî de sade ve samimi gazelleriyle tanınmıştır. Şiirlerinde Bâkî ve Yahya tarzını benimseyerek rindane ve âşıkane tarzda yazan Bahâyî'nin hacimli olmayan ufak bir divanı vardır. Bahâyî, sayıca fazla şiir yazmamış olmakla birlikte ona büyük şair dedirtecek kadar güzel şiirlere sahiptir. *Dîvân*'ı Sadettin Nüzhet Ergun tarafından İstanbul'da 1933 tarihinde yayımlanmıştır.

Gerek devrinde gerekse kendinden sonra saygı görmüş olan Şeyhülislâm Bahâyî, kendi yüzyılının şairlerinden Neşâtî, Nâ'ilî, Güftî ve Cevrî tarafından övülmüştür. Bu şairlerin Bahâyî'ye nazireleri de vardır. Nâbî de onun ünlü "Bülbül" redifli gazelini tahmis etmiştir.

Kaynakça

Şeyhülislâm Bahâyî Efendi Divanından Seçmeler, Haz. Harun Tolasa, İst. 1979

Büyük Türk Klasikleri, Şeyhülislâm Bahâyî, C. 5, İst. 1987, s. 168 vö.

Türk. Diy. Vak. İsl. Ans., Bahai Mehmed Efendi mad., Mehmed İpşirli-Mustafa Uzun, C. 4, İst. 1991, s. 463 vö.

Nâ'ilî ✱

17. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Nâ'ilî, Nâ'ilî-i Kadîm diye de tanınır. Hayatı hakkında bilinenler azdır. İstanbullu'dur. Katiplik yapmış, ömrünün son yıllarını doğup büyüdüğü İstanbul'dan uzakta, sürgüne gönderildiği Edirne'de sıkıntı içinde geçirmiştir. Ölümünden kısa bir süre önce İstanbul'a dönen Nâ'ilî 1666 yılında İstanbul'da ölmüştür. Şiirlerinden, iyi yetişmiş, kültürlü, olgun bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Nâ'ilî, tasavvufun etkisinde kalmış, Halvetiye tarikatına girmiştir.

Bilinen tek eseri *Dîvân*'ıdır. İlki eski harflerle olmak üzere Divan değişik tarihlerde üç kez basılmıştır (*Nâ'ilî Divanı*, Bulak 1253); (*Nâ'ilî-i Kadîm Divanı*, Haz. Haluk İpekten, İst. 1970); (*Nâ'ilî Divanı*, Haz. Haluk İpekten, Akçağ Yay., Ank. 1990).

Nâ'ilî 17. yüzyılın gazel ustalarındandır. Kendisinden söz eden bütün kaynaklar, onun şiirde yeni bir çığır açtığı görüşünde birleşirler. Nâ'ilî, Neşâtî'yle birlikte "Sebk-i Hindî"nin edebiyatımızdaki en başarılı temsilcisi olarak tanınır. "Sebk-i Hindî" şiirinde görülen anlam derinliği, hayal genişliği dilde yabancı kelime ve uzun tamlama kullanımı Nâ'ilî'nin şiirlerinin de başlıca özelliklerindendir. Ufak tefek, zayıf, hastalıklı bir insan olması, mesleğinde ilerleyememesi ve şairliğiyle kendisine rahat bir geçim sağlayamaması yüzünden şiirlerinde karamsar bir ruh hali sezilir. Karamsar duyguların, ıstırapın anlatımı belirttiğimiz bu nedenlerden dolayı kişiliğine uygun düştüğü gibi "Sebk-i Hindî"nin de başlıca özelliklerindendir. Nâ'ilî, ruhundaki bu kötümserliği, tasavvufun mistik huzuru içerisinde eriterek şiirlerinde vermeye çalışmıştır. Nâ'ilî'nin şiirlerine konu olan aşk, çoğunlukla ilahi aşktır. Sanatçı tasavvufu daha çok gazellerinde ve müseddeslerinde işlemiştir. Şiirlerinde ilahi aşkı işlemesi nedeniyle tasavvufa düşkünlüğü görülmekle birlikte Nâ'ilî, kendisinin de şiirlerinde belirttiğine göre dünyayla olan bağını kesememiş, dolayısıyla gerçek bir mutasavvıf olamamıştır. Nâ'ilî bu durumdan şiirlerinde yakınır.

Daha sonraki yüzyıllarda da etkisini sürdüren Nâ'ilî, Tanzimat Dönemi'nde de Divan edebiyatı geleneğini sürdüren Leskofçalı Gâlip, Yenişehirli Avnî ve Ârif Hikmet üzerinde etkili olmuştur.

Kaynakça

Haluk İpekten, *Nâ'ilî, Hayatı, Sanatı ve Şiirlerinden Seçmeler, Büyük Türk Klasikleri, Naili, C. 5, İst. 1987, s. 202* vö.

KTB Yay., Ank. 1986

Haluk İpekten, *Naili Hayatı Sanatı Eserleri, Akçağ Yay., Ank. 1991*

Neşâtî

"Sebk-i Hindî"nin bu yüzyılda yaşamış bir başka temsilcisi de Neşâtî'dir. Neşâtî'nin doğum tarihi bilinmemektedir. Ancak, yüzyılın ilk yarısında yaşadığı ve 1674 yılında öldüğü kaynakların onun hakkında verdiği bilgiler arasındadır.

Neşâtî'nin edebi kişiliğini tanıtan en önemli eseri *Dîvân*'ıdır. *Dîvân* yeni harflerle yayımlanmıştır (*Neşâtî Divanı*, Haz. Mahmut Kaplan, İzmir 1996). *Dîvân*'da yer alan şiirlerle Neşâtî'yi tanıtıcı bilgilerin verildiği bir eser Sadettin Nüzhet Ergun tarafından yayımlanmıştır (Sadettin Nüzhet Ergun, *Neşâtî, Hayatı ve Eserleri*, İst. 1933). Neşâtî'nin *Dîvân*'ından başka *Hilye'si*, *Edirne Şehr-engîz'i*, *Şerh-i Müşkilât-ı Urfî* adlı eserleri bulunmaktadır. Bunlardan *Hilye-i Enbiyâ* mesnevi biçiminde yazılmış olup, Sadettin Nüzhet Ergun tarafından yayımlanan *Neşâtî Dîvânı* sonunda yer almıştır.

Neşâtî yüzyılın gazel ustalarındandır. Kaside de yazmış olmakla birlikte, esas ününü gazelleriyle kazanmıştır. Kasidelerinde Nef'î'nin etkisi görülür. Neşâtî tasavvuf terbiyesi almış olmasına rağmen şiirlerinde mutasavvıf ruhu görülmez. Şiirleri içten ve duygulu olup daha çok âşıkane tarzda yazılmıştır. Neşâtî divanında yer alan şiirlerin çoğu başkalarınınkine nazire olmakla birlikte bunlar sıradan nazireler olmayıp Neşâtî'ye özgü şiirler görünümündedir. Neşâtî, Sebk-i Hindî'nin öteki temsilcileri olan Nâ'ilî ve Fehîm'le birlikte Kâmî ve Nâzım gibi kendisinden sonra gelen bazı şairleri etkilemiş ve bu şairlere üstatlık etmiştir.

Kaynakça

- Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. 1971, s. 666
Neşâtî, Haz. İsmail Ünver, KTB Yay., Ank. 1986
Büyük Türk Klasikleri, Neşâtî, C. 5, İst. 1987, s. 222 vö.

Fehîm

17. yüzyıl Osmanlı sahası Türk edebiyatının gazel ustaları arasında zikredilmesi gereken bir başka sanatçı Fehîm'dir. Yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. Fehîm-i Kadîm olarak da tanınır. Böyle tanınmasının nedeni bir yüzyıl sonra yaşamış olan Fehîm'le karıştırılmaması içindir. Küçük yaşında iken İran şiirine merak saran Fehîm, İranlı şair Şirazlı Urfî'yi beğenerek onun etkisinde kalmış, hatta şiirlerinde kendinden "Urfî-i Rum" yani Anadolu'nun Urfî'si diye söz etmiştir.

Fehîm'in elde bulunan en önemli eseri *Dîvân*'ıdır. Söz konusu eser üzerinde çalışmalar yapılmış ve yayımlanmıştır (Sadettin Nüzhet Ergun,

Fehîm Divanı, İst. 1934); (Tahir Üzgör, *Fehîm-i Kadim, Hayatı, Sanatı, Divan'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, AKM Yay., Ank. 1991)

Fehîm'in ayrıca bazı divan yazmalarının sonunda yer alan *Şehr-engîz*'i vardır. Müstehcen pek çok kelimeyi içeren *Şehr-engîz*'i edebi değere sahip değildir. Evliya Çelebi, Fehîm'in *Figân-nâme* adlı eserinin varlığından söz ederse de anılan eserin şairin divanında bulunan bir kasidesi olduğu sanılmaktadır. *Dîvân*'ındaki "Rûz u Şeb" redifli na'tı kendisinden sonraki bazı şairler tarafından beğenilerek tanzir edilmiş ve Sebk-i Hindî ustası olarak edebiyat tarihindeki yerini almıştır. Tanzimat dönemi Divan şiiri yanlısı şairlerin gazel vadisinde en beğendikleri ve nazire yazdıkları iki şairden biri Fehîm, diğeri ise Nâ'ilî'dir.

Kaynakça

Büyük Türk Klasikleri, Fehîm-i Kadim, C. 5, İst. 1987, s. 162 vö.

İslâm Ans. Fehîm mad., Ali Canip Yöntem, C. 4, İst. 1988, s. 538 vö.

Cevrî

Mevlevî şairlerden olan Cevrî de 17. yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. Çok yönlü bir şair olup daha çok hattatlığıyla ün kazanmıştır. Sanatçı, Mevlânâ'ya bağlılığı ile tanınır.

Cevrî bir çok eserin sahibidir. Hacimli bir *Dîvân*'ı vardır. *Dîvân* üzerinde bilimsel bir çalışma yapılarak, yayımlanmıştır (*Cevrî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Hüseyin Ayan, AÜ. Yay., Erzurum 1981). Cevrî'nin *Dîvân*'ından başka *Selim-nâme* adlı mesnevisi ve *Hilye-i Çihâr-Yâr-ı Güzîn*'i ile başka birkaç eseri daha elde bulunmaktadır. Bu eserlerden *Selim-nâme* Bitlisli Şükrî'nin aynı adlı mesnevisinin, dönemin nasirlerinden Koçi Bey'in rivayeti esas alınarak yeniden yazılmış biçimidir. *Hilye*'yi Cevrî, Hakanî'nin *Hilye*'sinden etkilenecek yazmıştır. 145 beyitlik kısa bir mesnevidir. Cevrî'nin öteki eserlerinden *Hall-i Tahkikat* Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sinden seçilmiş kırk beyite beşer beyit eklenerek meydana getirilmiş bir terkip-i benddir. Cevrî'nin bilinen eserleri arasında bulunan *Aynü'l-Füyûz* Yusuf Sîneçâk'ın *Cezîre-i Mesnevi* adlı eserinin şerhidir. *Melhame* de dini bir e-

ser olup Selahaddin Yazıcı'nın *Şemsiyye*'sinin yeniden kaleme alınmış biçimidir. Cevrî'nin elde bulunan bir başka eseri de *Nazm-ı Niyaz* adlı on iki ayın özelliklerinden bahseden 200 beyitlik mesnevisidir. Sözü edilen son dört eserden *Nazm-ı Niyaz* dışındakiler basılmıştır.

Cevrî'nin *Dîvân*'ı hacimli olup, *Dîvân*'da bulunan kaside ve gazellerde Nefî'nin etkisi görülür. Ancak, şairlik yeteneği sınırlı olan Cevrî'nin kaside ve gazelleri Nefî'ninkilere göre daha gösterişsiz, daha az ahenklidir. Dili ağır olup, zincirleme tamlamaları sık kullanmıştır.

Kaynakça

Büyük Türk Klasikleri, Cevrî, C. 5, İst 1987, s. 178 vö.

Türk. Diy. Vak. İsl. Ans. Cevrî İbrahim Çelebi mad., Hüseyin Ayan, C. 7, İst. 1993, s. 460 vö.

İsmetî

Yüzyılın gazelcilerinden olan İsmetî, şairliğinin yanı sıra bilim adamlığıyla da tanınmış, dedesi Birgivi Mehmed Efendi'nin Arapça olarak yazdığı, *Tarikat-ı Muhammediye* adlı dini eseri Türkçeye çevirmiştir. Şiirlerinde tasavvufa ilgisi, düşkünlüğü de görülen İsmetî, Mevlevi tarikatına intisap etmiştir. İsmetî'nin *Divançe*'si vardır. Eser basılmıştır. (*İsmetî Divanı*, Haluk İpekten, AÜ Yay. Ank. 1974) Sebk-i Hindî etkisinde kalıp Nâ'îlî tarzını benimsemekle birlikte İsmetî, şiirde Nâ'îlî kadar başarı sağlayamamıştır.

Kaynakça

Türk Dili ve Edebiyatı Ans., İsmetî Mehmed, C. 5, İst. 1982, s. 10 vö.

Büyük Türk Klasikleri, İsmetî, C. 5, İst. 1987, s. 200 vö.

Nedîm-i Kadîm

17. yüzyılın gazel ustaları arasında adından söz edilmesi gereken bir başka sanatçı Nedîm-i Kadîm'dir. İsim benzerliği nedeniyle bir yüzyıl sonra yaşamış olan Lâle Devri'nin ünlü şairi Nedîm'le karıştırılmış, kimi şiirleri de Nedîm'e mal edilmiştir. Diğer Nedîm'den ayırmak için Nedîm-i Kadîm adıyla tanınır. Lâle Devri şairi *Nedîm Dîvânı*'nın bir baskısını hazırlayan Halil Nihat Boztepe, divanın sonundaki lugatçenin "n" harfi altında Nedîm-i Kadîm'in *Divançe*'sini de yayımlamıştır. Başka bir deyişle *Dîvânı* ile *Divançe* aynı eser içerisinde, bir arada bulunmaktadır.

Kaynakça

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. 1971, s. 69
Büyük Türk Klasikleri, Nedîm-i Kadîm, C. 5, İst. 1987, s. 219

Azmîzâde Hâletî

Haleti, edebiyatımızda rubaileri ile ün yapmıştır. Şairin *Dîvân*'ı vardır. Yazma halindeki divanında rubaileri bulunmakla birlikte şiir mecmuaları içerisinde de Haleti'nin rubaileri ayrıca yer almıştır. Edebiyatımızda rubai tarzının en usta temsilcisi olarak bilinen Azmîzâde Hâletî, kendisini İranlı ünlü şair Ömer Hayyam'la karşılaştırır ve onun kadar güzel rubai yazdığını söyler. Bazı kaynaklarda Hâletî'den "Hayyam-ı Rum" diye söz edilmesi onun Hayyam gibi tanınmış olduğunun ifadesidir. Hâletî, şairliğinin yanı sıra âlimliği ile de döneminde ün kazanmıştır. *Dîvân*'ından başka *Sâkî-nâme*'si ve *Münşeât*'ı vardır.

Kaynakça

Büyük Türk Klasikleri, Haleti (Azmi-zade Mustafa), C. 5, İst. 1987, s. 96
İslâm Ans. Haleti mad. Ali Canip Yöntem, C. 5, İst. 1988, s. 125 vö.

Nâbî

17. yüzyılın ikinci yarısında yetişmiş şairlerin en ünlüsüdür. Ününü, edebiyatımızda "Nâbî Ekolü" olarak da bilinen hikemi şiir akımının kurucusu ve en güçlü temsilcisi olmasından alır.

Nâbî, 1642 tarihinde Urfa'da doğmuştur. Çocukluğunu ve ilk gençliğini memleketinde geçiren Nâbî daha sonra İstanbul'a gitmiş; İstanbul'da çeşitli devlet görevlerinde bulunmuş; hamisi Musahip Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra Halep'e gelmiş ve ömrünün aşağı yukarı çeyrek yüzyıllık kısmını burada geçirmiştir. Halep, Nâbî'nin hayatında önemli bir dönüm noktasıdır. Çünkü, Halep'te geçirdiği yirmi beş, otuz yıllık süre içinde, dünya görüşünü yansıtan düşüncelerinin önemli yer tuttuğu edebi kişiliğini kazanmış, ünlü eserleri *Hayriyye* ile *Hayrabad*'ı yazmış ve divanını düzenlemiştir. Yaşının ilerlediği yıllarda tekrar İstanbul'a dönen Nâbî, 1712'de İstanbul'da ölmüştür.

Eserleri ve Edebi Kişiliği

Manzum ve mensur eserleri bulunan Nâbî'nin manzum eserleri şunlardır: *Türkçe Dîvân*, *Farsça Divançe*, *Hayriyye*, *Hayrâbâd*, *Terceme-i Hadîs-i Erba'in*, *Sûr-nâme*. Nâbî'nin edebi kişiliğini ortaya koyan ve ona ün kazandıran en önemli eserleri manzum eserleridir. Manzum eserlerinden de onun görüşlerini yansıtan ünlü eserleri *Türkçe Dîvân*'ıyla *Hayriyye*'dir. Şimdi kısaca yukarıda adlarını verdiğimiz söz konusu eserleri tanıtalım:

Türkçe Dîvân: Değişik nazım şekilleriyle yazılmış manzumelerin yer aldığı *Dîvân* içerisinde gazellerin bulunduğu bölüm, gerek sayı gerekse düşünce yapısı bakımından eserin en önemli bölümüdür. Ayrıca, kıt'a, rubai ve müfredlerin sıralandığı mukattaat bölümü de şairin hikmet anlayışını yansıtmaya ve dönem hakkında tanıtıcı bilgiler vermesi bakımından önemlidir. Elifba düzenine göre sıralanmış olan gazellerin harf değişimlerinde araya bir rubai konmuş olması Nâbî'nin *Türkçe Dîvân*'ının özelliğidir. *Dîvân*'ın ilki Bulak'ta (1257/1841) ikincisi İstanbul'da (1292/1875) eski harflerle yapılmış iki baskısı vardır. Ayrıca, *Dîvân* yeni harflerle de basılmıştır. (*Nâbî Divanı I-II*, haz. Ali Fuat Bilkan, MEB. Yay. Ist. 1997)

Hayriyye: Nâbî'nin oğlu Ebulhayr Mehmet için Halep'te yazdığı bu esere *Hayri-nâme* de denir. Ebulhayr'ın mutlu bir insan ve toplum içerisinde iyi bir birey olması için nasıl davranması gerektiğini anlatan pendnâme türünde didaktik bir mesnevidir. Nâbî *Hayriyye*'de, oğlunun şahsında döneminin gençlerine de öğütler verir. Eser, sanatçının değişik alanlardaki görüşlerini yansıtmaya bakımından olduğu kadar dönemin tarihi ve toplumsal yapısını daha çok hicvederek tanıtan bilgiler vermesi açısından da önemlidir. Bu özelliği ile *Hayriyye*, sosyal hicviye olarak edebiyatımızın başarılı örneklerindendir. *Hayriyye*'nin *Türkçe Dîvân* içerisinde ve *Dîvân*'dan ayrı olarak (İstanbul 1307/1889) yapılmış baskıları bulunmaktadır. Fransa'da da Fransızca çevirisiyle birlikte yayımlanmıştır (Pavet de Courteille, *Conseils de Nâbî Efendi*, Paris 1857). Eser üzerinde en son bilimsel çalışma Mahmut Kaplan tarafından yapılmıştır [*Hayriyye-i Nâbî* (İnceleme-Metin) Haz. Mahmut Kaplan, AKM. Yay. 94, Ank. 1995].

Nâbî'nin diğer manzum eserlerinden olan *Farsça Divançe*, *Terceme-i Hadîs-i Erba'în*, *Hayrâbâd* ve *Sûr-nâme* şairin ikinci sırada yer alan eserlerindendir. *Farsça Divançe*, *Türkçe Dîvân* içinde yer alır. *Divançe*'de Farsça gazeller ve onları izleyen tahmisler bulunmaktadır. *Terceme-i Hadîs-i Erba'în*, Molla Câmî'nin *Kırk Hadis Tercümesi*'nin Türkçe manzum çevirisidir. *Hayrâbâd*, âşıkane konulu bir mesnevi olup Feridüddin Attâr'ın *İlahi-nâme*'sinden esinlenilerek yazılmıştır. *Sûr-nâme*, IV. Mehmed'in şehzadelerinin sünnet düğünü için yazılmış bir mesnevidir. Döneminin tarihi, kültürel ve sosyal yapısını tanıtıcı bilgiler veren eser, edebiyatımızdaki sur-name türü eserlerinönde gelenlerinden-
dir. *Sûr-nâme* basılmıştır (Agâh Sırrı Levend, *Nâbî'nin Sur-name'si*, İst. 1944).

Nâbî'nin mensur eserleri ise, *Fetih-nâme-i Kamanîçe*, *Tuhfetü'l-Harameyn*, *Zeyl-i Siyer-i Veysî* ve *Münşeât*'tan ibarettir. *Fetih-nâme-i Kamanîçe*'de Nâbî, IV. Mehmed'in Lehistan Seferi ile ilgili izlenimlerini ve Kamanîçe Kalesi'nin alınışını anlatır. Gazavât-nâme türü eserlerden olan *Fetih-nâme-i Kamanîçe*, 1865 yılında İstanbul'da basılmıştır. *Tuhfetü'l-Harameyn*, Nâbî'nin hac ziyareti sırasında edindiği izlenimlerini anlattığı eseridir. Dili ağır olan bu eser de eski harflerle yayımlanmıştır. *Zeyl-i Siyer-i Veysî*, 17. yüzyıl nâsirlerinden Veysî'nin Hz. Muhammed'in doğumundan Bedir Savaşı'na kadar geçen dönemdeki

olayları anlattığı siyerine, Mekke'nin alınışına kadar geçen dönemdeki olayların Nâbî tarafından eklenmesiyle meydana gelmiş bir eserdir. *Münşeat* ise, Nâbî'nin özel ve resmi mektuplarının içinde toplandığı mensur bir eserdir.

Nâbî, döneminin geçerli bilgilerini, Farsça ve Arapça ile birlikte bu dillerin edebiyatlarını iyi bilen bir sanatçıdır. Alim yanı sıra özellikle mensur eserlerinde kendini sık sık ortaya koyar; eserlerinin hemen hepsinde derin bilgisinin izleri görülür. Âlim yanına rağmen, söz oyunlarından uzak, açık, kesin, yapmacıksız üslûptan ve sade dilden yanadır. Ancak, Nâbî, kısmen aldığı eğitimin, kısmen de gelenekten kopamamasının sonucu, eserlerinde kolay anlaşılır bir dil kullanamamıştır.

Kaynakların görüş birliğinde olduğu nokta Nâbî'nin Divan şiirine yeni bir anlayış, yeni bir ifade tarzı getirmiş olduğudur. Nâbî, Hikemî Şiir ekolünün edebiyatımızda kurucusu olduğu kadar en usta şairidir de. Nâbî'nin hikemî şiir yolunu seçmesinin iki temel nedeni; Hikemî Şiirin şairin yaradılışına uygun düşmesi ve sanatçının İmparatorluğun gerileme döneminde çökmeye yüz tuttuğu bunalımlı günlerde yaşamış olmasıdır. Düşünce, bilgi ağırlıklı olan Hikemî Şiir Nâbî'ye göre didaktik amaçlıdır. O, şiirin işlevini, kişisel ve toplumsal aksaklıkları okuyucuya göstererek okuyucuyu uyarmak, doğru yola yöneltmek olarak görür. Bu amaçla da, çağının bozuk düzenini şiirlerinde ustalıkla yansıtır ve yerer. Nâbî, lirik şiirler de yazmış ve bu tarzda da başarılı olmuştur. Ancak, dindar kişiliğinden, geniş bilgi, tecrübe ve sezgi gücünden kaynaklanan olgunlukla o, insan ve toplum hakkındaki görüşlerini, düşünce yanı sıra ağır basan hikemî şiir atmosferi içinde büyük ustalıkla vermiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, onun, edebiyatımızda şiirle düşünceyi birleştirerek açtığı Hikemî Şiir yolu yenilik sayılmış ve bu yolda kendisini izleyen başka sanatçılar yetişmiştir.

Kaynakça

Mine Mengi, *Çağının İnsanı Olarak Nâbî*, Ömer Asım Aksoy Armağanı, TDK Yay. Ank. 1978, s. 177 vö.

Abdülkadir Karahan, *Nâbî Divanından Seçmeler*, KTB Yay., Ank. 1987

Mine Mengi, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, AKM Yay., Ank. 1987

Büyük Türk Klasikleri, Nâbî, C. 5, İst. 1987, s. 267 vö.

İslâm Ans. Nâbî mad. Abdülkadir Karahan, C. 9, İst. 1988, s. 3 vö.

Sâbit

17. yüzyılın usta şairlerinden biri de Bosnalı Sâbit'tir. 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın başlarında yaşamıştır. Önce memleketinde daha sonra da İstanbul'da eğitim görmüş, kadılık ve müftülük yapmıştır. Kendine özgü üslubuyla dikkat çeken Sâbit'in çoğu mesnevi olan birçok manzum eseri vardır. Sâbit'in eserleri arasında şunları sayabiliriz: *Dîvân*, *Zafer-nâme*, *Edhem ü Hü mâ*, *Berber-nâme*, *Dere-nâme*, *Amr-i Leys*, *Hadîs-i Erba'în Tercüme ve Tefsiri*.

Söz konusu eserlerden *Dîvân*, üzerinde bilimsel bir çalışma yapılarak yeni harflerle yayımlanmıştır (*Bosnalı Alaeddin Sâbit Divanı*, Haz. Turgut Karacan, Cumhuriyet Üniv. Yay., Sivas 1991) *Gaza-nâme* ve *Selim-nâme* adları ile de bilinen *Zafer-nâme* ise bir kahramanlık mesnevisi olup basılmıştır (*Sâbit, Zafername*, Turgut Karacan, Cumhuriyet Üniv. Yay., Sivas 1991). *Edhem ü Hü mâ* yarım kalmış çift kahramanlı bir aşk hikâyesidir. Sâbit'in manzum-mensur karışık yazılmış eseri olan *Hadîs-i Erba'în* dışındaki diğer üç eseri de kısa mesnevilerdir.

Sâbit, Nâbî tarzının etkisinde kalmış olmakla birlikte, kendine özgü üslûp sahibi bir sanatçıdır. Atasözü, halk tabiri, günlük konuşma dili öğelerini şiir dilinde sık kullanmaya olan merakıyla dikkat çeker. Gazelleri, kasideleri, manzum tarihleri özellikle de ramazaniye ve mi'racyeleriyle ilgi ve beğeni görmesine rağmen Sâbit daha çok mesnevilerinde başarılı olmuştur. Mesnevilerinde Nev'îzâde Atâyî'nin etkisi görülür.

Kaynakça

Büyük Türk Klasikleri, Sâbit, C. 5, İst. 1987, s. 306

İslâm Ans. Sâbit mad. Ömer Faruk Akün, C. 10, İst. 1988, s. 14 vö.

17. yüzyılın ilk yarısında yaşamış Osmanlı sahasının diğer temsilcilerine gelince, "Sebk-i Hindî" etkisinde kalmış olan Şehrî, Mevlevidir. Lirik şiirleri vardır. Sabûhî ve Fasîh de Mevlevî olup gazelleriyle tanınmışlardır. Vecdî, *Divançe* sahibidir. Âşıkane, rindane

edalı şiirleri vardır. Ayrıca, yüzyılın ikinci sırada yer alan ancak adları zikredilmesi gereken diğer şairleri arasında Kâmî, meddahlığı ile tanınmış olan Tıflî, mizah ve hicve yönelik şiirler yazan *Küfri-i Bahâyî*, *Kelim*, divan sahibi olmakla birlikte daha çok tezkireciliği ile tanınmış olan Fâizî, Rıza ve Güftî'nin yanı sıra Mezâkî de bulunmaktadır. (*Mezaki, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*, Haz. Ahmet Mermer, AKM. Yay. 87, Ank. 1991). Bunlardan Fâizî'nin *Tezkire*'sinden başka *Mesnevileri* ve *Dîvân*'ı vardır. Yüzyılın tezkirecileri arasında yer alan Riyâzî'nin de şairliği vardır. *Dîvân*'ı ve *Saki-nâme*'si bilinen eserlerindendir. Kasidelerinde, Bâkî ve Nefî'nin üslûplarından etkilenmiş olan Riyâzî, gazellerinde tasavvufun etkisinde kalarak duygulu, içten gazeller yazmıştır. Ayrıca Nefî ile birbirlerine karşılıklı yazmış oldukları hicviyelerle de tanınır.

Ayrıca padişah şairlerden I. Ahmed, Bahtî mahlasıyla şiirler yazmış olup Şeyhülislâm Yahya'dan etkilenmiştir. Fârisî mahlasıyla şiirler yazan II. Osman da genç yaşında ölmesine rağmen divan sahibidir.

17. Yüzyıl Osmanlı Sahası Mesnevicileri ve Eserleri

17. yüzyılda da mesnevîde başarılı örnekler verilmeye devam edilmiştir. Önceki yüzyıllarda daha çok İran mesneviciliğinin etkisinde olan ve Fars edebiyatı mesnevîlerini serbest bir tarzda tercüme eden şairlerimiz bu yüzyılda kendilerini İranlı şairlerle eşdeğer hatta üstün görmeye başlamışlardır. Artık bu yüzyılda, alışılmış mesnevî konularıyla birlikte giderek yerli konular işlenmeye başlanır. Yüzyıl yerel konuların, toplum yaşantısından kesitlerin ve yöre tasvirlerinin yer aldığı mesnevîlerin yazıldığı bir yüzyıldır. Yüzyılın mesnevî türleri arasında şehir-engizler, sur-nameler, ta'rifatlar ve hasb-ı haller görülür. Ayrıca, 17. yüzyıl dini, tasavvufî ve ahlâki konulu mesnevîlerin yazıldığı bir yüzyıldır. Bu yüzyılın toplumsal sıkıntıların yaşandığı bir yüzyıl olduğu dikkate alınacak olursa sanatçıların neden dini, tasavvufî ve ahlâki konulu mesnevîler yazmaya ilgi gösterdikleri daha iyi anlaşılır. Nitekim bu yüzyılda mevlîd, hilye, kırk hadis çevirileri gibi dini konulu bir çok mesnevî yazılmıştır.

Yüzyılın mesnevî sahibi olmakla birlikte başka eserleri de bulunan ve daha çok onlarla ün yapmış temsilcilerini daha önce görmüştük. Şimdi ise dönemin daha çok mesnevicilikleriyle ün yapmış temsilcilerine değineceğiz. Yukarıda söz konusu ettiğimiz mesnevî türlerinin 17. yüzyılda ki örneklerini veren sanatçıları da daha sonra tanıtacağız.

Nev'îzâde Atâyî

Yüzyılın önde gelen mesnevicilerindendir. *Hamse* sahibidir. *Hamse*'sinde yer alan *Nefhatü'l-Ezhâr* ile *Sohbetü'l-Ebkâr* didaktik, tasavvufî mesnevîlerdir. Atâyî *Nefhatü'l-Ezhâr*'ı Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ını örnek alarak yazmıştır. Eserde, öğretici nitelikli ahlâki hikâyeler bulunmaktadır. Sanatçı, *Sohbetü'l-Ebkâr*'ı ise Molla Câmî'den etkilenecek yazmıştır. *Sâkî-nâme* ya da *Âlem-nümâ* içki ve içki meclisi gelenek ve görenekleri üzerine yazılmış bir mesnevî olup içerisinde İstanbul'a ait tasvirler bulunması bakımından dikkat çekicidir. Atâyî'nin *Hamse*'si içinde ayrıca *Heft-Han* ve *Hilyetü'l-Efkâr* mesnevîleri bulunmaktadır. *Heft-Han* da tasavvufî hikâyelerden ibaret olup İstanbul'un tasvirine yer

vermesi açısından önemlidir. Eser, Nizâmî'nin *Sâkî-nâme*'sinin mükemmel olmadığı veondan daha güzelinin yazılabileceği iddiasıyla kaleme alınmıştır.

Atâyî, mesnevilerinde tahkiye ve tasvirde başarılıdır. Yukarıda belirtildiği gibi sanatçı bazı mesnevilerinde özellikle İstanbul'la ilgili motiflere, yani mahalli renklere yer verir. Bu olumlu niteliklerinin yanı sıra Atâyî'nin mesnevi dili, genel olarak mesnevilerin alışılmış dillerine göre daha süslü ve daha ağırdır.

Kaynakça

Büyük Türk Klasikleri, Nev'îzâde Atâî, C. 5, İst. 1987, s. 127 vö.

İslâm Ans. Nev'îzâde mad., Abdülkadir Karahan, C. 9, İst. 1988, s. 226 vö.

Türk Diy. Vak. İsl. Ans., Atai, Haluk İpekten, C. 4, İst. 1991, s. 40 vö.

Ganîzâde Nâdirî

Manzum ve mensur eserleri bulunan Ganîzâde Nâdirî *Mi'râciye* ve *Şeh-nâme*'siyle tanınmıştır. Şairin ayrıca *Mahzen-i Bahr* adlı bir mesnevisi vardır. Ganîzâde Nâdirî *Şeh-nâme*'sini Firdevsî'nin *Şeh-nâmesi*'ni örnek alarak yazmıştır. Eserde padişah II. Osman'ın tahta çıkışından başlayarak İran savaşları, padişahın da katıldığı Hotin Seferi ve İstanbul'a dönüşünde oğlunun dünyaya gelmesi dolayısıyla yapılan şenlikler anlatılır.

Kaynakça

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. 1971, s. 675

Türk Dili ve Edebiyatı Ans. Nadiri Mehmed Efendi mad., C. 6, İst. 1986, s. 496 vö.

Büyük Türk Klasikleri, Gani-zade Nadiri, C. 5, İst. 1987, s. 47 vö.

Türk Diy. Vakf. İsl. Ans., Ganîzâde Mehmed Nâdirî mad., Mustafa Uzun, C. 13, İst. 1996, s. 355 vö.

17. yüzyılın bir diğer mesnevi şairi Kafzâde Fâizî'dir. Fâizî Celvetî tarikatı mensuplarından olup, Şeyhî ünlü mutasavvıf Aziz Mahmud Hüdayi Efendi'dir. Şairin *Saki-name*'siyle *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisi bulunmaktadır. *Leylâ ve Mecnûn* âşıkane konulu bir mesnevidir.

Bu yüzyılda önceki yüzyıllarda ilk örneklerini gördüğümüz savaşları ve savaşlarda kazanılan zaferleri konu alan mesneviler de yazılmıştır. Güftî ve Sâbit'in *Zafer-nâme*'leri bu türden eserlerdir. Sâbit'in *Zafer-nâme*'si, Kırım Han'ı Selim Giray'ın Rus ve Leh ordusuna karşı kazandığı zaferi anlatmaktadır. Eser, *Selim-nâme* adıyla da tanınır. *Zafer-nâme* basılmıştır (*Sâbit, Zafername*, Turgut Karacan, Sivas 1991).

Yüzyılın daha önce sözünü etmediğimiz mesnevileri olarak da Neşâtî'nin Edirne, Tâbî'nin *İstanbul Şehr-engîzler*'i, Güftî'nin *Hasb-ı Hâl*'i, Beyânî'nin *Şâh u Derviş* mesnevisi ve yüzyılın dini konulu mesnevilerinden olan *Vecdî, Cevrî* ve *Neşâtî'nin Hilyeleri* sayılabilir.

17. Yüzyıl Osmanlı Sahası Mensur Eserleri

Önceki yüzyıllarda ortaya çıkmış olan sade, orta ve süslü nesir üslubu kullanma geleneği bu yüzyılda da sürdürülmüştür. Yüzyılın önemli mensur eserleri arasında sayılan tezkireler, genellikle çok sade olmayan bir dille yazılmışlardır. Bunlardan Riyâzî'nin yazmış olduğu *Riyâzü's-Şu'arâ*'da 15. yüzyıldan 17. yüzyılın başına kadar yaşamış olan dört yüz dolayında şair tanıtılmış, şiirlerinden örnekler verilmiştir. *Zübdetü'l-Eş'âr*, Kafzâde Fâizî tarafından yazılmış olan yüzyılın başka bir tezkiresidir. Antoloji nitelikli olan eserde, 15. yüzyılın ikinci yarısından Fâizî'nin dönemine kadar yaşamış olan şairlerden kısaca söz edilir ve şiirlerinden örnekler verilir. Fâizî'nin adı geçen *Tezkire*'sine ilki Yümnî, ikincisi de Âsım tarafından olmak üzere iki zeyl yazılmıştır. Yümnî'nin ki *Yümnî Tezkiresi* olarak bilinir. Seyrekzâde Âsım tarafından yazılmış olan zeyl de *Âsım Tezkiresi* ya da *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr* olarak bilinir. Yüzyılın bir diğer tezkiresi *Tezkiretü's-Şu'arâ* olarak bilinen *Rıza Tezkiresi*'dir. Eserde, Fatih'ten IV. Murad'a kadar olan şair padişahlarla 1591 tarihinden tezkirenin yazarı Rıza'nın dönemine kadar yetişen şairlere yer verilmiştir. *Rıza Tezkiresi* eski harflerle basılmıştır. Rıza'nın da şairliği olup yüzyılın şairlerinden Nev'î ve Şeyhülislâm Yahya'nın etkisinde kalmıştır. Daha önce sözü edilmiş olan Fâizî *Tezkiresi*'ne zeyl yani ek olarak yazılmış olan *Âsım Tezkiresi* (*Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*)nde ise *Zübdetü'l-Eş'âr*'dakilere ek olarak yüz yirmi üç şair tanıtılarak eserlerinden örnekler verilmiştir. Fâizî'nin tezkiresine zeyl olarak bu yüzyılda yazılmış başka bir tezkire de Mucib tarafından yazılmış olup

içerisinde yüz on iki şair tanıtılmıştır. 17. yüzyıl tezkireleri arasında adlarının zikredilmesi gereken diğer iki tezkire *Yümnî Tezkiresi* ile *Güftî'nin Teşrifatü's-Şu'arâ'sıdır*. Bunlardan *Güftî Tezkiresi* manzum olarak yazılmıştır.

17. yüzyıl, tezkirelerin dışında başka biyografik eserlerin de yazıldığı bir yüzyıldır. Bunların en önemlisi yüzyılın mesnevi ustaları arasında adını verdiğimiz Nev'îzâde Atâyî'nin *Hadâiku'l-Hakâyık fî Tekmiletî's-Şakâyık* adlı eseridir. Anılan eser, Mecdî'nin *Hadâiku's-Şakâyık*'ının zeyli olup Kanuni döneminin son yıllarından eserin yazıldığı tarihe (1634) kadar yaşamış bin dolayında bilgin, şeyh ve şairin biyografilerini verir.

17. yüzyıl nesrinin dikkate değer iki önemli kişisi Evliya Çelebi ile Kâtip Çelebi'dir. Evliya Çelebi, on ciltlik *Seyahat-nâme*'siyle tanınır. Eser, dil, tarih, coğrafya, sosyoloji, folklor ve edebiyat yönünden zengin malzeme içermektedir. Seyahat-name üzerinde yapılmış muhtelif çalışmalar vardır. Eser yeni harflerle de değişik tarihlerde yayımlanmıştır. Bunların en bilimsel olanı Yapı Kredi Yayınları arasında çıkmış olan (*Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Orhan Şaik Gökyay, İst. 1., 2. C. 1966, 3. C. 1999; 4., 5. C. 2001, 6. C. 2002, 7. C. 2003) tür. Görüldüğü gibi on ciltlik eserin bütün ciltlerinin yayını henüz tamamlanmamış olup yayın devam etmektedir. Kâtip Çelebi ise, tarih, coğrafya, sosyoloji, bibliyografya, ahlâk vb konularda yazdığı eserleriyle ünlüdür. Yalnız kendi döneminin değil, bilim ve düşünce tarihimizin önde gelen kişilerinden sayılan Katip Çelebi'nin eserleri arasında Arapça yazılmış *Fezleke*'den başka *Keşfü'z-Zünûn*, *Cihan-nümâ*, *Takvimü't-Tevârih*, *Tuhfetü'l-Kibâr*, *Düstûrü'l-Amel*, *Mizânü'l-Hak* vb bulunmaktadır. Bu eserler arasında iki ciltlik *Keşfü'z-Zünûn* ile *Fezleke*, edebiyat araştırmaları açısından önemlidir. Bibliyografik künye bilgisini içeren *Keşfü'z-Zünûn*'da on bin dolayında yazar ve şair adı zikredilmiş ve on dört binin üstünde kitap ve risale kaydedilmiştir. Bu görünümüyle büyük bir bibliyografya sözlüğü olan eser, önce Flügel tarafından Arapça metin ve Latince tercümesiyle birlikte dokuz cilt olarak (İlk iki cilt Leipzig, diğerleri Londra'da 1835-1858 tarihleri arasında) bastırılmıştır. Başka baskıları da olan eserin en son baskısı Milli Eğitim Bakanlığı'nca yapılmıştır. Aslı genel tarih kitabı olan Arapça yazılmış *Fezleke*'nin zeyli Türkçe olup edebiyat araştırmaları açısından değer taşır. *Türkçe Fezleke* 1591-1654/1655 tarihleri arasında geçen olayların anlatıldığı bir vekâyiname olup eserde her yılın sonunda o yıl içinde ölen devlet adamlarıyla, bilgin, şair ve başka ünlü kişilerin ve eserlerinin tanıtımı yapılmıştır. Söz konusu Türkçe zeyl yayımlanmıştır. Bazı eserlerini

döneminde bilim dili olarak rağbet gördüğü için Arapça yazmış olan Kâtip Çelebi genelde Türkçe eserlerinde sade bir dil kullanmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi değişik konularda çok sayıda eser vermiş; bu eserlerinin bir kısmında döneminin özellikle dini, sosyal sorunları üzerinde durarak onlara çözüm aramıştır. Eserleri, sosyal bilimler alanında yeni ve kapsamlı bilgiler içermelerinin yanı sıra verilen bilgilerin kaynağa dayandırılması yani metod açısından da önemlidir.

17 yüzyılda yazılmış mensur eserler arasında varlıklarından söz edilmesi gereken bir başka grup eser, tarih kitaplarıdır. Bunlardan *Peçevi* ve *Naîmâ Tarihleri* ünlü olup sade nesir üslubuyla yazılmışlardır. *Koçi Bey Risalesi* ise sade nesrin en başarılı örneklerinden olmasının yanı sıra içerdiği bilgiler bakımından da önemli ve ünlüdür. Anılan risale, Koçi Bey'in IV. Murad'a devletin o dönemdeki sorunlarını ve Osmanlı devlet düzeninin bozulma nedenlerini anlattığı görüşlerini içeren tarihi bir belgedir.

17. yüzyılda süslü nesir üslubuyla eser veren sanatçılar arasında öncelikle Veysî ve Nergisî akla gelir. Her ikisi de Arapça ve Farsça kelime kullanımının arttığı, seci yani iç kafiye yaparak zincirleme tamlamalarla sözün olabildiğince uzatıldığı, buna karşın anlatılmak istenen düşüncenin ikinci plana bırakıldığı süslü nesir üslubunun tanınmış temsilcileridir. Veysî'nin *Hâb-nâme* ve *Şahâdet-nâme* adlı mensur eserleriyle *Dürretü't-Tâc* adlı siyer kitabı vardır. Dillerinin güç anlaşılır, hatta yer yer anlaşılmaz olmasına rağmen duygularındaki samimiyet nedeniyle *Hâb-nâme* ile *Dürretü't-Tâc* dönemin aydınları tarafından beğenilip okunan eserlerdir. Her iki eser de eski harflerle basılmıştır. Süslü nesrin diğer temsilcisi Nergisî'nin mensur *Hamse*'si bulunmaktadır. *Hamse* içinde yer alan *Nihalistan*, küçük hikaye ve fıkralardan meydana gelmiş, cömertlik, tövbe, aşk v. b. değişik konuları işleyen bir eserdir. *İksir-i Saadet* ile *Meşâku'l-Uşşâk* hamsenin öteki iki eseridir. Bunlardan *İksir-i Saadet*, Gazali'den tercüme olup IV. Murad'a sunulmuştur.

18. YÜZYIL TÜRK EDEBİYATI

18. yüzyıl genel çizgileriyle Türk dünyasında çeşitli sorunların, karışıklıkların yaşandığı bir yüzyıldır. Horasan yöresinde yüzyılın başlarında yaşanan siyasi kargaşa, yüzyılın ortalarında Afganistan'ın kurulmasıyla son bulur ve Türkler siyasi otoriteyi kaybederler. Ancak yöredeki Özbekler bütün baskılara rağmen yüzyılın sonuna kadar yerel hanlıklar olarak varlıklarını sürdürürler.

Azerbeycan yöresinde de benzeri durum vardır. Kuzey ve güney olmak üzere Azerbeycan'ın ikiye ayrıldığı bu yüzyılda, Kuzey Azerbeycan'ın İran yönetimine karşı ayaklanması, yerel hanlıkların kurulmasına neden olmuştur. Böylece bölgedeki Türkler sayıları onun üzerinde olan küçük hanlıklara bölünmüşlerdir. Hanlıklar arasındaki üstünlük mücadelesi giderek Kuzey Kafkasya'da milliyetçilik akımının gelişmesine neden olur. Hanlıklar Azerbeycan'ın kültür faaliyetlerine önem vermişler, sanat ve edebiyatı korumuşlardır. Edebi açıdan değerlendirildiğinde 18. yüzyıl modern Azerbeycan edebiyatına geçiş dönemidir.

Öte yandan 18. yüzyıl, Türk dünyasının en büyük gücü Osmanlı'nın, gerileme devridir. 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmaya ve çökmeye doğru gidişi hızlanmış, artık Osmanlı büyük güç olmaktan çıkmıştır. 18. yüzyıl tarihi açıdan içte isyanlar, karışıklıklar ve ekonomik sorunların yaşandığı, dışta ise savaşlarla birlikte gelen toprak kayıplarının hüküm sürdüğü bir yüzyıldır. Bu yüzyılda Batıyla ilişki artmış ve Batı çeşitli yönleriyle Osmanlı üzerindeki etkisini, ağırlığını koyarak göstermeye başlamıştır.

18. yüzyılın ilk çeyreği içinde Batı'yla yapılan Pasarofça Antlaşmasının ardından girilen "Lâle Devri" Osmanlı için bir barış ve sükunet dönemi olmasının yanı sıra bir zevk ve eğlence dönemidir. Kültürel gelişmenin olduğu 13 yıllık bu dönem padişah III. Ahmed'in tahttan indirildiği, "Lâle Devri"nin gerçek mimarı olan Sadrazam İbrahim Paşa'nın öldürüldüğü Patrona Halil İsyanı'yla 1730'da son bulur. Böylece bir süre için yaşanan nefes alma dönemi, yerini yeniden başta siyasi kargaşa olmak üzere değişik sorunların yaşandığı bir döneme

bırakır. Osmanlı tekrar hem batıda hem de doğuda savaşmaya başlar. Yüzyılın ikinci yarısında Sadrazam Koca Râgıp Paşa'nın dirayetli yönetimiyle ülke kısa bir süre rahata kavuşmuşsa da bu dönemin arkasından gelen savaşlar, Mısır, Suriye ve Anadolu'da çıkan ayaklanmalar ve Yeniçeri isyanlarıyla yeniden güç günlerin yaşandığı bir döneme girilir.

18. yüzyıl aynı zamanda çöküşe sürüklenen imparatorluğun çöküşünü durdurma çarelerinin arandığı, dolayısıyla bazı ıslahat hareketlerinin gerçekleştirildiği bir yüzyıldır. Nizam-ı Cedid adıyla yeni bir ordunun kurulması çalışmaları, donanmanın güçlendirilmesi, Avrupa'yla daha sağlıklı ilişki kurabilmek için sürekli elçilerin bulundurulması, daha önce açılıp ancak bir süre sonra kapatılan basımevinin yeniden açılması bu hareketlerin bazılarıdır. Ancak bu yenilenme ve yeniden düzen sağlama çabaları yüzeyde kalmış, bu nedenle de sorunlara köklü çözüm getirilememiştir.

18. YÜZYIL OSMANLI SAHASI TÜRK EDEBİYATI

Bu tarihi gelişmeye rağmen Divan edebiyatı 18. yüzyılda alışlagelmiş düzenini korur. Şairler, eski ustaların yolunda başarılı şiirler yazmayı sürdürme amacını gütmekle birlikte çoğu farklı bir sanat gücü gösterememişlerdir. Yalnızca Nedîm ve Şeyh Gâlip bu yüzyılda Divan şiirinin sayılı ustaları arasındaki yerlerini almışlardır. Nedîm, Şeyhülislâm Yahya, Bahâyî gibi 17. yüzyıl ustalarından gelerek kendisine ulaşan "Nedimane şiir" tarzının, Şeyh Gâlip ise, "Sebk-i Hindî"nin en başarılı şiir örneklerini vermişlerdir. Genel çizgilerde önemli bir değişiklik olmamakla birlikte edebiyatımızın gelişiminde bu yüzyıla özgü bir takım özellikler bulunmaktadır.

18. yüzyılda mahalli konular ve günlük yaşayış edebiyata daha çok girmiş, edebi ürünlerde yerlileşme görülmüştür. Böylece 18. yüzyılın önemli bir özelliği, edebiyatın halk zevkine yaklaşması, kendi benliğini şiire geniş ölçüde yansıtmasıdır diyebiliriz. 18. yüzyılda şarkı nazım şeklinin rağbet görmesi, birçok şairin şarkı yazması örneğin Gâlip gibi mutasavvıf bir şairin bile *Dîvân*'ında şarkılarının bulunması, mahallileşme, halka yaklaşma istek ve eğiliminin bir göstergesidir. Nitekim Nedîm'le Şeyh Gâlip'in hece vezni ile birer türkü yazmaları da Divan edebiyatında halk zevkine yer verilmiş olmasının bir örneğidir. Nedîm başta olmak üzere hemen bütün şairler, günlük konuşma dilini sade ve canlı bir biçimde atasözleri, deyimler hatta bazen Arapça ve Farsça kelimelerin halk ağzında bozulmuş şekilleriyle kullanırlar. Dilde sadeleşme cereyanının bir göstergesi olarak Şeyh Gâlip, Türki-i Basit ile bir gazel yazdığı gibi Nâbî'nin Hayrabad mesnevisinin dilini de fazla terkipli bularak eleştirmiştir. Ancak, yüzyılın ikinci yarısında bazı şairler, sade dille yazma, yerli konuları, halk zevkini şiire sokma merakıyla basitleşmişler, zevksiz bazı örnekler vermişlerdir. 18. yüzyılda İran edebiyatı temsilcilerini örnek alma isteği oldukça azalmış; yüzyılın şairleri kendilerine Türk edebiyatının geçmiş büyük ustalarını örnek almışlar, onlara erişmeye çalışmışlardır. İran edebiyatı kaynaklı mesnevi konuları yerine yerli hayattan alınmış hikâyeler işlenmiştir. Yalnızca Şeyh Gâlip kendi özel beğenisi nedeniyle "Sebk-i Hindî"yi kullanmış İranlı Şevket-i Buhari'yi beğenerek onun yolunda yürümüştür. Kendisine "Şevket-i Rum" diyen Gâlip anlaşılabileceği gibi kendisini Anadolu'nun Şevket'i saymıştır.

Tarihte Lâle Devri olarak bilinen dönemin zevk ve eğlence içinde geçen yaşantısı 18. yüzyıl edebiyatının ayrılmaz parçasıdır. 1703'te tahta geçip 1730 Patrona Halil İsyanı'na kadar padişahlık yapan III. Ahmed, şair, hattat, ince ruhlu ve eğlenceden hoşlanan bir padişaktır. 1718'de sadrazam yaptığı Damat İbrahim Paşa'ya büyük güven besleyerek ona devlet işlerinde tam yetki vermiştir. Okumaya, edebiyata meraklı olan yenilik yanlısı Paşa, döneminin bilgin ve şairleriyle dostluk kurmaktan hoşlanan, zevke ve eğlenceye düşkün bir sadrazamdır. Döneminde İstanbul imar edilmiş, sarayın ve devletin ileri gelenlerinin yaşayışında Avrupa'ya özenme başlamış, halk da kendi imkânları ölçüsünde bu yaşantı ve özentiye sürdürmeye çalışmıştır. Dönemin şairleri o günlerdeki zevk ve eğlenceye düşkünlüğü şiirlerinde dile getirmişlerdir. Bu yüzyılın sanatçıları önceki üstat şairlere erişebilme çabası göstermişlerse de asıl örnek aldıkları iki büyük üstat kasidede Nef'î, gazelde ise Nâbî olmuştur. Dönemin büyük şairi Nedîm de bu iki ustanın etkisinde kalmakla birlikte yeni bir dille neşeli, hayat dolu, şuh gazel ve şarkılar söyleyerek yeni bir şiir vadisinin yolunu açmıştır. Nedîm'den sonra onun tarzını bir çığır halinde sürdüren şairler olmuştur. İzzet Ali Paşa, Asım, Sümbülzade Vehbî, Enderunlu Fâzıl daha çok Nedîm tarzını benimseyen şairlerdir. Seyyit Vehbî, İsmail Belig, Neyli ve Haşmet ise hem Nedîm hem de Nâbî tarzının etkisinde kalmışlardır. Koca Râgıp Paşa, Dürri, Hâzık, Fıtnat Hanım gibi şairler de daha çok Nâbî tarzını sürdürmüşlerdir. Bunlar arasında özellikle Koca Râgıp Paşa, Nâbî yolunda yürüyenlerin en başarılısı olarak ün kazanmıştır.

18. yüzyılın nesir dili ve üslûbu genel çizgileriyle 17. yüzyılın devamıdır. Sade, orta ve süslü nesir olmak üzere üç ayrı nesir üslubu bu yüzyılda da kullanılmıştır. Tezkireler, tarihler, biyografik eserler, münşeât mecmuaları bu yüzyılın nesir örnekleridir. Bunlardan *Safayi Tezkiresi* orta ve anlaşılır bir dille yazıldığı halde, *Salim Tezkiresi* süslü üslûpla ağır bir dil kullanılarak yazılmıştır. Belig'in *Güldeste-i Riyâz-ı İrfan* adlı eseri de oldukça ağır bir dille sanatkârâne üslûp kullanılarak yazılmıştır. Lâle Devri'nin iki tarihçi şairinden Raşit, tarihini ağır bir dille yazmasına karşın, *Asım Tarihi*'nin dili sadedir.

Nedîm +

Nedîm 1680-1681 yıllarında İstanbul'da doğmuş, 18. yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. Asıl adı Ahmed'dir. İyi bir öğrenim görmüş, devrin büyük hocalarından ders almış, Arapça, Farsça öğrenmiş ve medreseyi bitirmiştir. Çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. Bu arada şiir söylemeye başlamış, dönemin sadrazamı Ali Paşa'ya kasideler sunmuş ancak Paşa'dan beklediği ilgi ve yardımı görememiştir. Ali Paşa 1716'da Petervaradin'de şehit olmuştur. Şehit Ali Paşa'dan sonra Nedîm İbrahim Paşa'ya çeşitli şiirler sunmuş ve kendini Paşa'ya tanıtmıştır. İbrahim Paşa da Nedîm'i padişah III. Ahmed'e tanıtmıştır. Padişahla tanıştıktan sonra Nedîm'in yıldızı parlamış, çeşitli medreselerde müderris olarak görevlendirilmiştir. Nedîm'in sanatçı olarak en verimli dönemi III. Ahmed'e ve Damat İbrahim Paşa'ya yakın olduğu, tarihte Lâle Devri olarak bilinen 1718-1730 yılları arasındır. 1730'da Patrona Halil ayaklanması olduğu sırada Nedîm, Sekban Ali Medresesi müderrisliği görevindedir. Nedîm'in ölümü konusunda devrin kaynaklarında farklı bilgiler vardır. *Râmiz Tezkiresi*'nde içkiye düşkünlüğü nedeniyle ve Ayaklanmadan korkarak korku hastalığına tutulduğu için öldüğü belirtilir. Süleyman Sadeddin *Mecelletü'n-Nisâb*'da olay sırasında devlet büyüklerinin görevden alınması ve onlara yakın olanların tutuklanıp evleri yağmalanırken Nedîm'in öldürülme korkusuyla damdan dama atlarken öldüğünü yazar. Nedîm'in mezarının İstanbul'da Üsküdar'da olduğu bilinmektedir.

Eserleri ve Edebi Kişiliği

Dîvân: Nedîm'i Nedîm yapan en önemli ve ünlü eseri *Dîvân*'ıdır. Eserin beş baskısı yapılmıştır. Mısır (Bulak) da yapılan ilk baskı tarihsizdir. İkinci baskı 1291'de İstanbul'da yapılmıştır. *Dîvân* baskılarının en doğru ve başarılısı Halil Nihat Boztepe tarafından hazırlanan üçüncü baskıdır (İst. 1338-1340). Bu baskıda iki ayrı önsözden sonra ayrıca Nedîm'in hayatı ile ilgili bilgi verilmiştir. Eserde yer alan birinci önsöz tarihçi Ahmet Refik Altınay tarafından yazılmış ikinci önsözü ise Fuad Köprülü yazmıştır. Önsözlerden sonra alışılmış divan düzenine göre şiirlere yer verilmiştir. Önce kaside ve tarihler sonra

diğer manzumeler sıralanmıştır. Gazellerden sonra da şarkılara yer verilmiştir. Şiirlerinin içinde Arapça ve Farsça olanları da vardır. *Nedîm Dîvânı*'nda ayrıca Çağatayca yazılmış bir gazel ile şarkılar arasında hece ölçüsüyle yazılmış bir de türkü vardır. *Dîvân*'ın sonunda lugatçe kısmı yer alır. Bu bölümde Nedîm'in şiirinde geçen ve o dönem okuyucularının anlayamayacağı düşünülen kelimeler vardır. Sözlüğün "nun" harfi altında ise *Nedîm-i Kadîm Divançesi* verilmiştir. *Nedîm Dîvânı* İstanbul'da ilki 1951'de, ikincisi 1972'de olmak üzere Abdülbaki Gölpınarlı tarafından iki kez yeni harflerle basılmıştır. Ayrıca eserin daha geniş kapsamlı, bilimsel yeni bir baskısı da yapılmıştır (*Nedim Divanı*, Haz. Muhsin Macit, Ank. 1997).

Şair Nedîm, iki büyük tarihin Türkçeye çevrilmesine de katkıda bulunmuştur. 1719 yılında Müneccimbaşı Derviş Ahmed Efendi'nin asıl adı *Câmi'ü'd-Düvel* olan eserinin bir kısmını Nedîm, Türkçeye *Sahâifü'l-Ahbâr* adıyla çevirmiştir. Nedîm ayrıca, *Aynî Tarihi* adıyla tanınan 24 ciltlik *İslâm Tarihi*'nin çevrilmesi için 1726 yılında İbrahim Paşa'nın kurduğu 45 kişilik kurulda da yer almıştır. Ancak, günümüze kadar Nedîm'in *Aynî Tarihi*'nden yaptığı çevirinin hangi cilt ya da bölümler olduğu ortaya çıkarılamamıştır.

Nedîm'in diğer eserleri ise *Safâyi Tezkiresi Takrizi*, Şehit Ali Paşa'ya yazdığı dilekçe, *Nigâr-nâme* ve kime yazıldığı belli olmayan, içinde manzum kısımlar da bulunan münşiyaneye üslûpla yazılmış bir mektuptur. Nedîm'in Şehit Ali Paşa'ya yazdığı Farsça-Arapça bir mülemma olan dilekçede şair, Ali Paşa'dan medreseye tayinini ister. *Nigâr-nâme* ise Nedîm'in İzzet Ali Paşa'nın kendisine şaka yollu yazdığı mektuba yine şaka yollu yazdığı mensur cevaptır. *Nigâr-nâme*'de manzum parçalar da vardır.

Nedîm'in coşkun yaradılışlı bir insan olduğu kaynakların verdiği bilgilerden ve şiirlerinden anlaşılmaktadır. 1718-1730 yılları arasına rastlayan ve "Lâle Devri" olarak adlandırılan bilim, kültür, imar, zevk ve eğlence döneminde sanat hayatının en parlak yıllarını yaşayan Nedîm, döneminin öteki şairleriyle birlikte bütün olayların içinde olmuş, İbrahim Paşa'nın nedimi olarak devlet büyüklerinin toplantılarına girmiş, eğlencelere katılmış, bunlardan payına düşeni almış, aynı zamanda bu toplantıların aranan şairi olmuş ve şiirleriyle eğlencelere neşe ve

coşkunluk katmıştır. *Dîvân*'ındaki kasidelerde İstanbul'u, devrin olaylarını ve eğlencelerini bulmak mümkündür. Bunların çoğu çok okunan, beğenilen kasidelerdir. Böyle olmakla birlikte yine de Nedîm bir kaside şairi sayılmaz. Daha çok gazel ve şarkılarıyla tanınır. Usta şair 13 yıllık zevk ve eğlence devrini bu şiirlerinde dile getirir. Onun gazel ve şarkılarının konusu genellikle aşk, sevgili ve şaraptır. Nedîm maddi aşkı işlemiştir. Sevgilileri maddi varlıkları hissedilen güzellerdir. Aşkı sürekli ve ciddi olmaktan çok geçici bir eğlence olarak görmüştür. Hele büyük şairlerin çoğunda görülen tasavvufi aşka Nedîm büsbütün yabancısıdır. Şarkılarında da neşeli ve coşkuludur. Yaşadığı devrin güzelleri ve güzellikleri şarkılarına konu olmuştur. Nedîm şarkının konusunu genişletmiş, edebiyatımızın en büyük şarkı şairi olmuştur. Nedîm'in şiirinin özelliklerini özetlersek:

Nedîm'in şiirinde zevk, neşe ve coşkunluk vardır. O, üzüntü, acı ve kederi şiirine sokmamıştır. Coşkun, ateşli yaradılışından gelen isteklerini ve duygularını olduğu gibi söylemekten çekinmemiş bu yüzden de samimiyeti eleştirilmiş, hatta şiirleri müstehcenlikle suçlanmıştır.

Nedîm şiire yaşadığı devrin hayatını sokmuştur. Şiirlerinde bütün olayları, güzellikleri ve canlılığıyla o devir İstanbul'unun birçok özelliğini bulmak mümkündür. Bu bakımdan Nedîm, İstanbul'u şiirinde yaşatan şairdir. İki kaside nesibinde bu şehri konu ettiği gibi o devrin gezinti ve eğlence yerlerini, Haliç, Kağıthane, Göksu vb yerleri şiirine ustaca sokmuştur.

15. yüzyılda Necâtî Bey'le başlayan ve devam ettirilen mahallileşme hareketi Nedîm'de daha da gelişmiştir. Halk dilinde kullanılan kelime ve deyimler, adetler Nedîm'in şiirinde daha çok ve ustaca kullanılmıştır. Bâkî'nin şiir diline soktuğu İstanbul şivesi, Nedîm'de şiir dili olmuştur.

Nedîm'in yukarıda saydığımız özellikleri onu edebiyatımızda "Nedim Okulu", "Nedimane Söyleyiş" denilen şiir tarzının kurucusu yapmıştır. Nedîm'in üzüntüden dertten uzak bir dünya görüşüyle şen, neşeli ve coşkun söyleyiş biçimi kendi döneminde ve kendinden sonra büyük ilgi görmüş, onu edebi ekol sahibi yapmıştır.

Sonuç olarak Nedîm, Divan şiirinin ön sırada yer alan sayılı ustalarındandır. Fuzûlî, Bâkî, Nef'î, Nâbî ve Şeyh Gâlip'in yanı sıra Nedîm'i altı büyük Divan şairinden biri yapan özellikleri ise özet olarak şöyle sıralayabiliriz:

Nedîm, epiküryen dünya görüşüne sahiptir. Hayattan zevk alma, günü güzel yaşama, yaşanan zamanı mutlu geçirme Nedîm'in şiirlerinde yer alan belli başlı konulardır. Nedîm güzel yaşamdan yana ve onun savunucusudur. Aynı görüşler Bâkî'de de yer alır.

Nedîm, mahallileşme akımının önde gelen temsilcisidir. Necâtî Bey, Bâkî, Şeyhülislâm Yahya ve kısmen Nâbî'den sonra Nedîm mahallileşme akımının en güçlü temsilcisi olarak tanınır. Nedîm'in mahallileşmenin güçlü temsilcisi olmasında yaşadığı dönemi ve dönemin yaşam biçimini, özelliklerini şiirde başarılı biçimde vermesinin payı vardır. Özellikle sanatçı İstanbul'u her yönüyle yansıtmakta oldukça başarılıdır. Bu yüzden ona İstanbul şairi de denir.

Nedîm, Fuzûlî, Bâkî ve Nâbî gibi bir gazel ustasıdır. Ancak onun önemli özelliklerinden biri şarkı şairi olmasıdır. Bilindiği gibi aslı musammat olan şarkı Divan şiirinin Türklere özgü nazım şekillerindendir. Bu nazım şeklinin en güzel ve başarılı örnekleri ise Nedîm'e aittir. Nedîm, edebiyatımızın en çok şarkı yazan şairidir. Konusu bakımından şarkı Nedîm'in yaradılışına uygun düşmüştür. Edebiyatımızda bu yolda Nedîm'in takipçileri ise İzzet Ali Paşa, Vehbî, Yahya Kemal v. b. dir.

Kaynakça

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2, İst. 1987, s. 753 vö.

Büyük Türk Klasikleri, Nedîm, C. 6, İst. 1987, s. 241 vö.

Hasibe Mazıoğlu, *Nedîm*, KTB. Yay., Ank. 1988.

İslâm Ans., Nedîm mad., Fevziye Abdullah Tansel, C. 9, İst. 1988, s. 169 vö.

Türk Dili ve Edebiyatı Ans., Nedîm mad. C. 7, İst. 1990, s. 1 vö.

Hasibe Mazıoğlu, *Nedîm'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik*, Akçağ Yay. 2. b. Ank. 1992.

Şevket Kutkan, *Nedîm Divanı'ndan Seçmeler*, KB Yay., Ank. 1992

Osmanzâde Tâib

İstanbul'dur. Asıl adı Ahmed'dir. Babası Divan-ı Hümayun kâtiplerinden Osman Efendi olduğu için kendisine Osmanzade denilmiştir. İyi bir medrese öğrenimi görmüştür. III. Ahmed ve sadrazamı Şehit Ali Paşa'ya kasideler sunarak onların ilgisini çekmiş, III. Ahmed'in fermanı ile "Reis-i Şairan" ünvanını almıştır. Tâib yazdığı bir kasidede dönemin birinci derecedeki şairlerinin adlarını vermiş ancak bunların arasında Nedîm'in adına değinmemiştir.

Kaynaklar Osmanzâde Tâib'in toplumsal sorunlara duyarlı bir kişiliği olduğunu ve kimi aksaklıkları yermekteki başarısını dile getirirler. Ancak döneminde kişileri iğneleyici yanının ağır bastığı ve bu yüzden de çevresince sevilmediği gene kaynakların kaydettiği bilgiler arasındadır. Tâib'in, *Dîvân*'ından başka *Hadîkatü'l-Vüzerâ* ve *Hadîkatü'l-Mülûk* adlı tarihle ilgili iki eseri bulunmaktadır. Bunlardan ilki sadrazamların biyografilerinden söz eder. *Hadîkatü'l-Vüzerâ*, zeylleri ile birlikte basılmıştır (*Der Garten der Wesire*, Freiburg 1969). İkinci eser ise Osmanlı padişahlarından söz eder ve ilk esere göre daha az tanınmıştır. Bu eser de 1881'de İstanbul'da yayımlanmıştır. Ayrıca, ahlâkla ilgili olan *Hulâsatu'l-Ahlâk* adlı bir eseriyle *Hadîs-i Erba'in* şerhi vardır. Osmanzâde Tâib'in edebiyat tarihindeki yeri daha çok "Reis-i Şairan" oluşundan gelir. Hazır cevaplığı ve hicvetme gücünün oluşuyla da dikkat çekmiştir. Ancak, şairlik yeteneği bakımından orta derecede bir şairdir. Nâbî'yi kışkırdığı ve hicvettiği eski kaynaklarca bildirilmesine rağmen Nâbî etkisinde kaldığı da bilinen bir gerçektir.

Kaynakça

Büyük Türk Klasikleri, Osmanzâde Tâib, C. 6, İst. 1987, 214 vö.

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, İst. 1987, s. 749 vö.

Atilla Özkırımlı, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, Cem Yay. 4. b, C. 3, İst. 1987, s. 942 vö.

İslâm Ans., Osmanzâde Tâib mad., Abdülkadir Karahan, C. 9, İst. 1988, s. 453 vö.

Seyyid Vehbî

Seyyid Vehbî'nin asıl adı Hüseyin'dir. Vehbî mahlasını almış ancak bu mahlastan önce Hüsâmî mahlasını kullanmıştır. İstanbul'da doğmuş, iyi bir medrese öğrenimi görmüş, müderrislik ve kadılık yapmıştır. Padişah III. Ahmed ve Damat İbrahim Paşa döneminin önemli şairlerindendir. Hatta kaynaklar İbrahim Paşa'nın kurduğu Tercüme Komisyonunda Seyyid Vehbî'nin de bulunduğunu yazarlar. Bu komisyondayken Vehbî, Arapça olan *Aynî Tarihi*'nden çeviri yapmıştır. Vehbî, III. Ahmed'den sonra padişah olan I. Mahmud zamanında da iki yıl yaşamıştır. Şairin Nedîm'le dostluğu olduğu ve Nedîm'in adına yazdığı bir kasidesinin varlığı biliniyor. Vehbî kasidede Nef'î, gazelde ise Nâbî'nin etkisinde kalmıştır. En önemli eseri *Dîvân*'ıdır. *Dîvân* içerisinde çok sayıda manzum tarih bulunmaktadır. Bu tarihlerde dönemin yapılarıyla ilgili bilgi verildiğini ve Lâle Devri'ne ait olayların anlatıldığını biliyoruz. Ayrıca şairin III. Ahmed'in şehzadelerinin sünnet düğünü için yazdığı *Sûr-nâme*'si vardır. Mensur olan *Sûr-nâme*, Vehbî'nin en tanınmış eseri olup, eser basılmıştır (1939). Ayrıca, İbrahim Paşa'nın emriyle kaleme alınmış, Pasarofça Antlaşması ile ilgili Sulhiyye adlı manzum bir eseri vardır. 17. yüzyıl şairi Kafzâde Fâizî'nin *Leylâ vü Mecnûn* adlı mesnevisini tamamladığı *Sâlim Tezkiresi*'nde belirtilmiş olmakla birlikte eser günümüze kadar ele geçmemiştir. Vehbî'nin ayrıca *Hadîs-i Erba'în Tercümesi* vardır.

Kaynakça

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, İst. 1983, s. 750

Büyük Türk Klasikleri, Seyyid Vehbî, C. 6, İst. 1987, s. 326 vö.

Atilla Özkırımlı, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, Cem Yay. 4. b. C. 4, İst. 1987, s. 1036

Kâmî

Edirnelidir. Edirneli Efendi ya da Kâmî Efendi diye tanınır. Döneminde oldukça şöhret bulmuş hatta Nâbî'den sonra döneminin en büyük şairi olarak bilinmiştir. Kaynaklar iyi bir öğrenim gördüğünü, İstanbul'a

gelerek orada müderris olduğunu kaydederler. Babası tarikat şeyhlerinden olduğu için tasavvufa yakınlığı ve ilgisi vardır. Lâle Devri'nde ölmüş olup *Dîvân*'ı yazma halindedir. *Dîvân*'ından başka manzum, mensur, telif ve tercüme eserleri vardır. *Tuhfetü'l-Vüzerâ* ile *Fîruz-nâme* ve *Âsaf-nâme* adlı eserleri manzum eserlerinin önemlileridir. Kâmî'nin nükte ve hiciv yanının olduğu kaynakların verdiği bilgiler arasındadır.

Kaynakça

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, İst. 1983, s. 750 vö.

Büyük Türk Klasikleri, Kâmî, C. 6, İst. 1987, s. 220 vö.

Atilla Özkırımlı, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, Cem Yay., C. 3, İst. 1987, s. 710 vö.

Sâmî (Arpaeminizâde)

III. Ahmed ve I. Mahmud dönemlerinde yaşamıştır. İyi bir öğrenim gördükten sonra Divan-ı Hümayun'da katiplik yapmış, vakanüvis olmuştur. Sâmî, şairliğinin yanı sıra tarihçiliği ve hattatlığı da olan bir sanatçıdır. İyi bir şair olarak tanındığı, şiirlerinde tasavvufa da yer verdiği belirtilmektedir. Sâmî'nin divanında da Nedîm ve Vehbî divanlarında olduğu gibi Lâle Devri'nin özelliklerini bulmak mümkündür. Sâmî, nazireciliği ile de tanınmış bir şairdir. Gerek devrinde gerekse devrinden önceki şairlere oldukça çok nazire yazmıştır. Ayrıca *Dîvân*'ında şarkıları da bulunmaktadır. Şiirlerinde Nedîm ve Nâbî'nin etkisi görülür. Lâle Devri şairlerinden çoğunun Sâmî'ye nazireler yazdığı da sanatçıyla ilgili bilinenler arasındadır. Arpaeminizâde Sâmî'nin varlığı bilinen iki eseri vardır. Bunlardan *Dîvân*, 1837 tarihinde Mısır (Bulak) da basılmıştır. Öteki eseri *Tarih-i Vekâyî* ise 1730-1733 yılları arasında geçen olayların anlatıldığı bir eserdir.

Kaynakça

Büyük Türk Klasikleri, Sâmî Arpaeminizâde, C. 6, İst. 1987, s. 299 vö.

Atilla Özkırımlı, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, Cem Yay. 4. b., C. 4, İst. 1987, s. 1014

İzzet Ali Paşa

18. yüzyılın ilk yarısında özellikle Lâle Devri'nde yaşamış dönemin tanınmış şairlerindendir. İstanbullu'dur. Şairliğinden başka hattatlığı da vardır. İbrahim Paşa devrinde Nedîm'den sonra dönemin zevk ve neşesini şiirlerinde başarıyla yansıtan en önemli şair İzzet Ali Paşa'dır. Nedîm ile çok yakın arkadaşlığı olduğu bilinir. Nedîm'e yazdığı *Nigâr-nâme* adlı mektupla, *Nigâr-nâme*'ye karşılık olarak Nedîm'in espiyi yollu verdiği cevap *Nedîm Dîvânı* içerisinde yer alır (*Nedîm Divanı*, Halil Nihat Boztepe bas. İst. 1924). İzzet Ali Paşa Nedîm tarzında yazan şairlerin başında gelir ve onun en güçlü izleyicisidir. Nedîm'in gazellerine nazireler yazdığı bilinir. Şairin elde bulunan *Dîvân*'ı *Nigâr-nâme* ile birlikte yayımlanmıştır. (*Lale Devri Şairi İzzet Ali Paşa Hayatı-Eserleri-Edebî Kişiliği, Divan, Nigâr-nâme* (Tenkitli Metin) Haz. A. İrfan Aypay, İst. 1998).

Kaynakça

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, İst. 1987, s. 751

Büyük Türk Klasikleri, İzzet Ali Paşa, C. 6, İst. 1987, s. 314 vö.

Atilla Özkırımlı, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, 4. b. Cem Yay. C. 3, İst. 1987, s. 694

Nahîfî

18. yüzyılın birinci yarısında yaşamış olan Nahîfî'nin asıl adı Süleyman'dır. İstanbul'da doğmuştur. İyi bir eğitim gören Nahîfî, Mevlevî tarikatına girmiş, memuriyeti gereği Osmanlı ülkesinin pek çok yerini görmüştür. İbrahim Paşa'nın tercüme komisyonunda da yer alarak önemli bir tarihi eser olan *Habîbü's-Siyer*'i Farsçadan tercüme etmiştir. Nahîfî, şairliğinin yanı sıra alimliği ve hattatlığı ile de ün kazanmıştır. *Dîvân*'ından başka çoğunluğu dini konulu olan eserleri de vardır. Bunlardan *Mesnevi Çevirisi* ünlüdür. Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sini manzum olarak Türkçeye çevirmiştir. 1852 tarihinde Mısır'da eski harflerle basılan eser, 1967 yılında aslı ve sadeleştirilmiş biçimi ile birlikte tekrar yayımlanmıştır (Amil Çelebioğlu, *Mesnevi-i Şerif, Manzum Nahîfî Tercümesi*, İst. 1967, III cilt). Ayrıca *Mevlid*, *Mirâciye* ve *Hicret-nâme* bilinen eserlerindendir.

Kaynakça

Büyük Türk Klasikleri, Nahîfî, C. 6, İst. 1987, s. 331 vö.

Atilla Özkırımlı, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, 4. b., C. 3, İst. 1987, s. 884

İsmail Belîğ

Bursa'da doğmuştur. 18. yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. Lâle Devri sanatçılarındandır. Manzum, mensur eserleri olan İsmail Belîğ'in edebiyatımızda varlığı bilinen iki ünlü eseri vardır. Bunlardan birisi *Nuhbetü'l-Âsâr li Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*'dır. Eser bir şuara tezkiresidir. Belîğ, Kafzâde Faizi'nin *Zübdetü'l-Eş'âr* adlı tezkiresine ek olarak yazdığı bu biyografik eserde kendi dönemine kadar gelmiş şairlerin biyografilerini verir. Bu eser Bursa tarihi diye de bilinir. Belîğ Bursalı olduğu için bu eserinde Bursa'nın yetişmiş bilgin ve şairlerinden söz eder. İsmail Belîğ'in bu eseri kaynak belirtmesi, hatta kaynakları eleştirmesi bakımından önemlidir. Belîğ'in diğer bir eseri de *Bursa Şehr-engîzi*'dir. Ayrıca kaynaklar *Dîvân*'ından ve *Seb'a-i Seyyâre* adlı eseri ile *Gül-i Sad Berg* adlı eserinin varlığından söz ederler. Sözü edilen eserlerden *Dîvân* ile *Seb'a-i Seyyâre* elde bulunmamaktadır.

Kaynakça

Abdülkerim Abdulkadiroğlu, *Bursalı İsmail Belîğ*, Gazi Üniversitesi Yay. Ank. 1985

Abdülkerim Abdulkadiroğlu, *Nuhbetü'l-Asar li Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'ar*, Gazi Üniversitesi Yay. Ank. 1985

Büyük Türk Klasikleri, İsmail Belîğ, C. 6, İst. 1987, s. 236

Haşmet

İstanbul'da doğmuş, Râgıp Paşa'nın yakınlığını kazanarak onun tarafından korunmuştur. Nâbî tarzında yazmış olmakla birlikte Nedîm'den etkilendiği şiirleri de vardır. Haşmet hiciv ve hezl yani taşlama ve alay yollu yazdığı şiirlerle ün kazanmış bir sanatçıdır. Koca Râgıp Paşa ve Fitnat Hanım'a yazdığı latifeleri ünlüdür. *Dîvân*'ı Mısır (Bulak) da 1841'de basılmıştır. Ayrıca, *Hâb-nâme*, *Şehâdet-nâme*, *Senedü's-Şu'arâ* ile Arapça yazdığı *Kaside-i Münferice Şerhi* ve *Kaside-i Bürde Şerhi*, *Sûr-nâme* eserleri arasında bulunmaktadır. III. Mustafa'nın kızının doğumu dolayısıyla yazdığı *Sûr-nâme*, Haşmet'in önemli eserlerindendir. Mensur olan *Sûr-nâme*'nin değişik tarihlerde İstanbul'da yapılmış iki ayrı baskısı vardır. İlki tarihsiz olan *Sûr-nâme* baskılarından ikincisi Reşat Ekrem Koçu tarafından sadeleştirilerek yeni harflerle 1940

yılında *Vilâdet-nâme* adıyla yayımlanmıştır. Ayrıca, Haşmet'in hayatını, edebi kişiliğini tanıtan ve Külliyyat içerisinde yer alan eserlerin yeni harflerle verildiği kapsamlı bir çalışma yapılmıştır. [Mehmet Arslan-İ. Hakkı Aksoyak, *Haşmet Külliyyatı, Divan, Senedü's-Şu'ara, Viladet-name (Sur-name), İntisabü'l-Müluk (Hab-name)*, Sivas 1994].

Kaynakça

Büyük Türk Klasikleri, Haşmet, C. 6, İst. 1987, s. 387

İslâm Ans. Haşmet mad. Mehmet Kaplan, C. 5, İst. 1988, s. 354 vö.

Fıtnat

Râgıp, Haşmet ve Fıtnat üçlüsünün üçüncü şairi Fıtnat Hanım'dır. Dönemin ünlü alimlerinden Şeyhülislâm Esat Efendi'nin kızıdır. Nüktedan ve hazırcevaptır. Arapça ve Farsçayı iyi bilen bir şairdir. Fıtnat Hanım'ın *Dîvân*'ı eski harflerle bastırılmıştır. Şiirleri kadın şair olarak farklılık göstermez. Şair Divan edebiyatının geleneksel mazmunlarını kullanmış ve geleneğe sadık kalmıştır.

Kaynakça

Büyük Türk Klasikleri, Fıtnat, C7, İst. 1987, s. 11

İslâm Ans. Fıtnat mad. Ali Canip Yöntem, C. 4, İst. 1988, s. 626

Neş'et

18. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış ünlü Mevlevi şairlerindendir. Koca Râgıp Paşa ile Şeyh Gâlip arasında yaşamıştır. Mürettep bir *Dîvân*'ı olan Neşet'in edebiyattaki önemi daha çok genç şairleri yetiştirmesinden kaynaklanır. Vasat bir şair olmasına karşın, iyi bir ustadır. Şeyh Gâlip de Hoca Neş'et Efendi'den ders almıştır. Ayrıca dönemin genç şairlerine mahlas vermekle de tanınmıştır. *Dîvân*'ında pek çok mahlasname vardır. Şeyh Gâlip önce Esat mahlasını almış, daha sonra Neş'et Efendi tarafından kendisine Gâlip mahlası verilmiştir. Mevlânâ'dan etkilenen Neş'et daha çok Nâbî tarzında şiirler yazmıştır. Eserlerinden *Dîvân*, Mısır (Bulak)da 1836'da basılmıştır. Ayrıca *Tufan-ı Ma'rifet* adlı bir mesnevisi ve *Terceme-i Şerh-i Dü Beyt-i Molla Câmi* adlı bir de mensur eseri vardır.

Kaynakça

Büyük Türk Klasikleri, Neş'et, C. 7, İst. 1987, s. 97 vö.

İslâm Ans. Neş'et mad. Fevziye Abdullah Tansel, C. 9, İst. 1988, s. 212 vö.

Sünbülzâde Vehbî

18. yüzyılın ikinci yarısında III. Mustafa ve III. Selim dönemlerinde yaşamıştır. Maraş doğumlu olan Vehbî'nin asıl adı Mehmet'tir. Rumeli'de kadılık yapmış; İstanbul'a döndükten sonra Koca Râgıp Paşa'nın himayesini görmüştür. Nedîm tarzında yazmakla birlikte onun kadar başarılı olamamıştır. Mürettep bir *Dîvân*'ı bulunmaktadır. *Dîvân* 1837 tarihinde Mısır (Bulak)da basılmıştır. Ayrıca Nâbî'nin *Hayriyye*'si örnek alınarak yazılmış *Lutfiyye* adlı didaktik mesnevisi ile biri Farsça-Türkçe *Tuhfe* (*Tuhfe-i Vehbî*) öteki Arapça-Türkçe *Nuhbe* (*Nuhbe-i Vehbî*) adlı iki manzum sözlüğü vardır. Her iki sözlüğün de mukaddimeleri mesnevi biçiminde yazılmıştır. Vehbî, *Lutfiyye*'de oğlu Lutfullah'a öğütler verir. Söz konusu mesnevi, divanla birlikte basılmıştır. Vehbî, şiirde daha çok şekle önem vermiştir. Şiirleri lirizm yönünden güçlü değildir. Açık, ancak kuru bir anlatımı vardır. Şiirlerinde, Sâbit etkisi olup onun gibi yerel konulara yer vermiş, günlük hayatla ilgili daha doğrusu günlük hayatta kullanılan atasözleri ve deyimleri kullanmıştır. Şiirleri, çağın toplumsal yapısını yansıtmaması bakımından önem taşırlar.

Kaynakça

İslâm Ans. Sünbülzâde Vehbî mad. Ömer Faruk Akün, C. 11, İst. 1979, s. 238 vö.

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, İst. 1987, s. 81 vö.

Büyük Türk Klasikleri, Vehbî, C. 7, İst. 1987, s. 109 vö.

Kânî

Dönemin bir başka sanatçısı Tokatlı Kânî'dir. Mevlevî tarikatına mensup olup manzum ve mensur eserler yazmıştır. Hazırcevaplığı ve şakacılığıyla tanınmıştır. Çeşitli devlet görevlerinde bulunan Kânî'nin *Dîvân*'ı vardır. Ayrıca *Münşeât*'ı da eski harflerle basılmıştır. Kânî'nin bir de *Hirre-nâme*'si vardır.

Kaynakça

Büyük Türk Klasikleri, Kânî, C. 7, İst. 1987, s. 21 vö.

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, İst. 1987, s. 751 vö.

Koca Râgıp Paşa

Koca Râgıp Paşa 1699'da İstanbul'da doğmuştur. Adı Mehmet'tir. İyi bir medrese eğitimi görmüştür. Bilgin ve şair yaratılışlıdır. Medrese tahsilini bitirdikten sonra babası gibi defterhane katibi olmuştur. Derece derece ilerlemiş, İstanbul'da ve taşrada çeşitli görevler aldıktan sonra sadrazamlığa kadar yükselmiştir. Sanatçı III. Osman ve III. Mustafa dönemlerinde yaşamıştır. Özellikle III. Mustafa ile iyi ilişkileri vardır. III. Mustafa'nın kızkardeşiyle evlenmiştir. 1763'te ölmüştür.

Koca Râgıp Paşa'nın *Dîvân*'ı, resmi yazışmalarının yer aldığı mektuplarından oluşan *Münşeat*'i vardır. *Dîvân*, *Münşeat*'la birlikte Mısır'da 1837 tarihinde basılmıştır. Ayrıca, *Tahkik ve Tevfik* adlı Osmanlı-İran ilişkilerinin konu edildiği bir başka eseri ile *Sefinetü'r-Râgıb*, *Aruz Risâlesi*, *Mecmua-i Râgıb* gibi diğer küçük eserleri vardır. *Sefinetü'r-Râgıb* ve *Mecmua-i Râgıb* ise antoloji niteliği taşıyan eserler olup Râgıp Paşa'nın çeşitli şiirlerinden ibarettir.

Râgıp Paşa, başarılı bir devlet adamı ve devrinin önde gelen bilgin kişilerinden olmasının yanı sıra, Nedîm ve Şeyh Gâlip'ten sonra 18. yüzyılın en önde gelen şairidir. Bilim çalışmalarını desteklemiş ve kütüphane kurdurmuş olması, hattatlığı, kitaba, okumaya düşkünlüğü onun kültür adamı olduğunun göstergesidir. 18. yüzyılda Nâbî'nin açmış olduğu hikemi şiir tarzını devam ettiren en önemli şairdir. Nâbî yolunda yürümekle birlikte kendine özgü bir üslûp yaratabilmiştir. Şiirleri didaktik ve ahlâki içeriklidir. Eserleri lirik edalı değildir. Halk arasında Râgıp Paşa'nın ününü sağlayan mısra-ı berceste örneği olan dizeleridir. Bu dizeler halk arasında atasözleri gibi dilden dile dolaşmıştır.

Kaynakça

Büyük Türk Klasikleri, Koca Râgıp Paşa, C. 6, İst. 1987, s. 379 vö.

Atilla Özkırımlı, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 4, İst, 1987, s. 92

Nihad. Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, İst. 1987, s. 766

İslâm Ans. Râgıp Paşa mad. Bekir Sıtkı Baykal-Abdülkadir Karahan, C. 9, İst. 1988, s. 594.

Şeyh Gâlip

Mehmet Esad Gâlip 1757 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası, dönemin bazı vezirlerinin Divan katipliğini yapmış, tanınmış Mevlevilerden Mustafa Reşit Efendi'dir.

Gâlip ilk öğrenimini babasından almış, *Tuhfe-i Şâhidî*'yi okumuş ve değişik hocalardan Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Ancak, düzenli ve sürekli bir öğrenim göremeyen Gâlip kendini, kişisel çabası ve yeteneği ile yetiştirmiştir. Eğitiminde özellikle Farsça öğrenmesinde ve Fars edebiyatını tanımasında Hoca Neş'et'in çok yardımını görmüştür. Genç yaşta şiir söylemeye başlayan Galib'e övgü dolu bir mahlas-nâme ile Esad mahlasını veren de Hoca Neş'et'tir.

Gâlip 1780 yılında Divan kâtibi olarak devlet hizmetinde görev almış, ancak bu görevde uzun süre kalmamıştır. Bu sırada bir yandan da devrin şiir ve musiki okulu sayılan Mevlevihane sohbetlerine katılmış, şiir söylemiş, Hoca Neş'et, Vak'anüvis Pertev ve Reisü'l-küttab Raşid'e nazireler yazmıştır. İlk gençlik şiirlerinde kararsızlık içinde Fuzûlî, Hayâlî Bey, Naîlî, Nâbî ve Nedîm gibi büyük şairleri izleyen Gâlip, daha sonra Hoca Neş'et'in de yardımlarıyla Sebk-i Hindî şairlerinden İranlı Şevket'i okuyup incelemeye başlamış ve Şevket'in etkisinde kalan Gâlip, eski şiirlerini unutturmak için mahlasını değiştirmeyi düşünmüştür. Eski mahlasını tamamen bırakmadan önce bir süre Esad Gâlip mahlasını kullanmıştır. 1787 yılından sonraki şiirlerini ise yalnızca Gâlip mahlasıyla söylemiştir.

Dedesi ve babası Mevlevi olan Gâlip, Mevlevilik çevresi içinde doğup büyüdüğü için sonunda tarikata girerek Mevlevi dervişi olmuştur. Ailesinin izni olmadan çilesini çekmek için 1784 yılında Konya'daki Mevlânâ Dergahı'na gitmiştir. Ancak, babası Gâlip'ten ayrılmaya dayanamadığından Konya şeyhine başvurarak çilenin İstanbul'da Yenikapı Mevlevihanesi'ne nakli için izin almıştır. Gâlip, çilesini 1787'de Yenikapı'da tamamlayıp Dede olmuştur.

1790 yılında Yenikapı Mevlevihanesi'nden ayrılan Gâlip, daha sonra bir yıl kadar kendini müstakil çalışmalarına vermiş ve bu arada Yusuf Sineçak'ın *Cezire-i Mesnevi* ve Kösec Ahmet Dede'nin *Es-Sohbetü's-Safiyye* adlı eserlerine birer şerh yazmıştır. 1791'de Gâlip, Galata Mevlevihanesi'ne şeyh olarak atanmıştır. Gâlip Dede'nin hem tarikat hem de sanat hayatının en parlak dönemi Galata Mevlevihanesi'ndeki bu şeyhlik yıllarına rastlar. Bu dönemde Gâlip, özellikle III. Selim ve yakınları tarafından beğenilip tutulmuştur. Sultan Selim'in bu yıllarda Gâlip'le sürekli ilgilendiği bilinmektedir. Kaynaklar, Selim'in onu Pamuk Şeyhim diye çağırdığını, onun şiirlerini dinleyerek kendisini ödüllendirdiğini kaydederek. Padişahın annesi, kızkardeşleri Hatice ve Beyhan Sultan da Gâlip'in hayranlarındandır. Ancak, yeteneği sayesinde sarayla ilişkileri en üst düzeye çıkan Gâlip'in, son yıllarda tarikatın gereği olan tevazuyu bıraktığı ve çevresinin de bundan hoşlanmadığı kaynakların verdikleri bilgiler arasındadır. Gâlip, 1799'da İstanbul'da ölmüştür.

Eserleri ve Edebi Kişiliği

İkisi manzum dört eseri vardır. Galib'in eserleri şunlardır:

Dîvân: Şairlik gücünü ortaya koyan eserlerinden olan *Dîvân*'ı Gâlip yirmi dört yaşındayken yazmıştır. 1781 yılında yazılan *Dîvân*, daha sonra eklenen şiirlerle zenginleştirilmiştir. Yirmi dolayında yazma nüshasının bulunduğu *Gâlip Dîvânı*, 1252'de Mısır (Bulak)da basılmış olup içinde *Hüsn ü Aşk* mesnevisi de yer almıştır. *Dîvân*'da 26 kaside, 331 Türkçe gazel, 36 Farsça gazel, 2 müstezad, 4 terkeb-i bend (biri Esrar Dede mersiyesi), 9 terci-i bend, 7 müseddes, 4 muhammes, 17 tahmis, 68 tarih, 11 şarkı, kıta, rubai ve mesneviler vardır. *Dîvân*'dan seçilen bazı şiirler Abdülbâki Gölpınarlı tarafından yayımlanmıştır (İst. 1953). *Dîvân* üzerinde iki yeni yayın daha yapılmıştır (*Şeyh Galib Divanı I-II*, Naci Okçu, Kültür Bakanlığı Yay. Ank. 1994), (*Şeyh Galib Divanı*, Haz. Muhsin Kalkışım, Akçağ Yay. Ank. 1994)

Hüsn ü Aşk: Şeyh Gâlip'in ününü yapan en önemli eseridir. Gâlip 2001 beyitlik bu mesnevisini 1783'te yirmi altı yaşındayken yazmıştır. *Hüsn ü Aşk*, Divan şiirinin önde gelen tasavvufi mesnevileri arasında yer alır. Gâlip *Hüsn ü Aşk*'ı, bir toplantıda Nâbî'nin *Hayrabad* adlı mesnevisinin övülerek bu mesnevinin üstüne başka mesnevinin

yazılamayacağı iddiasının doğru olmadığını ispat etmek amacıyla yazdığını eserinin "Sebeb-i Te'lif" bölümünde söylemektedir. *Hüsn ü Aşk'ta* tasavvuf yolunda fenafillah mertebesine erişebilmenin zorlukları ve salikin bu yolda ilerleyebilmek için kendi çabasının yanında bir mürşidin yardımına da ihtiyacı olduğu anlatılmaktadır. Ünlü mesnevîde, hikâyenin işleniş bakımından Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'unun, tasavvufî yönüyle de Attâr'ın *Mantıku't-Tayr*'ının, İbn-i Sîna'nın *Risâletü't-Tayr*'ının ve benzeri diğer tasavvufî sembolik mesnevîlerle birlikte en çok da Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin etkileri vardır. *Hüsn ü Aşk'ta* ayrıca eski masal motiflerinden de yararlanılmıştır. Eserin, biri Şeyh Galib'in el yazısı ile olmak üzere bilinen yirmi dolayında yazma nüshası ile Mısır ve İstanbul'da yapılmış beş baskısı bulunmaktadır. En son baskı Hüseyin Ayan ile Orhan Okay tarafından hazırlanarak İstanbul'da 1975'te yapılmıştır.

Şerh-i Cezire-i Mesnevî: Eser tanınmış Mevlevî şeyhlerinden Yusuf Sineçak'ın, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin her cildinden aynı konuda seçtiği yüzer beyitin başına 99 ve sonuna 5 beyit ekleyerek meydana getirdiği 704 beyitlik *Cezire-i Mesnevî* adlı eserinin mensur şerhidir. Gâlip Şerhini 1790 yılında Sütluçe'de yazmıştır.

Er-Risâletü'l-Behiyye fî Tarîkatî'l-Mevleviyye: Bu eser Kösec Ahmed Dede'nin *Es-Sohbetü's-Safîyye* adlı eserine yazılmış Arapça bir şerhtir. Mevlevî tarikatına ilişkin önemli bilgiler içeren eseri Gâlip, *Cezire-i Mesnevî*'den sonra yazmıştır.

Anılan bu dört eserden başka Gâlip, Mevlevî şairlerinin beğendiği şiirlerini bir defterde toplayarak bunu Esrar Dede'ye vermiş ve şairlerin hayatlarını araştırıp Mevlevî şairleri tezkiresi yazmasını istemiştir. Böylece, Şeyh Galib'in isteği ve teşvikiyle Esrar Dede'nin yazdığı *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye* ortaya çıkmış olup, Tezkiredeki şiirlerin seçimi Galib'e aittir.

Şeyh Gâlip divan şiirinin son büyük şairidir. Onda edebiyatımızın bütün büyük şairlerini bulmak mümkündür. Galib'e hem tarikatta hem de şiirde en büyük yol göstericisi Mevlânâ'dır. İlhamını Mevlânâ'dan almıştır. *Mesnevî*'yi 11 kez okumuş aldığı feyzi dervişlerine aktarmıştır.

Fuzûlî ile de derin benzerlikleri vardır. Çoğu zaman onun gibi duygulu ve hüzünlüdür. Fuzûlî'de olduğu gibi Gâlip'te de şiir dünyasının eksenini aşk oluşturur. Ancak o, hemen bütün şiirlerinde ilahi aşkı dile getirmektedir. Bazen de Nedîm gibi coşkun ve neşelidir. Fikirlerinde Nâbî kadar güçlü, Nâ'îlî gibi ince, nazik ve geniş hayallidir. Şiiri Şevket'i okumaya başladıktan sonra olgunluğa erişmiş ve Galib'i Gâlip yapan gerçek kişiliğini kazanmıştır. 18. yüzyıl şiirini etkisi altına alan Hint üslubunun bütün özellikleri Galib'in şiirinde de görülür. Ancak, Gâlip her şeyden önce mutasavvıf bir şairdir.

O, Mevlevilik çevresinde yetişmiş, adeta tasavvuf düşüncesiyle yoğrulmuştur. Bütünüyle tasavvufu işleyen *Hüsn ü Aşk* mesnevisi yanında divanındaki şiirlerinin de hemen hepsi tasavvufi düşünceyi anlatır. Ama Gâlip'te tasavvuf diğer bazı mutasavvıf şairlerde olduğu gibi açıkta değil derindedir. Ancak bazı işaretlerden yola çıkarak ve tasavvuf terimlerinin yardımıyla beyitlerini anlamak mümkün olabilir. Gerçekte, bir yandan Sebk-i Hindî etkisi, diğer yandan mutasavvıf kişiliği Gâlib'in şiirlerini güç anlaşılr yapmıştır. Şiirleri, renkli, canlı ve güçlüdür. Söyleyeceklerini hep semboller ve benzetmelerle anlatmıştır. Hayaller, somut kavramlar üzerine kurulmuş, soyut kavramlarla birleştirilip canlandırılmıştır. Bunları zihinde biçimlendirmek ve şairin hayal dünyasına inmek için oldukça çaba göstermek gerekir. Nedîm dışında Sebk-i Hindî şairlerinin hepsinde görülen ıstırap Gâlib'in şiirinde de fazlasıyla vardır. Ancak Gâlib'in hayatı sevdiği ve yaşamak istediği şiirlerinin bazılarında açıkça görülür. Bu nedenle de şiirlerinde mübalağalı ıstırap yanında neşe ve coşkunluk vardır. Fuzûlî ve Nâ'îlî gibi yalnızca acı ve kederin şairi olmamış, Bâkî ve Nedîm'in hayat görüşünü de şiirlerinde eritmiştir.

Gâlip, kendisine gelinceye kadar çok kullanılan mazmunlar yerine yenilerini kullanmayı denemiştir. O, daha çok önceden söylenenleri bilen, hazmeden, birikim sahibi, hazırlıklı okuyucuya seslenmiştir. Bu bakımdan özellikle yeni mazmunlarını çözüp anlamak ve şiirlerinin zevkine varmak çok güçtür. Gâlip'in dili de Hint üslûbunun özelliklerini taşır. Nazik, zarif bir şiir dili vardır. Yabancı kelimeler çok kullanılmış, uzun tamlamalar yapılmıştır. Somut ve soyut kavramlar birleştirilmiştir. Bu ağır ve süslü dil yanında sade bir Türkçe ile söylediği şiirleri de

vardır. Bazı gazellerinde, yer yer *Hüsn ü Aşk*'ında, özellikle şarkılarında sade Türkçeye taraftar olduğunu göstermiş, bu amaçla bir de türkü söylemiştir.

Kaynakça

İslâm Ans. Şeyh Galib mad. Abdülkadir Gölpınarlı, C. 11, İst. 1979, s. 462 vö.

Sedit Yüksel, *Şeyh Gâlip Eserlerinin Dil ve Sanat Değeri*, Türkiye İş Bankası Yay. II. b. Ank. 1980

Abdülkadir Gölpınarlı, *Galib Divanından Seçmeler*, Ank. 1985

Büyük Türk Klasikleri, Şeyh Galib, C. 7, İst. 1987, s. 36 vö.

Atilla Özkırımlı, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, 4. b., C. 4, İst. 1987, s. 1075 vö.

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, İst. 1987, s. 770 vö.

Enderunlu Fâzıl

Akka'da doğmuş, İstanbul'a getirilerek enderunda yetiştirilmiştir. Asıl adı Hüseyin'dir. Saray okulu olan enderunda çok iyi bir öğrenim görek yetişen Fâzıl, zevk ve eğlenceye aşırı düşkünlüğü, çapkınlığı yüzünden bir süre sonra saraydan çıkarılmıştır. Bundan sonra kendini kapıp koyuveren şair, 12 yıl kadar derbeder bir hayat yaşamış; sonunda bu durumunu anlatan kasideleriyle dönemin padişahı III. Selim'in dikkatini çekmeyi başarmış ve kendisine Rodos'taki vakıfların idaresiyle ilgili bir görev verilmiştir. Ardından görevli olarak Halep ve Erzurum'da bulunmuştur. Şiirlerinde hemen daima kendi hayatını anlatan şair, Erzurum ve çevresinde başından geçenleri iki kasidesinde dile getirmiştir. Ömrünün daha sonraki günlerini de sıkıntılı ve maceralı geçiren Fâzıl, 1810 yılında İstanbul'da ölmüştür.

Bu düzensiz, sıkıntılı ve maceralı hayatına rağmen Fâzıl, Divan şiirinin bol eser veren şairlerindendir. Oldukça hacimli divanının yanında edebiyatımızda asıl iz bırakan eserleri mesnevileridir. Bu mesnevilerinden biri olan *Defter-i Aşk*, *Dîvân*'la birlikte 1842'de Mısır'da basılmıştır. *Dîvân*'da sayıları oldukça fazla olan kasidelerden başka, muhtelif nazım şekilleriyle yazılmış manzumeler yer almaktadır. Bunlar arasında şarkılar ve kıt'alar sayıca önemli yer tutar.

Mesnevilerine gelince bunlar: *Defter-i Aşk*, *Hûbân-nâme*, *Zenân-nâme* ve *Çengi-nâme*'dir. *Defter-i Aşk* şairin aşk maceralarını anlatır. Bu eserinde yer alan çingene düğünü tasviri ayrıntılı olup Fâzıl'ın edebi yönünü tanıtan önemli örneklerden biridir. *Hûbân-nâme*'de ise çeşitli milletlerin erkek güzelleri o dönem anlayışı içinde tasvir edilir. *Zenân-nâme* çeşitli milletlerin kadın güzellerinin tanıtıldığı bir eserdir. Söz konusu mesneviler dönemin toplum yapısıyla ilgili bilgilere yer vermeleri bakımından dikkate şayandır. *Zenân-nâme* 1883'te yayımlandıysa da müstehcen bulunarak toplatılmış, ancak daha sonra Fransızcaya çevrilerek 1890 tarihinde tekrar yayımlanmıştır. Dönemin İstanbul'unun köçeklerinin anlatıldığı *Çengi-nâme*, Fâzıl'ın başka bir mesnevisidir. Eser, edebi yönden fazla başarılı olmamakla birlikte, devrin örf ve adetlerine dair bilgiler vermesi bakımından önemlidir. Mesneviler hepsi bir arada İstanbul'da 1870'te basılmıştır. Bu baskının sonunda Sümbülzâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'i de bulunmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi Enderunlu Fâzıl'ın edebi kişiliğinin önemli yanlarından biri, hemen bütün eserlerinde çevrede gördüklerini ve yaşadıklarını anlatmış olmasıdır. 18. yüzyılda Nâbî, Nedîm ve Gâlip etkisi altında kalan ancak, onlar gibi varlık gösteremeyen şairlerin bazıları yaşanan hayata ve topluma yönelik edebi geleneği izleme yoluna gitmişlerdir. Fakat bunlar, özellikle Nedîm ve Sâbit gibi ustalarla başarılı bir biçimde hayata ve çevreye yönelen edebi geleneği bozarak, dili sade, anlaşılır ancak, sıradan ve laubali şiir örnekleri vermişlerdir. Fâzıl bunlardan biridir. Onun, Divan şiiri teknik ve estetiğine bağlı kalarak şiirde mahallileşme yolunu izlediği hemen bütün şiirlerinde açıkça görülür. Ancak, gerek anlatım, gerekse muhteva bakımından söz konusu bu şiirlerinde zevk düşkünlüğünü yansıtan laubalilik ve basitlik göze çarpar. Kısacası o, mahallileşme akımının başarısız bir izleyicisidir. Fâzıl'dan sonra kısa bir süre daha devam eden bu zevk düşkünlüğü klasisizme dönüş şeklinde bir tepki hareketi doğurarak sona erer. Fâzıl'ın edebi bakımdan en olgun eserinin *Dîvân*'ı olduğu söylenebilir.

Kaynakça

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. 3, İst. 1981, s. 167 vö.

İslâm Ans. Enderunlu Fâzıl mad. Ali Canip Yöntem, C. 4, İst. 1988, s. 529 vö.

Büyük Türk Klasikleri, Enderunlu Fâzıl, C. 7, İst. 1988, s. 124 vö.

18. yüzyılın, yukarıda kendilerinden söz ettiğimiz sanatçılarından başka adarına ve eserlerine değinmemiz gereken öteki temsilcileri şunlardır:

Edirneli Fâizî ile Van doğumlu olmasına rağmen hayatının büyük bir bölümünü İstanbul'da geçirmiş olan Dürri, Lâle Devri şairlerindendir. Her iki sanatçının da müstakil eserleri yoktur. Kaynakların varlıklarından söz ettiği şairlerdir. Dürri, Yek-Çeşm Dürri adıyla da bilinir. Anılan bu sanatçılardan başka, Küçük Çelebizâde Âsım, Nevres-i Kadîm, Sürûri, Esrar Dede gene bu yüzyılda yaşamışlardır. 17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın ilk yarısında yaşamış, şeyhülislâmlığa kadar yükselmiş olan Âsım, tarihi ile tanınmıştır. Tarihinde 1722-1729 yılları arasında geçen olaylara yer vermiştir. Gene 18. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan *Nevres-i Kadîm*'in *Türkçe ve Farsça Dîvânları* vardır. 18. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış hiciv ustası olarak tanınan bir başka şair Sürûri'dir. Hezl ve hiciv vadisinde yazan ve hiciv tarzında düşürdüğü tarihleriyle ün kazanan Sürûri'nin divanı vardır. *Dîvân*, manzum tarihler bakımından zengindir. Yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olup Şeyh Gâlib'e yakınlığı ile bilinen Esrar Dede'nin ise tezkiresi *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye* ile *Dîvân*'ı bulunmaktadır.

18. Yüzyıl Osmanlı Sahası Mensur Eserleri

Nesir, bu yüzyılda da önceki yıllardan gelen gelişimini sürdürür. 18. yüzyıl mensur eserler bakımından zengindir. Yüzyılın mensur eserleri arasında tezkireler, çeşitli biyografik eserler, tarihler, sefaretnameler, münşeâtlar v. b. eserler bulunmaktadır.

18. yüzyılda, şiirdeki sadeleşme çabası nesri de etkilemiş ve mensur eserlerde de daha kolay anlaşılır bir dilin kullanılmasına yol açmıştır. Daha önce belirtildiği gibi bu yüzyılda, sade ve orta nesir dilini kullananların yanı sıra 17. yüzyılda süslü nesrin temsilciliğini yapan Veysî ve Nergisî yolunda gidenler de vardır. Örneğin, dönemin biyografik eserleri arasında yer alan *Sâlim Tezkiresi*, Bursalı İsmail Belîğ'in *Güldeste-i Riyaz-ı İrfan*'ı, Şeyhî Mehmed Efendi'nin *Vekâyî-i Fuzelâ'sı* ile *Esrar Dede Tezkiresi* ve Vehbî'nin *Sûr-nâme'si* yüzyılın süslü nesir örneklerindendir. Bununla birlikte, yüzyılın birçok mensur eserinde, hatta bazı münşeâtlarda bile sadeleşme çabası görülür. Örneğin Osmanzâde Tâib ile Sadi Çelebi'nin *Münşeâtları* 'ndaki sadeleşme çabası dikkat çekicidir. Sefaretnâmeler, yeni bir edebi tür olarak bu yüzyılda ortaya çıkmış olup bunlarda da sade dille yazma gayreti görülmektedir. 18. yüzyılın önde gelen mensur eserlerinden *Naîmâ ve Âsım Tarihleri* de sade dille yazılmışlardır.

18. yüzyılda yazılmış mensur eserlerin çeşitli konularda ve çok sayıda olduklarını daha önce belirtmiştik. Şimdi kısaca bu yüzyılın mensur eser sahibi belli başlı temsilcileriyle eserlerine değinelim: Müstakimzâde Sadeddin yüzyılın önde gelen biyografi yazarlarından. Ünlü eseri *Devhatü'l-Meşâyih*, Osmanlı şeyhülislâmlarının biyografilerinin verildiği bir eser olup içinde toplam 88 şeyhülislâm hakkında bilgi bulunmaktadır. Tezkireler arasında, yüzyılın başlarında yazılmış olup verdiği bilgilerin kapsamlı ve değerlendirmelerinin isabetli oluşu, şiir örneklerinin çokluğu nedeniyle önemli bir tezkire olan *Safâyî Tezkiresi* ilk sırada yer alır. Eser, önceki yüzyılda yazılmış olan *Rıza Tezkiresi*'nin zeylidir. Bu yüzyılın daha sonra yazılmış tezkireleri arasında süslü nesir üslubuyla kaleme alındığı için adını yukarıda zikrettiğimiz *Salim Tezkiresi*'ni, Kafzâde Fâizî'nin bir önceki yüzyılda yazdığı antoloji türü tezkiresine (*Zübdetü'l-Eş'âr*) zeyl olarak Belîğ tarafından yazılan *Nuhbetü'l-Âsar*'ı ve bu tezkireleri izleyen *Râmiz Tezkiresi*'ni sayabiliriz (*Ramiz ve Adab-ı Zurafa'sı*, Haz. Sadık Erdem, AKM. Yay. 79, Ank.

1994). Bunlardan *Salim Tezkiresi*, İstanbul'da 1897 yılında basılmıştır. Ayrıca, Mevlânâ'dan başlayarak ilk kez bütün Mevlevî şairlerini bir araya toplayarak 217 Mevlevî şair hakkında bilgi veren *Esrar Dede Tezkiresi* (*Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*) 18. yüzyılın önemli biyografik eserlerindendir.

Edebi değeri olan Osmanlı tarihleri de yüzyılın önemli nesir örneklerindendir. 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın başlarında yaşamış olan Naîmâ, dönemin en ünlü tarihçisidir. İçinde 1574-1659 yılları arasında yer alan olayları anlattığı *Tarih*'iyle tanınmıştır. Naîmâ bu eserindeki başarısını kullandığı sürükleyici ve rahat üslûba, kişilerin tanıtımındaki canlı anlatıma, olayları doğru değerlendirebilmek için eski kaynaklarla birlikte yaşayan kaynaklara da başvurmuş olmasına borçludur. *Naîmâ Tarihi*, dördü değişik tarihlerde olmak üzere beş kez basılmıştır. Eserin son baskısı 6 cilt olarak 1967-1969 yılları arasında Zuhuri Danişman tarafından sadeleştirilerek yapılmıştır. *Naîmâ Tarihi*'nden başka, *Râşid ve Küçükçelebizâde Âsım Tarihleri* de yüzyılın önemli mensur eserlerindendir. Anılan eserlerden *Âsım Tarihi*, Lâle Devri için önemli bir kaynaktır. Ayrıca, yüzyılın ikinci yarısında cereyan eden olayları anlatmış olan *Vâsıf Tarihi* ile Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın Kâtip Çelebi'nin *Fezleke*'sine ek olarak yazdığı ve *Zeyl-i Fezleke* adını verdiği ancak, daha çok *Silahdar Tarihi* olarak bilinen eseri de 18. yüzyılın nesir örnekleri arasında adlarının zikredilmesi gereken öteki tarihi eserlerdir. Ayrıca, daha önce ilk kez bu yüzyılda yazıldıklarını söylediğimiz sefaretnamelerden bazıları yüzyılın mensur eserlerindendir. Bunlardan 1721 tarihinde İran'a elçi gönderilen Dürrî-i Yek-Çeşm'in *İran Sefaretnamesi* ile Fransa'da ilk Osmanlı elçisi olarak bulunan 28 Mehmed Çelebi'nin *Sefaret nâme-i Fransa'sı* bu tür eserlerin başarılı örnekleridir.

Son olarak, bazılarının adları, yazarları tanıtılırken verilmiş olmakla birlikte yüzyılın kayda değer öteki mensur eserleri arasında Vehbî'nin *Sûr-nâme*'sini, tasavvuf edebiyatımızın ünlü temsilcilerinden İbrahim Hakki'nin çeşitli konulardaki ansiklopedik bilgileri içeren *Ma'rifet-nâme*'sini, Aziz Efendi'nin *Muhayyelat* (*Muhayyelat-ı Aziz Efendi*)'ını ve yüzyılın değişik sanatçılarına ait münşeat örneklerini sayabiliriz. Bunlardan Kânî'nin *Münşeat*'ında yer alan ve edebiyatımızın başarılı nükte örnekleri arasında bulunan *Hirre-nâme* adlı mektubu, döneminde çok tutulmuştur.

19. YÜZYIL TÜRK EDEBİYATI

19. yüzyılda Orta Asya Türk toprakları, Ruslar'ın yönetimine geçmiştir. Kafkasya ve Azerbeycan yörelerinde ise siyasi kargaşa yaşanmaktadır. Yüzyılın başında söz konusu yöre Ruslar tarafından istila edilir. Azerbeycan Hanlıkları arasındaki egemenlik mücadelesi hanlıkların siyasi ve askeri bakımdan zayıflamaları nedeniyle Rus istilasını kolaylaştırmıştır. Ayrıca, bir önceki yüzyılda başlamış olan hanlıklar arasındaki çekişme ve çatışmalar Azerbeycan'ın uzun süre İran nüfuzu altında kalmasına neden olmuştur.

Önceki yüzyılda başlamış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü bu yüzyılda da olanca hızıyla sürmektedir. Gerileme bir türlü durdurulamamış, devleti yönetenler bu kötü gidişe dur diyebilmek için çareler aramayı sürdürmüşler; bu arada Batı dünyası ile iletişim kurmanın ve Batı'nın tekniğinden yararlanmanın gereğine iyiden iyiye inanmışlardır. İmparatorluğun 19. yüzyıl başındaki padişahı III. Selim'dir. Yüzyılın diğer padişahları ise IV. Mustafa, II. Mahmud, Abdülmecid, Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamit'tir. Bu yüzyılda dış güçlerin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki saldırgan emelleri sürdüğünden, İmparatorluk başta Rusya olmak üzere Batılı devletlerin tehdidi altında bulunmaktadır.

Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu içte de ciddi sorunlarla yüz yüzedir. Bu sorunların en önemlilerinden biri Fransız İhtilali'nden sonra İmparatorluğu meydana getiren farklı etnik gruplar içerisinde milliyetçilik akımının güçlenerek, toplum bütünlüğünü tehdit eder duruma gelmesidir. 19. yüzyılda, söz konusu farklı topluluklar İmparatorluktan kopmak istemekte, bu amaçla da Mısır'da olduğu gibi bazı valiler, merkezi idareye karşı isyan ederek, içerdeki bunalımın artmasına neden olmaktadır. Kısacası 19. yüzyılda Osmanlı birliği her zamankinden daha ciddi dağılma tehlikesiyle karşı karşıya gelmiştir.

18. yüzyılda çeşitli alanlarda başlatılan yenileşme hareketleri zaman içinde iki önemli engelle karşılaşmıştır. Söz konusu iki önemli engel yeniçeriler ve medresedir. Yeniçeriler bu yüzyılda kaba kuvvet olarak her

yeniliğe karşı çıkmaya başlamış, medreseler ise köhne kemikleşmiş yapılarıyla yenilikler karşısında hemen her zaman olumsuz tavır takınmışlardır. Böylece asker ve ulema İmparatorluğun varlığı ve sürekliliği için yararlı olmaktan çıkıp zararlı güçler haline gelmişlerdir. Bu yüzyıl içinde, uygulanmasında güçlük çekilen Islahat hareketlerinin ilkinin II. Mahmud döneminde 1826 tarihinde yeniçeriliğin kaldırılmasıyla gerçekleştirildiğini görüyoruz. Böylece, yenileşme hareketlerinin karşısındaki önemli engellerden biri yüzyılın ilk yarısında ortadan kalkmıştır. Ayrıca 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı Batılılaşma yolunda atılmış önemli bir adımdır. 1876'daki Meşrutiyet'in ilanı ise hukuk ve rejim açısından köklü değişiklikleri getirmektedir. Öte yandan 19. yüzyılda eğitim alanında da bazı yenileşme girişimlerinde bulunulduğuna tanık olmaktadır. Bu girişimler çerçevesinde yeni okulların açıldığı, eğitim ve öğretim işlerini yürütmesi için yeni bir bakanlığın kurulduğu bilinmektedir.

19. YÜZYIL OSMANLI SAHASI TÜRK EDEBİYATI

19. yüzyılın edebi yapısıyla ilgili görünümü de kısaca şöyle özetleyebiliriz: Toplumda çeşitli alanlarda yapılmaya çalışılan yenilik hareketlerine paralel olarak 19. yüzyılda edebiyatta da edebi türler ve içerik açısından yeni bir edebi anlayışın ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Ancak yeni ortaya çıkan edebiyat eskiden tamamıyla kopmamış özellikle şiirde eski ile yeni arasında önemli bir fark olmamıştır. Dil, vezin ve nazım şekilleri büyük ölçüde aynıdır. Ayrıca yeni edebiyatın önde gelen isimleri eskiyi öğrenerek yetişmiş olduklarından eski tarzda yazmayı sürdürmüşlerdir. Bununla birlikte, devlet idaresinden toplum hayatına kadar her alanda görülen eski yeni ikiliği edebiyatta da ortaya çıkmış, ancak edebiyat alanındaki değişiklikler yavaş olmuştur.

Bilindiği gibi 19. yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı padişahlarının çoğu genellikle şiir ve edebiyatla ilgilenmişler hatta kendileri şiir yazmışlardır. Ancak, 19. yüzyılda yüzyılın başında padişah olan ve İlhami mahlasıyla şiir yazan III. Selim dışındaki padişahlar, şiir ve edebiyatla hemen hiç ilgilenmemişler; böylece sarayın edebiyatla uğraşma geleneği dönem içindeki ömrünü tamamlamıştır.

19. yüzyılda Divan şiiri, Yeni edebiyat karşısında gücünü kaybetmiş hatta kendi geleneği içinde bile değerini koruyamaz duruma düşmüştür. Yüzyılın şairlerinin çoğu, 18. yüzyılda Nedîm'le başlayan mahallileşme akımını sürdürme eğilimindedir. Bu tarzda yazan şairlerin en önemli özellikleri, halk söyleyişlerini şiire sokmada aşırılığa kaçmaları, şiirlerinin duygu derinliği ve hayal zenginliğinden yoksun olması ve vezne uyduurulmuş kafiyeli sözler izlenimi vermeleridir.

Eski edebiyatımızın kuruluş döneminde olduğu gibi çöküş döneminde de dini-tasavvufi şiire ilgi artmıştır. Bu dönem şairleri arasında herhangi bir tarıkata mensup olmayan şair hemen hemen yok gibidir. Dolayısıyla her şairin divanında tasavvufi şiire rastlanabilir. Öte yandan tasavvufi ilgisi olmayan şairler de tasavvufun alışlagelmiş telmih ve mecazlarından bolca yararlanmışlardır. Ancak bu dönemde ne mutasavvıf

şairler ne de öteki şairler tasavvuftan yararlanma ve tasavvuf terimlerini kullanma konusunda kendilerinden önceki şairlere ulaşamamışlardır.

Batı edebiyatını örnek alarak yeni bir edebiyat anlayışı getirme arayışlarının yanı sıra, eski usta şairleri özellikle 17. yüzyılın büyük ustalarını örnek alarak şiire yeniden can verme çabaları bu yüzyılın Divan şiiri açısından dönemin en başarılı hareketidir. Bu amaçla 1861 yılında kurularak çalışmalarını bir yıl aksatmadan sürdüren ve adına "Encümen-i Şuara" denilen şairler topluluğu içinde, Leskofçalı Gâlip Bey, Hersekli Ârif Hikmet Bey, Osman Şems Efendi, Koniçeli Kâzım Paşa, Manastırlı Hoca Nâ'ilî Efendi, Hâlet Bey, Recaizâde Celal Bey, Yenişehirli Avnî Bey, Üsküdarlı Hakkı vardır. Daha sonraları "Encümen-i Şuara" toplantılarına Namık Kemal ile Ziya Paşa da katılmışlardır. Bu toplantılara katılan şairler kendi aralarında şiirler okuyarak şiirle ilgili eleştiri ve tartışmalar yaparlardı. 19. yüzyıl Divan şiirinin bazı önemli temsilcileri "Encümen-i Şuara"da yer alan şairler arasından yetişmiştir. "Encümen-i Şuara" şairleri klasik dil ve eski şiir anlayışını devam ettirmeye çalışmışlardır.

19. yüzyılda kullanılan nazım şekilleri eskiye göre farklı olmamakla birlikte, bazılarında belli bir azalma, bazı nazım şekillerinin kullanılmasında da artış görülmektedir. Bu dönemde en az kullanılan nazım şekli mesnevidir. Daha önceki yüzyıllarda beyit sayıları binlerce olan mesneviler artık bu yüzyılda yazılmaz olmuştur. Sanatçılar mesnevi yazsalar da bunlar kısa mesnevilerdir. Dönemin revaçta olan nazım şekilleri terakib-i bend ve terci-i bend ile şarkı ve tarih kıtalarıdır. 19. yüzyıl Divan şiirinin belli başlı temsilcileri ise şunlardır:

Enderunlu Vâsıf

İstanbullu olan Vâsıf, Enderunda yetiştiği için Enderunlu ya da Enderunî lakabıyla tanınmıştır. III. Selim döneminin son yıllarından başlayarak saray çevresinde önemli görevlerde bulunmuş, en son haccanlık rütbesiyle saraydan ayrılmıştır. Şair İstanbul'da 1824 yılında ölmüştür.

18. yüzyılda Nedîm'in başlattığı mahallileşme akımının bu yüzyıldaki en önemli temsilcisi Vâsıf'tır. Ancak onda Nedîm'in inceliği yoktur. Şiirlerinde Nedîm'in yanı sıra Sabit ve Enderunlu Fazıl'ın da etkisi görülür. Vâsıf eski şiirin kurallarına, eski kültürün estetik değerlerine fazla sadık kalmaksızın hatta kuralları umursamadan yazmıştır. Ayrıca, şiirlerinin büyük bir kısmı tehzil yani alay ve taklit özelliği gösterir. Şiirlerinde özellikle şarkılarında kayıtsız bir ruh hali olan Vâsıf, perde-birunane yani edep dışı şiirler de yazmıştır. Şiire mahalli renkler katarken, alaycı yaradılışı onu eski şiirin nükte anlayışından uzaklaştırmış, bayağılığa düşürmüştür.

Vâsıf'ın şiirlerinde İstanbul'un önemli bir yeri vardır. İstanbul Türkçesi başta olmak üzere İstanbul'un gezinti yerleri, halkın giyim kuşamı, binicilik, cirit ve ok atma gibi geleneksel yönler onun şiirlerinin en çekici yanlarıdır. Bazı şiirleri halkın gelenek ve göreneklerini yansıtmaları bakımından ilginçtir.

Vâsıf'ın edebi kişiliğiyle ilgili söylediklerimizi özetleyecek olursak: Onu, Divan edebiyatının son döneminde yetişmiş, Nedîm'in yolunda yürümüş ancak, orijinal olmak için bayağılaşmayı bile göze almış, edebiyatımız yönünden çok Türk dili, özellikle folkloru açısından önemli bir şair olarak kabul etmemiz gerekir.

Vâsıf'ın çağdaşı ve yakın arkadaşı olduğu bilinen İzzet Molla yazdığı tarih kıtasında şairin ölümünden önce şiirlerini yaktığını söylerse de *Vâsıf Dîvânı* Mısır (Bulak 1257) ve İstanbul (1257, 1258, 1989) da olmak üzere toplam dört kez basılmıştır. Eserin yeni baskısı da yapılmıştır (*Enderunlu Vâsıf Dîvânı*, Haz. Rahşan Gürel, İst. 1999).

Kaynakça

Ahmed Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I, İst. 1956 s. 48 vö.

Halil Erdoğan Cengiz, *Divan Şiiri Antolojisi*, Bilgi Yay. 2. b. Ank. 1983, s. 652 vö.

Atilla Özkırımlı, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. II, İst. 1987, s. 443 vö.

Büyük Türk Klasikleri, Enderunlu Vâsıf, İsmail Ünver, C. 8, İst. 1988, s. 107 vö.

Haluk İpekten, *Enderunlu Vâsıf (Hayatı, Kişiliği ve Eserlerinden Seçmeler)*, KTB. Yay. Ank. 1989.

Keçecizâde İzzet Molla

İstanbul'da doğmuş, babasının ölümü üzerine akrabalarının yardımlarıyla öğrenimini tamamlamıştır. Çeşitli devlet görevlerinde bulunduktan sonra Osmanlı-Rus Savaşı aleyhtarı olduğu için sürgüne gönderildiği Sivas'ta ölmüştür.

Eserleri ve Edebi Kişiliği

Gülşen-i Aşk: Yaklaşık 300 beyitlik kısa bir mesnevi olan bu eserini İzzet Molla Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ından etkilenecek yazmıştır. Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ı gibi alegorik olan bu eserin de, olay kahramanları sembolik kişilerdir. Tasavvufi konulu olan *Gülşen-i Aşk*'ta da ilahi aşka ulaşma çabası işlenmektedir. İzzet Molla'nın 1812 yılında tamamladığı *Gülşen-i Aşk*, şairinin ölümünden sonra basılmıştır. Söz konusu mesneviden İzzet Molla'nın Mevlevi olduğu anlaşılmaktadır.

Mihnet-Keşân: Şairin Keşan'a sürgün olarak gönderilişini ve çektiği sıkıntıları dile getiren uzun bir mesnevidir. Eserin adı bazı kaynaklarda *Mihnet-i Keşan* biçiminde geçer. İzzet Molla bu eserde yalnız sürgüne gidişini ve bir yıl boyunca çektiklerini anlatmakla kalmamış, uğradığı çeşitli yerleri tasvir etmiş, karşılaştığı ilginç tiplerden söz etmiştir. Eser, sanatçının tasvir ve tahkiye yani hikaye ediş gücünü göstermesi bakımından önemlidir. İçinde değişik nazım şekillerinin bulunduğu mesnevide yer yer İzzet Molla'nın mizâhi üslûbunun varlığı izlenir. Fa'ülün/fa'ülün/fa'ülün/fa'ül kalıbıyla yazılmış olan bu mesnevi de İzzet Molla'nın ölümünden sonra İstanbul'da basılmıştır.

Dîvân: İzzet Molla şiirlerini *Bahâr-ı Efkâr* ve *Hazân-ı Âsar* adları altında iki ayrı divan halinde toplamıştır. *Bahâr-ı Efkâr* adını verdiği ilk divanda şairin gençlik şiirleri bulunmaktadır. Kasidelerin ve tarihlerin konularına göre bölümlere ayrıldığı *Bahâr-ı Efkâr* Mısır (Bulak)ta basılmıştır. İzzet Molla ileri yaşlarda yazdığı şiirlerini de *Hazan-ı Asar* adı altında toplamıştır. Hacimce daha küçük olan bu eser de şairin ölümünden sonra İstanbul'da yayımlanmıştır.

Lâyhalar: İzzet Molla'nın devlet yönetimiyle ilgili düşüncelerinin yer aldığı edebi eser niteliğinde iki önemli layihası vardır. Birincisi II. Mahmud'un emriyle kaleme alınmış olup Osmanlı eyaletlerinin gelir gider işleriyle ilgili tesbitlerini ve görüşlerini içerir. İkincisi ise Osmanlı-Rus Savaşı aleyhinde hazırlanmıştır. İzzet Molla bu *Lâyiha*'sında

Osmanlı'nın Batı karşısındaki durumunun güçlü olmaması nedeniyle savaşa girmenin sakıncalarını anlatır. Onun Sivas'a sürülmesi de bu Layiha yüzündendir.

Keçecizâde İzzet Molla'nın bu eserlerinden başka mektupları, *Devhatü'l-Mehamid fi Tercimeti'l-Vâlid* adlı, babasını tanıttığı mensur biyografik eseri ve *Şerh-i Elgâz-ı Râgıp Paşa* adını verdiği, Râgıp Paşa'nın lügazlarını açıklayan başka bir eseri daha bulunmaktadır.

19. yüzyılın, Divan edebiyatı geleneğinin önemini yitirerek çöküşe yöneldiği ve yerini yeni bir edebiyata bırakmaya başladığı bir dönem olduğundan daha önce söz etmiştik. Böyle bir edebiyat ortamı içinde, dönemin öteki şairlerinin yaptıkları gibi İzzet Molla da önce 17. ve 18. yüzyıl ustalarının yollarını izlemiştir. Ancak, Divan şiiri geleneğini sürdürmekten öteye giderek, sahip olduğu şairlik yeteneği, ince zevki, sağlam ve zarif üslubuyla diğer şairlerden kolayca ayırt edilebilecek bir edebi değer ve ustalık göstermiştir. İzzet Molla'nın mizahi yanı güçlü olup eserlerinde yer yer olay ve şahısları mizahla karışık bir üslûpla anlatmayı başarmıştır. Öte yandan İzzet Molla'nın da çağdaşı bazı şairler gibi yaşanan hayata, çevreye ve insana daha yakından baktığı ve dönemin şiirinde aranan değişiklik ihtiyacını karşılamaya çalıştığı görülür. Bu amaçla şiirlerine mahalli renk katmaya çalışmış, halk şiiri ve sanatçılarıyla ilgilenmiş, hece veznini kullanarak türküler yazmış, böylece Divan şiirinin geleneksel yapısını sarsmıştır. Bu tarz girişimlerinin bazı eserlerinde başarılı olduğu dikkate alındığında o, yeni edebiyatın ilk müjdecilerinden sayılabilir. İzzet Molla'nın zeki, nüktedan, sözünü esirgemeyen, mizaha ve latifeye düşkün, zevk ve eğlenceyi seven kişiliğiyle Divan şiirinin son şairlerinden olduğu onun hakkında bilgi veren kaynaklarca kaydedilmektedir.

Kaynakça

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, İst. 1987, s. 833 vö.

Atilla Özkırımlı, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, Cem Yay. 4. b, C. III, İst. 1987, s. 694 vö.

Büyük Türk Klasikleri, Keçecizâde İzzet Molla, İsmail Ünver, C. 8, İst. 1988, s. 116 vö.

İslâm Ans., İzzet Molla mad., Fevziye Abdullah Tansel, C. 5/2, İst. 1988, s. 1264 vö.

İbrahim Bülbül, *Keçecizâde İzzet Molla*, KTB. Yay. Ank. 1989

Aynî

Gaziantep doğumlu olan Aynî'nin asıl adı Hasan'dır. Hakkındaki bazı bilgileri *Nazmü'l-Cevâhir* adlı kendi eserinden öğreniyoruz. Bu eserde verdiği bilgiye göre 1790 yılında İstanbul'a gelerek şairler arasında kendini göstermiş ve Nakşibendi tarikatına girmiştir. Tezkirelerden bazıları (*Ârif Hikmet ve Fatin Tezkireleri*) ise Aynî'nin çeşitli devlet görevlerinde bulunduktan sonra İstanbul'da öldüğünü bildirirler.

Eserleri ve Edebi Kişiliği

Dîvân: Aynî'nin hacimli bir divanı vardır. Eser İstanbul'da 1258'de basılmıştır. *Dîvân*'daki şiirler arasında manzum tarihlerin sayıca çokluğu dikkat çekicidir.

Sâkî-nâme: *Dîvân*'la birlikte basılan *Sâkî-nâme*, 1500 beyitlik bir mesnevidir. İçinde değişik nazım şekilleri de kullanılmıştır. Eserin başında dönemin bazı şairlerinin esere ilişkin görüşlerini belirttikleri manzum takrizler vardır.

Nazmü'l-Cevâhir: Aynî'nin 1820 yılında tamamladığı bu eser, mesnevi biçiminde yazılmış bir sözlüktür. Şair her mısra da Arapça, Farsça ve Türkçe eşanlamlı kelimeleri sıralayarak 1300 beyitlik sözlüğünü meydana getirmiştir.

Nusret-nâme: Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla ilgili bu tarihi konulu mesnevinin 431 beyitlik bir nüshası Millet Kütüphanesi'ndedir. Buna karşın, *Ârif Hikmet Tezkiresi*'nde eserin 1000 beyit dolayısı da olduğu bildirilmektedir.

Aynî, edebiyat tarihindeki yerini manzum tarihleriyle yapmıştır. Manzum tarih söylemede edebiyatımızda Sürûri'den sonra en önde gelen şairlerdendir. Ancak şairliği güçlü değildir. Şiirlerinde Şeyh Gâlib'in büyük etkisi görülür. Nefî ve Nâbî'den etkilendiğini gösteren beyitleri de vardır. 18. ve 19. yüzyıl şairlerinden bazılarının gazellerine nazireler yazmış, Fıtnat'ın bir gazelini tahmis etmiş, bir gazelini de müstezad haline getirmiştir. İzzet Molla ile birlikte yazdığı yirmi gazeli bulunmaktadır.

Kaynakça

İslâm Ans., Aynî mad., Fevziye Abdullah Tansel, C. I, İst. 1979, s. 73 vö.

Atilla Özkırımlı, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, 4. b., C.1, İst. 1987, s. 164

Büyük Türk Klasikleri, Aynî, İsmail Ünver, C. 8, İst. 1988, s. 137 vö.

Yenişehirli Avnî

Kaynakların hakkında fazla bilgi vermedikleri Avnî Yenişehir'de doğmuştur. Adı Hüseyin'dir. İyi bir aileden geldiği bilinen Yenişehirli Avnî, doğum yerinden ayrılıp İstanbul'a geldikten sonra çeşitli devlet görevlerinde bulunmuş; bir ara divan katibi olarak Bağdat'a gitmiştir. Kaynaklar, Avnî'nin, İstanbul'a döndükten sonra eşini ve oğlunu arka arkaya kaybetmesi üzerine ömrünün geri kalan kısmını derbeder ve maddi sıkıntı içerisinde geçirdiğini yazarlar. Bu bilgilerin yanı sıra, Avnî'nin Mevleviliği benimsediği, derviş yaradılışlı olduğu için eserlerini düzenleyip yaşarken yayımlayamadığı onunla ilgili söylenenler arasındadır.

Eserleri ve Edebi Kişiliği

Dîvân: Avnî'nin bütün şiirlerini içinde topladığı sanılan divan, oldukça hacimli olup İstanbul'da yayımlanmıştır.

Mesnevi Tercümesi: Mevlânâ'nın *Mesnevisi*'nin ilk üç cildinin Türkçeye mensur çevirisidir. Elde müsvedde halinde bulunan bu çevirinin eksik olduğu sanılmaktadır.

Âb-nâme: Avnî'nin, Bahariye Mevlevihanesi'nde bulunduğu dönemde orada çekilen susuzluğu anlattığı eseridir. II. Abdülhamid'e sunulmuş olan manzum mensur karışık, dilekçe niteliğindeki bu kısa eser yayımlanmıştır. Suyla ilgili mazmunlara yer verdiği için edebiyat açısından ilgi çekicidir.

Mir'at-ı Cünûn: Tamamlanmamış bir mesnevi olan bu eserde davranışları normal olmayan tipler mizahi bir dille anlatılır.

Âteşgede: Avnî'nin Şeyh Galib'in *Hüsn ü Aşk*'ına nazire olarak yazdığı ancak tamamlayamadığı başka bir eseridir.

Nihân-ı Kaza: Kaynaklarca, elde bulunmayan ancak varlığı bilinen bu eseri Avnî'nin *Sihâm-ı Kaza*'dan etkilenererek yazdığı ve daha sonra da yaktığı bildirilmektedir. Bu eserlerinin yanı sıra Yenişehirli Avnî'nin başka eserlerinin de olduğu kaynakların verdikleri bilgiler arasındadır.

Avnî, eski geleneğe bağlı kalmakla birlikte, Divan şiirinin 19. yüzyılda yeni bir görünüm kazanması için eskinin çağın gerekleri doğrultusunda değiştirilmesi gerektiğine inanan, bu nedenle de yeni bir söyleyiş arayışında olan bir şairdir. Ancak, alçakgönüllü, iddiasız bir şair

olması ve yazdıklarına fazla özen göstermemesi nedeniyle Osmanlı şairleri arasında layık olduğu yeri alamamıştır. Ayrıca döneminin birçok şairi gibi o da şiirlerinde laubaliliğe düşmekten, zaman zaman sıradan bir şair olmaktan kurtulamamıştır. Bu duruma rağmen gerek kendi döneminde gerekse sonraki dönemlerde iyi şair olarak itibar görmüştür.

Kaynakça

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. I, İst. 1977, s. 231 vö.

Atilla Özkırımlı, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, 4. b. C. 4, İst. 1987, s. 1222 vö.

Büyük Türk Klasikleri, Yenişehirli Avnî, İsmail Ünver, C. 8, İst. 1988, s. 162.

Şeyhülislâm Ârif Hikmet

İstanbul'da olan Ârif Hikmet, çeşitli yerlerde kadılık yapmış; daha sonra Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuş; uzunca bir süre şeyhülislâm olmuştur. Kendi isteği ile şeyhülislâmlıktan ayrılarak Medine'de kendi adını verdiği bir kütüphane kuran Ârif Hikmet, bu arada Medine'ye yerleşmek istemiş ancak, bu isteğini gerçekleştiremeden İstanbul'da ölmüştür.

Ârif Hikmet, Osmanlı şeyhülislâmları arasında bilgisi, dürüstlüğü ve cömertliği ile tanınmış son dönem devlet adamlarındandır. Nakşibendiliğe eğilimi olduğu bilinir. Edebiyat ve kültüre meraklı olan Ârif Hikmet'in şairlik yönü ağır basar. Manzum ve mensur eserleri bulunmaktadır. Bunlardan, içinde Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerinin toplandığı *Dîvân*'ı İstanbul'da basılmıştır. Değişik dönemlerde yaşamış şairlerin biyog-rafilerinin yer aldığı *Tezkire*'si tamamlanamadığı için basılmamıştır. Biyografi türünde yazılmış *Mecmu'atü't-Terâcim* adlı basılmamış bir eseri daha vardır. Ârif Hikmet'in *Keşfü'z-zünûn*'a hazırladığı zeyl de eksiktir.

Divan edebiyatının son dönem şairleri arasında önemli bir yeri bulunan Ârif Hikmet, şiirde eski ustaları izlemiştir. Necâtî, Fuzûlî, Bâkî, Nef'î, Nâbî, Sâbit, Nedîm, Râgıp Paşa'nın izledikleri yoldan gittiğini şiirlerinde belirten Ârif Hikmet modaya uyarak dönemin şairlerine nazireler de yazmıştır. Üç dilde yazılmış şiirleri vardır. 19. yüzyıl

şairlerinin divanlarında Ârif Hikmet'le ilgili şiirler ve şiirlerine yazılmış nazireler bulunması, onun şiirdeki gücünü ve etkisini göstermektedir.

Kaynakça

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. I, İst. 1977, s. 156 vö.

İslâm Ansiklopedisi, Ârif Hikmet Bey mad. Fevziye Abdullah Tansel, C. I, İst. 1979, s. 564 vö.

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, CII, İst. 1987, s. 838 vö.

Büyük Türk Klasikleri, Şeyhülislâm Ârif Hikmet, İsmail Ünver, C. 8, İst. 1988, s. 145.

Leylâ Hanım

İstanbul'da doğmuştur. İyi bir aileden gelen Leylâ Hanım, 19. yüzyılın usta şairlerinden Keçecizâde İzzet Molla'nın akrabasıdır ve İzzet Molla'dan etkilenmiştir. Leylâ Hanım bazı şiirlerinde dayısı İzzet Molla'yı üstad olarak anar. Kaynakların Mevleviliği benimsediğini bildirdikleri Leylâ Hanım İstanbul'da ölmüştür.

Son dönem Divan şiirinin vasat sanatçılarından olan Leylâ Hanım edebiyat tarihimizdeki yerini hanım şair olmasına borçludur. Şairin Mevleviliği benimsediği söylenir. *Dîvân*'ında, Mevlânâ'yı öven şiirlerin bulunması bu görüşü doğrulamaktadır. Ayrıca onun şiirlerinde Şeyh Gâlib'in etkisi de görülür. Divan sahibi olan Leylâ Hanım'ın anılan eseri ilki Mısır'da öteki İstanbul'da olmak üzere iki kez basılmıştır. *Dîvân*'ın gazeller bölümünde her kafiyeden en az bir gazel bulunması onun şaire olarak iddialı olduğunu göstermektedir. Divan şiiri gazellerinin ana teması olan aşkı Leylâ Hanım da gazellerinde işlemiştir. Bazı gazellerinin sonunda Mevlânâ anılmış olmakla birlikte, onun daha çok beşeri aşkı işlediği görülmektedir. Hatta gazel ve şarkılarında konu gereği dile getirdiği sevgi, içki ve eğlence meclisleri bir kadın olarak onun yanlış anlaşılmasına yol açmıştır. Hem dayısı hem de hocası olan İzzet Molla'dan birkaç şiirinde söz eden Leylâ Hanım, onun bazı beyitlerini tazmin ve bir gazelini tahmis etmiştir. Ayrıca Divan şiirinin Bâkî gibi eski usta şairlerinden

bazılarına nazire yazan Leylâ Hanım, döneminin şairlerinden bazılarının şiirlerini de tanzir etmiştir.

Kaynakça

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. 6, İst. 1986, s. 87

Atilla Özkırımlı, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, 4. b. C. III, İst. 1987, s. 796

Büyük Türk Klasikleri, Leylâ Hanım, İsmail Ünver, C. 8, İst. 1988, s. 141 vö.

Şeref Hanım

İstanbul'da doğmuştur. Kaynaklar hakkında fazla bilgi vermezler. Ancak, *Dîvân*'ında bulunan padişah II. Mahmud'a ve Valide Sultan'a yazdığı övgülerden, hayatının maddi sıkıntı içinde geçtiği anlaşılmaktadır. Kaynaklardan ve şiirlerinden öğrendiğimiz kadariyle Şeref Hanım dindar ve Mevlevî tarikatına mensup bir kişidir. *Dîvân*'ında Mevlânâ ve Mevlevî büyükleri için yazılmış şiirleri vardır.

Şeref Hanım'ın matbu *Dîvân*'ı bulunmaktadır. Eser gerek manzume sayısının çokluğu gerekse nazım türlerindeki çeşitlilik nedeniyle dikkate değer bir divandır. *Dîvân* eski harflerle İstanbul'da basıldıktan sonra son olarak yeni harflerle de basılmıştır (*Şeref Hanım Dîvânı*, Haz. Mehmet Arslan, İst. 2002). *Dîvân* hem muhteva hem de dil ve ifade özellikleri yönünden Şeref Hanım'a kadın şairlerimiz arasında önemli bir yer kazandırmıştır. Onun şiirlerinde fazla bir yenilik bulunmamakla birlikte, eskinin başarıyla tekrar edildiği görüşünü kaynaklar paylaşırlar. O da dönemin modasına uyarak eski ve yeni birçok şaire nazire yazmıştır. Son olarak, Şeref Hanım'ın dönemindeki şairlerin çoğundan başarılı olduğu, özellikle, aruza hakimiyeti, kusursuz söyleyişi, duygu ve hayal inceliğiyle döneminin öteki hanım şairi Leylâ Hanım'dan daha üstün olduğu söylenebilir.

Kaynakça

Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C.II, İst. 1987, s. 840 vö.

Büyük Türk Klasikleri, Şeref Hanım, İsmail Ünver, C.8, İst. 1988, s. 148 vö.

II. Mahmud'un kızı Âdile Sultan da 19. yüzyılın kadın şairlerindendir. Şiirleri, edebiyat ve şiir kültüründeki derinliğinin göstergesidir. Nakşibendi tarikatına bağlı olması nedeniyle şiirlerinde tasavvuf

düşüncesi ağır basar. Hece ölçüsüyle de şiirler yazmış olan Âdile Sultan'ın *Dîvân*'ı vardır.

19. yüzyıl Osmanlı sahası Türk edebiyatının temsilcilerinden son olarak "Encümen-i Şuara" şairlerine değineceğiz. Bu grubun temsilcilerinden Leskofçalı Gâlib "Sebk-i Hindî"nin 19. yüzyıldaki temsilcisi olup şiirlerinde Nâ'ilî, Nef'î, Fehîm ve Şeyh Gâlip'in etkileri görülür. Elde bulunan şiirleri İbnülemin Mahmud Kemal İnal tarafından yayımlanmıştır. Aynı gruptan Osman Nevres'in üç ayrı dilde yani Arapça, Farsça, Türkçe yazılmış şiirleri vardır. Gazellerinde eski şairlerin yolunu izler. Daha çok şarkıları ve mersiyeleriyle tanınmıştır. "Encümen-i Şuara"nın bir başka şairi de Yenişehirli Avnî'dir. Avnî, eski şiir kültürüne bağlı ancak, eski dilin çağa uyarlanmasını savunan, yeniliğe açık bir şairdir. Onun da *Dîvân*'ı vardır. Anılan grubun değineceğimiz son temsilcisi ise Hersekli Ârif Hikmet'tir. *Dîvân*'ı vardır. Hicivde ise Eşref, yüzyılın ünlü temsilcisidir.

19. Yüzyıl Osmanlı Sahası Mensur Eserleri

19. yüzyılda nesir, önceki yüzyıllarda başladığı gelişimini sürdürür. Değişik türlerde yazılan mensur eserler arasında biyografya türü eserler bu yüzyılda ön planda yer alırlar. Biyografik eserler arasında tezkire sayısının çokluğu ile tezkirecilik geleneği önemini korumaktadır. Bu yüzyılda da önceki yüzyıllarda yazılmış olanlara benzer şuara tezkireleri yazılmıştır. Ancak, yeni yazılanlarda artık eleştirel bakış ve üslûp yönünden bazı farklılıklar da görülmektedir. *Şefkat Tezkiresi*, *Mecmu'atü't-Terâcim*, *Bağçe-i Safâ-endûz*, *Ârif Hikmet Bey Tezkiresi*, *Hâtimetü'l-Eş'âr*, *Kafile-i Şu'arâ*, *Semâhâne-i Edeb*, bu yüzyılda adlarından söz edeceğimiz tezkirelerdir.

19. yüzyılda yazılmış olan ilk tezkire *Şefkat Tezkiresi*'dir. Bu tezkirede I. Mahmud döneminden başlamak üzere 115 kadar şairin şiirlerinden örnekler verilmiş, ancak şairlerin tanıtımları kısa tutulmuştur. Hakkında kaynakların hemen hiç bilgi vermedikleri Tefvîk adlı biri tarafından hazırlanmış olan *Mecmu'atü't-Terâcim* ise 1591'den sonra yaşayan şairlerden bir kısmının biyografilerine yer veren bir tezkiredir.

Vak'anüvis Es'ad Mehmed Efendi'nin *Bağçe-i Safâ-endûz* adlı tezkiresi ile adından daha önce söz edilen Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey'in 16. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başı arasında yaşayan bazı şairlerin kısa biyografilerine ve şiirlerinden örneklerle yer verdiği tezkiresi bu yüzyılın adlarından söz edilmesi gereken tezkirelerindendir. Her iki tezkire de eksiktir. Fatin Davud'un *Hâtimetü'l-Eş'âr*'ı eksiklerine rağmen, 19. yüzyılın en başarılı tezkiresidir. Tezkire 18. yüzyılda yazılmış *Salim ve Safavi Tezkireleri*'ne zeyl olarak kaleme alınmıştır. *Fatin Tezkiresi*'nin özelliği, eserde, şairler hakkında bilgi verilmeden önce şiirlerinden örnekler verilerek, önceki tezkirelerde kullanılan metodun değiştirilmiş olmasıdır. Daha önceki yüzyılların tezkirelerinde hatırlanacağı gibi önce kişi tanıtımı yapılmakta, sonra da o kişinin eserlerinden örnekler verilmekteydi. Bu tezkire İstanbul'da basılmıştır. İstanbul'da yayımlanan Mehmed Tefvik'in *Kafîle-i Şu'ara'sı* ise Osmanlı'nın kuruluşundan 1893'e kadar yaşamış şairleri biraraya toplamayı amaçlamışsa da « d » (dal) harfinde kalmış eksik bir tezkiredir. Tefvik, eserinde önce şair padişahlardan ve şehzadelerden söz etmiş, sonra kronolojik sıra izlemeden bazı şairlere yer vermiştir. Bu yüzyılda adından söz edilmesi gereken sonuncu tezkire, Ali Enver'in yazdığı *Semahane-i Edeb*'dir. Eser, *Esrar Dede Tezkiresi*'nin özeti olup İstanbul'da basılmıştır.

19. yüzyılda yukarıda tanıtılan tezkireler dışında başka biyografik eserler de yazılmıştır. Kaynak eser olarak eski Türk edebiyatı araştırmalarında kendilerinden yararlandığımız bu nedenle de önemli olan söz konusu biyografik eserler, Recaizâde Mahmud Ekrem'in *Kudemadan Birkaç Şair'i*, Muallim Naci'nin *Osmanlı Şairleri* ve *Esâmi*'si ile Mehmed Süreyya'nın *Sicill-i Osmani*'si ve Faik Reşad'ın *Eslâfıdır*.

Küçük bir eser olan *Kudemadan Birkaç Şair*'de Recaizâde M. Ekrem 11 eski şairi tanıtır. Eser, İstanbul'da 1305 tarihinde basılmıştır. Muallim Naci'ye ait olan *Osmanlı Şairleri* ve *Esâmi*'de de geçmiş dönemlerin şair ve nasirleri tanıtılır. *Osmanlı Şairleri* İstanbul'da 1307'de, *Esâmi* de yine İstanbul'da 1308'de basılmıştır. *Esâmi*'de şair, yazar ve tanınmış kişilerden 700 kişinin hayat hikayesi bulunmaktadır. Mehmed Süreyya'nın hazırladığı *Sicill-i Osmani* veya *Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniyye* adlı eser ise, yalnızca edebiyatla ilgili kişilerin değil, Osmanlı döneminde her alanda tanınmış kişilerin biyografilerine yer verir. Faik

Reşad'ın *Eslâf*'ında ise eski edebiyatımızla ilgili 82 kişinin biyografisi bulunmaktadır.

19. yüzyılın biyografik eserleri arasında, içinde değişik devlet görevi gruplarından olan kişilerin biyografilerinin verildiği biyografyalar da vardır. Daha çok 18. yüzyılda yazılmaya başlanan mevki ve meslek sahiplerinin biyografileriyle ilgili söz konusu bu eserlere, 19. yüzyılda zeyiller yazılmıştır. Örneğin, Ahmet Rifat'ın *Verdû'l-Hadâik*'i, 19. yüzyılın ilk yarısında sadrazam olan 24 kişinin biyografisini verir. Ayrıca, aynı türden, şeyhülislâmlar, reisülküttaplar vb devlet görevlilerinin biyografilerini veren eserler de yazılmıştır.

19. yüzyıla ait tarihlerin çoğu, vak'anüvis olarak atanmış kişilerce yazılmıştır. Vak'anüvisler bilindiği gibi günlük olayları eleştiri yapmaksızın yazan devlet görevlileriydi. Eleştiri eksikliğine rağmen, vak'anüvislerin görevli bulundukları zamanla ilgili olarak hazırladıkları tarihler, o dönemin olaylarını anlatan önemli kaynaklardır. Ayrıca bu tarihler, ait oldukları yüzyılın edebiyatıyla ilgili bilgiler de verirler.

Yüzyılın başında vak'anüvis olarak görevli bulunan Mütercim Âsım, dönemin dil ve edebiyatla da ilgilenen bilgin kişilerindendir. Yazmış olduğu tarihte, 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında yer alan olayları anlatır. *Âsım Tarihi* basılmıştır. Bu yüzyılda yazılmış başka bir tarih Şânîzâde Ataullah'a ait dört ciltlik *Ataullah Tarihi*'dir. Ancak, yüzyılın tarihleri arasında verdiği bilgilerin sağlıklı ve geniş kapsamlı olması nedeiyle 20. yüzyılda da kaynak eserler arasında önemini sürdürmüş olan *Cevdet Tarihi* adından öncelikle söz edilmesi gereken bir eserdir. *Tarih-i Cevdet* 12 cilt olup Osman Gazi'den başlayarak 1825 yılına kadar gelir. Değişik tarihlerde basılmıştır. *Cevdet Tarihi*'nden sonra yazılmış olan 7 ciltlik *Lutfi Tarihi Cevdet Tarihi*'ne zeyldir. Ahmed Cevdet Paşa'nın ayrıca *Tezâkir-i Cevdet*, *Kısas-ı Enbiya* ve *Belâgat-ı Osmaniye* adlı eserleri vardır. Cevdet Paşa Doğu kültürü ile yetişmiş fakat Batı'dan da yararlanmıştır. Örneğin *Tarih-i Cevdet* modern tarih anlayışı ile yazılmıştır. 19. yüzyılda yazılmış öteki tarihler arasında *Tayyarzâde Ata Tarihi* beş cilt olup, eserin son iki cildi edebiyat tarihimiz açısından önemlidir.

18. yüzyılda yazılmaya başlanan sefaretnameler bu yüzyılda da önemlerini koruyarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Çeşitli yerlere elçi olarak giden devlet adamlarından bazıları sefaretname yazmışlardır.

Bunlardan birkaçı Muhib Efendi'nin Fransa *Sefaret-nâme'si*, Seyyid Mehmed Refi'Efendi'nin *İran Sefaret-nâme'si*, Sâmî Efendi'nin *Avrupa Risalesi*'dir. Ayrıca bu yüzyılda da İstanbul dışındaki şehirlerin tarihlerini ve o şehirlerin yetiştirdiği ünlü kişileri, şair ve yazarları anlatan eserler yazılmıştır.

19. yüzyılın mensur eserlerinin dilleri birkaçınunki dışında genelde ağırdır. Uzun ve secili cümle kullanımı sanatlı anlatımın parçası olarak sürmektedir. Ancak, bu yüzyılda nesir dilinin anlaşılır olması yolunda çalışmalar da vardır. 19. yüzyılda nesirde sadeleşme bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmış olmakla birlikte süslü nesir geleneğini sürdüren yazar sayısı az değildir. Ancak önemli olan, 19. yüzyılda herkesin anlayabileceği biçimde yazmanın gittikçe güçlenen bir eğilim haline gelmiş olmasıdır. Gazeteciliğin başlaması sadeleşme eğiliminin artmasında önemli bir etkidir. Çünkü sadeleşme resmi dilde ve onun uzantısı olan gazete dilinde başlar. 1832 yılında kurulan Tercüme Odası ise Batı'dan gelen kelimelerin özellikle aydınlar arasında gündelik dile girmeye başlamasında etkili olmuştur.

Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Türk Dili ve Edebiyatı öğrenimi gören üniversite öğrencileri için hazırlanmıştır.

Kitap, edebiyat tarihi ve örnek metinlerin yer aldığı iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, edebiyatımızın başlangıcından Tanzimat'a kadar olan dönemlerle, bu dönemlerin belli başlı temsilcileri tanıtılmış; son bölümde ise anılan dönemlerin manzum ve mensur edebî eserlerinden örnekler verilmiştir. Metin verilmesi ihtiyacı, öteden beri edebiyat tarihi öğretiminin metin desteğiyle yapılmasından kaynaklanmaktadır.

*Eski Türk Edebiyatı Tarihi'*nde, geçmişte kalmış yedi yüz yıllık bir edebî dönemin tanıtımı ayrıntıya inilmeksizin ana çizgileri içinde verilmeye çalışılmış, konuların anlatımında öğrencilerin anlayabileceği dil kullanımına özen gösterilmiştir. Bu özelliğiyle kitap, yalnız üniversite öğrencisinin değil, konuyla ilgilenen herkesin yararlanabileceği niteliktedir.

AKÇAĞ BASIM YAYIM PAZARLAMA A.Ş.

Tuna Cad. 8/1 06420 Kızılay-ANKARA • Tel:(0.312) 432 17 98-433 86 51 • Fax:(0.312) 432 28 52
www.akcag.com.tr/E-mail:akcag@akcag.com.tr

— Encümen-i Şuara
— Sebe-i Hindi
— Hikemî Tarz

Kişi ve Eser Adları

DİZİNİ

(Kişi adları, ada göre alfabetik olarak verilmiştir. Eser adları ise eğik yazı ile yazılmıştır.)

—A—

Abdullah Uçman, 127, 131
Abdülaziz, 229
Abdülbaki Gölpınarlı, 33, 41, 42, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 62, 75, 142, 149, 209 221
Abdülhamid II, 237
Abdülkadir İnan, 102, 177
Abdülkadir Karahan, 125, 146, 147, 151, 163, 166, 167, 186, 196, 200, 212, 219
Abdülkadir Özcan, 174
Abdülkerim Abdulkadiroğlu, 216
Abdülmecid, 229
Abdülvasi Çelebi, 132
Abdülvasi Çelebi'nin Halil-namesi, 132
Abdürrahim Efendi, 159
Absal u Salaman, 165
Adem Ceyhan, 134
A. Dilaçar, 23
Adile Sultan, 241
Adli, (bkz. Bayezid II)
Adni, 105, 117, 120
Agah Sırrı Levend, 80, 90, 102, 144, 172, 195
Ahdi, 142, 173
Ahdi Tezkiresi, 142, 173
Ahi, 168
Ahi Evren, 39, 77
Ahîr Zaman Kitabı, 37
Ahlâk-ı Ala'i, 174
Ahmed I (Bahti), 176, 183, 198
Ahmed II, 176
Ahmed III, 204, 212, 213, 214
Ahmed Ateş, 129, 171
Ahmed Aymutlu, 118
Ahmed Bey, 147
Ahmed bin Veys, 73
Ahmed Eflâkî, 42, 49, 51, 53, 55, 83, 84
Ahmed Fakih, 52, 53, 54, 55, 57, 60, 91

Ahmedi, 84, 85, 86, 87, 88, 93, 104, 109, 128
Ahmed-i Dâ'i, 104, 106, 107, 108, 109
Ahmed-i Dâ'i, Hayatı ve Eserleri, 107
Ahmedi Divanı, 85
Ahmedi Divanı'ndan Seçmeler, 88
Ahmed Hamdi Tanpınar, 233
Ahmed Paşa, 105, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 124, 155, 162
Ahmed Paşa Divanı, 114
Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası, 115
Ahmed Remzi Akyürek, 47
Ahmed Rıdvan, 133
Ahmed-i Rıdvan ve Eserleri, 133
Ahmed u Mahmud, 155
Ahmed Vefik Paşa, 177
Ahmed Yaşar Ocak, 42, 80, 91
Ahmed-i Yesevî, 34, 35, 36, 37, 38, 41, 62
Ahmet Caferoğlu, 38
Ahmet Efendi, 157
Ahmet Gülşehri, 77
Ahmet Mermer, 198
Ahmet Refik Altınay, 208
Ahmet Rifat, 243
Ahmet Temir, 72
Ahval-i Kıyamet, 59
Alaeddin I, 39, 55, 56
Alaeddin III, 55, 56
Alem-nüma, 199
Ali, 38, 59
Ali Alparslan, 88, 89, 115
Ali Canip Yöntem, 75, 191, 193, 215, 217, 225
Ali Enver, 242
Ali Fuad Bilkan, 194
Ali Fehmi Karamanlioğlu, 70
Ali Kuşçu, 97
Ali Nihat Tarlan, 110, 114, 116, 142, 143, 151, 155, 156, 168, 184
Ali Paşa (bkz. Şehit Ali Paşa)
Ali Şir Nevâyî, 25, 97, 99, 100, 101, 173
Ali Tanyeri (bkz. M. Ali Tanyeri)
Alp Er Tunga, 7
Alp Er Tunga Destanı, 7
Amil Çelebioğlu, 105, 130, 215

Amr-i Leys, 197
Anadolu Selçukileri Mevlevî Betikleri I, 47
 Ankaralı İsmail Rüşî, 45
 Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, 33
 Antakyalı Münif, 182
 Antepli İbrahim bin Bali, 134
*Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ vü
 Mecnun Hikâyesi*, 144
 Ârifi, 172
 Ârif Hikmet (bkz. Şeyhülislam Ârif Hikmet)
Ârif Hikmet Tezkiresi, 236
Ariflerin Menkubeleri, 42, 49, 51, 55
 Arpaeminizâde Sâmi, 214
 Arslan Baba, 29, 34
Aruz Risalesi (Babür Şah), 139
Aruz Risalesi (Gülşehri), 78
Aruz Risalesi (Koca Râgıp Paşa), 219
 Asaf Halet Çelebi, 46, 127
Asaf-name, 214
Asar-ı Aşk, 131
 Asım, 201, 207
Asım Tarihi, 207, 228, 243
Asım Tezkiresi, 201
 Âşık Ahmed, 127
 Âşık Çelebi, 60, 103, 123, 155, 173,
 Âşık Ömer, 151
 Âşık Paşa, 79, 80, 91, 128
 Âşık Paşazâde, 136
Atabetü'l-Hakâyık, 21, 24, 25, 26, 27
 Ataullah Tarihi, 243
 Atayi, 97
 Atâyî (Nev'izâde), 160, 186, 197, 199, 200,
 202
 Atayi (İvazpaşazade), 117, 121, 122
Ateşgede, 237
 Atilla Özkırımlı, 122, 212, 213, 214, 215,
 219, 224, 233, 235, 236, 238, 240
 A. von Gabain, 8
Avrupa Risalesi, 244
 Ayas Paşa, 147
Ayas Paşa Mektubu, 147
 Aydınli Visali, 106
 Aynî, 236
Aynî Tarihi, 209, 213
Aynü'l-Füyuz, 191
 Ayşehan Deniz Abik, 132
 Ay Toldu, 23
 Aziz Efendi, 228
 Aziz Mahmud Hüdayi Efendi, 200
 Azmizade (Mustafa) Haleti, 193

Baba Ali Mest-i Acemi, 156
 Baba İlyas, 41, 79
Babür-name, 139
 Babür Şah, 139
Bağçe-i Safa-enduz, 241
 Bağdatlı Rûhî, 75, 164
 Bahadır Han, 177
 Bahaeddin Veled, 43, 53
Bahar-ı Eşkar, 234
Baharistan, 100
Bahrü'l-Hakâyık, 56, 133
Bahtiyar-name, 72, 92
Bakırgan Kitabı, 37
 Bâkî, 115, 117, 124, 115, 117, 124, 138,
 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162,
 163, 179, 187, 198, 211, 223, 238, 240
Bâkî Divanı, 159
Bâkî Divanı'ndan Seçmeler, 162
Bâkî, Hayatı, Sanatı, Eserleri, 162
Basit-name, 153
Battal-name, 40, 94
 Bayezid I (Yıldırım Bayezid), 82, 83, 90, 95,
 104, 106, 107, 121, 128
 Bayezid II, (Adlî), 105, 114, 116, 118, 119,
 120, 124, 133, 134, 137, 145, 154, 156
 Bayezid-i Bistami, 30
Bedayü'l-Bidaye, 99
Bedayü'l-Vasat, 99
 Bedr-i Dilşad, 134
 Bedri Noyan, 41
 Behiştî, 128, 133
 Bekir Sıtkı Baykal, 219
Belagat-name, 123
Belgelerle Yunus Emre, 64
Beng ü Bade, 140, 141, 144, 145
Beng ü Çağır, 98
Berbername, 197
 Berthels, 144
 Besim Atalay, 25
 Beyani, 174
Beyani Tezkiresi, 144
 Beyhan Sultan, 221
 Bilâl Yücel, 139
 Bilge Kağan, 8
Bilge Kağan Yazıtı, 8
 Birgivi Mehmed Efendi, 192
 Bitlisli Şükri, 191
 Bosnalı Sâbit, 197, 201, 218, 225, 238
Bosnalı Alaeddin Sâbit Divanı, 197
Bostan, 81

Bozkurt Destanı, 7
 B. Şehsuvaroğlu, 87
 Buğra Han (bkz. Satuk Buğra Han)
 Burhan Ü. Toprak, 62
 Burhaneddin Muhakkık Tirmizi, 43
 Burhaneddinoğlu Kadı Nasr, 67
 Bursalı İsmail Belîğ, 207, 216, 227
 Bursalı İsmail Hakkı, 45
 Bursalı Lâmi'î Çelebi (bkz. Lâmi'î Çelebi)
 Bursalı Safî, 117, 125, 126
 Bursalı Visalî, 115, 117
Bursa Şehrengizi (Âşık Çelebi), 173
Bursa Şehrengizi (İsmail Belîğ), 216
Büyük Türk Klasikleri, 2, 55, 57, 72, 78, 80,
 102, 109, 113, 115, 117, 118, 119, 122,
 123, 125, 127, 130, 131, 132, 151, 155,
 157, 162, 163, 164, 166, 167, 168, 170,
 171, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192,
 193, 196, 197, 200, 211, 212, 213, 214,
 215, 216, 217, 218, 219, 224, 225, 233,
 235, 236, 238, 239, 240

—C—

Cafer Erkılıç, 143
 Cahit Öztelli, 64
Camasb-name, 108, 109
Camiü'd-Düvel, 209
Camiü'n-Nesaih, 174
Camiü'n-Nezair, 53, 56, 78, 124
Camiü't-Tevarih, 7, 177
Cavidan-name, 75
 Celalüddin Hızır (Hacı Paşa), 93
 Celili, 144
 Cemal Kurnaz, 111, 157
 Cemâlî, 111, 117, 122, 128
Cemâlî, Hayatı, Eserleri ve Divanı, 122
 Cem Dilçin, 59, 81, 82, 143
 Cem Sultan, 115, 117, 119
Cem Sultan Hayatı ve Şiir Dünyası, 119
Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı, 119
Cemşid-i Hurşid (Ahmedi), 85, 86, 87
Cemşid ü Hurşid (Cem Sultan), 119
Cevahirü'l-Esdaf, 77, 93
Cevdet Tarihi, 243
 Cevdet Kudret, 151, 162
 Cevri (İbrahim Çelebi), 192, 201
Cezire-i Mesnevi, 191, 221, 222
Cihan-nüma, 136, 202
 Cihanşah Yusuf, 103
 Clement Huart, 84
Codex Cumanicus, 71

Coşkun Ak, 168
Cümcüme-name, 71
 Cüneyd-i Bağdadi, 30
 Cüveynî, 7

—Ç—

Çarh-name, 52, 53, 54, 58, 92
 Çelebizade Asım (bkz. Küçük Çelebizade
 Asım)
Çeng-name, 104, 106, 107, 108
Çengi-name, 225
 Çoban Ata, 29
Çoban-name, 131

—D—

Damat İbrahim Paşa, 207, 208, 209, 213
 Danişmend Ahmed Gazi, 94
Danişmend-name, 40, 94
 Danyal Peygamber, 108
Dastan-ı Ejderha, 77
Dastan-ı Geyik, 77
Dastan-ı İblis, 90
Dastan-ı İbrahim Nebi, 132
Dastan-ı Kesikbaş, 77
Dastan-ı Sultan Mahmud, 59
 Dede Ömer Rûşenî, 117, 124, 131
Defter-i Aşk, 224
 Dehhânî, 55, 56, 57, 88, 89
Dehhânî'nin Şiirleri, 55
Dehhânî ve Manzumeleri, 55
Dehmürg, 172
Deh-name (Emiri), 98
Dehname (Hatayî), 140
 Dehri Dilçin, 57, 59, 91
 Denison Ross, 28
Dere-name, 197
 Derviş Fakih, 52, 92
Devhatü'l-Mehamid fi Tercimeti'l-Valid, 235
Devhatü'l-Meşayih, 227
 Devlet Şah, 98
Divan (Adile Sultan), 241
Divan (Adlî), 118
Divan (Ahmedi), 85
Divan (Ahmed-i Dâ'î), 107
Divan (Ahmed Paşa), 114
Divan (Ârif Hikmet), 238
Divan (Âşık Çelebi), 173
Divan (Avnî), 118
Divan (Aynî), 236

- Divan* (Azmîzâde Hâletî), 193
Divan (Babür), 139
Divan (Bağdatlı Rûhî), 164
Divan (Bâkî), 159
Divan (Cemâlî), 122
Divan (Cem Sultan), 119
Divan (Cevrî), 191
Divan (Divan-ı Kebir), 44, 45, 46
Divan (Enderunlu Fâzıl), 224
Divan (Eşrefoğlu Rûmî), 127
Divan (Farisi), 198
Divan (Fehîm), 190, 191
Divan (Fıtnat), 217
Divan (Fuzûlî), 1142
Divan (Hakanî Mehmed Efendi), 171
Divan (Hamdullah Hamdî), 132
Divan (Haşmet), 216
Divan (Hatayi), 139
Divan (Hayâlî), 156
Divan (Hayreti), 169
Divan (Hersekli Ârif Hikmet), 241
Divan (Hüseyin Baykara), 98
Divan (İsmail Belîğ), 216
Divan (İzzet Ali Paşa), 215
Divan (Kadı Burhaneddin), 89
Divan (Kâmî), 214
Divan (Kânî), 218
Divan (Keçecizâde İzzet Molla), 234
Divan (Kemâl Paşazade), 167
Divan (Koca Râgıp Paşa), 219
Divan (Lâmi'î), 165
Divan (Leylâ Hanım), 239
Divan (Mesihî), 125
Divan (Mihri Hatun), 126
Divan (Muhibbî), 168
Divan (Murad II), 119
Divan (Muradi), 168
Divan (Nâbî), 194
Divan (Nahîfî), 215
Divan (Na'il-i Kadim), 188
Divan (Necâtî), 116
Divan (Nedîm), 208, 209
Divan (Nef'î), 184
Divan (Nesimî), 74
Divan (Neşâtî), 190
Divan (Neş'et), 217
Divan (Nevâyî), 99
Divan (Nev'î), 163
Divan (Nevres-i Kadim), 226
Divan (Osmanzâde Tâib), 212
Divan (Revani), 134
Divan (Riyazi), 198
Divan (Rûşenî), 131
Divan (Sâbit), 197
Divan (Saib-i Tebrizî), 178
Divan (Sâmî), 214
Divan (Selimi), 168
Divan (Seyyid Vehbî), 213
Divan (Sultan Veled), 50, 76
Divan (Sünbülzâde Vehbî), 218
Divan (Süruri), 226
Divan (Şehzade Korkut), 120
Divan (Şeref Hanım), 240
Divan (Şeyh Galib), 221
Divan (Şeyhi), 110
Divan (Şeyhülislam Bahâyî), 188
Divan (Şeyhülislam Yahya), 187
Divan (Taşlıcalı Yahya), 170
Divan (Usuli), 169
Divan (Ümmi Kemal), 126
Divan (Üsküplü İshak Çelebi), 169
Divan (Yenişehirli Avnî), 237, 241
Divan (Yunus Emre), 62
Divan (Zâtî), 155
Divançe (Figânî), 167
Divançe (İsmetî), 192
Divançe (Nâbî), 194, 195
Divançe (Vecdî), 197
Divan-ı Hikmet, 35, 36, 37
Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler, 36
Divan-ı Kebir, 44, 45, 46
Divan-ı Kebir'den Seçme Şiirler, 46
Divan-ı Kebir Tercemesi, 46
Divan-ı Şems-i Tebriz (Mevlânâ), 46
Divan-ı Türki-i Sultan Veled, 50, 84
Divan Şiiri Antolojisi, 89, 233
Divan Şiirinde Hikemi Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî, 196
Divan Şiirinde Üç Büyükler, 151, 162
Divânu Lugâti't-Türk, 7, 21, 24
Diyarbakırlı Hamî, 182
Dürretü't-Tac, 203
Dürri-i Yekçeşm, 207, 226, 228
Düstur-name, 134
Düsturü'l-Amel, 202
—E—
Eba Eyyub-i Ensari, 160
Ebû Hayyân, 71
Ebu Müslim, 40
Ebulgazi Bahadır Han, 7
Ebulhayr Mehmet, 195

Ebulkasım Mahmud, 27
 Ebu'l-Hayr Rûmî, 136
Ebulleys Semerkandi Tefsiri Tercümesi, 108
 Ebussuud Efendi, 158
Edebiyat Araştırmaları, 6
 Edip Ahmed bin Yükeki, 25, 26
Edhem ü Hüma, 197
Edirne Şehr-engizi, 155
 Edirneli Faizi, 226
 Edirneli Nazmî, 153
Edviye-i Müfrede, 193
 Eflâkî (bkz. Ahmed Eflâkî)
 Efrasiyab, 7
 Eğridirli Hacı Kemal, 53, 56, 124
 E. İ. Maştakova, 126
 E. J. Gibb, 46
 Elvan Çelebi, 91
 Elvân-ı Şirâzî, 117, 130
 Elvend Bey, 140
 Emine Gürsoy, 136
 Emir Devlet Şah, 100
 Emiri, 97
 Emir-i Kebir Arslan Hoca Tarhan, 26
 Emir Seyfeddin, 26
 Emir Sultan, 114, 127
 Emir Süleyman, 85, 86, 87, 90, 104, 106, 107, 108
 Enderunlu Fâzıl, 207, 224, 225
 Enderunlu Vâsıf, 232, 233
Enderunlu Vâsıf (Hayatı, Kişiliği ve Eserlerinden Seçmeler), 233
Enisü'l-Kalb, 143, 184
Envarü'l-Âşikin, 136
 Enveri, 120, 134
Ergenekon Destanı, 7
Er-Risaletü'l-Behiyye fî Tarikati'l-Mevleviyye, 222
 Erzurumlu Mustafa Darir, 93
 Esami, 242
 Esat Coşan, 149
Eski Türk Şiiri, 9
Eski Türk Yazıtları, 8, 9
Eslaf, 242, 243
 Esrar Dede, 222, 226
Esrar Dede Mersiyesi, 221
Esrar Dede Tezkiresi, 164, 222, 227, 228, 242
Esrar-name, 78, 87
Esrar-name Çevirisi, 87
Es-Sohbetü's-Safiyye, 221, 222

Eşkal-i Nasır-ı Tusi Tercümesi, 109
 Eşref, 241
 Eşrefoğlu Rûmî, 117, 127
 Evliya Çelebi, 191, 202

—F—

Fahir İz, 55, 57, 78, 80, 109, 113, 115, 117, 109, 119, 122, 123, 125, 132
 Fahreddin Mübarekşah (Muhammed bin Mansur), 28
 Faik Reşad, 242, 243
 Faizi, 159
Faizi Tezkiresi, 201
 Fakiri, 125
Fakr-name, 36, 80
Fal-ı Kur'an, 155
 Faruk Kadri Timurtaş, 62, 11, 112, 113, 122, 129
 Fasih, 197
 Fatih (Avnî), 96, 104, 105, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 201
Fatih Divanı, 118
Fatih ve Şiirleri, 118
Fatih'in Şiirleri, 118
 Fatin Davud, 242
Fatin Tezkiresi, 236, 242
 Fazlî, 142, 170, 171
 Fazlullah bin Abdullah, 123
 Fazlullah-ı Hurufî, 75
 Fehîm (Fehîm-i Kadim), 179, 180, 186, 190, 191, 241
Fehîm Divanı, 191
Fehîm-i Kadim, Hayatı, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Türkçesi, 191
Felek-name, 78
Ferah-name (Hatiboğlu), 133
Ferah-name (Kemaloğlu İsmail), 92
Feraiz, 187
Ferhad u Şirin, 100
Ferheng-name-i Sadi, 81
 Feridüddin Attar, 30, 43, 45, 71, 77, 87, 90, 100, 108, 195, 222,
Ferruh-name, 155
 Feridun Nafiz Uzluk, 47, 49, 50
Fetih-name-i Kal'a-i Nova, 172
Fetihname-i Kamanîçe, 195
Fevayidü'l-Kiber, 99
 Fevziye Abdullah Tansel, 117, 211, 217, 236, 239

Feyzi-i Hindî, 180, 185
 Feza'il-i Mekke, 160
 Feza'ilü'l-Cihad, 160
 Fezleke, 202, 228
 Fıtnat, 207, 216, 217, 236
 Figânî, 167
 Figan-name, 191
 Fihi Ma Fih, 47
 Fihi-ma-fih Tercümesi, 47
 Firdevsî, 7, 38, 41, 134, 136, 200
 Firdevsî-i Tavil (Uzun Firdevsî), 41, 134, 136
 Firuzanfer, 49
 Flügel, 202
 Fransa Sefaretnamesi, 244
 Franz Taeschner, 78
 F. Sema Barutçu Özönder, 101
 Fuad Köprülü, 36, 42, 53, 56, 57, 64, 72, 73, 80, 87, 88, 89, 112, 115, 127, 133, 151, 153, 162, 167, 171
 Fuzûlî, 75, 98, 103, 117, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 156, 161, 164, 170, 178, 179, 184, 211, 220, 222
 Fuzûlî Divanı Şerhi, 151
 Fuzûlî Divanında Maddî Kültür, 151
 Fuzûlî-Hafız, İki Şair Arasında Bir Karşılaştırma, 151
 Fuzûlî Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi, 151
 Fuzûlî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları, 151
 Fuzûlî Külliyyatı, 145
 Fuzûlî, Matlau'l-İ'tikad fî Ma'rifeti'l-Mabda'l Va'l-Ma'ad, 149
 Fuzûlî ve Türkçe Divanından Seçmeler, 151
 Fuzûlî'ye Dâ'ir, 145
 Fuzûlî, Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti, 151
 Fuzûlî, Rind ü Zahid, 148
 Fütûhu's-Şam Tercümesi, 93

—G—

Galib Divanından Seçmeler, 224
 Ganizâde Nâdirî, 200
 Garaibü's-Sigar, 99
 Garib-name, 79, 80, 91, 128
 Gazali, 120, 203
 Gaza-name (Sâbit), 197
 Gaza-name (Zaifi), 134

Gazavat-nameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavat-namesi, 172
 Gelibolulu Ali, 144, 148, 174, 183
 Genceli Nizâmî, 144
 Gencine-i Raz, 170
 Germiyanlı Şeyhi ve Harnamesi, 112
 Gevheri, 151
 Geyikli Baba, 60
 Gıyaseddin Muhammed, 88
 G. Jacob, 118
 Gönül (Alpay) Tekin, 98, 107, 109
 Gönül Ayan, 87
 Grönbech, 68
 Guy u Çevgan, 165
 Güfti, 188, 198, 201, 202
 Güfti Tezkiresi, 202
 Güldeste-i Riyaz-ı İrfan, 207, 227
 Gül-i Sad-berg (Mesîhî), 125
 Gül-i Sad-berg (İsmail Belîğ), 216
 Gülistan, 70
 Gülistan Tercümesi, 70
 Gülşehrî, 77, 78, 79
 Gülşen-i Aşk, 234
 Gülşen-i Envar, 170
 Gülşen-i Esrar, 172
 Gülşen-i Raz, 130
 Gülşen-i Şuara, 173
 Gülşen-i Tevhid, 172
 Gülşen-i Uşşak, 122
 Gül ü Bülbül, 171
 Gül ü Hüsrev, 90, 116
 Gülzar-ı Manevî, 131
 Gülzar-ı Şerif, 131
 Günay Kut (Alpay), 55, 57, 78, 80, 88, 102, 109, 113, 115, 117, 118, 119, 122, 125, 132, 155, 173

—H—

H. Ritter, 49
 Habibi, 103
 Habibü's-Siyer, 215
 Hab-name, 203, 216
 Hacı Bayram-ı Veli, 129 130
 Hacı Bektaş-ı Veli, 41, 42, 61, 79, 133
 Hacı Bektaş-ı Veli Menakıbnamesi, 61
 Hadaiku'l-Hakayık fî Tekmileti's-Şakayık, 202
 Hadaiku's-Şakayık, 202

- Hadikatü'l-Hakika*, 45
Hadikatü'l-Müluk, 212
Hadikatü'l-Vüzerâ, 212
Hadikatü's-Süeda, 141, 146
Hadis-i Erba'in (Âşık Çelebi), 173
Hadis-i Erba'in Çevirisi (Nev'i), 163
Hadis-i Erba'in Şerhi (Taib), 212
Hadis-i Erba'in Tercümesi (Bâkî), 160
Hadis-i Erba'in Tercümesi (Fuzûlî), 146
Hadis-i Erba'in Tercümesi (Nâbî), 194, 195
Hadis-i Erba'in Tercümesi (Nevâyî), 101
Hadis-i Erba'in Tercümesi (Seyyid Vehbî), 213
Hadis-i Erba'in Tercüme ve Tefsiri (Sâbit), 197
Hafız-ı Şirazi, 123, 157
Hakanî Mehmed Efendi, 171
Hakiki, 103
Hakîm Süleyman Atâ, 37
Hakiri, 144
Halet Bey, 232
Halil Erdoğan Cengiz, 89, 233
Halil Ersoylu, 72, 119
Halili, 124
Halil İnalcık, 118
Halil-name, 132
Halil Nihat Boztepe, 193, 208, 215
Halil Paşa, 126
Hallac-ı Mansur, 30
Hall-i Tahkikat, 191
Haluk İpekten, 123, 151, 162, 188, 189, 192, 200, 233
Halveti, 172
Hamdullah Hamdi, 128, 132, 144
Hami, 182
Hamit Araslı, 140, 143, 144, 149
Hamit Bilen Burmaoğlu, 165
Hammer, 125, 159
Hamse (Ahmed Rıdvan), 133
Hamse (Atayî), 199
Hamse (Behiştî), 133
Hamse (Hamdullah Hamdi), 132
Hamse (Nergisi), 203
Hamse (Nevâyî), 100, 102
Hamse (Taşlıcalı Yahya), 170
Hamuş-name, 90
Hamza bin Muttalib, 94
Hamza-name, 93
Hamzavi, 93
Hamza Zülfikar, 68
Harezmi, 70
Har-name, 110, 111, 112, 113
Harun Tolasa, 115, 188
Hasan Ali (Yücel), 46
Hasan Çelebi, 103, 114, 173
Hasan Çelebi Tezkiresi, 103, 114
Hasanoğlu, 71, 73
Hasanû'l-Basri, 30
Hasb-ı Hal, 163, 201
Hasibe Mazıoğlu, 54, 57, 59, 75, 82, 83, 124, 129, 143, 151, 172, 211
Haşmet, 186, 207, 216, 217
Haşmet Külliyanı, 217
Hatayi Divanı, 139
Hatıfî, 98
Hatiboğlu, 133
Hatice Sultan, 221
Hatice Aynur, 119
Hatimetü'l-Eş'ar, 242
Hayâlî, 117, 120, 138, 141, 156, 157, 161, 162, 169, 220
Hayâlî Bey Divanı Tahlili, 157
Hayâlî Divanı, 157
Haydar, 119
Hayrabad, 194, 195, 206, 221
Hayreti, 168, 169
Hayretü'l-Ebrar, 100
Hayriyye, 194, 195, 218
Hayyam, 161
Hazan-ı Me'ani, 100
Hazan-ı Asar, 234
Hazık, 207
Heft-Han, 199
Heft-Peyker, 165
Hersekli Ârif Hikmet, 232, 241
Heşt Bihişt, 116, 173
Heves-name, 134
Hırrename, 218, 228
Hicret-name, 215
Hikmet İlaydın, 55, 56, 57
Hikmet-name, 134
Hilye (Cevri), 201
Hilye (Hakanî Mehmed Efendi), 171
Hilye (Neşâtî), 201
Hilye (Vecdi), 201
Hilye-i Çihar-Yar-ı Güzin, 199
Hilyetü'l-Efkar, 199
Hoca Dehhânî, 55, 56, 57, 88, 89,
Hoca Mes'ud bin Ahmed, 81, 82
Hoca Neş'et, 217, 220
Hoca Saadettin Efendi, 157, 163, 174
Huban-name, 225
Hulasatu'l-Ahlâk, 212

Hurşid-name, 56, 82, 83
 Hümami, 117, 125, 126
Hüma vü Hümayun, 171
 Hürmüz, 108
 Hüsameddin Çelebi, 44
 Hüsami, 213
 Hüsâm Kâtip, 71
 Hüseyin Ayan, 74, 75, 83, 145, 148, 191, 192, 222
 Hüseyin Baykara, 95, 98, 99, 102
 Hüseyin Kaşifi, 98
 Hüseyin Namık Orkun, 8, 9
 Hüseyin Özbay, 64
Hüsn ü Aşk, 158
Hüsn ü Aşk (Şeyh Galib), 221, 222, 223, 234, 237
Hüsn ü Dil, 168
Hüsn ü Nigar, 133
 Hüsrev, 143
 Hüsrev-i Dihlevi, 102
Hüsrev-name, 90
Hüsrev ü Şirin, 69, 100, 111, 112, 128, 133, 168
Hüsrev ü Şirin (Abi), 168
Hüsrev ü Şirin (Ahmed Rıdvan), 133
Hüsrev ü Şirin (Kutb), 69
Hüsrev ü Şirin (Şeyhi), 111, 112
 Hz. Ali, 77, 140, 143
 Hz. İbrahim, 37, 132
 Hz. Meryem, 37
 Hz. Muhammed, 13, 68, 76, 77, 109, 128, 130, 160, 171, 195,

—I—

İşk-name, 90, 104

—İ—

İbn-i Sina, 222
 İbn Kemal, 167, 174, 187
 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, 187, 241
 İbrahim Bülbül, 235
 İbrahim Gülşeni, 131, 169
 İbrahim Hakkı, 228
 İbrahim Hakkı Aksoyak, 217
 İbrahim Kutluk, 173
 İbrahim Olgun, 135
 İbrahim Tennuri, 131
İbret-nüma, 165
İbtida-name, 43, 50
 İ. Çetin Derdiyok, 57, 109, 122, 125

İksir-i Saadet, 203
İlahi-name, 195
 İlminsky, 68
İntiha-name, 50
İran Sefaretnamesi, 228, 244
 İsa, 59, 71, 96, 116
 İsfendiyaroglu İsmail Bey, 93
 İshak bin Muhtar, 93
 İshak Çelebi, 168, 169, 172
İskender-name (Ahmedi), 85, 86, 93, 128
İskender-name (Ahmed Rıdvan), 133
İskender-name'den Seçmeler, 86
 İskender Pala, 33
 İslam, 60
İslam Ans., 33, 36, 42, 49, 51, 59, 75, 80, 83, 88, 89, 102, 122, 125, 126, 162, 166, 167, 171, 186, 191, 193, 196, 197, 211, 217, 235, 236, 239
İslami Türk Edebiyatı Tarihi, 59, 51, 84
İslam Tarihi, 209
İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis Toplama, Tercüme ve Şerhleri, 146
 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 118
 İsmail Hikmet Ertaylan, 99, 107, 109, 133
 İsmail E. Erünsal, 91
 İsmail Ünver, 86, 87, 133, 190, 235, 236, 238, 239, 240
 İsmet Binark, 49
 İsmeti, 179, 180, 192
İsmetî Divanı, 192
 İsmet Parmaksızoglu, 167
İşret-name, 134
 İzzet Ali Paşa, 209, 215

—J—

Jean Deny, 27
 J. Eckmann, 68, 98
 J. H. Mordthmann, 81
 John R. Walsh, 123

—K—

Kabus-name, 83, 104, 108, 134, 136
Kadı Alaaddin Mektubu, 147
 Kadı Burhaneddin, 88, 89
 Kadı Mustafa Darir, 93
 Kadızade Şemseddin Ahmed Efendi, 157
Kafî-i Şu'ara, 241, 242
 Kafzade Faizi, 198, 200, 201, 213, 216, 226, 227
 Kâmi, 190, 198, 213, 214
 Kandi, 119

Kâni, 218, 228
 Kanuni Sultan Süleyman (Muhibbî), 75, 137, 168,
 Kara Fazlı, 170, 171
 Karamani Mehmed Efendi, 157
 Karamânî Mehmed Paşa (Nişani), 105, 121, 157
Karamanlı Nizâmî Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı, 123
 Karamanoğlu Mehmed Bey, 76
 Karl Foy, 8
Kaside-i Bürde Şerhi, 216
Kaside-i Münferice Şerhi, 216
 Kastalani, 160
 Kaşgarlı Mahmud, 24, 25, 27
 Katip Çelebi, 148, 149, 179, 202, 203, 228
 Kayahan Erimer, 122
 Keçecizâde İzzet Molla, 234, 235, 239
Kelile ve Dimne, 76, 78, 83, 93
 Kelim, 198
 Kelim-i Kaşani, 180
 Kemal Edip Kürkçüoğlu, 75, 145, 146, 147, 149
 Kemal Edip Ünsel, 118
 Kemal Eraslan, 23, 36, 102
 Kemal Işık, 149
 Kemal Paşazâde, 167
 Kemal Ümmi, 126, 127
 Kemal Yavuz, 58, 80, 83
 Kemal Yüce, 136
 Kemaloğlu İsmail, 92
 Kenan Akyüz, 142
Kenzü'l-Kübera, 83
Keramet-i Ahi Evran, 76
Keşfü'l-Me'ani, 91
Keşfü'z-Zünun, 148, 202, 238
 Keykavus, 134, 136
 Kınalızade Ali Çelebi, 174
 Kınalızade Hasan Çelebi, 173
Kınalızade Tezkiresi, 144
Kırk Hadis Çevirisi (Hakanî Mehmed Efendi), 171
Kırk Hadis Tercümesi, 146, 195
Kıyasü'l-Enbiya, 67
Kıssa-i Yusuf (Ali), 38, 59
Kıssa-i Yusuf (Kadı Darir), 92
Kıyafet-name, 132
 Kiçkine Bahadır, 99
 Kilisli Muallim Rifat Bilge, 25, 81
Kimya Risalesi, 80
Kitab-ı Usul, 170
Kitabu Evsafi Mesacidi's-Şerife, 53, 54

Kitabü'l-İdrak Li Lisani'l-Etrak, 71
 Koca Râgıp Paşa, 178, 182, 183, 205, 216, 217, 219
 Koçi Bey, 191, 203
Koçi Bey Risalesi, 203
 Koniçeli Kazım Paşa, 232
 Kononov, 177
 Konyalı Nizâmî, 115
 Korkut Ata, 29
 Kovalski, 27
 Kösec Ahmed Dede, 222
 Kudbeddin Aybey, 28
Kudemadan Birkaç Şair, 242
Kuduri Çevirisi, 78
 Kufeli Ebu Haşım, 30
 Kul Himmet, 151
 Kul Mesud, 93
 Kur'an, 10, 12, 13, 14, 21, 38, 45, 59, 75, 77, 93, 135
Kutadgu Bilig, 7, 11, 21, 22, 23, 24, 67
Kutadgu Bilig İncelemesi, 23
Kutadgu Bilig İndeksi, 23
 Kutb, 69
Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri, 69
Kutub-name, 134
 Kuyumcu Selahaddin Zerkub, 44
 Küçük Çelebizade Asım, 182, 226
Küçük Çelebizade Asım Tarihi, 228
 Küfri-i Bahâyî, 198, 206
Külliyat-ı Devavin, 100
 Kültigin, 8
Kültigin Yazıtı, 8
Künhü'l-Ahbar, 144, 174
 Kün Togdı, 23

—L—

Ladikli Mehmed bin Âşık Süleyman, 91
 La'li, 119
 Lâmi'i Çelebi, 57, 165, 166, 168, 172
 Latifi, 103, 115, 129, 144, 171, 173
Latifi Tezkiresi, 144, 173
Layihalar, 234
 Leskofçalı Gâlip Bey, 189, 232, 241
Letayif, 155
Letayif-name (Hatiboğlu), 133
Letayif-name (Lâmi'i), 166
 Leylâ Hanım, 239, 240
 Leylâ Karahan, 92
Leylâ vü Mecnun (Ahmed Rıdvan), 133

Leylâ ve Mecnun (Aziz Mahmud Hüdâyi), 200
Leylâ vü Mecnun (Behiştî), 133
Leylâ vü Mecnun (Faizi), 213
Leylâ vü Mecnun (Fuzûlî), 144, 145
Leylâ vü Mecnun (Hamdullah Hamdi), 128, 132
Leylâ vü Mecnun (Nevâyî), 100
Leylâ vü Mecnun (Seyyid Vehbî), 213
Lisanü't-Tayr, 100
 L. Massignon, 33
 Lokman-ı Perende, 41
 Lutfi, 97, 98
Lutfi Tarihi, 243
 Lutfiyye, 218
 Lütü Bayraktutan, 187

—M—

Maarif, 50, 51
 M. Ali Tanyeri, 155, 163, 169
 M. Cavid Baysun, 119
Mahbubü'l-Kulub, 101
 Mahmud I, 214, 241
 Mahmud II, 230
 Mahmud bin Ali, 68
 Mahmut Kaplan, 195
 Mahmud Paşa (Adnî), 105, 120, 121, 123
 Mahmut Şakiroğlu, 119
 Mahmud Şebusteri, 130
 Mahremi, 134, 153
Mahzen-i Bahr, 200
Mahzenü'l-Esrar, 98
Makalat, 42, 133
Maktel-i Hüseyin, 76, 90
 Manastırlı Hoca Naili Efendi, 232
Mantiku't-Tayr (Attar), 45, 100, 222
Mantiku't-Tayr (Gülşehrî), 56, 76, 77, 78
Ma'rifetname, 228
Marzuban-name, 76, 83
Matlaü'l-İtikad, 140, 115
 Meali, 115
Me'alimü'l-Yakin fî Sireti Seyyidi'l-Mürselin, 160
Mecalis-i Seb'a, 47
Mecalisü'n-Nefais, 100, 173
Mecalisü'l-Uşşak, 98
 Mecdi, 163, 202
 Mecdut Mansuroğlu, 50, 54, 55, 57, 58
Mecelletü'n-Nisab, 208
Mecmaü'l-Havas, 240
Mecmu'atü'n-Neza'ir, 56, 59, 74, 78

Mecmu'atü't-Teracim, 238, 241
Mecmua-i Ragıb, 219
Megaribü'z-Zaman, 130
Mehekkü'l-Ulema, 83
 Mehmed, 90, 91, 104
 Mehmed I (Çelebi Mehmed), 85, 86, 87, 96, 112, 132
 Mehmed II, 96
 Mehmed III, 137, 175
 Mehmed IV, 176, 195
 Mehmed Akalın, 86
 Mehmed Çavuşoğlu, 117, 155, 157, 162, 169, 170,
 Mehmed Çelebi, 228
 Mehmed Efendi, 98, 130, 157, 159, 163, 171, 188, 192, 200, 227, 242
 Mehmed Hoca Beg, 70
 Mehmed İpşirli, 188
 Mehmed Kaplan, 217
 Mehmed Süreyya, 242
 Mehmed Tahir, 87
 Mehmed Tevfik, 242
 Mehmet Arslan, 217
 Mehmet Önder, 49
 Mehmet Özmen, 107
Mektubat, 47
Mektuplar (A. Gölpınarlı), 47
 Meliha Tarıkâhya (Anbarcıoğlu), 47, 51
 Melihî, 117, 118, 124
 Melioranski, 8
Menakibü'l-Ârifin, 43, 53, 83, 84
Menakib-ı Hünkar Hacı Bektaş-ı Velî, 41
Menâkıbü'l-Kudsiyye, 91
 Mercimek Ahmed, 104, 136
 Meredith Owens, 173
 Mertol Tulum, 135, 163
Meryem Kitabı, 37
 Mesihî, 117, 124, 125
Mesihî Divanı, 125
Mesnevi (Mesnevi-i Manevi), 44, 45, 50, 78, 79, 131, 191, 215, 222, 237
Mesnevi ve Şerhi, 45
Mesnevi-i Şerif. Manzum Nahîfî Tercümesi, 215
Mesnevi Tercümesi, 237
Meşairü's-Şuara, 173
 Meşaku'l-Uşşak, 203
 Metin Akar, 57, 58, 59
 Metin Akkuş, 184
 Mevlânâ Celâleddin, 39, 43, 44, 45, 47, 49, 50, 54, 84, 91, 131, 133, 220, 239, 240,

- Mevlânâ Bibliyografyası*, 49
Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik, 51
Mevlânâ'nın Mektupları, 47
Mevlânâ'nın Rubailer, 46
Mevlid (Ahmedi), 85, 86
Mevlid (Hamdullah Hamdi), 132
Mevlid (Nahîfî), 215
Mevlid (Süleyman Çelebi), 128, 129, 132, 171
Mezaki, 198
Mezaki, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni, 198
Miftahü'l-Cenne, 109
Miftahü'l-Ferec, 122
Mihnet-i Keşan, 234
Mihri Hatun, 115, 117, 126
Mihri Hatun Divanı, 1126
Mine Mengi, 3, 112, 125, 196
Mî'râciye (Ganîzâde Nâdirî), 200
Mirâciye (Nahîfî), 215
Mirac-name, 72
Mir'at-ı Cünun, 237
Mir (Emir) Hüseyin, 111
Mirkatü'l-Edeb, 88
Mirza Bala, 89
Mirza Gedayi, 97
Mirza Haydar, 97, 98
Misali, 75
Miskin-name, 131
Mithat Bahari Beytur, 46
Miyarü'l-Edeb, 88
Mizanü'l-Edeb, 88
Mizanü'l-Evzan, 109
Mizanü'l-Hak, 202
M. Nuri Gençosman, 46
Molla Cami, 45, 100, 101, 102, 124, 132, 143, 146, 165, 166, 195, 199, 217
Mordtmann, 81
M. Tayyib Gökbilgin, 120
Muallim Naci, 242
Muamma Risalesi, 149
Mucib, 202
Muhabbet-name, 70
Muhakemetü'l-Lugateyn, 101
Muhammed Ali Nasih, 148
Muhammed b. T. Tanci, 149
Muhammediye (Yazıcıoğlu Ahmed-i Bican), 136
Muhammediye (Yazıcıoğlu Mehmed), 129
Muhammed Nur Doğan, 145
Muharrem Ergin, 89
Muhavere-i Rind ü Zahid, 148
Muhayyelat-ı Aziz Efendi, 228
Muhib Efendi, 244
Muhibbî Divanı, 168
Muhlis Paşa, 79
Muhlisoglu Âşık, 80
Muhsin Kalkışım, 221
Muhsin Kayseri, 187
Muini, 128
Mui'nü'l-Mürîd, 68
Mukaddimetü'l-Edep, 27
Mukaddimetü'l-Hakayık, 74
Murad II (Muradi), 85, 96, 104, 105, 106, 108, 109, 112, 114, 119, 125, 136
Murad III (Muradi), 137, 163, 168
Murad IV, 183, 186
Murad-name, 134
Musa Çelebi, 96, 106
Musa İle Çoban Hikayesi, 131
Musahib Mustafa Paşa, 194
Musibet-name, 87
Mustafa I, 176, 183
Mustafa II, 176
Mustafa III, 216, 219
Mustafa IV, 229
Mustafa Canpolat, 57, 59, 93, 101
Mustafa İsen, 111, 169, 174
Mustafa Reşid Efendi, 220
Mustafa Tatçı, 62, 63, 64
Mustafa Uzun, 188, 200
Musul Başbayraktarı Ahmed Bey Mektubu, 147
Musullu İbrahim Han, 141
Mutayebat, 108
Mübeyyen, 148
Müjgan Cumbur, 78, 151
Münazara-yı Gül ü Hüsvrev, 116
Müneccimbaşı Derviş Ahmed Efendi, 209
Münevver Okur, 119
Münif, 178, 182
Münşeat (Azmîzâde Hâletî), 193
Münşeat (Kânî), 218, 228
Münşeat (Koca Râgıp Paşa), 219
Münşeat (Lâmi'î), 166
Münşeat (Nâbî), 195, 196
Münşeat (Nevâyî), 101
Münşeat (Osmanzâde Tâib), 227
Münşeat (Sadî Çelebi), 227
Müntahab-ı Şîfa, 93
Müstakimzade Sadeddin, 227
Mütercim Asım, 243

—N—

Nâbî, 178, 182, 183, 184, 185, 188, 194,
195, 196, 207, 211, 212, 216, 217, 219,
220, 223
Nâbî Divanı Karşılaştırmalı Metin, 194
Nâbî Divanından Seçmeler, 196
Nâbî'nin Sur-namesi, 195
Naci Okçu, 221
Naci Onur, 132
Nahid Aybet, 151
Nahîfî, 45, 215
Nâ'ilî (Naili-i Kadim), 178, 179, 188, 189,
190, 191, 192
Naili Divanı, 180, 188
Naili, Hayatı, Sanatı, Eserleri, 189
*Naili, Hayatı, Sanatı ve Şiirlerinden Seçme-
ler*, 189
Naili-i Kadim Divanı, 188
Na'ima, 179, 203, 228
Naima Tarihi, 227, 228
Namık Kemal, 182, 232
Nasır-ı Tusi, 108, 109
Nasıruddin Tok Boğa, 67
Nasihât-name, 135
Nazım, 190
Nazif Şahinoğlu, 49
Nazm-ı Niyaz, 192
Nazmü'l-Cevahir, 236
Necâtî, 106, 114, 115, 116, 117, 122, 124,
126, 155, 162, 179, 210, 211, 238
Necâtî Beg Divanı, 116
Necâtî Bey Divanı (Seçmeler), 117
Necâtî Bey Divanının Tahlili, 117
Necip Asım (Yazıksız), 26
Necla Pekolcay, 49, 51, 78, 84, 129
Necmeddin Halil Onan, 57, 145
Necmettin Hacıeminoğlu, 69
Nedîm, 117, 162, 180, 184, 186, 187, 193,
206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213,
214, 215, 216, 218, 219, 220, 223, 225,
231, 233, 238
Nedîm Divanından Seçmeler, 211
Nedîm'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik,
211
Nedîm-i Kadîm, 193
Nedîm-i Kadîm Divançesi, 193, 209
Nefahatü'l-Üns, 101
Nefahatü'l-Üns Çevirisi, 165
Nefhatü'l-Ezhar, 199

Nef'i, 162, 183, 184, 185, 186, 187, 198,
236, 195, 196, 197, 198, 199, 203, 205,
212, 221, 224, 227, 252, 255
Nef'i Divanı, 184
Nef'i Divanından Seçmeler, 186
Nef'i'nin Farsça Divan Tercümesi, 184
Nehcü'l-Feradis, 68
Nejat Sefercioğlu, 49
Nemeth, 8, 133
Nergisi, 179, 203, 227
Nesayimü'l-Mahabbe, 25, 101
Nesîmî, 74, 75, 103, 139, 151
Nesîmî Divanı, 74, 75
Nesîmî ve Tüyugları, 75
Neşâtî, 179, 180, 186, 188, 189, 190, 201
Neşâtî, Hayatı ve Eserleri, 190
Ne'et, 217
Neşri, 136
Netayicü'l-Fünun, 163
Nevadirü's-Şebab, 99
Neva-yı Uşşak, 163
Nev'i, 157, 160, 163, 197, 199, 200, 201,
202
Nevres-i Kadim, 226
Neyli, 207
Ney-name, 131
Nigaristan (İbn Kemâl), 187
Nigaristan (Kemal Paşazade), 167
Nigar-name, 209, 215
Nihad Çetin, 88
Nihad Sami Banarlı, 86, 118, 119, 121, 122,
123, 124, 125, 127, 130, 132, 155, 164,
166, 167, 168, 170, 171, 187, 190, 193,
200, 211, 212, 213, 214, 215, 218, 219,
224, 235, 239, 240
Nihalistan, 203
Nihan-ı Kaza, 237
Nihat Azamat, 87
Nizâmî, 69, 85, 100, 111, 122
Nizâmî (Karamanlı), 122, 123
Nuhbe-i Vehbî, 218
Nuhbetü'l-Asar li Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'ar,
216, 227
Nuran Tezcan, 166
Nuri Yüce, 23
Nusret-name, 236
Nuşirevan, 108, 109

—O—

Odgurmuş, 23
Oğuz Kağan Destanı, 7

Oğuz-name, 7, 177
On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi,
 233

Orhan Gazi, 79
 Orhan Okay, 222
 Orhan Şaik Gökyay, 202
Orhon Yazıtları, 8, 9
 Osman II (Farisi), 176, 183, 198
 Osman III, 219
 Osman Efendi, 212
 Osman F. Sertkaya, 23, 52, 55, 70
 Osman Gazi, 243
 Osman Horata, 63
 Osman Nevres, 241
 Osman Şems Efendi, 232
Osmanlı Şairleri, 242
 Osmanzade Taib, 212, 227

—Ö—

Ögdilmiş, 23
 Ömer bin Mezid, 56, 57, 59
 Ömer Faruk Akün, 83, 197, 218
 Ömer Hayyam, 161, 185, 193
 Önal Kaya, 99

—P—

Paşa Ağa bin Hoca Paşa, 83
 Pavet de Courteille, 195
 Peçevi, 203
 Penahi, 75
 Pir Mahmud, 92

—R—

Rabgûzî, 67
 Radloff, 8
 Rami Mehmet Paşa, 182
Ramiz Tezkiresi, 208, 227
Ramiz ve Adab-ı Zırafası, 227
 R. A. Nicholson, 45, 46
 Raşid, 164, 220, 228
Raşid Tarihi, 228
Ravzatü's-Şüheda, 146
Rebab-name, 50
 Rezaizade Celal Bey, 232
 Rezaizade Mahmud Ekrem, 242
 Reisü'l-Küttâb Raşid, 220
Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, 118, 119,
 121, 122, 123, 124, 125, 127, 130, 132,
 164, 166, 167, 168, 170, 171, 187, 190,

193, 200, 211, 212, 213, 214, 215, 218,
 219, 224, 235, 239, 240

Reşat Ekrem Koçu, 217
 Reşid Rahmeti Arat, 7, 9, 23, 26
 Reşidüddin, 7, 177
 Revani, 128, 134
 Rıdvan Canım, 173
 Rıza, 201
 Rıza Nur, 7, 177
Rıza Tezkiresi, 201
Rind ü Zahid, 148
Risaletü'n-Nushiyye, 62, 63
Risaletü't-Tayr, 222
 Riyazi, 144, 198, 201
Riyazi Tezkiresi, 144
Riyazü's-Şu'ara, 201
Rubaiyyat-ı Hazret-i Mevlânâ, 46
 Rudolf Dvorak, 159
Ruh-name, 148
Ruhü'l-Mesnevi, 45
 Rüstem Paşa, 170

—S—

Saadet Çağatay, 38, 72
 Saadettin Nüzhet Ergun, 73, 80, 140, 159,
 190
 Saadettin Kocatürk, 78
 Sabahattin Küçük, 159
Sâbit, Zafer-name, 201
 Sabuhi, 197
 Sadettin Buluç, 57, 58, 59
 Sadık Erdem, 227, 228
 Sadıki-i (Kitab-dar), 140, 174
Sadıki Tezkiresi, 143
 Sadi, 70, 81, 119, 167
 Sadi Çelebi, 227
Safayi Tezkiresi, 209, 227
 Saffet Sıtkı Bilmen, 118
 Safi (bkz. Bursalı Safi)
Sahâifü'l-Ahbar (Cami'ü'd-Düvel), 209
 Saib-i Tebrizî, 178, 180
 Saili, 116
Saki-name (Atayi), 199
Saki-name (Aynî), 236
Saki-name (Aziz Mahmud Hüdayi), 200
Saki-name (Fuzûlî), 144, 145
Saki-name (Haleti), 193
Saki-name (Kafzade Faizi), 200
Saki-name (Nizâmî), 200
Saki-name (Riyazi), 198

- Saki-name* (Şeyhülislam Yahya), 187
Salim Tezkiresi, 207, 213, 227, 228
Saltuk-name, 136
Sâmî (bkz. Arpaeminizâde)
Sâmî Efendi, 244
Sarıca Kemâl, 120, 123
Satuk Buğra Han, 10, 21, 22, 27
Satuk Buğra Han Destanı, 27
Satuk Buğra Han Tezkiresi, 27
Seb'a-i Seyyare (Ahmed Rıdvan), 133
Seb'a-i Seyyare (İsmail Belig), 216
Sedit Yüksel, 90, 142
Sefaret name-i Fransa, 228
Sefername-i Ruh-ı Vahdet, 148
Şefinetü'r-Ragıb, 219
Sehi Bey, 116, 123, 173
Sekkaki, 97, 98
Selahaddin Güngör, 146
Selçuk-name, 136
Selected Poems From the Divanı Shamsi Tebriz, 46
Selim I (Yavuz Sultan Selim, Selimi), 154, 172
Selim II, 137, 158, 168, 173
Selim III (İlhamî), 221, 229, 231
Selim Giray, 201
Selim-name (Bitlisli Şükrü), 172
Selim-name (Cevri), 191
Selim-name (İshak Çelebi), 172
Selim-name (Sâbit), 201
Selman-ı Saveci, 86, 112, 119
Semahane-i Edeb, 241, 242
Semih Tezcan, 9, 52, 54, 58, 68, 91
Semiz Ali Paşa, 158
Senedü's-Şu'ara, 216, 217
Sevdayi, 144
Seyahatname, 202
Seyf-i Serâyî, 70
Seyrekzade Asım, 201
Seyyid Battal Gazi, 94
Seyyid Mehmed Refi'Efendi, 244
Seyyid Vehbî, 182, 213
Sihhat ü Maraz, 148
Sicill-i Osmani, 242
Siham-ı Kaza, 184, 237
Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, 228
Silahdar Tarihi, 228
Si-name, 125, 126
Sinan Paşa, 105, 106, 135, 154, 163
Sirozlu Sa'di, 117, 119
Siyer, 128
Siyer-i Nebî, 93
Sohbetü'l-Ebkar, 199
Sokullu Mehmed Paşa, 138, 158, 160
Strahlanberg, 8
Sulhiyye, 213
Sultan Alaeddin, 56
Sultan Veled, 43, 48, 49, 50, 51, 76, 77, 84
Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri, 50
Sultan Yakup, 103
Surname (Haşmet), 216, 217
Sur-name (Nâbî), 194, 195
Sur-name (Seyyid Vehbî), 213
Sur-name (Sünbülzâde Vehbî), 227
Suzi, 117
Süheyl Beken, 142
Süheyl ü Nevbahar (Hoca Mes'ud), 81, 82
Sühreverdi, 39
Süleyman II, 176
Süleyman Ata, 37, 38
Süleyman Çelebi, 128, 129, 132, 171
Süleyman Nahîfî, 45
Süleyman-name (Uzun Firdevsî), 136
Süleyman-name (Senayi), 172
Süleyman Saadeddin, 208
Süleyman Şah, 82, 83, 85, 96, 110
Süleyman Uludağ, 33
Süli Fakih, 52, 91
Sünbülzâde Vehbî, 215, 225
Süruri, 226, 236

—Ş—

Şah Cihan, 178
Şah İsmail (Hatayi), 103, 137, 139, 141, 145, 151
Şahidi, 172
Şahruh, 95, 97, 98
Şah u Geda, 170
Şair Ali, 38
Şakayiku'n-Nu'maniye, 174
Şakayiku'n-Numaniyye Zeyli, 160, 174
Şanizade Ataullah, 243
Şecere-i Ensab, 28
Şecere-i Terakime, 7, 177
Şecere-i Türk, 7, 177
Şefkat Tezkiresi, 241
Şehadetname, 203, 216
Şehit Ali Paşa, 124, 208, 209, 212
Şeh-nâme (Ârifî), 172
Şeh-nâme (Firdevsî), 200
Şeh-nâme (Ganîzâde Nâdirî), 200
Şeh-nâme (Mahremî), 134
Şehr-engiz (Fehîm), 191

Şehr-engiz (Hayreti), 169
Şehr-engiz (Lâmi'î), 165
Şehr-engiz (Mesîhî), 125
Şehr-engiz (Neşâtî), 201
Şehr-engiz (Tabî), 201
 Şehri, 180, 197
 Şehzade Abdullah, 124
Şehzade Bayezid Mektubu, 147
 Şehzâde Korkut (Harimi), 114, 126, 129
 Şehzade Mehmed, 170, 171
 Şehzade Mustafa, 163, 171
 Şemsi, 172
 Şems-i Tebrizî, 43, 44, 46
Şemsü'l-Hakayık (Mevlânâ), 44, 46
Şem u Pervane, 155
 Şerafettin Turan, 118, 167
 Şeref Hanım, 240
Şerefü'l-İnsan, 165
Şerh-i Cezire-i Mesnevi (bkz. Cezire-i Mesnevi)
Şerh-i Elgaz-ı Râgıp Paşa, 235
Şerh-i Mesnevi, 45
Şerh-i Müşkilat-ı Urî, 190
Şevahidü'n-Nübüvve Tercümesi, 166
Şevk-engiz, 225
 Şevket-i Buhari, 180, 206
 Şevket Kutkan, 211
 Şeybani Han, 137
 Şeyh Elvân-ı Şirâzî, 117, 130
 Şeyh Gâlip, 180, 184, 206, 211, 217, 219, 220, 221, 222, 223, 224
Şeyh Gâlip Eserlerinin Dil ve sanat Değeri, 224
 Şeyhi, 104, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 128, 132, 155, 159, 162, 168
Şeyhi Divanı, 110
Şeyhi Divanı'nı Tedkik, 110
Şeyhi'nin Harnamesi, 112
Şeyhi'nin Hüsrev ü Şirin'i, 111
 Şeyh İzzeddin Esferayani, 73
 Şeyh Sadi-i Şirazi, 70
 Şeyh Safiyüddin, 139
 Şeyhi Mehmed Efendi, 227
 Şeyhoğlu Sadrüddin Mustafa, 81, 83
 Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey, 189, 238, 242
 Şeyhülislam Bahâyî, 188, 206
 Şeyhülislam Bahâyî Efendi Divanı'ndan Seçmeler, 188
 Şeyhülislam Esad Efendi, 217

Şeyhülislam Yahya, 117, 161, 162, 178, 186, 187, 188, 198, 201, 206, 211
Şeyhülislam Yahya, Hayatı, Edebi Kişiliği, Sanatı, Eserleri ve Divanı'ndan Seçmeler, 187
 Şeyma Güngör, 146
 Şeyyâd Hamza, 57, 58, 59
Şikayet-name, 147
 Şirazi, 130
 Şirazlı Urî (Urî-i Şirazi), 180
 Şükrü Halûk Akalın, 136

—T—

Tabgaç Buğra Han, 21
 Tabî, 201
Tabir-name Tercümesi, 117
 Tacizade Cafer Çelebi, 128, 134
 Tacüddin İbrahim bin Hızır, 84
Tacü't-tevarih, 174
 Tahir Olgun, 112, 145
 Tahir Üzgör, 191
 Tahsin Banguoğlu, 81
 Tahsin Yazıcı, 42, 49, 51, 55, 84
Takvimü't-Tevarih, 202
 Talat Tekin, 9
 Talib-i Amuli, 180
Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf, 33
 Tapduk Emre, 61
Tarih-i Cevdet, 243
Tarih-i Cihan-güşa, 7
Tarih-i Enbiya ve Hükema, 102
Tarih-i Fahreddin Mübarekşah, 28
Tarih-i Müluk-ı Acem, 102
Tarih-i Vekayi, 214
Tarikat-ı Muhammediye, 192
Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, 33
 Taşlıcalı Yahya, 141, 156, 170
 Tatavlalı Mahremi, 153
Tayyazade Ata Tarihi, 243
Tazarruat, 106, 135, 136, 163
 Tebrizli Ahmed, 87
 Tebrizli Saib, 178
Terceme-i Hadis-i Erba'in (Nâbî), 194, 195
Terceme-i Mesnevi, 45
Terceme-i Şerh-i Dü Beyt-i Molla Cami, 217
Teressül, 106, 109
Tervihü'l-Ervah, 85, 87, 104
Teşrifatü's-Şu'ara, 202

Tevarih-i Al-i Osman, 136, 167
 Tefrik, 241
Tezkire-i Meşahir-i Osmaniyye, 242
Tezkire-i Satuk Buğra Han, 27
Tezkire-i Şu'ara-yı Mevleviyye, 222, 226, 228
Tezkiretü'l-Evliya, 72, 136
Tezkiretü'l-Evliya Tercümesi, 108
Tezkiretü's-Şu'ara (Beyani), 174
Tezkiretü's-Şu'ara (Kınalızade Hasan Çelebi), 173
Tezkiretü's-Şu'ara (Latifi), 173
The Divançe-i Kemal-i Zerd, 123
The Mathnawî of Jelalu'd-din Rumi, 45, 46
 T. H. Menzel, 157
 Thomsen, 8
Tıbb-ı Nebevi Tercümesi, 109
 Tıfli, 198
 Timur, 26, 67, 95, 96, 97, 98, 104, 137, 139
 Tini Beg Han, 69
Tonyukuk Yazıtı, 8
Tufan-ı Ma'rîfet, 217
Tuhfe-i Şahidi, 172, 220
Tuhfe-i Vehbî, 218
Tuhfe-name, 90
Tuhfetü'l-Harameyn, 195
Tuhfetü'l-Kibar, 202
Tuhfetü'l-Uşşak (Hamdullah Hamdi), 132
Tuhfetü'l-Uşşak (Nef'î), 184
Tuhfetü'l-Vüzerâ, 214
 Tunca Kortantamer, 85, 107, 108
 Tuncer Gülensoy, 38
 Turgut Karacan, 197, 201
 Turhan Gencei, 140
 Tutmacı, 90
 Tûrabi, 119
Türk Ansiklopedisi, 57, 59, 65, 75, 83, 122, 124
Türk Dili Tarihi, 38
Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 127, 157, 192, 200, 211, 222, 225, 238, 239, 240
Türk. Diy. Vak. İsl. Ans., 4, 36, 38, 42, 52, 55, 80, 88, 102, 109, 115, 118, 119, 122, 162, 188, 192, 200
Türk Dünyası El Kitabı, 72, 102, 113, 129
Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, 82, 212, 213, 214, 215, 219, 224, 233, 235, 236, 238, 240
Türk Edebiyatı Tarihi, 2, 38, 72, 125, 127, 130, 131, 233, 235

Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, 36, 42, 49, 64, 80, 127
Türk Lehçeleri Örnekleri, 38, 72

—U—

Ukudü'l-Cevahir, 108
 Ulu Ârif Çelebi, 65, 84
 Uluğ Bey, 95, 97, 98
 Umay Günay, 63
 Umur Bey, 93
 Urfi, 180, 185, 190
 Urfi-i Rum, 190
 Usuli, 75, 168, 169
Usuli, Hayatı, Sanatı ve Divanı, 169
 Uzun Hasan, 121

—Ü—

Ülkü Çelik, 100
 Üsküdarlı Hakkı, 232
 Üsküplü İshak Çelebi, 168, 169
 Üsküplü Valihi, 157, 163

—V—

Vahit Çabuk, 168
 Vak'anüvis Es'ad Mehmed Efendi, 242
 Vak'anüvis Pertev, 220
 Valide Sultan, 240
 Vambéry, 22
Vamık u Azra (Behiştî), 133, 134
Vamık u Azra (Lâmî'î), 165
Varka ve Gülşah, 90
Vasf-ı Hal-i Herkesi, 80
 Vasfi Mahir Kocatürk, 130, 131, 132
 Vâsıf, 228, 232, 233
Vâsıf Tarihi, 22
Vasiyyet-i Nuşirevan Tercümesi, 108
 Vecdi, 197, 201
 Vehbî, 213, 214, 218
Vekayi-i Fuzela, 227
Velâyet-nâme (Hacı Bektaş-ı Velî), 41
 Veled Çelebi (İzbudak), 45, 50, 81
Veled-name, 50
 Velîyüddin Efendi, 114, 126
Verdü'l-Hadaik, 243
Vesiletü'l-Müluk li Ehli's-Süluk, 109
Vesiletü'n-Necat (Mevlid), 128, 129
 Veysi, 179, 195, 203, 227
 Vezir Tonyukuk, 8
 Viladet-name, 217
Vilayet-name-i Hacı Bektaş-ı Velî, 41, 42
Vis ü Ramin, 165

—W—

W. Bang, 7

—Y—

Yahya Bey, 117, 161, 170
 Yahya Bey ve Divanından Örnekler, 170
 Yahya Kemal, 211
 Yakini, 97
 Yakup I, 58
 Yakup II, 109, 117
 Yaşar Akdoğan, 86
 Yazıcıoğlu Ahmed-i Bican, 136
 Yazıcıoğlu Mehmed, 129, 136
 Yenişehirli Avnî, 189, 232, 237, 238, 241
 Yesevî (bkz. Ahmed-i Yesevî)
Yesevî'nin Fakrnamesi, 36
 Yolluğ Tigin, 8
 Yorgos Dedes, 94
 Yunus Emre, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 84
Yunus Emre Divanı, 62, 63, 64, 76
Yunus Emre, Divan, Risaletü'n-Nushiyye, 62, 63
Yunus Emre İle İlgili Makalelerden Seçmeler, 64
 Yusuf Has Hâcib, 7, 21, 22, 23
 Yusuf Hemedani, 34
 Yusuf-ı Meddah, 90
 Yusuf Sineçak, 191, 221, 222
Yusuf u Zeliha (Behiştî), 133
Yusuf u Züleyha (Erzurumlu Darir), 92
Yusuf u Züleyha (Hamdullah Hamdi), 132
Yusuf u Züleyha (Kemal Paşazade), 167
Yusuf u Züleyha (Süli Fakih), 91
Yusuf u Züleyha (Lâmi'î), 166

Yusuf u Züleyha (Şair Ali), 38
Yusuf u Züleyha (Şeyyâd Hamza), 59
Yusuf u Züleyha (Taşlıcalı Yahya), 170
 Yümni, 201
Yümni Tezkiresi, 201, 202
Yüz Hadis Çevirisi, 93
Yüz Soruda Tasavvuf, 33
Yüz Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, 42

—Z—

Zadü'l-Müsafirin, 111
Zafer-name, 197
Zafer-name (Güftî), 201
Zafer-name (Sâbit), 201
 Zafer Önler, 93
 Zaifî, 134
 Zajaczkowski, 69
 Zarri, 183
 Zâtî, 115, 117, 125, 154, 155, 156, 157, 162, 168, 170
 Zeki Velidi Togan, 102
Zenan-name, 225
Zeyl-i Fezleke, 228
Zeyl-i Siyer-i Veysi, 195
Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'ar, 201
 Zeynep Hatun, 126
 Zeynep Korkmaz, 83
 Ziya Paşa, 164, 182, 185, 232
 Zuhâl Kargı Ölmez, 177
 Zuhuri Danışman, 228
Zübdetü'l-Eş'ar, 201